DAVID AND SYLVIA STEINER YIZKOR BOOK COLLECTION

STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
NO. 13725

Chorzele Memorial Book

Sefer zikaron li-ḳehilat Ḥorzél, Kozshel

THE NEW YORK PUBLIC LIBRARY – NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
YIZKOR BOOK PROJECT

NEW YORK, NEW YORK AND AMHERST, MASSACHUSETTS

THE STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY PROVIDES
ON-DEMAND REPRINTS OF MODERN YIDDISH LITERATURE

MAJOR FUNDING FOR THE
YIZKOR BOOK PROJECT WAS PROVIDED BY
Harry and Lillian Freedman Fund
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
David and Barbara Margulies
The Nash Family Foundation
Harris Rosen
David and Sylvia Steiner
Ruth Taubman

Original publication data

TITLE	Sefer zikaron li-kehilat Horzél, Kozshel / ha-'orekh, L. Losh.
IMPRINT	880-02 Tel-Aviv : Irgun yots'e Horz'el be-Yiśra'el, 1967.
DESCRIPT	272 p. : ill., facsims., map, ports. ; 25 cm.
SUBJECT	Jews -- Poland -- Chorzele.
	Chorzele (Poland) -- Ethnic relations.
	Holocaust, Jewish (1939-1945) -- Poland -- Chorzele.
ADD'L NAME	Losh, L.

THIS BOOK MEETS A.N.S.I. STANDARDS FOR
PAPER PERMANENCE AND LIBRARY BINDING.

PRINTED IN THE U.S.A.

ספר זכרון
לקהילת

חורז'ל

כאָזשעל

העורך: ל. לוש

הוצאת ארגון יוצאי חורז'ל בישראל

אדר א' תשכ"ז • תל־אביב • פברואר 1967

ועדת הספר:

בירן פנינה, לחובר שמואל, נשר יוסף, פאטער מתתיהו, פרנקל דוד, קובל משה, שניאדובר גרשון

מרכז הוועדה: כ ר מ י מ ש ה

חברי הוועד של
אירגון יוצאי חורז׳ל בישראל:

יוכט מנחם, כרמי משה, לבבי שלמה, נשר יוסף, סגל חיה,
סוקולובר אברהם, פרנקל יעקב, קובל משה, שחורי חינקה

*

*

האחראי: מ. כרמי, חולון, נאות־רחל, רח׳ אורים 2

דפוס „אורלי" תל־אביב

C H O R Z E L E

Chorzele — miasteczko w pow. przasnyskim, woj. warszawskim, na skraju puszczy Kurpiowskiej, nad rz. Orzyc; 2—3 tys. mieszk. (1961); nie wielki przemysł spożywczy. Po raz pierwszy wzmiankowane 1472, prawa miejskie uzyskały 1542; położone były na drodze handlowej z Warszawy do Królewca. W samym Chorzelu istniała komora celna, poświadczona w dokumentach z XVI w. W połowie XVII w. zniszczone przez Szwedów; 1795—1806 w zaborze pruskim; 1813—1915 — w rosyjskim.

(Wielka Encyklopedia Powszechna, 2, Bli—Deo, wydanie pierwsze, str. 495; Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa, 1963 r.).

חורז׳ל (כאָזשעל)

עיירה במחוז פרושניץ, פלך ווארשה, בקצה הערבה הקורפיית, ליד הנהר אורז׳יץ; 2—3 אלפים תושבים (1961); תעשיות זעירות של צרכי־מזון. לראשונה מוזכרת בשנת 1472, קיבלה זכויות עירוניות — 1542; בזמנה שתולה על דרך־הסחר ווארשה — קניגסברג; בחורז׳ל היתה תחנת־גבול לגביית מכס, שאושרה במסמכים מהמאה הט״ז. — במחצית השנייה של המאה הי״ז נחרבה בידי השוודים; 1795 — 1806 בכיבוש הפרוסי; 1813 — 1915 בכיבוש הרוסי.

(האנציקלופדיה הכללית הגדולה, 2, בלי—דאו, מהדורה ראשונה, ע׳ 495; ההוצאה הממלכתית המדעית, ווארשה, 1963).

הספר מחולק ל־3 חלקים

דאַס בוך איז איינגעטיילט אין 3 טיילן

תוכן העניינים של כל חלק מובא בדף השער שלו

דער אינהאַלט פון יעדער טייל ווערט געבראַכט אין זיין שער־בלאַט

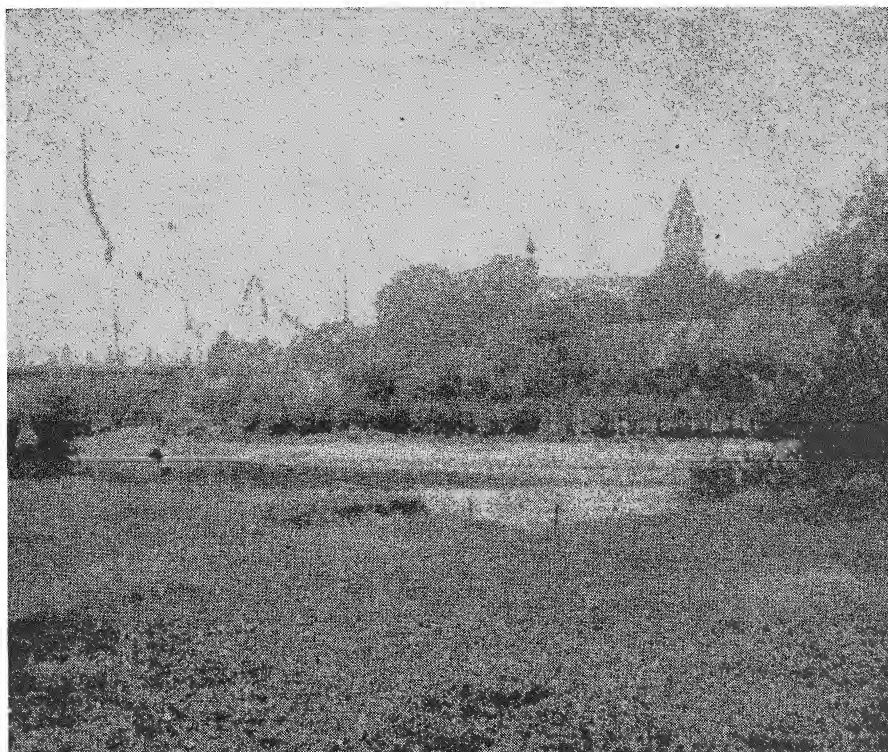
מקרא לתרשים העיירה (עמוד 5):

1. בית הכנסת
2. בית המדרש
3. בית המרחץ
4. ועד הקהילה
5. הבנק הקואופרטיבי
6. בית „הכנסת אורחים"
7. בית העלמין
8. בית התרבות
9. בית „החלוץ" ו„גורדוניה"
10. קן „בית"ר"
11. סניף צעירי אגודת־ישראל
12. ספריה ע"ש י. ל. פרץ
13. אולם ציבורי („מכבי אש")
14. בית העירייה
15. הדואר
16. בית־הספר הישן
17. בית־הספר החדש
18. תחנת החשמל
19. תחנת המכס (הגבול)
20. תחנת הרכבת
21. הכנסיה הקתולית
22. המשטרה
23. בית המרקחת
24. חורשת פשינטולינה
25. ככר קושצ'ושקו

25	נהר קשנושקה?
24	חורשת פשונטלינה?
23	בית מרקחת
22	משטרה
21	כנסיה קתולית
20	תחנת רכבת
19	תחנת מכס וגבול
18	תחנת חשמל
17	בית הספר החדש
16	בית הספר הישן
15	דאר
14	בית העיריה
13	אולם ציבורי-מ. אש
12	ספריה פרץ
11	סניף צעירי א. ישראל
10	קן ביתר
9	החלוץ ·גורדוניה
8	בית התרבות
7	בית העלמין
6	הכנסת אורחים
5	בנק יהודי שתופי
4	ועד הקהילה
3	בית המרחץ
2	בית המדרש
1	בית הכנסת

מ 9

תרשים העיירה

הכניסה לעיירה (מצד הגשר)

ככר השוק (1917)

לזוהר ולזכרון

...של־נעלך מעל רגלך כי המקום אשר אתה
עומד עליו קודש הוא... (יהושע ה׳, טו)

ספר־זכרון זה הוא פרי מאמץ קולקטיבי של יוצאי חורז׳ל בישראל, לתת ביטוי לעולם־החוויות הקשור בימי־העבר שלנו בעיירתנו ולעומס של רגשות־צער־ותוגה שאנו נושאים בלבותינו לזכרם של קדושינו־יקירינו שנספו בשואת־ישראל בתקופת מלחמת־העולם השניה. כ־50 מבני־עירנו הנמצאים בישראל משתתפים ברשימותיהם־זכרונותיהם בספר זה וכולנו כאן טרחנו למען הענין המשותף כמיטב יכולתנו, מתוך אהבה וזיקה שורשית לנושא היקר לנו מכל, כדי להציב בצורה זו ציון וזכר לקהילתנו שנחרבה עד היסוד.

עיירתנו חורז׳ל שכנה כידוע על הגבול שהפריד בין פולין (מקודם רוסיה) ובין פרוסיה המזרחית (גרמניה), שני עולמות רחוקים זה מזה לא רק מבחינה היסטוריוגרפית וגיאופוליטית אלא גם מבחינה כלל־יהודית וציונית־חברתית. למרות היות העיירה תמיד תחת שלטון פולני (רוסי) היא הושפעה בחייה הכלכליים ובמידה מסויימת גם באורח־החיים הכללי מהצד הגרמני, אך במהותה ובתוכנה היהודיים היא היתה תמיד עיירה פולנית (רוסית) טיפוסית — עם רבנים ולמדנים, עסקנים ונכבדים, אמידים ודלים, אדוקים וחופשיים, קנאים ואפיקורסים, משכילים וחסרי־ידע, נדיבים וקמצנים, סוחרים ובעלי־מלאכה, מתקני־עולם וציונים־חלוצים. מתוך כ־280 משפחות יהודיות (כ־1300 נפש), שהיו בחורז׳ל בשנות השלושים של המאה שלנו, היתה לרובן השקפה ציונית, עובדה היא, כי כ־150 משפחות בשלימותן או בחלקן עלו לארץ־ישראל בתקופה הנ״ל.

זכרם של יקירינו שלא זכו להיות אתנו בישראל — קודש הוא, להנצחת זכרם עשינו עבודת־קודש זו של הוצאת ספר־זכרון. אנא, בני חורז׳ל היקרים: קראו בספר זה ושננו מפרקיו לבניכם־ובנותיכם שלא הכירו את קהילתנו מקרוב. למדו אותם להכיר את המעיין ממנו שאבו אבותינו ואבות־אבותינו עוז ועוצמה לעמוד מול תלאות־גורל והתנכלויות־צורר בגלות־ישראל, את הכוח והיוזמה שהיו גנוזים בחייהם ובמעשיהם, הפרטיים והציבוריים, של יהודי חורז׳ל. הלא הם אותם היהודים, שחלק מהם השכיל והצליח לנטוש בעוד מועד את עיירת־הולדתו, לעלות לארץ־ישראל ולהוכיח כאן את כל התכונות הנ״ל בבנין ויצירה, בהגנה ובמלחמה למען עצמאות וקוממיות.

מי יתן וזכרם של הקדושים והטהורים מבני־עירנו שלא זכו לכך, יישאר לנצח בקרבנו ונפשותיהם צרורות בצרור החיים של דור הממשיכים בביצור תקומת ישראל.

מ. כרמי

לקדושים אשר בארץ המה
ואדירי כל חפצי בם
(תהילים ט״ז, ג)

אל מלא רחמים

שוכן במרומים, דין אלמנות ואבי יתומים, המצא מנוחה נכונה על כנפי השכינה, במעלות קדושים וטהורים כזוהר הרקיע מזהירים, לנשמות רבבות אלפי ישראל ובהם הורינו, אחינו ואחיותינו, קרובינו ומכרינו

בני העיירה חורז׳ל (כאזשעל)

אנשים, נשים וטף, שנהרגו ושנשחטו, שנחנקו ושנשרפו ושנקברו חיים על קדושת השם, כולם קדושים וטהורים, ובהם גאונים וצדיקים, ארזי הלבנון ואדירי התורה.

בעל הרחמים יסתירם בסתר כנפיו לעולמים, ויצרור בצרור החיים את נשמותיהם, בגן־עדן תהא מנוחתם; ה׳ הוא נחלתם, יזכור עקדתם ותעמוד לנו ולכל ישראל צדקתם.

ארץ אל תכסי דמם ואל יהי מקום לזעקתם, בזכותם ישובו נדחי ישראל לאחוזתם; והקדושים לזכרון תמיד נגד ה׳ יעמדו לגורלם, יבואו שלום וינוחו על משכבותם, ויקומו לקץ הימים לחיותם, ונאמר אמן.

...שמעו־זאת הזקנים והאזינו כל יושבי הארץ, ההיתה זאת בימיכם ואם בימי אבותיכם; עליה לבניכם ספרו ובניכם לבניהם ובניהם לדור אחר.

(יואל, א׳)

...ונתתי מופתים בשמים ובארץ דם ואש ותמרות־עשן; השמש יהפך לחושך והירח לדם לפני בוא יום יהוה הגדול והנורא; והיה כל אשר־יקרא בשם יהוה ימלט כי בהר־ציון ובירושלים תהיה פליטה כאשר אמר יהוה ובשרידים אשר יהוה קורא.

(יואל, ג׳)

חלק ראשון / עברית

עמודים 9 — 150

חלק ראשון

התוכן

הרב אפרים סוקולובר

אין עושין נפשות לצדיקים... (שקלים פ״ב, ה׳)

לזכרון הורי ז״ל: א״א הרה״ג ר׳ מרדכי־חיים סוקולובר, הגאב״ד דחורז״ל, נפטר ט״ו בכסלו, תרצ״ז; אמי הרבנית אסתר־רחל, נפטרה ד׳ בתמוז, תרע״ח.

מקובל הוא בכל העולם, ובין כל החוגים, להעמיד מצבה על קברי היקרים, וכל אחד משתדל לסדר מצבה יפה, כפי יכולתו.

המנהג הקדוש הזה יש לו מקור טהור ועתיק יומין. מקורו הוא בתורה אצל רחל אמנו ע״ה, שם נאמר (בראשית ל״ה) — „ויצב יעקב מצבה על קברתה היא מצבת קבורת רחל עד היום״. ומבואר בחז״ל (הובא ברש״י, ויחי, פסוק ז׳), שיעקב אע״ה קבר את רחל בדרך ולא הובילה אפילו לבית־לחם להכניסה לארץ, בכדי שתהא לעזרה לבניה; כשיגלה אותם נבוזראדן, ויהיו עוברים דרך שם, יוצאת רחל מקברה ובוכה ומבקשת עליהם רחמים, וכו׳. ואולי בשביל זה העמיד יעקב מצבה על קברה, בכדי שידעו בנ״י ויכירו את המקום, ואז יוכלו להתפלל שם לעת הצורך, כשיהיו בעת צרה.

עד היום מושרש המנהג הקדוש לעלות על „קבר־אבות״: ממרחקים, מעבר לים, באים הבנים ובני־המשפחה הכי קרובים לקבר אבות, להתפלל על קברם, ועל כל צרה שלא תבוא, רצים לביה״ק לבקש רחמים. בעת שמחה שקורה בבית, בערב החתונה אצל הבנים, מבקרים על „קבר־אבות״. כי בכל הדורות, הייתה המצבה שעל הקבר, החוליה המקשרת, או יותר נכון המחזקת, את הקשר הטבעי בין הורים לבנים, ולהיפך. הודות למצבה, ידעו הבנים והרגישו, כאילו ההורים נמצאים עדיין במקום פלוני־אלמוני, אם כי במרחק רב מאד, באופן כזה, גם אם לא יכלו לראותם בשום מחיר בעולם, למרות זאת, מה שהוא חי בקרבם.

מסופר על אחד החכמים הגדולים שלנו, ר׳ יוחנן, שאמר: „דין גרמא דעשיראה ביר״ (ברכות ה׳) — זוהי העצם של בני העשירי. לאחר שמתו עשרה בניו בחייו, היה תמיד נושא בכיסו עצם קטנה של בנו האחרון שמת, וגם עצם קטנה זו נתנה לו משהו לזכור ולא לשכוח כי פעם היו לו דבר כ״כ יקר: עשרה בנים יקרים וחביבים (כנראה, יש בזה ג״כ איזה רגש של נחמה־פורתא).

אנו, קרובי הקדושים משנות־השואה, הי״ד, נכנסנו לעשור השלישי של החורבן השלישי בדברי ימינו. החורבן הזה היה כ״כ כללי ונהפך לחורבן העם כלו: קהילות שלימות הושמדו כליל והעם היה שרוי באבל כללי, כל העם הפך לאבל יחיד. המומים מעוצמת ההשמדה, לא יכולנו במשך תקופה ארוכה להתרכז ולהצטמצם באבל המשפחתי של כל אחד ואחד מבני עיירתנו חורז׳ל. אך, החורבן הכללי הולך ונשכח לאט־לאט, משנה לשנה הולכת ונחלשת ההרגשה הכללית שהקיפה את כל בית־ישראל בכל מקום שהוא. הטרגדי׳ האיומה כי הושמדו שישה מיליון יהודים, אנשים ונשים וטף, איננה עושה עוד רושם בעולם, כבר התרגלו למלים הללו ומשמעותן הופכת כשיגרא דלישנא בלבד.

במקום זה מקונן ומתחזק בלבנו אותו רגש שלא נותן לנו מנוחה (לפעמים מזמן לזמן ולפעמים לעתים תכופות), התוקף אותנו בגעגועים משפחתיים לאלה שאינם עוד — להורים, לבנים, לאחים ולאחיות! באותם הרגעים מתחילים לחפש אחרי מזכרת כלשהי, בכדי להשקיט את געגועי־הנפש. בינינו לבין עצמנו מביטים אנו לרחוק, מחשבה רודפת מחשבה, אולי לכה״פ נמצא איזו תקווה, שבזמן מן הזמנים נוכל לעלות על „קבר־אבות״. גם אם ברגע מסוים נראת התקווה הזאת כאושר גדול, אבל לגודל דאבון לבנו, לא נשאר שם שום זכר, אפילו לא „עצם קטנה״ מהיקרים והחביבים שלנו, כי הושמדו כליל ואף מעט אפר לא נשאר מהם.

גם אלה מיקירנו, שזכו לבוא לקבורת־ישראל לפני השואה, או בשנות־השואה, אף אלה שזכינו להעמיד מצבות על קברם, האם נוכל לעלות פעם על קברותיהם? אילו ניתנה לי האפשרות לבקר פעם אחת בחורז׳ל, אך ורק בכדי לראות את קברו של אדוני־אבי הרב האחרון של קהילת חורז׳ל ואת קברה של אמי־מורתי הרבנית ע״ה (שנפטרה כשהיא בת שלושים־ושבע), הייתי מאושר לוא יכולתי להתייחד עם רוחם ונשמתם על־יד קבריהם, לרגע קט. ומכיוון שניטלה מאיתנו האפשרות הזאת, הרי על־מנת לקיים את שני הדברים המקובלים — העמדת מצבה ועלייה לקבר־אבות — אין לנו אלא דרך אחת ויחידה, כפי שנאמר במאמר חז״ל הנזכר בראשית דברי: „אין עושין נפשות לצדיקים, דבריהם הן הן זכרונם״. אם כי המאמר הזה מתכוון לכך, שאין צורך לעשות נפשות — זו המצבה־לצדיקים, כי הם השאירו דבריהם ומעשיהם הטובים, אבל אלינו מדבר המאמר בכל פשטותו, כי לצערנו איננו יכולים לעשות נפשות אלו, הן המצבות, לצדיקים הקדושים שלנו. נותק כליל הקשר עם עירנו וקהילתנו שהיתה פעם, עם „חורז׳ל״ האהובה, ואין שום אפשרות כפי שאין שום רצון ותקווה, חלילה, לחדש את הקשר עם האדמה הארורה ההיא שאיננה קיימת בשבילנו עוד. כ״כ אין שום אפשרות להעמיד מצבות לקדושי־השואה בני־עירנו, כי אין זכר מהם, לא זכו הם ולא זכינו אנו שיובאו לקבורת־ישראל. לכן עלינו ליצור קשר חדש עם כל אהובינו ויקירינו זכרונם לברכה, דבריהם ומעשיהם הם זכרונם.

דבר גדול ויפה הוא, להוציא ספר־זיכרון לקדושי־עירנו, ספר שישמש מצבת־זיכרון

לדורות. כל פעם שנעיין בו, נתעורר לזכור את הקרובים בלבנו והזיכרון הזה בהכרח יביא להתקרבות לרוחם ולנפשם. יוסף הצדיק כשהיה במצרים מדוכא בחומר וברוח, צעיר בימים, עדין נפש ואציל רוח, נפל בידים טמאות ואכזריות. אבל נעמדה לעיניו דמות־דיוקנו של אביו הזקן, ומכיוון שראה את דמות אביו, נתחזק ברוחו לעמוד איתן נגד כל המכשולים ואבני־הנגף. הזיכרון הזה נתן לו כוח ועידוד להתחזק ולהמשיך במסורת האב היקר, כפי שקיבל אותה ממנו בילדותו.

ספר־זיכרון זה יקשט כל בית של בני־עירנו ויעמוד תמיד נגד עינינו לכבוד ולתפארת. אמנם, התגוררתי בחורז׳ל רק לעתים מזומנות, אעפ״כ הצלחתי לתהות על קנקנה ולהציץ במה שהיה בו. בעיירה קטנטונת זו, היו לומדים גדולים, חסידים ואנשי־מעשה, רודפי צדקה וחסד להפליא, עסקני־ציבור באמונה ובמסירות, שכל קהילה יהודית היתה מתברכת בהם. התרשמתי במיוחד, שמצאתי בה אינטליגנצי׳ דתית, בחורים וזקנים, יראים ושלימים, שהיו בבחינת „כולו אומר כבוד״ לאלקים ואנשים, תלמידי־חכמים גדולים, חסידים נלהבים, עוסקים בהוויות העולם, שדיבורם בנחת עם הבריות ויחסם באהבה ובחיבה לזולתם.

הדמויות הללו תעמודנה לנגד עינינו תמיד וזכרם הקדוש יאיר לנו את דרכנו בחיים, להמשיך בשלשלת הזהב, אנו ודורותינו הבאים.

תהא נשמתם צרורה בצרור החיים.

ז. ק—ן

דמות ותבנית שירדו לטמיון

סקירה זו חוברה תוך שיחה משותפת שקיימו ביניהם 6 מבני־עירנו, במטרה לשחזר מתוך הזכרון ולהעמיד על דיוקם עובדות ושמות, אשר משקפים בצורה תמציתית את דמותה ותבניתה של העיירה. השישה הם: שלמה לבבי (הרצוג); הגר לבבי (אדלער); גרשון שניאדובר; נחמן לנאנטר, יוסף נשר (אדלער) ומשה כרמי (וויינגארט).

העיירה בכללותה

לפני מלחמת־העולם השנייה, השתייכה חורז׳ל (Chorzele) לוואיבודזטבה של ווארשה, פלך פלוצק, פוביאט פשאסניש (Pszasnysz) כשהיא שוכנת ליד הנהר אוזשיץ (Orzyc) יובל הנארב (Narew) בקירבת הגבול בין פולין לפרוסיה המזרחית.

קוו הגבול היה במרחק של כ־2 ק״מ מהעיירה, ואילו תחנת־הרכבת האחרונה שבשטח פולין (ווארשה — אוסטרוב מאז. — אוסטרולנקה — חורז׳ל) הייתה במרחק כ-3 ק״מ מהעיירה. מצדו השני של הגבול, נמצא הכפר הגרמני ותחנת־הרכבת פלאמבערג.

על סף מלחמת־העולם השנייה, מנתה העיירה כ־3800 תושבים, מהם כ־1300 יהודים והשאר — פולנים (נוצרים־קתולים). במועצת העירייה היו 4 יהודים: אברהם־מיכאל אדלער, טוביה (טעוול) פאטער, שמעון שניאדובר ומנדל פשיסוסקר. בוועדה הציבורית העירונית לענייני מסים השתתפו: משה־אהרון גוויאזדא, אהרון־מאטל בקרמן, מנדל כץ.

בשנים האחרונות שלפני מלחמת־העולם השניה, הורעו היחסים בין היהודים והנוצרים עקב התעמולה האנטישמית. נפתחו חנויות נוצריות וליד החנויות היהודיות התחילו להופיע „פיקטים״ (צעירים נוצרים שהזהירו את האיכרים לבל יקנו אצל היהודים). קרה פעם מקרה ליד חנותו של זלמן מילשטיין, כאשר הוא דחף „פיקטניק״ הצידה, תפסו הלז יחד עם כמה מסיתים, סחבוהו למרכז־השוק והרביצו בו מכות נאמנות.

שני כמרים נמצאו בעיר: אחד זקן, שהתיחס טוב ליהודים; והשני צעיר, שטען כי אין לקנות אצל יהודים, אבל אסור להרביץ בהם. פעם לפני „יריד״, כאשר פשטו שמועות על פוגרום שיתרחש, שיגרו היהודים משלחת למפקד המשטרה. זה האחרון קיבל שלמונים והבטיח להרגיע את הרוחות. הוא הזמין שוטרים מהסביבה ולפני ה„יריד״ נעצרו כל החשודים באירגון הפרעות. ברשותם נמצאה תוכנית מפורטת בדבר ביצוע הפרעות, לרבות חלוקת הבנות היהודיות ביניהם והרכוש היהודי.

הקהילה ומוסדות־ציבור

בראש הקהילה, בין שתי המלחמות, עמד אברהם־מיכאל אדלער. עם העסקנים הבולטים של הקהילה נמנו: מרדכי־מנדל פרידמן; אהרן־מאטל בקרמן; טוביה (טעוול) פאטער; מנדל פשיסוסקר.

חברת „תומכי עניים״ התנהלה על־ידי ר׳ משה־שמעון אדלער, אדם חשוב שהיה עצמו עוזר לעניים ע״י „מתן בסתר״. הוא גם סידר להם אשראי בחנויות מכולת וסיפק להם עצים בזמן החורף (היה קונה את העצים בקיץ כדי שיתייבשו). את הכסף לכיסוי הצרכים היה אוסף בעצמו, בין התושבים. בזמן הכיבוש הגרמני בשנים 18—1915 היה מבריח קמח ולחם למען הנצרכים. פעם הופיעו אצלו מאדוקי־העיירה ואיימו עליו (בהיותו שו״ב), כי באם בתו תשתתף בהצגת תיאטרון, יאסרו עליו את השחיטה. אך חברי הלהקה המקומית התחכמו והבטיחו לר׳ משה־שמעון 30% מהכנסות ההצגה ל„תומכי עניים״, והוא הסכים שבתו תשחק למרות הסיכון בעמדתו כשו״ב.

חברת „לינת הצדק״ נוסדה בזמן מלחמת־העולם הראשונה. עם פרוץ המלחמה בשנת 1914, ברחו כל תושבי העיירה לאחר שנשרפה עקב פעולות־המלחמה. בשובם חזרה, בזמן הכיבוש הגרמני, פרצו מחלות רבות ביניהם. אז הציע הרופא היהודי־גרמני

ד״ר לוי לייסד את „לינת הצדק״. עם המייסדים נמנו: אלימלך ציטריניאזש; ליבע אדלער (אשתו של השו״ב ר׳ משה־שמעון אדלער — שניהם טיפלו בחולים יומם ולילה). בין שתי המלחמות, פעלו ב„לינת־הצדק״ שרה־מאשע שניאדובר (יו״ר); הגר אדלער; גיטל קאוואל; רחל יוכט; שרה יוכט.

חברת „חברה קדישא״ טיפלה בכל ענייני הקבורה והשגיחה על בית־הקברות (בעיירה היה בית־קברות אחד). גבאי החברה היו: א.מ. בקרמן; טעוול פאטער; ויבדל״ח מאיר־יעקב וויינגארט. את התפקיד של „כהן שמש״ מילא מרדכי־מנדל פרברוביץ.

בתי־תפילה ו„שטיבלעך״

בית־כנסת אחד היה בעיר, בו התפללו רק בשבתות ובחגים. היו גם שני בתי־מדרש (ישן וחדש), בהם התפללו כל ימות־השנה. בבית־המדרש הישן התמקמה „חברת משניות״ ובראשה עמד ר׳ קלמן אייזנשטאט. בית־המדרש החדש היווה את המרכז הרוחני של העיר, שם היו מתווכחים בשאלות קודש וחולין ומסדירים את העניינים הכלל־ציבוריים.

בזמן „הימים הנוראים״ היה הדור הצעיר מתפלל יחד עם ההורים בבית־הכנסת. „בעל השחרית״ היה שלום מרגלית ו„בעל המוסף״ — יוסף כהן.

בזמנים של בחירות לקונגרסים הציוניים, היו פעילי המפלגות והתנועות תולים בבתי־התפילה כל מיני כרזות, ואילו הגבאים היו מורידים אותם.

באחד מבתי־המדרש היה לומד כל היום ר׳ וולף טיק. ר׳ יעקב קורז׳ניאק, מחובשי בית־המדרש, היה מעיר כל שבת את האנשים לאמירת תהילים.

היו בעיירה חסידים מ„חצרות״ גור, אלכסנדר, נובימינסק וסוכצ׳יב. לכולם היו „שטיבלעך״ נפרדים, אבל השפעתם על החיים הציבוריים בעיירה לא היתה ניכרת. הרביים שלהם היו מגיעים לביקור אצל חסידיהם, אז היו כל החסידים מתקהלים יחדיו, ללא התחשבות מאיזו „חצר״ הוא הרבי.

מוסדות לימוד וחינוך

בעיירה היו קיימים במרוצת הזמן יותר מ־10 „חדרים״ של רביים שונים. בלימודי „דרדקי״ עסקו: ר׳ אהרן־לייב; ר׳ עוזר ור׳ זלמן־מאיר. חומש היו מלמדים: ר׳ פייוויש; ר׳ בן־ציון; ר׳ אברהם־יצחק האבלין; ר׳ מרדכי־מנדל פרידמן. המלמדים של גמרא היו: ר׳ יחיאל ור׳ בן־ציון. היו גם „חדרים״ ללימודים משולבים של תלמוד, עברית וחשבון, מייסודם של ר׳ משה קלמנ׳ס ור׳ הערשל גליקסברג. הבנות למדו לכתוב קצת עברית אצל: ר׳ יידל המלמד ור׳ מאטל המלמד.

בשנים 1918/19 היה קיים בית־ספר יהודי (ממשלתי) של 2 כיתות, בהנהלתו של וועלוול רבינוביץ. בבית־ספר זה היה יוסף נשר (אדלער) מלמד עברית וזימרה.

בשנים 1920—1930 היה קיים בית־ספר יהודי (ממשלתי) של 4 כיתות. אחרי גמר הכיתה הרביעית, היו התלמידים עוברים לכיתה ה׳ של בית־הספר הפולני (הממלכתי). המורים בביה״ס היהודי היו: י. פייגנבאום והגב׳ ציטרין. בשנת 1930 ביטלו השלטונות את הסידור הנ״ל וכל הכיתות של ביה״ס היהודי התמזגו עם בית־הספר הפולני (הממלכתי).

ילדי ה„תלמוד תורה" עם: הגבאי מאיר־יעקב ויינגורט (השני משמאל); המלמד נתן־קה יוחנן׳ס (הראשון משמאל); יחיאל־דוד השמש (הראשון מימין); יעקל תודרס הבלן (השני מימין)

רבנים ו„כלי־קודש"

להלן רשימת הרבנים, שישבו על כסא הרבנות בחורז׳ל משנת 1904 ועד לחיסול הקהילה:

שנות הכהונה	השם	הערות
1899 — 1897	הרב קובלסקי	עבר לוולוצלבק
1912 — 1901	הרב רוזנשטרוך	עבר לאלקוש
1914 — 1912	הרב ברונרוט	עבר לצ׳כנוב
1937 — 1916	הרב סוקולובר	נפטר
1942 — 1937	הרב פיינצייג	נספה בשואה

כתב „מכירת חמץ" בערב חג־הפסח

להלן רשימת האנשים שאינם עוד, אשר שימשו בקודש בעיירתנו:

חזנים: ר׳ משה־שמעון אדלער (שו״ב); ר׳ ישראל־מנשה וואלד;

הדיין: ר׳ הערש (צבי) גליקסברג.

שוחטים: ר׳ יוסף כהן; ר׳ אברהם שיניאק.

מוהלים: ר׳ מרדכי־מנדל פרידמן; ר׳ יוסף כהן, ר׳ יצחק מאיר ריכטר; ר׳ אברהם שיניאק.

גבאים: ר׳ חיים רוזנצווייג; ר׳ תנחום קאוואל; ר׳ מאטיס סוקולובר; ר׳ מיכאל בערענט; ר׳ מרדכי־מנדל פרידמן.

שמשים: ר׳ שלמה בן הרב וויינגרטן; ר׳ הערשל (יופאק) ובנו; ר׳ יחיאל־דויד.

התנועה הציונית

לפני מלחמת־העולם הראשונה, הפיץ את רעיונות הציונות וההשכלה בעיירה, הסופר פישל לאחובר ז״ל. בשנת 1909 עלו לארץ־ישראל החלוצים הראשונים: מרדכי אייזנשטאט ז״ל; שמחה אדלער; אליעזר מר־חיים.

את האגודה הציונית הראשונה, אחרי המלחמה (1918), הקים השליח י. הנדלר (ממאקוב). מאגודה זו הסתעפו לאחר־מכן כל המפלגות והתנועות הציוניות בעיירה.

להלן רשימת האירגונים הציוניים והחברים הפעילים שעמדו בראשם:

א) מזרחי (המפלגה החזקה ביותר בעיירה): מרדכי־מנדל פרידמן; אברהם־מיכל אדלער; משה־אהרון גוויאזדא ומאיר־יעקב ויינגורט.

ב) החלוץ: משה־לייב דאווידזון ויוסף לענאנטער (המייסדים); יעקב פרנקל; יהודה ריכטר; פעסיע סטודענט.

ג) גורדוניה: ארצ׳יה ליכטנשטיין; משה רוזנבלום.

ד) פועלי־ציון: נחמן לענאנטער; גרשון שניאדובר; שמחה סוקולובר.

ה) בית״ר: בונים אדלער (נשר); זישע גערליץ.

ו) על־המשמר (סיעה א׳): שעפסל פרנקל; שלמה הרצוג; אברהם כץ; משה יוכט.

ז) עת־לבנות (סיעה ב׳): אהרן־לייב גזשעביאלקא; אלי־לייב פאטר.

ח) אגודת ישראל: בן־ציון סוקולובר; שמואל נייער.

מרבית תושבי העיירה תמכו בפעולות של התנועה הציונית להוציא, כמובן, את אנשי ה„בונד״ שהתארגנו בשנות 1918/20 (הפעילים שלהם היו: גליקסברג אהרן־יצחק; ניבורסקי לייזער; קאוואל משה; לעווינער אהרן, צווירקובסקי משה).

הפעולות למען ה„קרן־קיימת״ ו„קרן־היסוד״ התנהלה במשותף ע״י כל האירגונים הציוניים שהיו מיוצגים בוועד העירוני. כיו״ר הוועד כיהן מרדכי־מנדל פרידמן ועזרו לידו: אברהם־מיכל אדלער ואהרן־מאטל בקרמן.

החיים הכלכליים

כל מפעלי התעשייה המקומיים, היו בידיים יהודיות, כגון: בית־חרושת לבירה; בית־חרושת ללבנים שרופות (של האחים מנדל ופנחס פשיסוסקר); בית־חרושת לגזוז (של שמעון שניאדובר); בית־חרושת לשמן; וטחנת קמח (של מרדכי ליכטנשטיין).

בסביבה הקרובה היו 3 בעלי־אחוזות יהודיים: האחים פשיסוסקר, האחים צוויר־קובסקי, מ. ריכטר ושות׳ (אחוזת „זימנאַ וואָדאַ״).

חלק ניכר של האוכלוסיה היהודית היה נתון בעסקי מסחר מוסתרים עם התושבים שמעבר השני של הגבול עם פרוסיה. בשנת 1933, שנת עליתו של היטלר לשלטון, נסגר הגבול לעסקים הללו באופן מוחלט, במיוחד בשביל יהודים.

המסחר הגלוי עם תושבי פרוסיה כלל: בגדים משומשים, פטריות מיובשות, תות־שדה ופירות אחרים. לפני מלחמת העולם הראשונה, בזמן השלטון הצארי, היו מתעסקים יהודי חורז׳ל בחכירת אגמים בפרוסיה לצרכי דייג, וכן היו מגיעים בעסקי־דייג עד לאסטראכאן, אשר על הים הכספי.

לפני מלחמת־העולם הראשונה, ייסד משה־אהרן גוויאזדא קופת־מלווה (גמילת־חסדים). בזמן השלטון הגרמני (1915—18) נהפכה הקופה לבנק, שהיה בין שתי מלחמות־העולם בפיקוחו של מרכז „יעקאפא״ בווארשה.

משה־אהרן גוויאזדא היה כל הזמן הרוח החיה של הבנק, שהעניק הלוואות לכל התושבים היהודיים, שהיו זקוקים לכך, ביחוד לסוחרים הזעירים ולבעלי־מלאכה.

עם הפעילים של הבנק נמנו: מרדכי־מנדל פרידמן ז״ל; מרדכי פשיסוסקר ז״ל; ויבל״א שלמה לבבי.

בין שתי מלחמות־העולם היו מצבם של יהודי חורז׳ל דומה לזה של היהודים בעיירות האחרות מהסוג הנדון בפולין. לפני מלחמת־העולם הראשונה, ומיד לאחריה, היה מצבם רע יותר וזה הכריח רבים מהם לחפש מקורות־פרנסה חדשים מעבר לימים. בכך מוסברת גם התופעה, כי במקום כ־1500 נפש יהודיות שהיו בעיירה לפני מלחמת־העולם הראשונה, היו בה על־סף מלחמת־העולם השנייה רק כ־1300 נפש יהודיות.

חלק ניכר מיהודי חורז׳ל ברחו לרוסיה עם הצבא הרוסי, שנסוג מהסביבה בתחילת מלחמת־העולם הראשונה. רובם לא חזרו יותר לעיירה, אלא היגרו לאחר־מכן לארצות שמעבר לימים: לאנגליה, שווייץ, ארץ־ישראל, ארצות־הברית, ארגנטינה, ועוד. עם המהגרים הללו נמנים בין השאר: הרב גודמאן (אנגליה); הרב בוצ׳קו (שווייץ); הרב סוקולובר (ישראל).

פעולות תרבות

הספריה העירונית נוסדה בזמן הכיבוש הגרמני (בשנים 1915/16) על־ידי קבוצת פעילים מקרב הנוער: אלתר ציטריניאזש, איטשע קאָזשעניאק, הגר אדלער, יוסף אדלער,

ליבע פשיסוסקר; הרשל יוכט ושלמה הרצוג. הספריה כללה כמה מאות ספרים באידיש ובעברית, והוועד שלה גילה יוזמה ופעילות בשטחי־תרבות שונים: הרצאות, ערבי־שאלות, להקה דרמטית וכיו״ב. הפעילים של הלהקה הדרמטית היו: משה צווירקובסקי (התפאורן); יוסף טיק (הבמאי); גרשון שניאדובר; לייזער ניובארסקי, ואחרים.

היה בעיירה גם מועדון בשם „תרבות״, בו היו הצעירים מתכנסים כל שבת (בין מנחה למעריב), שרים שירים ארצישראליים ועממיים ומבלים בצוותא את הזמן.

עם האורחים החשובים, שביקרו בעיירה בענייני ציונות, תרבות וחינוך — נמנו: הרב מיליקובסקי (1916); מלך ראוויטש (1928); דב־בער מלכין (1931); דבורה לחובר (1932). הביקורים שלהם שימשו נושא להתעוררות תרבותית־חברתית בקרב מרבית תושבי העיירה, גם אם כל אחד מהמבקרים הועיד את ביקורו לקבוצה מסויימת איתה היה קשור.

משה כרמי

לזכר העיירה ויהודיה

העיירה חורז׳ל לא התבלטה בשום שוני מיוחד לגבי שאר העיירות בפולין, בהן שוקקו חיים יהודיים תוססים, אלא רק בצורתה החיצונית וכעיירת־ספר, בקוו־הגבול שבין פולין לבין פרוסיה המזרחית.

בכניסה הראשית לעיירה נמצא הגשר על נהר אוז׳יץ, שם גם היתה טחנת־הקמח של מאָטל ליכטנשטיין (המכונה „מאָטל זייגערמאכער״, אם כי מעולם לא עסק בשענות) ושל ברל ברנר. בסמוך השתרע רחוב רודה שהיווה כעין „מרכז לאינפורמציה״ על היוצאים את העיירה ועל הנכנסים אליה. מהרחוב הזה היו מגיעים לכיכר מרובעת, שסביבה היו החנויות, רובן של יהודים (חוץ לשתיים־שלוש של גויים). הכיכר הזאת היוותה את מרכז העיירה, פה נתקיימו פעמיים בשבוע ימי־שוק ופעם בחודש „יריד״. במקום הזה נערכו תהלוכות צבאיות ואירועים חגיגיים של האוכלוסיה הפולנית (לרבות הטקסים הדתיים). מכיכר זו התפשטו יתר רחובות העיירה, שתושביה היו מכנים אותם לא בשמותיהם הרשמיים אלא בשמותיהם של שוכניהם הבולטים, למשל: הרחוב של ר׳ טעוול פאטער ורב־העיירה ר׳ סוקולובר; או הרחוב של ר׳ אברהם שער ומשה־אהרן גביאזדה.

בדרך מהכיכר לכיוון הגבול, היו עוברים ליד בית־הכנסת הגדול ו„המקווה״. אחרי חנות־המכולת של שיראטה, הובילה הדרך לבית־החרושת לבירה של האחים מנדל ופנחס פשיסוסקר, אח״כ — לקצה העיר („החולות״), שם התגוררו חייטשה ורחטשה הרצוג ויחזקאל סגל.

פעילי הספריה ע"ש י.ל. פרץ (1930)

לכאורה נדמה היה, שהחיים של יהודי העיירה התנהלו על מי־מנוחות, אך כל משפחה לחוד היוותה עולם בפני עצמו. למרות שחורז׳ל לא נתברכה בהרבה „גבירים", וגם אלה שנשאו שם זה התבלטו ברכושם רק ביחס לרוב יהודי העיירה שהיו מחוסרי נכסים, — בכל זאת היתה העיירה מפורסמת בנדיבות לבם של תושביה. הקהילה דאגה לעניים, שנקלעו לחורז׳ל לאסוף נדבות, והקימה עבורם, בעזרתו של שמעון שירוטה, בית „הכנסת־אורחים". הגבאי של בית־הכנסת הגדול, ר׳ חיים, היה דואג לכל עני ואביון, שיקבל ארוחה חמה אצל „בעל־בית" בכל ימות השבוע, על אחת כמה וכמה בשבתות ובחגים. מותר לומר, שבין יהודי העיירה לא היה אף אדם רעב, כי בהיודע על מקרה כלשהו של מצוקה, מיד היו מגישים עזרה. על־פי־רוב היו יוצאים שני „בעלי־בתים" לאסוף כסף עבור הנצרך, ולמרות המצב הכלכלי הדחוק של רוב יהודי חורז׳ל — היה כל אחד נודב מתוך התעוררות פנימית וכמעט שלא היו מקרים של סירוב.

*

החיים החברתיים של העיירה השתקפו בעיקר בתנועות שלהלן:

„מזרחי" — הקיף את כל שטחי־החיים בעיר וניהל תעמולה למען הרעיון הציוני בקרב החוגים החרדים. גולת־הכותרת של פעילותו הציונית היתה העבודה למען

הקרן־הקיימת, לה התמסר במיוחד מרדכי־מנדל פרידמן. אנשי „מזרחי״ ייסדו בית־כנסת, אשר שימש גם מקום מיפגש לאברכי העיר, שרצו למצוא סינטזה בין דת לבין ציונות, ולאנשים שהיו פעילים ביותר בחיים הציבוריים.

„אגודת ישראל״ הקימה חוות־הכשרה לעבודה חקלאית באחוזתו של היהודי צווירקובסקי. בענין זה גילו פעילות מיוחדת בן־ציון סוקולובר, בנו של הרב, ושמואל נייער.

תנועת „החלוץ״ התבלטה בפעילותה הציונית ובעירנותה לכל הענינים הציבוריים בעיירה והשפעתה היתה ניכרת בעיצוב צביונו של הנוער. בין שאר הפעילים ב„החלוץ״ היו: ירחמיאל סגל ז״ל, יהודה ריכטר, יעקב פרנקל, אברהם וויינגורט ז״ל.

רישומו של ה„בונד״ לא היה גדול בעיירה, אם כי היו בשורותיו גם חלק קטן מהאינטליגנציה העובדת בעלת נטיות שמאליות (היה להם מועדון וספריה על־שם י. ל. פרץ).

תנועת „ביתר״ אורגנה על־ידי בונים אדלר ואחרי עליתו ארצה עמדו בראשה: זישה גרליץ, נתן רוזנבלום ומאיר שער.

זישה גרליץ

היו מוסדות עזרה ואירגוני־סעד, כגון: ביקור חולים, לינת הצדק (שניהם פעלו רבות למען נזקקים). במיוחד התבלטה ה„חברה קדישא״, שחבריה התפנו מעסקיהם בכל

עת ובכל שעה לחלק את הכבוד האחרון לכל נפטר, שלא על מנת לקבל פרס. בראש ה„חברה קדישא" עמדו במשך שנים: טעוול פאטר, אהרן־מאטל בקרמן, מאיר־יעקב וויינגורט ותנא קאוואל. ל„שם דבר" היו הסעודות של ה„חברה קדישא" שנערכו פעם בשנה (י"א באדר) אליהן הוזמנו „פני העיירה" ואורחים רבים.

יחס מיוחד היה בחורז׳ל למשרה של חזן העיירה. אחרי שהחזן משה־שמעון לא יכול היה לעבור עוד לפני התיבה, מחמת זקנתו, נתקבל כחזן מנשה וואלד. גאוות העיירה כולה היתה על קולו הערב ועל תפילתו הלבבית, שהיתה ממש השתפכות הנפש (בשעת תפילתו, היה בית־הכנסת מלא עד אפס מקום).

*

רוב תושבי העיירה התפרנסו ממסחר בתבואה וצרכי־אוכל, שהיו קונים מאיכרי הסביבה ותמורת זאת סיפקו להם כל הנדרש בכפרים. עם מפעלי־התעשיה נמנו: בית־חרושת לבירה, משריפה ללבנים של האחים פשיסוסקר.

החנויות לממכר בדים הצטיינו במעמדם הכלכלי האיתן (מנדל פרברוביץ, שפרן, אברהם־מיכל אדלר ובהרב נחשבו לאנשים אמידים).

חלק מתושבי העיירה התפרנס מעבודת־כפיים בסנדלרות וחייטות, והיו גם שני נגרים (לייזר־איצל ופישל).

*

ראוי לציין, שהעיירה ברובה היתה ציונית וחלק גדול מתושביה הגשים הלכה למעשה את הצו הציוני של עלייה לארץ־ישראל. הודות לכך חיים כיום מספר גדול של יהודי הורז׳ל בישראל, המיוצגים בענפי משק וכלכלה רבים ובחוגי־חברה מגוונים ושונים.

נר זכרון

אזכיר מספר דמויות שנחרתו במיוחד בזכרוני.

החזן ר׳ ישראל־מנשה וואלד

ר׳ ישראל־מנשה וואלד ומשפחתו (בתוכה שני בנים שלום וחיים) באו לחורז׳ל מעיר המטרופולין ווארשה, שם היה סוחר מכובד, אך כאשר ירד מנכסיו הפך לחזן. לאחר תפילת־נסיון באחת השבתות, בבית־הכנסת הגדול, נתקבל כחזן העיירה. קולו היה ערב ובהיותו ירא־שמים גדול, היתה תפילתו רוויה דביקות דתית. בהגיעו לתפילת „הנני העני ממעש", היה מניח את ראשו על ה„עמוד", רועד כולו מפחד אלוהים ודמעותיו הרטיבו את מחזורו. אך בהגיעו לפסוק „ותגער בשטן" היה מתיישר בגאון ובנימת שאגה משתלט על הסטרא־אחרא...

החזן ישראל־מנשה וואלד ומשפחתו

משפחת לחובר

חיבה יתרה רחשו ורוחשים בני־עיירתנו למשפחת לחובר, ממנה יצאו הסופר והמבקר הנודע פישל ואחותו המשכילה והעסקנית הנודעת דבורה. פישל לחובר נשא עימו שנים רבות את הרעיון לכתוב מסה־זכרון על עיירתנו וכאשר נתפנה להגשים רעיון זה הופסקה עבודתו ע״י המוות.

משפחת לחובר בישראל העמידה לרשותנו לעיין בכתב־היד הנדון מעזבונו של פישל וברשות זו הננו מפרסמים כאן את העמוד הראשון ממנו — „העיירה" (עמ׳ 25), שכוונתה ודאי: חורז׳ל.

*

דבורה לחובר זכתה לגילויי אהבה וחיבה המוניים, כאשר באה מארץ־ישראל לעשות בפולין בשליחות הקרן־הקיימת־לישראל והופיעה בחורז׳ל לביקור קצר אצל בני־משפחתה וידידיה. דבורה היתה פעילה מאד באירגון שלנו בישראל וכל שנה, ביום־הזכרון לקהילתנו החרבה, היתה נושאת את נאום־האזכרה — מלא תוכן ומעורר התרגשות.

א

העירה

החיים [illegible] עירה [illegible] היתה על שמריהו. בצירות שמסביב כבר נשמע אז קול החליל של הקטר ומסילות-הברזל כבר עברו בארץ וקרוא רצאות רצאות מן השטח החוץ; אולם עירה זו כאלו התחמקה מזין רואה, והתחבאה בין חוליות, יערים ובצות וישנה שם את שנתה הארוכה.

כאן אם נשמע קול הקורא היה זה קול השמש [illegible] של בית-הכנסת, הקורא לאגודת [illegible] או, [illegible], כמו בית-הקברות לקבורים, המכה [illegible] הוא [illegible] דפיקות על [illegible] אב ובנו, והקורא את המאמינים [illegible] [illegible] עד הוא אל הקבלה ואל התחנון.

בדרך ששנה [illegible] היה בא מן העיר המחוזית אל העירה, והספק לא-סדור. יש שיהודי שבא עם עגלתו [illegible], [illegible] סחורה ביום החמישי בבקר ולא הגיע אל העירה [illegible] עד השבת. בשבת כבר לא [illegible] בני-ישראל. המאמינים [illegible] הולכים עד [illegible] תחום שבת ושם [illegible] [illegible] על פני [illegible] וצופים למרחקים. הבלתי-מאמינים מתכנסים אל [illegible] לשם [illegible] של שבת, אבל [illegible] [illegible] [illegible] אחרי [illegible]. אלה ואלה [illegible] [illegible] ובין הבלתי-מאמינים, [illegible] להבדיל בצאת השבת. שבת זו אין [illegible] לה תוספת [illegible] ואין מוסיפים הרבה מן החול על הקדש שלה, משל [illegible] [illegible] [illegible] תוספות [illegible] [illegible] [illegible] אל [illegible], [illegible] ומתפיים [illegible] עד חצות-הלילה. [illegible] חצות [illegible] [illegible] [illegible], אבל עוד אשמורה אחת [illegible] [illegible] [illegible] לקול [illegible] על פני [illegible] העיר. כבר [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] החמישי מהעיר המחוזית לא [illegible] עד [illegible] השני. ביום השני [illegible] הסוס [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]. הוא [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] ולא [illegible] אחרי [illegible].

בשבת [illegible] [illegible] מנוחתה של העירה, [illegible] [illegible]. אולם בשאר ימות השבוע היתה העירה כאלו ישנה שנת [illegible].

כתב-היד מעזבונו של פישל לחובר („העיירה")

„פישעלע דער סטאָלער"

„פישעלע דער סטאָלער" היה קטן־קומה, אך בעל מקצוע גדול ומעולה (רוב עבודות הנגרות של יהודי־העיירה נעשו על־ידו). למרות שהיה עסוק בעבודתו מהשכם־בבוקר עד שקיעת השמש, מעולם לא השתכר די מחייתו. אעפ"כ לא הודה בעניותו, כדי לא להזדקק לבריות. הוא היה מחונן בשתי סגולות: כבוד עצמי ויושר, ובשתיהן היה נוהג הפרזה קיצונית. בהיותו מועמד לעלייה לארץ־ישראל, סירב למלא שאלון־עלייה, כי זה נגד את הרגשתו העצמית, — ונשאר בגולה.

אברהם ויינגורט

אברהם ויינגורט

אברהם ויינגורט נולד בשנת 1915 להורים מרים ור' מאיר־יעקב. עוד בצעירותו גילה כשרונות ללימודים ונשלח ל„ישיבה" בווארשה, אך בשובו הביתה היה חדור כולו בתודעת הרעיון הציוני והתמסר לעבודת האירגון של „החלוץ". בהיותו פעיל גם בכל שאר שטחי החיים הציבוריים והתרבותיים בעיירה, התחבב מאד הודות לתכונותיו הנעלות על תושבי העיירה, צעירים כמבוגרים, ואפילו יריביו הפו־ליטיים העריכוהו והוקירוהו. משום מה, נבצר ממנו לעלות ארצה יחד עם הוריו (בשנת 1935) ורק כעבור שנתיים קיבל „סרטיפיקט" ועלה. בארץ התחיל לעבוד בבית־החרושת לבירה „נשר" בראשון־לציון ומיד נרתם לפעולות ב„הגנה" ורכש לעצמו שם טוב ומעמד מכובד במושבה. הוא היה בין הראשונים שנענו לקריאת היישוב להתגייס ל„בריגדה" והצטרף לפלוגת „המכבי". בצאתו לאימונים בסביבת לאטרון התנגשה ה„קומנדקה" בה נסע במכונית של הצבא הפולני, ובהתנגשות זו הוא מצא את מותו. כך נספה בארץ אחד הבחורים הנודעים והטובים של חורז'ל.

ר' פנחס אייכלבוים

ר' פנחס אייכלבוים היה מן הדמויות הבולטות בעיירתנו. הוא בלט קודם־כל באהבתו את הזולת ובחיבתו שגילה לכל אחד מבני קהילתו. הוא היה מאותו גזע של יהודים שהוסיפו חן וחסד לחיי העיירה, באמת שבלב שפעמה בהם, יהודים פשוטים שבצנעתם ובענוותנותם הטביעו את חותמם על חיי העיירה.

פנחס אייכלבוים כחייל בצבא הרוסי (באמצע)

ר׳ פנחס היה מאנשי ה„מזרחי״ וראה לעצמו כזכות גדולה כאשר נתאפשרה לו העלייה לארץ־ישראל עם משפחתו. גם בארץ בלט בתכונותיו הנ״ל ובסגולותיו המיוחדות ונמנה עם השמחים בחלקם, שהגיעו אל המנוחה ואל הנחלה.

יהא זכרו ברוך.

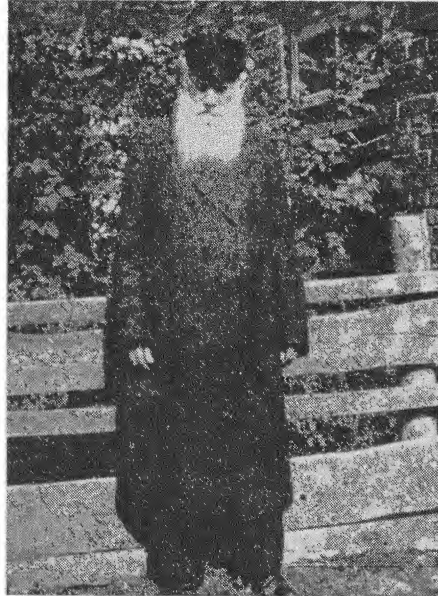
ר׳ יוסף־חיים מר־חיים

ר׳ יוסף־חיים מר־חיים היה מחשובי ה„בעלי־בתים״ בעיירה. הוא ניהל עסקי־יערות בממדים ניכרים, הצטיין בלמדנותו והיה ידוע כמופלג בתורה. יחד עם אשתו גולדה, שהיתה כל ימיה „עזר כנגדו״, עלה לארץ־ישראל והתיישב במקור־חיים שליד ירושלים.

כל ימיו בארץ־ישראל התמסר כלו ללימוד התורה והיה מבאי ביתו של הרב הראשי הרב קוק זצ״ל.

ר׳ יוסף־חיים ואשתו נפטרו והובאו לקבורות בירושלים עה״ק והשאירו שם אחריהם משפחה עניפה רבת־מעש בשטחים שונים.

משפחת פשיסוסקר

ר׳ מנדל פשיסוסקר

ר׳ מנדל בר׳ אברהם פשיסוסקר, מן המשפחות הוותיקות והמושרשות בעיירתנו, חלש יחד עם אחיו פנחס על נחלת־אדמה גדולה, משרפות ללבנים וביח״ר לבירה, שהייתה ידועה בשם ה„ברויז״. סביב עסקים אלו, שהתרכזו בתוך ה„חצר״ („הויף״) של משפחת ר׳ מנדל פשיסוסקר, התרכזו כל בני־המשפחה: בניו יעקב־מאיר (אשתו שיינדל וילדיהם) ומרדכי, בנותיו מרים, פרומה, דבורה, רבקה ושרה־חנה, אחותו אסתר ובעלה ר׳ מרדכי־מנדל פרידמן, אחותו פרל ובעלה ר׳ חיים רוזנצווייג, ואחיו פנחס פשיסוסקר עם אשתו קרוסה.

ר׳ מנדל התאלמן מאשתו חיה פרל בעודנו בגיל צעיר, אך הוא נשאר אלמן ולא נשא לו אישה שניה למרות ההפצרות של המשפחה, של ידידיו ושל החסידים שהיו מקורבים אליו. כי למרות היותו אדוק וחסיד, היו קשריו אל אשתו הראשונה קשרי אהבה גדולה, שאין לתארם במלים ואין לנתקם בצו הגורל.

ר׳ מנדל שייך לאותם הטיפוסים מלאי חן והדר יהודי, שפיארו את העיירות היהודיות ברחבי פולין: בעל הופעה מעוררת כבוד; איש עסקים נבון, ישר ומצליח; מקובל ומכובד על כל בני העיירה; מעורה בכל חיי הציבור, פשוט בהליכותיו ומתידד עם „עמך״; נכנס ויוצא במשרדי השלטון הממלכתי ומקובל עליו בדעותיו ובהשגותיו. ר׳ מנדל היה איש דתי ללא־פשרות אבל הקנאות היהודית והחסידית היתה ממנו והלאה והוא הקפיד בעיקר על המצוות שבין אדם לרעהו. לעולם לא עבר את קו־הגבול ולא דרכה רגלו על האדמה הגרמנית, והיה מסביר זאת בכך, שמצא כתוב באחד הספרים החיצוניים, שהעם הגרמני מוצאו מהעמלקים ויש להזהר שלא לבא במחיצתו.

ר׳ מנדל היה מבליט את געגועיו וכמיהתו לארץ־ישראל, אך עסקיו המסועפים וקשרי־המשפחה ההדוקים מנעו ממנו לעלות ולהתיישב בה. הוא מצא את מותו מידי הצורר הנאצי ונספה בקרב בני קהילתו, להם שימש בחייו מקור גאוה, עזרה ונחמה.

ר׳ פנחס וקרוסה פשיסוסקר

על ר׳ פנחס וקרוסה פשיסוסקר ניתן לדבר בנשימה אחת, כי הם היו לא רק בעל ואישה אלא קרוצים מחומר אחד — שניהם ישרים ותמימים, עדינים ודוברי אמת, שומרי נקיון גופני ונפשי. שניהם היו ענוותנים ומסתפקים במועט, את חל־קם מעסקי המשפחה המשותפים היו מו־ציאים רק כדי מחייתם וצרכיהם ההכר־חיים אף לא כפי שהגיע להם. בהיותם חשוכי־בנים, לא היו הוצאותיהם ניכרות והם מצדם ניהלו אורח־חיים פשוט, כיאה לאנשים צנועים המוצאים את סיפוקם בחיי־משפחה סדירים ותקינים, ביצירת כפיים ובעבודת הבורא.

ר׳ פנחס וקרוסה פשיסוסקר, שייכים לאותו גזע של יהודים טובים ופשוטים, שסימלו את כל הטוב והנעלה בחיי העיי־רות היהודיות בפולין.

*

מרדכי פשיסוסקר (בירן), בנם הצעיר של ר׳ מנדל וחיה־פרל, זכה בילדותו לפינוק מיוחד מידי אחיותיו שגידלוהו, כי הוא נתייתם בעודנו תינוק מאמו חיה־פרל — אישה משכילה וחביבה, יפת־תואר ואהובה על כל מכריה. כשגדל הילד והיה לנער, כבר ניתן להכיר בו סגולות מיוחדות — בקיאות וחריפות, אינטליגנציה טבעית וכשרון להתחבב מהר על הבריות. סגולות אלו התבלטו ביתר שאת כאשר הנער הפך עלם ונכנס לנהל את העסקים המסועפים של המשפחה, ביחוד בעניינים שהיו קשורים במגע מתמיד עם השלטונות. למרות עסוקיו המרובים, מצא מרדכי זמן לטפל גם בענייני ציבור של הקהילה והתמסר בעיקר לניהול ענייני הבנק העממי ואירגון מכבי־האש.

עם עלותו ארצה, התרכז בהקמת בית־החרושת הראשון לבירה בארץ („נשר" בראשון־לציון) ושנים רבות היה הוא מנהלו. אך גם כאן, למרות היותו עסוק מאד בעסקיו, הקדיש את כל זמנו הפנוי לענייני האירגון של יוצאי חורז׳ל בישראל.

מרדכי פשיסוסקר (בירן) היה יושב־ראש האירגון והוא שהניח את היסודות לפעולותו הסדירה והתקינה. הוא ייזם ופעל בכל מרצו להקמת קופת גמ"ח ע"ש קדושי חורז׳ל ולהנצחת זכרם בחורשה מיוחדת ב„יער הקדושים" שבהרי־ירושלים, ועמד עד יומו האחרון בראש כל הפעולות של האירגון. זכרו יהא שמור בתוכנו לנצח.

שמחה אדלר

אגדת חורז׳ל...

פירורים משולחן הזכרונות...

אני שמחה אדלר, בן ר׳ משה־שמעון ש״ץ ושו״ב, בא כאן לספר מעט על עצמי והרבה על עיירתי. וסיפורי זה משקף את מהלך החיים בחורז׳ל, בתקופתי.

הייתי בן תשעה חדשים כשהורי באו להשתקע בחורז׳ל, בשנת 1893. (באנו מעיירה בשם גרבובה, בפולניה הגדולה). באותה שנה מנתה הקהילה של חורז׳ל כמאה וחמישים משפחות. זכורני מאז את השמש הישיש של בית־הכנסת — טודרוס, האם הוא היה הראשון (בית־הכנסת לא נראה כישן). האם הרב שמצא אז את מנוחתו כאן היה הראשון ?

מי היו ראשוני המתיישבים ומתי ? האם היו מבריחי־גבולות ? כי חורז׳ל שכנה על גבול מזרח־פרוסיה והרבה מפרנסתה נמצאה בדרך זו. המפעל החרושתי היחידי היה „הברויז״ שנוסד על ידי הסבא, שהכרתיו בישישו, ראשון לשושלת פשיסוסקר.

כשגדלתי, התחלתי להכיר את העיירה ; הבתים והרחובות, את ה„מארעק״ המרובע כ־מם סופית ; עם הבאר באמצע, שבמימיו, כמעט, ולא השתמשו אלא כשפרצה דליקה ; את הנהר, גשר העץ והיער הקרוב. כל זה יצר הרגשה ביתית, והרגשה זו חוזקה בשל הליכות האנשים, כאילו היו ערבים אחד לשני.

שנים אחדות גרנו בחצרו של מנדל שפרן ועברנו אח״כ לגור בחצרו של ר׳ יוסל מאיר לייב׳ס, בשכנות עם חתנו ר׳ קלמן אייזנשטאדט. לאבא שלי ז״ל היה צורך בחצר רחבה בשביל שחיטת עופות. הוא היה עושה חור קטן באדמה ומכסה אותו אחרי השחיטה באפר שהיה לוקח מהתנור. בזה שמר על הנקיון והבריאות, כי רק כמה נוצות עפו, הסתובבו ושיחקו על־פני הקרקע, כשהרוח נגעה בהם.

שמחה־יעקב שפרן — מראשוני ההשכלה בחורז׳ל

גם כשהמשפחה גדלה, גרנו בשני חדרים ועוד חדר קטן ומטבח, שם היתה ספת־משכבה של העוזרת. בחדר הקטן לא היו חלונות, עמדו שם שתי מטות וישנו בהן ארבעה ילדים (לא היה מקום בשביל כסא). ארגז קטן היה צמוד לקיר והחזיקו בו ארבעה „קאפעלעך״, שאבא ז״ל הקפיד מאד שנכסה בהן את ראשינו בשעת

שינה. פעם בשנה היו מחליפים את הקש ששכבנו עליו, ומה שהוצא היה „שעטשקע". לפני ששכבנו לישון היה צורך לרכך את הקש שהיה לאבן לאחר לילה של שכיבה עליו. אחי אהרן אהב לישון מאוחר מאוד ובצעירותו היה „מזיק" גדול — ידו בכל ויד כל בו (עליו היה אבא אומר: כש„המזיק" ישן, טוב לו וטוב לעולם).

בערך בשנת 1898, עבר הרב דמתא לכהן בעיר טורעק. בעזבו, הלך זוהרם של חסידי צ'ורטקוב והתפלגו ל„שטיבל" ולמנין (בבית ה„ברויז" בכל שבת). אחריו בא אלינו הרב קובלסקי, בנו של הרב מגרבובה, שם היה אבא קודם הש"ץ ושו"ב של העיירה והוא שהמליץ על הרב החדש.

בזמנו היה בית־המדרש הגדול מלא בחורים לומדים, וגם פישל לחובר הסופר היה אחד מהם. ממקומות אחרים היו באים לחסות בצלו וכמה מהם פגשתי אחרי שנים בלונדון שדיברו עליו בהערצה. לפי המלצתו של נחום סוקולוב, בא אח"כ לוולוצלבק ותמך בהרב ריינס, ביסודו של „המזרחי".

זכורני דליקה גדולה, שהתחילה בסביבת ביתו של יענקל „איינבינדער" והתפשטה מהר עד ל„סטאדאלעס" שבערו כמו קופסות גפרורים, כי הגגות שלהם היו מכוסים בקש והרוח נשבה לצידם. אחרי המקרה הזה קנתה העירייה מכונת־כיבוי שפעלה כמשאבה: ארבעה אנשים היו עומדים מכל צד ומפעילים אותה; את צינור־הגומי היו מכניסים לבאר שב„מארעק" וממנו שואבים את המים לכיבוי. את המשפחות שסבלו מהדליקה סידרו בבתים פרטיים וגם בבית־המדרש הקטן. אלינו בא לגור, עד שביתו נבנה מחדש, יענקל „איינבינדער" וככה התידדנו אתו. אחרי־כן היתה לי תמיד דריסת־רגל אליו, לקרוא את הספרים שנמצאו אצלו לכריכה.

היתה זו תקופת ההשכלה: השפעתם של פרץ סמולנסקין (בספרו: התועה בדרכי החיים), של מאפו ומנדלי מוכר ספרים, היתה מורגשת מאד. אלה שקיבלו השראה מהם רצו לתת השראה זו לאחרים והדרך היתה לאסוף את בעלי־המלאכה ולהרצות בפניהם, בשבת אחר־הצהרים, ב„חדר" של יידל מלמד. את הפעולה התחילו ב„פרקי־אבות", ולא נפגשו בהתנגדות כי זה היה קשור במסורת. אחרי־כן הנהיגו שם להתפלל בציבור גם על יד ה„עמוד". עם ראשוני ההשכלה ופעיליה נמנו: שמחה־יעקב שפרן ומשה אייזנשטאדט.

ראשי תנועת ההשכלה בעיירתנו, כמו בעיירות האחרות, רובם היו „אוטודידקטים", כלומר, בחורים (ברוב המקרים בנים של „בעלי־בתים") אשר רכשו את השכלתם־הם בדרך הקריאה והלימוד העצמיים. בהיותם חופשים מדאגות הפרנסה והכלכלה של משפחותיהם (רווקים היו), היו הם מקדישים את כל זמנם לקריאה בכל אשר הזדמן להם. לחלק מהם היתה האפשרות לרכוש ספרים בענפי המדע השונים, ספרות יפה (בעברית, יידיש, רוסית, פולנית וגרמנית) וכן ספרי־לימוד של שפות (גם צרפתית). הבחורים ה„משכילים" היו עצמם תאווי ידע, אך לא־רק למען עצמם אלא למען העלות את הרמה התרבותית של סביבתם.

משה אייזנשטאדט — ממשכילי העיירה

אחי אברהם־מיכל (בן שמונה־עשרה) התחיל את הפעולה. הוא שילב הרבה מסיפורי האגדה שבתלמוד, והיו מקשיבים לסיפורים האלה, שהיו נפלאים, בקשב רב. זה נמשך עד שאבא חלה ב„טיפוס" קשה שנמשך כמה חדשים, אז יידל הפסיק לתת את שיעוריו ב„חדר" מחשש הידבקות. אחר־כך המשיכו עוד זמן מה להיפגש בבית־המדרש הקטן, עד שהענין נתבטל משום חוסר כוחות להמשיך.

ההשכלה הצמידה שמות: אברהם־מיכל נקרא „המשכיל" וחברו יעקב ברז'וזה נקרא „החוקר". אברהם־מיכל ניסה ללמוד רוסית מספר הגרמטיקה של קירפיצ'ניקוב. ללימוד פולנית, שפת העם שבתוכו ישבנו, לא ניתנה הדעת, כי רוסיה היתה הממשלה ו„הפראשעניעס" היו ברוסית.

הסוחרים ובעלי־החנויות למדו לדבר פולנית על־ידי זה שבאו במגע עם הגויים (הרוב היו איכרים שהשפה הפולנית שלהם לא עמדה על רמה גבוהה). לא היה צורך בהתכתבות בפולנית ולא היה כדאי לבטל מן התורה ללימוד שפה זו.

אחרי הרב קובלסקי בא אלינו הרב רוזנשטרוך, איש חולני ופיקח. הבחורים ממקומות אחרים לא חזרו לבית־המדרש שכמעט והתרוקן. היה הזמן של פוגרומים ברוסיה והיתה תזוזה לעזוב ולהרחיק נדוד לאמריקה. הרב השתדל להמשיך במסורת ולנהל ישיבה בביתו, אבל מעטים היו המבקרים. הוא ניסה גם להפריע ביסוד ה„ביבליוטקה" שהיתה האידיאל שלנו ועלינו היה ללחום עליה. הרב גם התריע על שאנו קוראים את „השילוח" אם כי הוא עצמו קרא יום־יום את העתון הרוסי „רוסקיאי וויעדאמאסטי" ובזה רצה להראות את רמתו כמלומד ויודע שפת־המדינה. הוא עבר אח"כ לאלקוש ולא הספיק לפעול בחורז'ל אלא בשני דברים: לתקן את גג־הכניסה ל„עזרת הנשים"; ולהקים ליד הגדר של שדות הגויים את ה„פיש־הייזקע", שעומד שם ודאי עד היום הזה...

בימים ההם קיפחו כמה אמהות צעירות את חייהן במחלת ה„טיפוס". אמי מתה בתשעה־באב, בשנת 1902, ובאותו זמן מתה גם אשתו של יענקל „איינבינדער" ואשתו של שלום „איינבינדער" ועוד נשים שאינני זוכר את שמותיהן. אמי ז"ל היתה יתומה מהוריה (אביה היה שוחט) בשעה שנישאה לאבא. היא היתה שולחת אותי עם מנות של „יאכעלעך" לביתו של ילד חולה, שהאבא שלו נמצא אז באמריקה (הוזהרתי לעשות את

השליחות בחשאי, שהשכנים לא ידעו מזה). אמי הייתה גבוהה, דקת־גיזרה, שחרחורת, עם עיניים יוקדות, אשת־חייל בניהול ביתה, אהובה ומכובדת מאוד על כל אנשי העיירה (היא נפטרה בגיל שלושים וחמש).

הייתי בגיל עשר ולא הבינותי את הטרגדיה שהתחוללה בחיי, ידעתי שמעתה אני „יתום" וזה יעורר רחמים. גם „בחדר" ריחמו עלי הילדים ולא התאכזרו אחד לשני תקופה מסויימת. מיד לאחר מות אמי, לפי הנוהג, פוטרה העוזרת שלנו. שתי בנותיו של שכננו קלמן (שרה ומרים) טיפלו בנו הילדים (חמישה במספר) ונתנו לנו את כל ההשגחה שהיה צורך בה וגם בישלו בשבילנו. בין השכנים היתה קירבה גדולה, השתתפו בדאגות המשפחה, לקחו חלק בשמחות וכל צרה ומחלה נגעה ללבבות.

בינתיים נלקח אחי אברהם־מיכל לצבא ואבא הביא הביתה את אשתו השלישית. אחרי 4 שנים חזר אברהם־מיכל מהצבא (הוא שירת בצאריצין). בשנת 1910 נסעתי בתור חלוץ, עם עוד שניים מבני־עירנו — לפלסטינה. היו אלה ימים של חרדה בשביל יהודי רוסיה, כאשר ה„צורנאיא סוטניא" התחילה בפרעות ביהודים והממשלה תמכה בפורעים בחשאי. יהודים התחילו לברוח לאמריקה ולכל ארץ שקיבלה אותם. גם לפלסטינה נסעו אז יהודים, שהיתה להם זיקה לארץ או שמחוסר אמצעים לא יכלו לנדוד לארצות רחוקות מאד.

הנוער עשה את חשבון הנפש שלו והחל להתמרד בשאננות של ההורים. את הנוער משכה הרומנטיקה של החלוציות — חזרה אל האדמה והיאחזות במקצועות פרודוקטיביים בארץ־ישראל. הקונגרסים הציוניים השפיעו עליו, כי הם היו לפי רוחו, והמילה „ציוניסטן" חדרה והתבססה גם בעיירתנו. גם מילה נוספת נזרקה לרחוב היהודי, שהאמהות הטובות שלנו פחדו ממנה מאד: „סוציאליסטן", וגם היא נקלטה בתוכנו.

חלק מפרנסתו של הרב היתה על השחיטה, שגם המורה־הוראה נהנה ממנה. נוסף על זה, קיבל הרב (וגם החזן) רח"ש מכל חתונה שנתקיימה וגם מהתדיינות שלרוב נעשתה בפני „בוררות". ה„חזקה" על ההכנסה של שתי „קאפיקעס" ממכירת כל אוקיה „הייוון" היתה בידיה של הגב׳ דובקה, אלמנה, שהיתה לה חנות־מכולת ב„מארעק". שמה הלך לפניה גם בגלל חתנה („דאבקעס איידעם"), היחידי בין החתנים בעיירה, שמוצאו היה מליטא („דער ליטוואק").

הגבאי של בית־הכנסת (ואולי גם של בית־המדרש) היה ר׳ אהרן יחיאל, סוחר תבואות, מחותנו של יהושע הרצוג. בגמר התפילה, בימי חול, היה השמש עובר בין הקהל עם ה„פושקע" וכל אחד שילשל את פרוטותיו לצרכי בית־הכנסת. באחד הקירות של בית־הכנסת, ליד הדלת, היה בתוך הקיר ארגז קטן עם חריץ למטבעות, עליו היה כתוב: „מתן בסתר". כשנפטר השמש של בית־הכנסת, הישיש טודרוס, בא במקומו שלמה דער רב׳ס, בנו של הרב שמצא את מנוחתו בבית־העלמין של העיירה. השמש של בית־המדרש היה — הערשעלע יופאק.

שמות החתן והכלה...

היו ימים, בהם היה ה„טאטעשי" חוזר הביתה מביקור אצל ה„רבי" שלו, עובר את סף־הבית ומכריז: „מזל טוב, בתנו התארסה". הימים ההם חלפו־עברו עם „א קרעכץ" מאז נתגלתה הפונקציה של השדכן. כל יהודי היה מסוגל להיות שדכן, בין שהוא עסק בכך מתוך טובת־הנאה או בכדי להציל נשמה יהודית מרווקות, ביחוד אם היתה בת־טובים... שדכן, שעיניו בראשו, השתדל לעניין את שני הצדדים, להפגישם ולתת לאלה ש„מדובר בכבודם" לעשות הכרה ביודעין או שלא ביודעין. אם הענין התפתח, היו מפגישים את הבחור עם הבחורה לטיול, לשיחה שהייתה מתנהלת בגוף שלישי: „וואס זאגן זיי?" או „זייער מוטער איז זייער אַ פיינע...".

בינתיים היו דנים ההורים בדבר הנדוניה, על שנות ה„קעסט" שהחתן יהיה סמוך על שולחן חותנו ועל הדירה שתינתן לו כשישא את זיווגו. כשהיו מגיעים לעמק השווה, היו כותבים „תנאים", בהם גם תנאי אחד מפורש, כי באם החתן יבטל את האירוסין, הוא ישלם קנס בעד הצער והבושת שגרם לבת־ישראל.

את החתן היו מזמינים לאחר האירוסין לשבת אחת לבית החותן. הבחור היה מביא מתנה לכלה (חרוזים) והחתן היה מקבל מאת החותן שעון זהב עם שרשרת. בקצהו החופשי של השעון היה וו שנצמד לחור ה„ווּעסט", שהחתן היה מכפתר לשם בטחון ואת השעון מכניס לכיס. מכאן התחילה החולשה להוציא את השעון לעתים קרובות, לתת לחיצה קלה עם הבוהן על הפין כשהמכסה קופץ ונפתח מעצמו. זמן קט היה בוחן את הקווים הרבים המראים את הרגעים, את המחוג הקטן שנע כל הזמן, ומתפעל על הפלא הזה ומתגנדר בו...

ההורים לא הסתמכו על אהבה כעל גורם יסודי לנשואין, ואמרו: „אין בטחון שהנאהבים גם ימשיכו בנעימים; האהבה היא עיוורת, היא יכולה לבוא גם אחרי הנישואין". דיברו בכבוד האישה וגם גינו אותה. עולם האישה היה כה אי־מובן להם, לא טרחו להבינו, ומה שלא מבינים — מגנים. מטעמי הדת שמרו על קשר המשפחה בין ש„מצא" או לא, כי „על גירושין — המזבח זולג דמעות"...

הספרות העולמית בתקופה זו, שקראנוה בתרגומים, היתה חולנית, רומנטית, פיוטית. האהבה היתה בת השמיים, ואנו התאהבנו באהבה, התאהבנו ביופי שבה, בטוהר ובנהדר. היצור הנשי — העלמה, קסמה לנו בכל הליכותיה הנחמדות, בעיניה ובשערותיה, בפניה ובפיה הקטן. וחלומות־נעורים חלמנו על האושר להימצא בקירבתה של אישה כזאת... רבון עולמים! כמה שפע־חן הענקת לבנות חווה.

בשבת שלפני החתונה, היו קוראים את החתן לתורה. הוא היה מקבל „מפטיר" וכשיורד מהבימה היו הנשים מה„עזרה" ממטירות עליו צימוקים לסגולה ולמז"ט. בבית הכלה, בשבת, היו מתאספות ידידותיה לבלות איתה, לעודדה ולשמח אותה, שותות יין,

מלקקות מכל, ורוקדות. הן היו ממשמשות בשמלת הכלה, בשערותיה, ומדברות על יום־הכלולות בזיק של קנאה וחמלה...

והנה הגיע יום־החתונה.

לחתונה באו כל קרובי־המשפחות, מקרוב ומרחוק, כי זהו מאורע משפחתי. אם חסרו הוצאות־הדרך חזרה הביתה — מבקשים מהמחותנים...

החתונה מתקיימת בשני בתים. באחד יושבת הכלה לבושה שמלה לבנה ועל ראשה צעיף מכופל. היא יושבת בצד והחברות מחזרות אחריה. היא לא רוקדת, היא לא טעמה אוכל היום, כי יום־תענית לה. התכונה סביבה רבה. עוד מעט יבואו ה„כליזמרים" עם הבדחן לנגן את ה„אויפשפיל". והבדחן במקום לבדח ידבר מעניני־דיומא בקול מלא רגש והתעוררות. יום־הדין שלך, כלה'שי, ווייק...

הבית מתמלא אורחים. הנערות באות בשמלות „סאמעט" אדום, מרהיבות עין: השרוולים ארוכים, השוליים מתרחבים בצורה של עלי־פרח ומכסים את הידיים עד הזרוע (והאצבעות נראות כשיבולות מלאות). כל נערה, הצואר שלה עטור סריגה מהחזית, השערות עשויות עם שביל החוצה באמצע הראש, הצמה סובבת את הראש בצורה של זר, ובאזניים עגילי־זהב. מי ימלל את חנן ויופין של הבנות ביום זה!

הבחורות רוקדות זו עם זו, רוקדות את ה„וואלס", ה„פולקה" ו„הפולקה מזורקה". ריקודן טבעי, בקלות, כיאות לצעירות. השמלות מתנפחות כשהן מסתובבות, כאילו היו קרינילינות. פניהן לוהטות. כה נדירות הן ההזדמנויות לרקוד...

האמהות מגיעות יותר מאוחר. גם הרכות, דקות הבשר שביניהן, הבליטו את חזיהן, רוקדות בלהט ומחזיקות את ראשיהן בחשיבות. הריקוד שלהן קצת מרושל, הן עושות קפיצות כאילו של הופ! הופ! אך פניהן צוהלות.

בבית השני נמצא החתן. לידו יושבים הבחורים, שותים יין ומפצחים אגוזים, עד שנלקח החתן לעשות „באדעקנס". הוא ניגש אל הכלה, מוריד את הצעיף המכופל ומכסה את פניה. וכאן מגיע תורו של הבדחן. הוא מדבר על התחיבותיה של האישה בכלל, ושל הכלה בפרט, שתלך בעקבותיה של אמה המהוללת, החשובה, הנכבדה, הזכה והטהורה, אשת־חייל בהליכות ביתה ואמא מסורה לילדיה. האמא מאושרת שהגיע ליום גדול זה, להוביל את בתה לחופה ולהיות עקרת־בית... כל המשפחה מאזינה לדברי החלקלקות של הבדחן, יותר מכולם נהנית מהם ה„מאמעשי", היא בוכה.

מובילים את החתן חזרה למקומו, שם הוא יושב עד שמגיע הזמן שהשושבינים עם ה„כליזמרים" באים לקחתו לחופה, ליד בית־הכנסת. השושבינים מובילים את החתן בתהלוכה, שכולם מצטרפים אליה. ה„כליזמרים" מנגנים „פריילעכס" ידוע לכל.

מעמידים את החתן תחת החופה, כשפניו למזרח. הוא מכסה את עיניו במטפחת צחורה, מכופלת, יפה. שוב הפעם נשמעת נגינת ה„כליזמרים" שמלווים את הכלה. הקהל מקבל נרות, שמדליקים אותם אחד בשני. האמהות של החתן והכלה מחזיקות בכלה ויחד

מסתובבות סביב החתן שבע פעמים, ומעמידות אותה לשמאלו של החתן. החזן שר „מי אדיר".

השמש מוזג כוס־יין לרב, המברך עליה. נותנים לחתן לשתות, אך הוא רק טועם מהיין. האמא מרימה את הצעיף מעל פני הכלה ומגישה את הכוס לפיה, היא טועמת מהיין. הרב אומר לחתן שיחזור מלה במלה בשעה שהוא ישים את הטבעת על אצבעה הראשונה של יד ימינה ואומר: „הרי את מקודשת לי בטבעת זו כדת משה וישראל". הרב קורא את הכתובה בשפה הארמית ומברך „שבע ברכות". בסוף מוריד השמש כוס על האדמה והחתן שובר אותה במכה אחת, סימן למזל טוב שכוחו וגבורתו בו. הקהל מתפרץ בברכת „מזל טוב".

עתה חוזרים כולם לבית, שם השולחנות ערוכים לסעודה. ה„כליזמרים" משמיעים את נגינתם שנשמעת כמו: טירל, לירל, לומפפה! זה שמח. הכלה אוחזת בזרועו של החתן, הוא עכשיו בעלה ומשענתה. כשמגיעים לבית, מכניסים אותם לחדר והם נשארים לבד לשם „יחוד".

מביאים את החתן לשבת עם הגברים (גם כאן יושבים הגברים נפרדים מהנשים). כשמגיעים שוב ל„שבע ברכות" מכניסים את הכלה ומושיבים אותה ליד החתן. אחרי „ברכת המזון" ממלאים שתי כוסות יין. המברך שופך מכוס לכוס, ונותן לחתן ולכלה לשתות. עתה מופיע הבדחן ומכריז על המתנות בתור „דרשה געשאנק". הוא מסלסל בקולו בגמישות כזו כאילו חתיכת גומי נמצאת בגרונו ומהלל את המתנות כ„מתנות מלך" „מורנו ורבנו מצד הכלה, „א פאר זילבערנע לייכטער, אויף ליכט בענטשן, דרשה געשאנק"; „מורנו ורבנו מצד החתן, א בשמים־ביקסל צו דער הבדלה, דרשה גשאנק"; „דרא־א־שע גע־שא־א־אנק, דרא־א־שע גע־שאנק"...

קמים לרקוד את ה„מצווה טענצל". זהו ריקוד הזקנים. שמים יד על שכם וסוגרים מעגל, והכלה בפנים המעגל. אחד מוציא מטפחת אדומה מכיסו האחורי בז'יפיצה ונותן לכלה להחזיק בקצהו. כשמפסיקים לרקוד, הכלה נעלמת. האורחים מתחילים להיפרד ומברכים „מ'זאל געהן אויף שמחה'ס".

למחרת מתכנסות הסבתות לזכות במצווה. הן הולכות כפופות גב. מעל ה„שייטל" הדק, לובשות הן מין שביס עם „טשיפיק" כזה שמתנועע כשהן הולכות. בד של קטיפה שחורה קשור להן מתחת הלסת שלא ימוט וזה גם מוסיף להן חן וכבוד...

הסבתות גוזזות את שערות הכלה. מעתה גם היא חובשת „שייטל" — פאה נכרית. מעתה בעלמו הפיאות שלה, החשודות, שהרוח היה משחק בהן מעשה „קונדס". דואגים שה„שייטל" יהיה דומה לצבע שערותיה. מעתה תם ונשלם סדר „כלה" ומתחיל סדר „אישה"...

שבוע ימים ממשיכים ב„שבע ברכות". הסעודה היא קלה, העיקר הוא אותן שתי

כוסות היין, ששופכים מכוס אל כוס ומברכים עליהן. מבלים קצת בשירה חילונית, ומישהו שר: „מיט קיין געלט זאל מען ניט שטאלצירן״, המנגינה הפופולארית בימים ההם.

הילד בעול המצוות...

וחוק החיים עושה את שלו. לזוג נולד במז״ט בן. מן החדר של הדרדקי נשלחים הילדים לבית־היולדת, לקרוא „שיר המעלות״. לילדים מעניקים „פעפער ניסלעך״.

בערב שבת, לפני הברית, עושים „שלום זכר״. באים ידידים, אוכלים „געזאלצענע ארבעס״ ושותים בירה. לקראת ה„ברית״ מכינים כסא של „אליהו הנביא״, עליו יושב הסנדק, עטוף בטלית (כיבוד זה מגיע לזקן־המשפחה). התינוק נלקח ממטתה של אמו ונמסר ל„קוואטער״, הוא מוסרו הלאה עד שמגיע לברכיו של הסנדק. המוהל, שזקנו יורד על מדותיו, מתחיל בברכות על היין. האיסטניסים מתרחקים עד כמה שאפשר, כאשר שומעים את צויחתו של התינוק, יודעים שברגע זה נכנס לבריתו של אברהם אבינו. מישהו מתכבד במצוות „מציצה״ והמוהל מכניס כמה טיפות יין בפיו של התינוק. המוהל מכריז על שם התינוק ואומר: זה הקטן גדול יהיה! בדמייך חיי, ואומר לך: בדמייך חיי! האב עטוף בטלית מברך את ברכת כניסת התינוק בברית אברהם אבינו. התינוק מוחזר לחיק אמו. מתישבים לשתות ולסעוד.

מכניסים „וויגעלע״ לבית ומשכיבים בה את התינוק. כשהוא בוכה קצרות מנענעים אותו עד שנרגע, אך כשהוא משמיע בכיות מתמידות, האם מתאמצת להרגיעו בשיר:

בײ מײן קינד׳ס וויגעלע,
שטײט א גאלדען ציגעלע,
דאס ציגעלע וועט האנדלען
מיט ראזשענקעס און מאנדלען.

ועוד שיר אחד מהריפורטואר של גולדפאדן שמתחיל כך:

אין בית־המקדש,
אין א ווינקל־חדר.....

כרגיל, מניקה האם את התינוק, אך במקרים מסויימים מניקים את התינוק מבקבוק ששמים עליו מצץ. ישנם מקרים ששוכרים כפרית בריאה, להניק מחלבה לתינוק, מתוך פיקוח־נפש.

בא עוד ילד ועוד ילד, והאם טרודה. אם המצב מרשה, לוקחים עוזרת־בית והיא משגיחה על הילדים בנקיונם ובלבושם.

בשנתו החמישית, נכנס הילד ל„זמן״ ז.א. ללמוד מפסח עד סוכות, ולהיפך. היו בעיירתנו שני מלמדי דרדקי: אברהם־לייב ואהרון־יענקל (אצל האחרון, חסיד, למדו ילדי החסידים). אברהם־לייב היה הבעל־קורא בשבת בבית־הכנסת (הוא היה המלמד שלנו).

האבא מביא את הילד ל„חדר״, בפעם הראשונה. המלמד פותח את „הסידור״ עם האותיות הגדולות ואומר לילד להסתכל בהן. בידו מחיזק את ה„טייטל״ על ה־„א״ ואומר לו: תהיה ילד טוב ותלמד מהר. פתאום נופלות כמה „קאפיקעס״ על הסידור, זאת מתנה מהמלאך הטוב שאוהב ילדים טובים. כאן האב מסתלק והילד מתקבל על ידי הילדים האחרים, מי בעידוד ומי ברוגזה.

ב„חדר״ של הדרדקי היה הילד לומד את ה„אלף־בית״, להגיד „מודה אני״ ו„קרישמע״ (קריאת־שמע). אחרי שנתיים הוא ידע להתפלל מן הסידור, וכשהוא בן שבע־שמונה היה עובר ל„סטעלמאך״ ללמוד חומש ורש״י. ממנו היה עובר לפייוויש ללמוד „גמרא״ והוא לומד ב„בבא קמא״ את הענין של „שור שנגח את הפרה״ או „גיטין״, „כתובות״, או „קדושין״. ישנם שם סוגיות של „הוא אומר, והיא אומרת״... שהמוח לא תופס אותן, הן מעורפלות והטענות לא ברורות. פתאום, המלמד עומד על ידך ושואל „נו, ווּ האַלסטו״? אני מתעורר כאילו מתרדמה ואימה נופלת עלי. הוא בטח הרגיש, שאני לא מאזין וחולם חלומות בהקיץ...

יצא חוק מהממשלה הרוסית, שילדי ה„חדר״ צריכים לבקר שעתיים בכל יום ב„שקאָלע״, ללמוד רוסית. המורה היה פולני זקן וחלש וב„קלאס״ שלו היו כמאה ילדים. בבוקר לימד את „השקצים״ וה„שיקסעס״ ולאחר הצהריים להמשיך איתנו לא היה לו כוח, והרבה לא למדנו.

בחורף, כשהיום קצר, חוזרים אחה״צ ל„חדר״. מביאים „קאפיקע״ בשביל נפט ויושבים עד שעה מאוחרת. עושים מנייר „לאמטערנע״, להאיר לנו, כענן־האש, את הדרך הביתה.

היה עוד „חדר״ אחד, מיוחד במינו, — „תלמוד תורה״ לבני עניים. אבות העיירה דאגו לכך, שכל ילדי היהודים ידעו להתפלל ולומר תהילים. ה„תלמוד תורה״ היה ליד בית־המדרש הגדול והמלמד שם היה „ליטוואק״ קטן־קומה וצנום, שהיה צוחק בפה פתוח, ישן ב„חדר״ על ספסל וסועד „ימים״, כל יום בבית אחר. הוא לא אהב תפוחי־אדמה, רק „לאקשן ו„קליסקעס״. הוא היה מכה את תלמידיו, להנאתו: משכיב את הילד על הספסל, מכניס את ראשו בין רגליו־הוא, מפשיל את המכנסים ומרביץ ברצועה של ארבעה „לאקשן״ עד שהילד היה מפרפר בכל כוחותיו. שעות רצופות היו מתיפחים אחרי זה, אלה שטעמו את הטעם הזה. לא היה אפוטרופוס על בני עניים...

ההורים שלחו את הבנות ללמוד קרוא וכתוב ביידיש אצל יידל מלמד, ואחרי כן אצל „דער בלינדער מאטל״ (ליד ה„חדר״ שלו עבד ה„מאנגל״ ללבני־כביסה והרעש לא הפריע ללימודים).

למדנו מתוך מגמה לדעת. למדנו לכתוב ביידיש לפי האורטוגרפיה דאז, למדנו גם חשבון (חיבור, חיסור וכפל) בלי מורה. עזרנו אחד לשני והתפתחה שאיפה ללמוד באופן אכסטרני שפות אחרות.

האחרון ממלמדי היה דוד־לייב. הוא היה חולני ונפטר כמה חדשים אחרי שעזבתיו. אביו ז״ל, שהיה למדן גדול, עבר אתי על שיעור בתלמוד, פעמיים בשבוע. בבוקר הלכתי לבית־המדרש ללמוד דף גמרא בעצמי. נימשכתי ללמוד את התנ״ך והשתמשתי בכל הפירושים, גם במלב״ם שלא היה מקובל על ההורים. ההורים לא הסתכלו בעין יפה על למוד הנ״ך.

לתורה נקראתי כשהגעתי לבר־מצווה. אבא בירך בירכת „שפטרנו״, ואני נכנסתי לעול המצוות...

לקראת השבת...

כל ימות השבוע היו אנשי העיירה עסוקים בדאגות הפרנסה, שבחלקה הגדול באה להם מיום־השוק, בו הכפריים היו באים לעשות מכירות וקניות. החצר שלנו הייתה מלאה עגלות־איכרים שנכנסו דרך השער מצד ה„בריק גאס״. האיכרים התישבו בביתו של יוסל־מאיר לייבס („פאַני מאנקארש״), מעשנים את ה„מאחורקה״ החריפה והבית מלא עשן חזק וחריף, צורב את העיניים. בני־הבית עסוקים היו בחנות־הברזל ביום זה, שם בחצר היתה אבן גדולה. על האבן היו שמים את מוט הברזל, לפי המידה הדרושה, חותכים אותו באזמיל חד כשמכים עליו בפטיש כבד, כופפים את המוט לכאן ולכאן עד שנשבר. הד המכות וצליל הברזל הרעישו את החצר. (הנכד מרדכי נפגע מהרעש הזה ונתחרש).

ביום ה׳ בשבוע, יש תנועה מוגברת בקניות ליום־השבת. מי שידו השיגה, קנה עוף או אווז, מלבד הבשר בשביל ה„טשולענט״. דגים היו קונים ביום שישי, אצל האחים אלי־בייניש והייניך, ועוזר להם שמואל זילארש. את הדגים היו מוכרים ב„מארעק״, ישר מן החביות, שהביאום יום לפני זה מגרמניה. הדגים המבוקשים: היו ה„העכט״ וה„לעשטש״, שהיו מחובבים על הקהל, מהם עושים „געפילטע פיש״ מצויינים. בזיון היה, אם קרה, שהגיעו רק דגי־סרק (ה„סטינקעס״) לקראת השבת.

ביום שישי אחרי־הצהרים, היו נוהרים זקן וצעיר לבית־המרחץ, ול„מקווה״ שנמצאו מאחורי בית־המדרש הגדול. לפני זה היו גוזרים את הציפורניים, מכניסים אותם לתוך נייר, מוסיפים שלוש חתיכות עץ ושורפים. אין גוזרים ציפורניים ביום ה׳ בשבוע, כי הציפורניים גדלות מהיום השלישי, ז.א. בשבת, ויש להיזהר מכך...

בשאר לילות השבוע, הייתה ה„מקווה״ לשירות האמהות והכלות. ה„טיקערן״ (אלמנת טודרוס השמש) גרה בקרבת המקום. הבלן, אשתו ובנם חולה־השחפת, גרו בחדר אחד, דרכו הייתה הכניסה ל„מקווה״. כשהיו פותחים את הדלת, היו רואים את הדיירים מהלכים ערומים. ב„מקווה״ עצמה היה צינור, דרכו היו מעבירים את המים החמים מהתנור הגדול שהסיקו אותו בעצים. הנכנסים לבית־המרחץ, היו מתפשטים, שמים את הבגדים על מדף, לוקחים „שעפעלע״ מים, מסתבנים, הופכים את המיים על הראש והולכים לטבול.

יש שעשו „וואננא״, לחמם קצת את העצמות (היו שתי אמבטיות־עץ עגולות). שליש

של ה„וואננא" היו ממלאים במים כמעט רותחים, נכנסים בישיבה כך, שהראש והרגליים נשארים בחוץ. הצ׳מפיון שהצליח לעמוד חמישה רגעים בחום כזה היה ה„טויבער ברוך", מפיו היו פורצים הקולות „אוי" ו„הא" בהנאה רבה...

מפעם לפעם היו מסדרים „שוויץ" בחדר השני של ה„מקווה". אז היו קונים „בעזימל" בכניסה, אח"כ עולים שלוש דרגות, לוקחים „שעפעלע" מיים קרים, את ה„בעזעמל" מחזיקים מעל לראש שנעשה רטוב וחם, ואז מתחילים להצליף בו בכל חלקי הגוף. כולם צועקים במקהלה: איי! איי! ופתאום די! די! ומהר יורדים או מתגלשים למטה. כשהיו הולכים הביתה, היו מתחפרים בבגדים ומכסים את הפנים כך, שבחוץ היו רואים רק את העיניים ואת האף, אדום כמו של תרנגול הודו.

יום השישי מתחיל לערוב. בחוץ נראות הילדות, שערותיהן עשויות עם „באנד" לבן או כחול, קשור כמו כנפי־ציפור לראשיהן ושתי „צעפלעך" כשני נחשים גולשים מעל גבן. בעקבותיהן, לאט־לאט, גדלה התנועה. כולם, כאילו בדקה אחת, התפרצו מבתיהם ללכת לבתי־התפילה השונים: מי לבית־הכנסת מי לבית־המדרש ומי ל„שטיבלעך" או למנין. האחרונים מבין ההולכים מזדנבים והרחובות מתרוקנים. שבת ירדה על העיירה.

שבת המלכה...

האם מברכת על נרות השבת הניצבים במנורות הכסף מ„הדרשה געשאנק", ירושת הדורות. האם התקשטה ב„צירונג", הדליקה את הנרות, העבירה את ידיה מעל לנרות בשלושה סיבובים, שמה את האצבעות על עיניה הסגורות ומברכת בלחש: ברוך אתה....

בבתי־התפילה מקבלים את פני־השבת ב„לכה דודי לקראת כלה". בבית־הכנסת הייתה ה„חזקה" של חנא שניידער להתפלל „קבלת שבת" לפני העמוד. כאשר הקהל התחיל לזוז הביתה, היה השמש נותן שתי דפיקות בידו על האלמור ומכריז „יידן, עס איז דא אן אורח אויף שבת". האורח נחטף מיד.

גם ב„שטיבלעך" גמרו כבר את „קבלת השבת". החסידים לבושים בז׳יפיצה, ה„גארטל" למותניהם, הכובע „סאמעט" לראשיהם, וסביב הגרון המטפחת האדומה, אף שסודר „ערוב שבת". פה ושם רואים מישהו חובש „שטריימל" לראשו.

„הערוב" מתיר לצאת מחוץ־לעיר למרחק של לא־יותר מ„תחום שבת" (אלפיים אמות), אך מי חושב ללכת „תחום שבת"? גם עד היער אין „תחום שבת". ישראלקה טיק, שהיה יוצא בשבת אחר־הצהרים לבדוק אם יש ח"ו פירצה בגדר של בית־העלמין, לא חרג מחוץ לתחום.

כשחוזרים בליל־שבת הביתה, אומרים בקול מבשר: „גוט שאבעס". אבא אומר „שלום עליכם מלאכי השרת" ברגש ונדמה שהמלאכים נמצאים כאן ואף שאינם נראים מרגישים בהם. זוהי הנשמה היתרה שנכנסה לשכון בנו ביום השבת, היא שרואה ומרגישה.

ותיכף גם נזכרים שישנה אישה בבית וחייבים בתפארתה, לכן מתחילים: „אשת־חיל מי ימצא ורחוק מפנינים מכרה".

על השולחן מוכנים מכבר שתי חלות, בקבוק יין וכוסות, לקיים מצוות שולחן ערוך. מקדשים על היין. את ה„סברי מרנן" אומרים דווקא בלחש. רוחצים את הידיים בכלי שמחזיק לא פחות משלושת־רבעי „קווארט". מברכים „המוציא לחם", חותכים פת, פורסים חתיכה, מטבילין במלח ואוכלים. אחרי הדגים שרים זמירות: „כל מקדש שביעי כראוי לו". אחרי הבשר „והצימעס" מברכים ברכת המזון. אם סועדים שלושה בני־מצווה, לפחות, הפותח אומר ביידיש: „רבותי מיר וועלן בענטשן" ועונים לו: „נברך כי אכלנו משלו" ובלחש אומרים את השאר. השפתיים לוחשות־רוטטות עד שמפסיקות ונסגרות...

ביום השבת, בהשכמת הבוקר, מתכנסים חברי „אומרי תהילים" לבית־המדרש הגדול. אלה הם „עמך". את פירוש המילים לא־יודעים והם נהנים משכר־מצווה בשכר־מימרא. הם גם מקדימים להתפלל ומפנים את המקום בשביל ה„מנין" השני.

החסידים ב„שטיבלעך" מאחרים להתפלל, זה מנהגם. בזה הם מתבלטים, בכך הם חסידים...

לקריאת־התורה קוראים ראשון את הכהן, אם אין כהן קוראים את הלוי במקומו והוא גם מקבל „לוי" בתור לוי. „שלישי" מקבל הרב. „שישי" מקבל אדם חשוב ומכובד, מפטיר מקבל נער שהגיע לבר־מצווה או חתן לפני נישואיו.

בסעודת־הצהריים, אחרי הדגים, מחלק אבא בכוס קטנה טיפות יי"ש 40% שנקנה ב„מונופול" הרוסי. דעתו, שלא צריך לשתות יי"ש, אלא לטעום ממנו בשבת. סועדים עם „טשולענט" ו„קיגל". אחרי סעודה שמנה כזו, טוב לנוח. ומי לא יודע, כי שינה בשבת תענוג... אחרי השינה אוכלים „שבת אויבס": תפוחים, אגסים, שזיפים, דובדבנים, וכיו"ב. שותים טה עם „קיכלעך" ואוכלים עוגה עם „יאגעדעס".

הסבתא קוראה חרש ומדובבת לעצמה את ה„צאנה וראנה" ביידיש־טייטש. קולה בכייני: „און גאָט האָט געזאָגט צו משה, דבר אל בני ישראל"...

סועדים את ה„שלוש סעודות" והולכים להתפלל מנחה ומעריב.

בבית יושבות הנשים, ומחכות שירד הלילה ואומרות: „גאט פון אברהם, פון יצחק און פון יעקב, און דיינען לויב", בולשות אחרי שלושה כוכבים בשמים, ליציאת השבת.

בבתים נדלקים האורות. באים הביתה, אומרים „גוטוואך!" ועושים „הבדלה": המבדיל בין קודש לחול. האישה מחזיקה בנר קלוע כפול־ארבע (כשאין ילד מבוגר). „הבשמים ביקסל" מ„הדרשה געשאנק" על השולחן. הבעל מברך על כוס יין „הנה אל ישועתי" וכשמגיע ל„יהודים היתה אורה, שמחה, ששון ויקר" עונים לו „כן תהיה לנו". הוא מעמיד את הכוס, מברך על הבשמים ומריח, מגיש את האצבעות לנר, בוחן את

הציפורניים, מברך „בורא מאורי האש", מרים את הכוס ושותה, ואומר שוב הפעם „גוטוואך!" לא נותנים לנשים לשתות מיין־ההבדלה, שמא יגדל להן זקן...

מנהג חסידות למהדרין, לסדר מלווה־מלכה.

חג המצות — חג הפסח...

משנכנס אדר מרבים בשמחה. עם גמר חג־הפורים מתחילים לאפות מצות. אנו היינו אופים אצל רחל־לאה, זו שהביאה לנו חלב כל בוקר. בחדר אחד יושבת האישה ה„קנעטערקע". היא לשה את הבצק. תריסר נשים, לבושות סנורים לבנים, המכסים את כל גופן, עומדות פנים מול פנים, משני צדי הלוחות, הנסמכים על קלונסאות, ומערגלות את הבצק עד שנעשה דק ועגול. הבצק נמסר ל„רעדלער" שעושים עם גלגל־שיניים חורים לאורך המצה. מכאן עוברות המצות ל„שייבר", המכניסן לתנור־אפייה, ממנו יוצאות המצות כשרות לפסח.

מן הבתים מוציאים את כל הרהיטים לחצר. מורידים את החלונות הכפולים. מסיידים את החדרים. ריח האביב מעודד ומעורר רצון לפעול, לעשות, לעזור.

בלילה של ערב החג עושים בדיקת־חמץ. שמים פירורי־לחם בכמה פינות. אבא מחזיק את ה„קאכלעפל" מעץ ביד אחת ובשניה צרור נוצות של אווז. אני מחזיק את הנר. אבא מברך „על בדיקת חמץ" ואנו הילדים ההולכים ובולשים אחרי החמץ. עם הנוצות הוא גורר את החמץ ל„קאכלעפל", מכסה אותו במטלית, קושר ושורף את הכל על תכולתו.

אחרי בדיקת־החמץ הולכים לנהר אורזשיץ, ליד גשר העץ, שם טובלים את הכלים החדשים שיכנסו בחג זו הפעם הראשונה. בכד מיוחד שואבים מיים בשביל ה„מצה שמורה", לאפות אותה מחר, בערב החג. בבית מורידים מה„פיעקילעק" את כל הכלים לפסח.

עלי היה התפקיד להוציא את כל הספרים לאיוורור, את הש"ס הגדול הכרוך בעור ועוד כמאה ספרים. צריך היה להוציאם מן הארון ולבדוק דף אחרי דף מפאת החשש, שבין הדפים השתרבבו „קרישקעס" של חמץ בשעת אכילה וקריאה.

בערב החג, בבוקר, לפני שעה תשע, היו אוכלים שלוש לחמניות בחיפזון, עם קפה. שעה תשע היא „שעת המשווה", כבר אוכלים במסדרון־הבית, כי הפנים סגור ומסוגר בפני החמץ.

הולכים לאפות „מצה שמורה". כאן הגברים עושים את כל המלאכה: לשים, מערגלים וכו', אומרים פסוקים ושרים. ה„מצה השמורה" עולה ביוקר והיא מיועדת רק לאבא ורק ללילות־הסדר.

בצהריים אוכלים תפוחי־אדמה עם „בארשט", זה ה„בארשט" שמוציאים מן המרתף. שם עומדת חבית עם סלק חבוש מזמן, שנעשה חריף וחמוץ ויש לו טעם של יין טוב.

הולכים לפיישלענדער להסתפר (הוא גר בחדר אחד, בעליה). מחכים הרבה אנשים.

הוא קיבל „מאשינקע" מבתו באמריקה, אבל חסר לו הנסיון להשתמש בה והמשיך לעבוד במספריים. לוא היה הוא הספר היחידי בעיירה, היו אנשי העיירה מגדלים את שערות ראשם כנזירים, אלא שהיה עוד נוטקע יעקב־פסח'ס לו היתה מכונה לתספורות. הייתי אומר לו: „נוטקע, אני כבר גדול ורוצה שתשאיר לי „אַ גזשיבע".

אני הולך לבנו של חיימקע לקנות כובע, מאלה שהוא מביא מוארשה. הוא מסתכל בי ובמבטו מודד את גודל הראש ואומר: „מס' 32 יתאים לך". לא מתאים. הוא מכניס שתי אצבעות מצד אחד של הכובע ושתי אצבעות מצד שני, מושך בכוח עד שהתפרים עושים „קנאק". הוא שם שוב את הכובע על ראשי ואומר: „זה יאה לך" ומושך אותי אל הראי שעל הקיר.

בבית אני מוצא, שהביאו את המעיל החדש מפייוויל־ברל. זכיתי, שהוא, החייט הטוב ביותר, יתפור למעני. בפקודת אבא עשה אותו רחב, שיתאים לי גם בעוד חמש שנים. אני הולך לבית־הכנסת במעיל ובכובע חדשים ומרגיש כמו דחליל בשדות...

רוח אביב, יש הרגשה מעודדת. התפילות נאמרות על־ידי אבא בניגון חגיגי, המיוחד לו. אני מאמין, שלחגים יש נשמה יתרה משלהם.

בבית נעשו כל הסידורים וההכנות לסדר. אבא לובש את ה„קיטל". על הכסא כר גדול להישען עליו, סימן של מלכות. כולם יושבים ליד השולחן הערוך בציפיה. ההכנות מרובות ומדויקות: בודקים את המרור אם הוא חריף, את החרוסת אם היא כהלכה, אם הצלחת מכילה שלוש מצות עטופות במפה. הכל מסודר כהלכות הפסח: הזרוע, הכרפס וכו', זה מימין וזה משמאל.

אבא, שהיה בן־תורה, בכל זאת היה עובר בעיון על כל הדינים, אף שהם היו נהירים לו היטב, שלא תצא ח"ו תקלה בפרט מן הפרטים, לפי סדר הענינים.

אנו מחכים בכליון עינים. אנו מאד רעבים, החולשה נוגעת עד הלב, אך יושבים בסבלנות, בהוקרה ובהערצה לכל מה שאבא עושה. הוא פותח ומסביר את מהות החג, את יציאת מצרים. אין ממהרים, כי מצווה לספר באריכות.

ממלאים את הכוסות ביין. אבא אומר בקול את ה„קידוש" ואנו מקדשים אחריו. הצעיר מקשה „מה נשתנה". כל מילה היא שאלה, וכשגומר, כולנו מתפרצים בקול אחד לענות לו ב„עבדים היינו". רק מי שקרא בספרים על עמים שנשבו או נמכרו לעבדים, יבין את „והיום אנו בני חורין" במשמעות מיוחדת.

אומרים את ההגדה, מפסיקים ומאזינים להסברים ולפירושים, עד שסוף סוף מגיעים לאוכל. מנה ראשונה: ביצה שלוקה במים מלוחים. אוכלים בתיאבון, אך אותי תיכף מתקיף כאב־בטן. הכאב מתגבר והולך ואני מתפתל, אבל יש הכרח להחזיק מעמד.

ב„מרור", אבא לוקח ממנו באצבע, בגודל של כזית (גודל של ביצה קטנה) וכשהוא בולע זה נתקע לו בגרון. אנו נפחדים. אברהם־מיכל מכניס את אצבעו בפיו של אבא

ומשחרר את ה„מרור״. דעמות בעיני אבא, אבל הכל עובר מהר ל„סדר״ כאילו לא קרה דבר.

הסדר נמשך עד אחרי חצות־הלילה. שתינו ארבע כוסות כדת וכדין. אכלנו את ה„אפיקומן״ (מנהג שנעשה דין מפני שזה „מנהג״). ועייפים אומרים את ה„חד גדיא״ בהתפרקות.

במשך החג משחקים באגוזים: ב„נים״ וב„דרועט״, או בשבע „גריבלעך״, שלושה ליד שלושה ואחד למעלה, בראש. ממרחק מה זורקים אגוז, — נופל למעלה, לוקחים הכל, נופל באחד מהשלושה, לוקחים רק מזה. אני תמיד מפסיד את אגוזי.

בליל השני של פסח — אותו ה„סדר״. אבל „הנשמה יתרה״ של החגים קצת פגומה, היא לא סובלת חזרות...

בין הזמנים...

מפסח עד שבועות (שבעה שבועות) סופרים את „העומר״ יום־יום. במשך כל זמן הספירה לא מתקיימות חתונות, חוץ מאשר ביום ל״ג בעומר. בכל חגינו ומועדינו, חוץ מראש־השנה ויום־כיפור, הפולחן מתקשר בעובדות היסטוריות.

חג השבועות, בחודש סיון, הוא החג של מתן תורה. בחצות, נפתחים שערי־שמיים. אחרי שסועדים, חוזרים לבתי־התפילה וממשיכים בתפילות, באמירת תחנונים ובפרקי־תהילים. אני מרים את עיני לשמיים, את הפלא חשקה נפשי לראות, ונרדמתי. את הפלא ראיתי בחלום...

יש קסם מיוחד בשירת „אקדמות״, יש לה קצב מיוחד משלה. יש ב„שבח לאל״ מין התפרקות עילאית, שמנעימה את הלב ואת הנשמה.

עתה העונה המקסימה ביותר. הוא משכיח את החורף הפולני הקשה. נהנים מחום השמש ומריחות הדשא והשדות. ביער, העצים רעננים, מלאי עלים ירוקים. המקום הזה אומר שירה לחיים שהתעוררו.

גן־הפירות היחידי של הכומר, הושכר כבכל שנה לישכר החייט. עם נחמן טיקולסקער היינו הולכים לגן, לאכול מפירותיו. את הכלב „חורץ הלשון״ היינו משתיקים ב„טשיכו בורעק״. הוא היה נשמע לנזיפה ומסתלק. יש לנו „צענערל״ ואנו יכולים לטעום מן התפוחים, האגסים החומים והעסיסיים, והשזיפים, עד כאב־בטן... כשלא הולכים לגן, היינו קונים את הפירות אצל הנשים היושבות ב„מארעק״. יש להן ב„מילטערס״ גם „אנגרעס״ שמוכרים במידה, „שטענגלעך״ שהיו נותנות מלוא־החופניים ב„קאפיקע״, גם „קארשן״ ולפעמים גם „יאגעדעס״.

בימים שאין גשם, היו הולכים לשחות בנהר. אחרי גשר־העץ, פונים ימינה דרך השדות, ליד היער, ומגיעים ל„קליינע רידע״. ביום שישי הולכים ל„גרויסע רידע״, קצת רחוק, אחרי המטבחיים. חותרים בשחיה עד לעבר השני של שפת־הנהר. מתאמצים לחכות

את שני הצ'מפיונים שעושים „איילען" בידיים (את הירש דן ואברהם שער). אבל מי ידמה להם? הם מבוגרים ויש להם ידיים ורגליים ארוכות.

חוזרים להתלבש. ערומים עומדים בין שמיים וארץ. אין בושה ואין צניעות. לרגעים ספורים אנו בני הטבע והעולם...

הגיעו „די ניין טעג". לא אוכלים בשר. את החמאה, ה„סמעטענע", הגבינה הקשה, ואת הביצים, קונים מיהודי כפרי, שמגיע פעמיים בשבוע עם עגלתו ל„מארעק".

השוחטים נחים. אבא הולך לרצות את עוונו ב„קאזע", לשבוע ימים, על עבירה של שחיטת בהמה דקה מחוץ לבית־המטבחיים. הייתה שעה דחופה לבשר, כאשר הבהמה הגסה נטרפה... הוא לקח איתו את „הסאמאוואר", את הגמרא, את הכרים והסתדר באופן נוח. הביאו לו את האוכל מהבית. קרובים נכנסים ל„קאזע" ויוצאים באופן חפשי. רק בלילה סוגרים את הדלת.

„הימים הנוראים"...

לפי סדר הזמנים, נכנס חודש אלול. מתקרבים „הימים הנוראים".

אבא עושה חזרות עם ה„משוררים", בכל ערב, לקראת החגים. אם מזמרים לא נכון, הוא צועק: „טרייף, טרייף".

„הימים הנוראים" הפילו אימה על כל אנשי־העיירה. מתעוררים לחזור בתשובה. כי אין אדם שלא יחטא, מי מדעת ומי שלא־מדעת, לוא רק במחשבה לא־טהורה.

בחודש אלול עולים לקבר־אבות, להשתטח ולעורר חרטה בלב. לרוב נפתחים הפצעים שלא נגלדו. נשמעות בכיות שליש, קורעות לב.

אבא, שהרגלו היה לקום בחמש בבוקר, ללמוד את דף־יומו, לא נח בימים האלה. בשעות המוקדמות הוא נמצא בבית־העלמין, להזכיר נשמות ב„אל מלא רחמים", לכל דורש. בשנה הראשונה אין אבלים עולים לקבר־אבות. כשעליתי לקברה של אמי, ומלמלתי בלחש, כאילו היא שומעת את שיחי: „אמי, אמי, למה עזבתני; את כל כך צעירה היית ואנו עדיין פעוטים"...

החל מראש־חודש אלול, קוראים בכל שבת בפרקי־אבות. שבוע לפני ראש־השנה, במוצאי־שבת אחרי חצות, אומרים סליחות. המבט בעיניים נעשה רציני יותר, הגוף מצטמק כאילו נטל כבד רובץ עליו. הפחד בפני יום־הדין הוא מוחשי. רק תקווה אחת מעודדת, שהתפילה והתשובה יעבירו את רוגע הגזירה.

כי הספר פתוח והיד כותבת בספר־הזכרון. ברגש של מורא ודכאון הולכים להתפלל בליל ראש־השנה. התפילות והתחנונים נמשכות כל שני ימי־החג. אחרי תפילת שחרית עולים לאלמר הרב רוזנשטרוך עם ישראלקע הבעל־תוקע, ואומרים תפילה בלחש. גופות עטופים בטליתות מתנועעים כעצים ברוח. הקהל מחכה, כאילו מיים רבים זרמו ונשתתקו.

הציפיה מורגשת. פתאום מתפרץ קול בשאגה נוראה, קולו של הבעל־תוקע, האומר: „מן המיצר קראתי יה!"

השטן נפחד. התקיעות, התרועות והשברים יצאו נקיות. אבא אומר בקול לעם ולעדה „אשרי העם יודעי תרועה", ומתחיל בתפילת המוסף. אחרי תפילת השמונה־עשרה עולים הכוהנים לברך. לפני זה חלצו את הנעליים, רחצו את הידיים, כי הם עומדים ליד ארון־הקודש. הקהל לא צריך להסתכל בהם בשעה שמברכים. הקהל מוריד את הטליתות על פניהם.

אחרי הצהריים צועדים דרך השדות אל הנהר, ל„תשליך". עומדים ליד הנהר ואומרים תפילות מיוחדות. מנערים את הבגדים ובזה מתנערים מכל העוונות וחוזרים בשירה ובזמר.

הימים בין רו"ה וי"כ נקראים „עשרת ימי־תשובה".

בליל ערב יו"כ, קיימנו את המנהג של „שלאגן כפרות". שניים או שלושה ילדים החזיקו ברגלי־התרנגול ואמרו את תפילת „בן אדם". בהגיעם ל„זאת כפרתי, זאת חליפתי" היו סובבים את התרנגול מעל לראשיהם, כשהתרנגול פורש את כנפיו לעוף ועושה כל מיני גר־גר־גלים. בסוף זרקנו אותו מתחת לשולחן. למחרת, בסעודה המפסקת, אכלנו את בשרו.

ערב יו"כ בצהריים. הגבאי יושב ליד השולחן בפרוזדור של בית־הכנסת. על השולחן שלוש קערות ובכל קערה פתק, לאמר, לאיזה דרכי־צדקה מנדבים.

מישהו משכיב את עצמו על־סף בית־הכנסת ומישהו אחר נותן לו מ' פחות אחת מלקות, עם רצועה. זהו יום של התרוצצות. גם הנשים הלכו ל„מקווה" היום, ואחריהם הגברים. לא עושים „וואננא" היום, כולם טובלים, כולם ממהרים, בסוף אוכלים את הארוחה המפסקת. מעתה התחיל הצום, מערב עד ערב — „מיסלעס" שלם (מעת־לעת, יממה).

מביאים לבית־הכנסת נרות גדולים, מחלב ומדונג. „נר תמיד" לעשרים־וארבע שעות. תוקעים אותם בארגז מלא חול, שעומד כל השנה ריק, כי למטרה זו נועד.

חולצים את הנעליים. הגרביים לבנים. שמים עשב יבש תחת הרגליים, להקל על העמידה. עומדים בפתיחת הארון, ופותחים אותו הרבה פעמים.

החזן מתחיל בתפילת־היחיד שלו. הוא מבקש רשות להתפלל למען עדתו, בתור שליח־ציבור, ומתחיל: „בהנני העני ממעש". הוא פותח בקול חלש, שהולך ומתגבר מקטע לקטע. אח"כ מתפללים „כל נדרי". מקובל, שזהו ההד של האוטו־דה־פה, זהו ההד של הסובל בעד אמונתו, זהו הקול שעובר מקצה לקצה את כל העולם. ביום־כיפור ישנן כמה תפילות הנוגעות ללב־המתפלל, בעיקר „ונתנה תוקף" וכן „אמת, כי אתה דיין". יש שמתפרצים בבכי ובעיקר באות הבכיות והאנחות מ„עזרת הנשים".

עוזריו של אבא (המשוררים) עומדים לידו על המדרגות, שעולות לארון־הקודש. אבא לא השתמש ב„קאמער־טאן". אסור היה וגם לא היה לו.

בנו של ה„בלינדער דוד" היה שר את הסולו של „הבן יקיר לי אפרים" בצליל עדין כזה, כאילו יצא מכנור. ה„לי, לי, לי, לי" שלו נתקע במוחי כך, שאיני יכול וגם איני רוצה לשכוח...

ביו"כ יש גם „מזכיר נשמות". לתפילת „נעילה" כבר מרגישים הרבה עייפות. יש שסובלים קשה מהצום, שסובלים מכאב ראש.

יו"כ נגמר. הוא היום הארוך בכל השנה. הולכים הביתה. בדרך נעצרים ומקדשים את הלבנה, קיום מצווה על חשבון השנה החדשה. אחרי שסועדים קצת את הלב, יוצאים לחצר לתקוע יתד ראשונה להקמת הסוכה.

בחג הסוכות...

הסוכה, בנין ארעי, עם חלון ודלת, מכוסה בסכך ז.א. בענפי־עצים שהכוכבים לא נראים דרכם. אז היא כשרה למהדרין. בחג־הסוכות תפקיד גדול לאתרוג, ללולב ולארבעת המינים. שבחו של האתרוג הוא בהדרו. נגיעה קטנה בפיטום פוסלת אותו.

את האתרוג מחזיקים בקופסא ומאד נזהרים בו. הפולחן מתחיל בתפילת „הלל". מחזיקים את האתרוג ביד אחת ובשניה את ארבעת המינים. ב„אנא ה' הושיעה נא" מנענעים לארבעה רוחות העולם, גם למעלה ולמטה. את האתרוג והלולב היו מביאים הביתה לזכות את הנשים לברך עליהם, אך הן היו גומרות ב„„שאקל" עם הלולב, בלבד. אחרי סוכות היו מוסרים את האתרוג לאישה הרוצה בפרי בטן, היא נוגסת את הפיטום לסגולה.

בהושענא־רבה מחזיקים את ה„שענה" ביד ומכים בה עד שרוב העלים נושרים מהחבטות.

ביום האחרון של סוכות, „שמחת תורה", עורכים „הקפות", בהם היו משתתפים מגדול ועד קטן, מעשיר ועד העני. הילדים היו מלווים את ה„הקפות" בדגלונים צמודים למקלות ועליהם תפוח עם נר דולק.

קיצורם של דברים...

הלילות נעשים קרירים. החורף ממשמש ובא. הקור נכנס לעצמות. שוב ממלאים את אדני־החלון בחול, מעמידים כוסות עם „וויטראל" ומגיפים את החלונות הכפולים. מעלים אש בתנור, שעמד מבויש בקיץ. עתה מפייסים אותו ומגפפים אותו בגב ובידיים.

כל הלילה ירד שלג, עולם לבן לפנינו. שלג כיסה את היקום. מישהו, שהקדים קום, השאיר את עקבותיו בשלג. אחרים הולכים בעקבותיו, מרחיבים את השביל ולאט־לאט

נוצרות שלוליות והילדים מחכים ל„גליטשקאווקעס". המבוגרים, אם לא נזהרים, דורכים ברגל, מתגלשים ונופלים. מתחילים ללבוש את ה„קורטקע", את ה„פעלץ", את ה„שאל" ואת ה„גאלאשן".

האיכרים הבאים לעיירה, מחליפים את העגלות ל„שליטן". קושרים פעמון לצווארו של הסוס, להשמיע קול־אזהרה שלא להידרס. הנה מתקרב ה„שליטל" של הבעלי־בתים מן ה„ברויז". הבנות עם חברותיהן יושבות בו עטופות בבגדים חמים וה„גוי" שלהם נוהג ומצליף בסוס, עובר דרך ה„מארעק" ו„הבריק גאס" עד לדרך ליער. הבנות נהנות מתענוג שלא זכיתי בו.

*

ימי־החנוכה הגיעו. לזכר נס־חנוכה מדליקים נרות שמונה ימים ומברכים עליהם. השכנים נכנסים אלינו ומשחקים ב„טערנישקע". כל אחד שם „גראשן" בצלחת ומקבל טבלה. אחד, לפי התור, מכריז את המספרים, עשויים מעץ, שהוא מוציאם באופן עיוור מה„טארבקע". הוא, כמו כולם, מכסה את המספר (אם יש לו) על הטבלא. זה שהצליח לכסות את כל המספרים בשורה אחת, זוכה בכסף.

משחקים גם קלפים. המשחק הוא „66" או של „אוקו". אלה שלא משחקים בקלפים, מתירים לעצמם לשחק ב„קוויטלעך". אבא בכלל לא משחק.

*

אבא ויוסף־לייזער היו מתחלפים בלימוד ב„חברה משניות", אחרי מעריב, בבית־המדרש הגדול. כאשר הוזכרה פעם פרשת „אחרי רבים להטות", סיפר אבא לשומעיו על המחלוקת של החכמים עם אלעזר בן הורקנוס בקשר לזה ועל ה„בת־קול" שסמך עליה, אעפ"כ נהג להטות עם הרוב. כאן התחמם פאול־בונים וקרא: „הפלא ופלא!" המשיך אבי ואמר: „פ־ש־ש־א, זה פלאי פלאים, פ־ש־ש־א". הרים ידו ונענע בה בהתפעלות.

אבי היה אדוק מאד ומאמין גדול. מטבעו היה אופטימי ומתרחק מדאגות כלשהן. הוא דאג רק לעניי־העיירה, למענם היה קונה עצים בקייץ (אצל יוסל־מאיר לייבס) ומכין אותם לתקופת החורף. אותו ר' יוסל, הרגליו היו בכך, שכל בוקר היה עובר על כמה דפי־תלמוד וכן היה עורך משתה גדול לאחר כל סיום של הש"ס (אני זוכר את הסיום ה־13).

אבא היה מאוכזב מבני־עירנו, שלא הצטיינו בהבנת הנגינות שלו. בבית־הכנסת, בו שימש כחזן, התפללו בעיקר בעלי־מלאכה, ואילו ה„בעלי־בתים" התפללו בבית־המדרש או ב„שטיבלעך". עם מביני־הנגינה בעיירה נמנו ר' יעקב־פסח ומר בוצ'קו (בנו של הרבי אצלו למדתי). הראשון היה מתהלך ברחוב ומזמזם לעצמו, וכן היה נעמד ליד חלונות ביתו של ה„בלינדער דוד" לשמוע את זמרותיהן של הבנות, שבקעו מבפנים.

*

רחשי־כבוד היו לי להרב שלמה־הירש, שדיבר תמיד בנחת, בטעם ובהבנה לכל אחד. הוא דיבר עם הנוער כדבר איש אל רעהו, בלשון שקיטה שהיתה חודרת עמוק ללב. הוא לא הטיף מוסר, אלא הסביר, שאין להתרחק ממורשת אבות.

היתה זאת התקופה של „הליכה אל העם" ובריחה מן המוסכמות. אני נדבקתי חזק ברעיונות אלו. הייתי אוסף פועלים ביער, מדבר אליהם על סוציאליזם וקורא בפניהם מ„הברושורות" ביידיש וכן קטעים מן הספרות הפופולרית באותם הימים. בעיני בני־עירנו לא הייתי „גלאט כשר" בגלל זה, מה גם שהייתי משוחח עם בנות בפרהסיא ואף מטייל בחברתן לאורך ה„מארעק". מישהו אף ניסה להבאיש את ריחי בעיני אבי וסיפר לו כי אני מעשן בשבת. אבי לא האמין בכך ופסק קצרות: שקר ועלילה...

*

אהבה רבה רחשתי לאחי אברהם־מיכל, שנידבק ב„השכלה". אע"פ שדרכינו בהשקפת־העולם היו נפרדות, הושפעתי על־ידו בדרכי בחיים. הוא דאג לי בענייני לימוד וחינוך, כאשר הוא עצמו התמסר למסחר והיה מבאי ה„שטיבל" של חסידי־אלכסנדר. הוא היה דואג גם לצרכיהם של רחוקים, שהזדקקו לעזרה ולסעד בשטח הכלכלי והסוציאלי, כי עדין־נפש היה, עם לב רגשי ואהדה טבעית לבריות. תכונות אלו יירש מאבינו, גם אם לא יירש ממנו את הלהט לחזנות. אעפ"כ הצטיין אברהם־מיכל בהבנה ובידיעה של ניגונים עממיים והיה שר בבית שירים רבים מסוג זה, ביידיש ובעברית, בקול נעים ודק. לעומת זאת, היה לאחי אהרן קול חזק, הוא נטה לחזנות וקיווינו כי ימשיך את מסורת החזנים במשפחתנו.

ולאחי קינה:

אחי, קסם לי אלהים!
לבי לך לבך הטוב איכהי
נר תמיד! וטוהר נשמתך לא חמלת עליו
כי ואהבתיך. ועלי...

*

משפחתנו הייתה של „מתנגדים". בשבתות הייתי יוצא לטייל עם חברי יהודה „די גראיעווקעס" (כיום מיסטר וילסון בקנדה), שהייה ממשפחה של חסידים. הוא התהלך ב„זיידענע קאפאטקע מיט א שפאלט" וב„סאמעטענע היטעלע" ואני הייתי לבוש כ„מתנגד". אביו היה מתפלל ב„קאצקער שטיבל".

ה„שטיבל" לא נחשב בעינינו למקום קדוש, כי לא עמד על אותו גובה של בית־המדרש, שבו היו גם מתפללים וגם לומדים. בחור חסידי, שרצה ללמוד, היה בא לבית־המדרש.

ב„שטיבל" עיקר התכונה היתה ביום שישי בערב ולמחרת בשבת. הנגינות שהתפרצו מה„שטיבל" ביום שבת, היו מאלה שהובאו אחרי ביקור אצל ה„רבי". היו נגינות שהותאמו לאיזו תפילה והיו ששרו אותן בלי מלים: ריי, ריי, רייר, וכו׳.

בליל שבת, קיבל הניגון את נשמתו, את החמימות וההתלהבות ממי שעמד לקבל את השבת ומאת כל הקהל שהצטרף אליו. זו היתה מעין שירה בציבור, אך לא מודרכת, כל אחד לחוד ופתאום — כולם יחד. אצל החסידים, לא חשוב היה הקול, אלא הדרך, והדרך הוא האיש.

היה צורך בהעזה, ממי שאינו חסיד, להכנס ולהתפלל ביחד, בעיקר בשבת, עם החסידים. נכנסתי פעם לקבלת־שבת ב„אלכסנדר שטיבל" ואכן כל העיניים הצליפו בי. הייתי זר שאינו שייך לקהל הזה ומצאתי לי מקום בחדר השני, כאילו מתחבא...

ליד התיבה קיבל את שבת ש"צ עם קול צרוד. תמיהה היתה בעיני ושאלתי מיהו? ענו לי בקול: זהו ה„הייזעריקער". ולא היה צורך בפירושים להבין, מה מכובד האיש, שכבודו כיסה על חסרון קולו. בזה למדתי פרק בחסידות.

פעם בא ה„טריסקער רבי" לבקר אצל חסידיו בעיירתנו. הוא ניהל את ה„טיש" בבית־המדרש כשלפניו 12 חלות, כמיספר „הלחם התמיד". דברי־תורה אמר הוא בשני קולות, כלומר, באחד היה שואל ובשני עונה.

*

הבאתי ספר הביתה ונצמדתי אליו. התעוררה סקרנות אצל אבי לדעת מדוע אני הוגה בספר זה בהתמדה כזו. לקח את הספר ממני לעיין בו רגע, התחיל לקרוא, התיישב וקרא בו במשך שעות עד שגמר אותו. הוא אמר: „וואס פאר א שווארצע גבורה זיי האבן דאס"... שמו של הספר היה: „זכרונות לבית דוד". היו זמנים שאבא קרא עתון. על ה„בוידעם" מצאתי את „המגיד", חבילה שלמה של עתונים מכמה שנים.

*

הגיע חג „הפורים", חג חילוני, הוא החג של משלוח־מנות, ככתוב במגילת אסתר. עורכים הצגות של „עקידת יצחק" או „מכירת יוסף". נערים מכסים את פניהם, מבקרים בבתים ושרים: „היינט איז פורים, מארגן איז אויס; גיט מיר א גראשן און ווארפט מיך ארויס".

*

במשך השנה מגיעים „מגידים". על דלת בית־המדרש הודבקה מודעה: „הערב, אחרי תפילת מעריב, ידרוש המגיד הידוע וכו׳, ולהשומע ינעם".

המגיד עומד על האלמר ומחכה. תפילת מעריב נגמרה. השמש מקיש שתי דפיקות בשולחן. הקהל מפנה את פניו למגיד, מוכן לשמוע. המגיד מתעטף בטליתו. למגיד ישנן שלוש דרשות, והוא ידרוש שלושה ערבים. הוא יתחיל בניגון המסורתי, ככה: „עס

שטעהט אין מדרש רבא״ וימשיך לשאוב את דבריו ממקורות לא־מוכרים לקהל הרחב. הקהל מאזין. סוף־סוף הוא שומע דברי־תורה ולא איכפת מאיזה מקור. זו תורה וזו שכרה. גמר המגיד את דרושו, הוא ממהר אל הדלת עם קערה ונר ביד, לקבץ את שכרו.

בא מגיד שיש לו רק דרשה אחת, הוא מתחיל ב„רבי בר חנא״. זו לא הפעם הראשונה שהוא מופיע אצלנו. הוא מעט מבולבל ויש סברא, שהוא פשוט מקבץ בשביל עצמו. הוא מתחיל לזמר את „הרבי בר חנא״ כשהוא חוזר עליו: „האט רבי בר בר חנא, אזוי געזאגט; אוי, האט ער אזוי געזאגט! ראיתי ציפור וראשו מגיע השמימה. אוי, אוי ביזן הימעל. הוא חוזר, שוב חוזר, ממשיך ומסתבך וגומר... הקהל צוחק, נהנה, מרחם ומעניק לו כנדיבת לבו.

גם מוכר ספרים בא לעיירה. הוא מסדר את מרכולתו על ארגזים, ליד דלת בית־המדרש. הוא מוכר גמרות, חומשים, מחזורים, ספרי־מוסר, ציציות, מזוזות ותפילין.

*

לרחובות העיירה היו שמות: די בריק־גאס, די תיפלה־גאס, די פאטשט־גאס, די שיהל־גאס, די סטאדעלע־גאס, והיו גם „אינטערגעסלעך״ שנקראו בשמות דיירים חשובים, שגרו בהם.

רק לבית אחד ב„מארעק״ היה „גאנעק״ ולבית שלמה־אָשר היו קוראים „די מויער״.

הרחובות וה„מארעק״ היו רצופים אבנים. הבוץ התחיל בשיהל־גאס, מקום מגוריו של ה„פאלקאווניק״ ונמשך עד הגבול של מזרח־פרוסיה. הבוץ מילא את הקטע הזה בין בחורף בין בקייץ, והעגלות היו חורשות בעברן בדרך זו. והשלוליות עומדות בין החריצים.

ה„מארעק״ היה במורד לצד הבריק־גאס ולחנויות שם היה צורך לעלות במדרגות, מהן הגבוהות ביותר היו ליד חנותו של איטשע־מאיר ריכטער, בפינת הרחוב.

*

בשעות־הפנאי היו יושבות נשי־העיירה ליד החלונות או ליד הדלתות, מסתכלות בכל עובר ומלוות אותם בעיניהן הסקרניות. נשים לא יצאו לטייל, לא יאה להן. הבעל לא הלך יחד עם אשתו. ל„שמחה״ או ל„ביקור״ היה הוא הולך קודם והיא היתה באה אחרי־כן. כשהיא מגיעה למקום, מקבלים אותה בחמימות — „ס׳קאצל קומט״. השיחה היתה תמיד קולחת ומסתובבת בנושאי ילדים ומחלות. על דברים שיש בהם שלא מן הנימוס, היו אומרות „פערמיסיון״...

*

היה יום אחד בשנה, שהפיל עלי אימה. זה היה ה„גרינער דאנערשטיק״. החנויות לא נפתחו. הגויים הקימו „ביידלעך״ בשני מקומות ב„מארעק״: ליד החנויות לבשר־חזיר ומשקאות. ה„ביידלעך״ היו מלאים „איקונות״ עם ה„מאטקא באסקא״, „צלמים״ ופסלים עם ישו התלוי.

ביום ההוא היו הרחובות ריקים מיהודים. היה רגש לא נעים של ציפיה, ומצב זה

נמשך עד שעה שתים־עשרה. כאשר נשמע צלצולו של פעמון־הכנסיה, תמיד היה עובר בי פחד, אך ב„גרינער דאנערשיק" היה הפחד גובר משעה לשעה. כשהחלה ה„פּראצעסיא" הסתכלתי בה דרך החור בדלת.

הצועד הראשון (נער) נושא צלב גדול שישו תלוי עליו. אחריו צועדים עוד שני נערים בכותנות לבנות המכסות את בגדיהם השחורים, עם כלי־קטורת בידיהם. אחריהם הולכים הכומר ומשרתיו. אחריהם הגברים והנשים. כולם נושאים „איקונות" לרוב. ערב־רב של כפריים („קורפיעס"). ה„קורפיאנקעס" חובשות על ראשיהן מטפחות כחולות מכופלות על המצח וקשורות מאחורי הראש. כולם שרים בקול אחד והכומר בקולו הגס מכריז: „גוספודי, גוספודי, בא־א". כשמגיעים ל„בודקע", כורע ברך. משם חוזרים לכנסיה עם כל ה„איקונות". וראה פלא, ברגע הזה נפתחות החנויות של היהודים. כל המועקה ירדה מלבי...

*

לפני בית־הכנסת היה מגרש ריק. תמיד היו מונחים שם בולי־עץ. פעם הסתכלתי כאשר גזרו בול־עץ ללוחות. ה„בול" הונח על כלונסאות גבוהות. סטעפאן למעלה, ואנטעק למטה. כל היום האחד מושך את המשור למעלה והשני מטה. זה שלמלעה מחשב את צעדיו אחד אחד שלא יצנח. אני עומד ומסתכל, אולי יצנח?

*

פעם היה עלי לאסוף כספים, לקניית ולתיקון ספרים למען בית־המדרש. שמותיהם של האנשים שהתחייבו לכך, היו רשומים במחברת והיו משלמים את תרומותיהם כל שבוע. כשנכנסתי לביתו של העשיר פייוול שער, לקח ממני את העפרון ובעצמו עשה את העיגול סביב ה„שלוש קופיקות", לציון העובדה שהתשלום נפרע. בהיותי עובר בתפקיד זה את כל הבתים בעיירה, למדתי להכיר הרבה אנשים מקרוב.

ככה הכרתי את כל בני המשפחה של ה„ברויז". ככה הכרתי נשים צעירות ועדינות שמקרוב התחתנו. ככה נכנסתי לביתו של גוויאזדא, ממנו קיבלתי לקרוא את הספר „על פרשת דרכים".

*

ב„חדר" לימד אותנו הרבי את הסיפור על רחל שמבכה את בניה, בנוסח שלהלן:

ואני — און איך
וואס איך בין דיך מטריח
אין מיין קבורה,
האב איך צו דיין מוטער רחל
נישט אזוי געטהון.
בבואי — אז איך בין געטהון קומען

מפדאן־ארם — פון פדאן־ארם,
מתה עלי רחל,
איז רחל אויף מיר אבגעשטארבען.
ואקברנה בבית־לחם יהודה,
דאס איז געווען על פי הדיבור,
ג׳ האט אזוי געהייסען.
אז נבוזרדן וועט פערטרייבען
די יידען אין גלות אריין,
וועלן זיי פארביי גיין
דער מאמא רחלס קבר
און וועלן אנהויבען וויינען און שרייען.
וועט ארויסקומען
א בת־קול פון הימעל
און וועט זאגען:
מנעי קולך מבכי,
ושבו בנים לגבולם!
און די יידען
וועלן צוריק קומען
נאך ארץ־ישראל!

*

היום ביתי בישראל, עם משפחתי.

מעגלי־החיים של העיירה חורז׳ל נפסקו. היא ריקה מיהודיה. זרים ירשו את נחלתנו. נשארו לנו רק זכרונות נעורים. בית אבא הפך כברת־אדמה קטנה, שם טמונים עצמות ההורים, ללא־שמירה וללא־השגחה.

מה נשאר עוד? רק אגדה, זו הירושה שאנו יכולים להוריש לילדינו. והאגדה מספרת, כי הייתה פעם עיירה יהודית בשם חורז׳ל. אך לנו ולילדינו נשארה רק אגדה, אגדת חורז׳ל.

מעטים הדברים שמושכים לבו של אדם כאגדה זו...

יוסף נשר (אדלר)

מאורעות ודמויות שנחרתו בזכרוני

א. בעשרים השנים הראשונות של המאה שלנו

רביים, טיפוסים ודמויות

בהיותי בן ארבע, כרוב הילדים בגילי, נכנסתי ל„חדר" של הרבי אברהם־לייב, מלמד דרדקי. הוא היה נמוך, רחב גרם, בעל שני „קאנצ׳יקעס". אחד היה עשוי ידית עץ וחמש רצועות (לאָקשן), בו היה מצליף מתחת לשולחן על רגלי הילד. ה„קאנצ׳יק" השני היה בצורת רצועה רחבה ועבה מעור גמיש וחזק, בה היה הרבי עורך „אָפּשמייסען" ז.א. הצלפה על אחוריים ערומים של הילד.

ניגוד מוחלט לרבי אברהם־לייב — היה המורה יידל מלמד. הוא לא קיים „חדר" אלא אולפן לקריאה וכתיבה ביידיש, עברית ומקצת רוסית לילדים ולילדות יחד. זה כבר היה מעין ניצן של בית־ספר מתוקן, בדירה גדולה ובחדרים מלאי אור. בחצר־משחקים מרווחת שיחקו הילדים מתוך שמחה ותענוג. הלימוד נקלט ברצון ובהנאה. את השירה בבית הורי סיגלתי לי כמו את היידיש והעברית באופן טבעי. זכיתי אף להתמנות לעוזרו של רבי יידל בלימודי העברית כשהנני גם תלמידו. אולי בגלל זה היה חלומי היפה — להיות מורה לעברית, דבר שנתגשם רק בחלקו הזעום.

בית־ספרו של הרבי יודל היה רק נספח ל„חדר" שבו למדו חומש ורש"י וגם ראשית של גמרא. הרבי שלי לגמרא היה ר׳ פייביש, דל בשר וקצת סגי נהור. רק בכשרונותיו הפדגוגיים הטבעיים יכול היה לשלוט בחבר „שקצים" שכל מעיינם (לפי דברי הרבי) היה רק ל„שמד־שטיק". אמנם לא היה קץ לתחבולות השובבות שלנו — עייפותו של הרבי, חולשתו הגופנית וקוצר הראיה שלו, עזרו לנו בכך. אעפ"כ היה הוא לי לדוגמא, כיצד לשאת יסורים ודחק כאחת, לא להלין על בורא־עולם אלא לשאת ולהשלים בהם מתוך אמונה עמוקה וצידוק הדין.

עוד דמות נפלאה של תרבות עילאית ושל אהבת אדם, היה בשבילי הרבי משה בן קלמן אייזנשטט. מעטים היו תלמידיו אבל נבחרים היו, שההורים שלהם ידעו להעריך את נושא התרבות העברית המכונה משה קלמנ׳ס. הוא פתח לפנינו את התנ"ך, את המגילות, את תולדות ישראל את „יוסיפון", את גדולת ישראל בעבר ואת יעודו בכל הזמנים. הוא נטע בתוכינו את השאיפה ללמוד, לדעת ולהשכיל. הוא נטע בנו את תודעת הכבוד להיות יהודי ואת ערך הענווה של הכבוד העצמי, שהוא משה קלמנ׳ס יצגו בצורה נפלאה.

ועוד רבי היה בחורז׳ל — זקן ונכה ושמו היה יחיאל. הוא היה מלמד גמרא ותוספות

בדרגה גבוהה. אף בשבתות אחרי־הצהרים, שלא כמקובל, היינו באים אליו לקרוא „פרקי אבות" או שהיה מקריא לפנינו מהאגדה וממעשי אלפס, וכדומה. הוא לימד אותנו להבין את חכמת החיים העמוקה והחודרת של יוצרי „פרקי אבות", אשר קבעו דרכים לדורות הבאים, בהגדירם את כל נסיונם הרב במשפטים קצרים וברורים וקולעים ואשר כל תג בהם הוא ים של מחשבה וחכמה לתפיסת החיים.

מהתקופה שלפני מלחמת־העולם הראשונה, זכור לי זוג נפלא: שלומקה טוביה'ס ורשקה, חשוכי ילדים, אך כל ישותם היתה אורה. הוא היה מתהלך ברחוב כשחיוך טוב וצנוע נסוך על פניו ולמראה כל ילד אורו עיניו, לטפו קלות בלחי והושיט לו ממתק.

זכורני דמותו של שלמה ה„שאמעס", שלמה בן הרב שהגיע רק ל„שמשות", שהתהלך בעיירה כולו מחאה של בעל „זכות אבות" שקופחה. הוא היה בעל הופעה נאה, גופו היה חטוב ואדיר, זקנו ירד לו על מדותיו והפך אותו דמות אידיאלית לציירי התנ"ך, מעין משה רבנו השובר את לוחותיו ברוב זעמו. אמנם, זועם נצחי היה שלמה „שאמעס", ניגוד מוחלט לשלמה טוביה'ס...

ועוד דמות: יעקב־פסח, בעל פנים טובים, גוף נאה, שקט חיצוני ונפשי, בכל זאת מלא רחשים שהיו זרים לסביבתו. אסטט גדול היה יעקב־פסח, סביבתו לא הבינה זאת ולא ידע מזה גם הוא. בעל נפש שוקקת היה, אוהב ומבין נגינה. היא ממש כישפה אותו, והיה מזמזם תמיד. מי יודע איזו עולמות עליונים נפתחו לפניו כשעמד בהחבא והקשיב „לקול באישה ערווה" בשירתן הנפלאה מפי בנות ה„בלינדער דוד".

ואם הטיפוסים הקודמים היו אנשים שצמחו וחיו בתוך האטמוספירה של העיירה והוסיפו לצביונה בעצם הוויתם, הרי היו גם דמויות שהן עצמן יצרו את התמונה הציבורית — בכושרם, במסירותם ובנאמנותם העמוקה לטובת הציבור. אלה יכלו לתפוס מקום ולמלא תפקיד גם בערים גדולות, אך הם נקלעו לכאן, חיו כאן ועשו כאן את חובתם.

אחד מהם היה ר' משה־אהרן גוויאזדא, שבא לעיירתנו כחתן של סוחר מעשירי העיירה, אשר עסק באכספורט של דגים מאסטראחאן שברוסיה, אבל למרבה התמיהה ישב עם משפחתו בחורז'ל. משה־אהרן היה משכיל, ספוג תרבות העולם, עם אהבה עמוקה לתרבות עמו ולבני עמו. הוא האציל מיכולתו על העיירה כולה והיה מנהיג נערץ בה.

השני היה ידידו וחברו, אחי אברהם־מיכאל. מפאת היותו אחי אין באפשרותי לתאר את דמותו אלא כפי שרואה אח את אחיו היקר והחביב. עזבתי את חורז'ל בראשית שנת 1919 ומה שסיפרו לי עליו אחרים אח"כ, רק גיבש יותר מה שהיה בזכרוני. אדם נאצל היה אחי, בעל מוסריות נעלה ולב מלא אהבה לכל אחד. התמזגו בו כוח מוסרי וחכמה ואת הכל הוא מסר לכלל.

שלושה מאורעות

מילדותי זוכר אני שלושה מאורעות מיוחדים. הראשון, — הופעת כוכב השביט „האלה״, כאשר דיברו גם אצלנו על קץ העולם, כמו שדיברו אז בכל העולם. יהודי חורז׳ל התיחסו בלעג לפחד הגויים, כי אלהים הבטיח הלא בספר „בראשית״ שלא להביא מבול על העולם, מבול לרבות כל צורה אחרת של אבדון... בכל זאת היה זוג קשישים בחורז׳ל (פרנסתם היתה סמויה: הם נדדו על פני תבל ואספו כסף בדרך לא ידועה), שאמונתם רפויה היתה, לכן קנו בעד כל כספם מכל טוב ועשו חגיגת־זלילה בדירתם, לפני שהעולם יחרב... הידיעה התפרסמה בין רגע בעיירה וכולם נזעקו לבית התמהונים האלה, מתוכה פרצו קולות צחוק ושירה של שיכורים.

המאורע השני: „ווייסער״ — סטודנט בלבוש גלימה (פעלערינע) המקובלת ורבת הרושם של התקופה ההיא. הוא נקרא לשמש כמורה לבניה של אחת המשפחות העשירות, אך יסד גם שיעורי־ערב לרוסית ועברית לנוער בכלל. הוא נהנה תחילה מהערצה שדמות כזאת יכולה היתה לזכות בעיני צעירי העיירה הקטנה, אולם במשך הזמן פגה הערצה זו. לבסוף נעשה מעורב בין הגויים שבעיירה והדבר עורר סערה נגדו. הוא חלה ומת בהיותו דייר בבית של משפחה נוצרית אחת, והגויים הודיעו שהוא התנצר לפני מותו. היהודים טענו, שנעשה כאן מעשה פשע למען „הצלב והאהבה הנוצרית״, וגויי העיר ערכו לו את ההלוויה בסימן של „הקרבן המשומד״, כשאנשי כמורה רמי־מעלה מהחוץ והמונים מן הסביבה משתתפים בה. ליהודי העיירה היה זה יום אבל ובושה, החנויות והתושבים היהודיים נסגרו בבתיהם מפחד ומזעם כאחד.

המאורע השלישי: עליתם לארץ־ישראל של שלושת בני עירנו: מרדכי אייזנשטט ז״ל, ויבד״ל אליעזר מר־חיים (ירושלים) ואחי שמחה אדלר (חיפה). עלייה זו לארץ־ישראל הפכה את מעשם למאורע שעורר שיחות והדים שהיה להם המשך במכתבים ובבקבוקי יין „כרמל״ לפסח שהגיעו מהם אח״כ למשפחותיהם.

במלחמת־העולם הראשונה

בן שתים־עשרה הייתי כאשר פרצה מלחמת־העולם הראשונה. לפנות ערב הופיע בשוק העיר פולקובניק רוסי, מפקד שומרי הגבול, וקרא לאנשי העיירה לבוא לעזרתו בהטענת חפציו ורכוש הממשלה על העגלות שהכין. למחרת, בבוקר השכם, חזר אחי אברהם־מיכאל מווארשה במטרה לעבור את הגבול לגרמניה, כדי להנצל מגיוס למלחמה שעמדה לפרוץ. אחי אהרון, ידידים אחדים ואני לווינו אותו לגבול הגרמני והוא נכנס לגרמניה בעזרת תעודת־הגבול הרגילה, שהיתה בידי דיירי הגבולות משני הצדדים.

כאשר פרצה המלחמה, הסתרר שקט מוזר ומדאיג בעיירה, כי פתאום נעלם כל שלטון. נעלמו ה„דראגונים״ העליזים עם סוסיהם, נעלמה הקצונה ואתם ההזמנות לבשר בשביל

הגדוד. נעלמו הקונים בחנויות, נעלמו ההזמנות לעבודה אצל בעלי־המקצוע. השתתק המסחר, השתלט חוסר עבודה וגם עסקי ההברחה פסו. הראשונים היו העשירים שקמו לנדוד, אחריהם זזו החנוונים עם מלאי הסחורות, ואז קם גל של נדידה כללית, עד לקבצנים שבעיירה. נשארו רק מעטים, עקשנים משונים שלא רצו לעזוב את קנם. היו אלה בחורים בודדים, שמשפחותיהם עזבו, שתי סבתות של משפחת סירוטה העשירה, ונדמה לי, גם משפחת מר־חיים. גם משפחתי נשארה, כי לא היה לנו לאן ללכת — מה המקום בעולם שיכול לתפוש חזן־שוחט בלי קהילה יהודית. התפרנסנו מתנובת השדה והגנים העזובים, צדנו עופות ובהמה דקה שהסתובבו ברחובות בלי בעלים. לאמיתו של דבר, חיינו בחוסר דאגה ובשבילינו הצעירים היו חיים אלה נעימים למדי, עד שגם אנחנו עזבנו את העיירה.

מבחינה צבאית היינו בהתחלה כמעט שטח הסגר. לפעמים הופיעו סיירים רוסיים ולאחר יום־יומיים הופיעו סיירים גרמניים, וחוזר חלילה. אך בשקט המתוח הזה חל זעזוע כאשר בבוקרו של יום ששי אחד הופיעה פלוגה של כמאתיים רוכבים רוסיים והתרכזו בשוק. הם הפקידו משמרת לאורך רחוב הגבול, שקצהו נגמר על יד בית תנחום קובל. בית־הקברות הנוצרי, שנמצא בחצי־הדרך לגבול, היווה רמה קלה ממנה קל היה להשקיף על הסביבה. גרמנים במספר של שלושים איש, נעו כמנהגם יום־יום לאורך הדרך מהגבול אל העיירה ולא ידעו כנראה על הרוסים. כשהגרמנים הגיעו לבית תנחום קובל, פרצו הרוסים בקריאת „הורה" והתנפלו עליהם בחרבות שלופות. הגרמנים התחילו לברוח אל המגרש הגדול, מול בית תנחום, שגבל עם בית־הכנסת, ואמנם הצליחו בכך. נסיון מלחמתי זה, זעזע כנראה את שני הצדדים: הרוסים הסתלקו מיד ולא נראו עוד, וגם הגרמנים לא הופיעו במשך שלושה ימים. אך ליהודי העיירה שנשארו במקום, גרם המקרה טרדות ופחדים והגביר את העזיבה, עד שהעיירה התרוקנה כמעט כליל.

טורים של רגלים רוסיים החלו לזרום לעבר גרמניה בהמוניהם ונדמה היה שבכובעיהם יחניקו את גרמניה. ארבעה „פולקים" (ניעווסקי, נארסקי, סאפיעסקי ופאקורסקי) עברו דרך עיירתנו ואחריהם תותחים עם ציוד ונשק כבד. אתם זרמו עגלות־הספקה ללא־הפסק וללא־מספר ובין הספקים היו יהודים רבים. כיבוש איזור הגבול של פרוסיה המזרחית, היה מלווה שוד וביזה של האוכלוסיה האזרחית הגרמנית. רעמי־תותחים רחוקים וקלושים סיפרו על המתרחש בחזית. אך פתאום, ביום חמישי לפנות ערב, התחילה הבריחה חזרה והיא נמשכה גם כל היום הששי. בשבת השתרר שקט, שהופרע מדי פעם בפעם ע"י קוזקים נמלטים על סוסיהם הקטנים והזריזים. אחרי הצהרים התלקטו בשוק חיילים בודדים יגעים ומיואשים, שרידים עלובים מכוח כביר ובוטח. היה זה סימן נצחונו המזהיר והמפורסם של הינדנבורג באגמי מזוריה.

לאחר מכן, היו עוד כמה וכמה קרבות בין יחידות רוסיות וגרמניות שהיו נתקלות אלו באלו בתחומי העיירה ובסביבתה. המצב נעשה קשה מיום ליום, החלטנו לעזוב את

העיירה. אך רק לאכרים הפולניים היו עגלות, והם לא רצו לנסוע. הוחלט, שאני בן השתיים־עשרה אצא לכפרים בסביבה לחפש עגלה. ימים אחדים נדדתי מכפר לכפר, האיכרים נהגו בי ברחמים, האכילוני מן המעט שלהם והלינו אותי בבתיהם. בינתיים התחילו בני־ביתי לדאוג לי באין ידיעה ממני, אז יצא אחי אהרון המבוגר ממני לחפשני. נפגשנו במצב מזעזע: פגשתיו כשהוא אחוז בידי שני קוזקים, המכים בו וצועקים שהוא מרגל גרמני. קפצתי אליו אך נזרקתי הצידה. פתאום הופיע חנווני פולני מעיירתנו, שהכירנו והתחיל להתערב לטובת אחי, באופן נמרץ ביותר. התערבות זו הצילה את חייו, אך היה עליו לוותר על מעיל הפרווה שלו ועל כל הכסף המזומן.

לא רחוק מחורז׳ל היה בית־נסירה לעצי־היער שנוהל ע״י יהודי. (ליד הכפר דעצ׳ימין). מנהל המנסרה דאג ל„מנין״ לקראת התפילות בימים הנוראים והחגים שהתקרבו. הוא הזמין את אבי לביתו ושלח עגלה לקחתנו.

על סף החיים שחודשו

אם לפני מלחמת־העולם הראשונה היתה תנועת האוכלוסיה היהודית בחורז׳ל 300—400 משפחות, הרי אחרי המלחמה לא שבו אל העיירה אלא כמאתיים משפחות. אעפ״כ התחיל הנוער לפתח פעולה תרבותית וציבורית, לאסוף ספרים כדי לייסד ספריה, כמובן, בסודי סודות מפחד המבוגרים. הנוער כולו היה נלהב כל כך, שלמרות המגבלות התקציביות נשכרה דירה מרווחת בת שלושה חדרים והוקמה הספריה. למעשה זה היה „בית תרבות״ — באותה דירה היו מתכנסים לשמוע הרצאות ולהשתתף בשיחות שהרחיבו את אופק הידיעות על העולם. היינו מסדרים ערבים של „תיבת דואר״ — לתיבה נזרקו במשך השבוע שאלות בכתב, בלי חתימת השואלים, ובכל מוצאי־שבת נתקיימה אסיפה למתן תשובות. גם קורסים לעברית נוסדו ואף מקהלה. הכינוסים של ערב־ערב במוסד התרבות שלנו, יצרו חיי חברה מלוכדים והצילו את הנוער מסכנת השעמום והיאוש, שאיימו על תושבי העיירה הקטנה והנדחת, שכמעט הרוסה הייתה אז וגוססת במובן הכלכלי.

אך החיוניות היהודית עמדה להם לבני העיירה, למצוא שוב את מקור הפרנסה ולהמשיך גם בחיים של ערכים רוחניים, ע״י הקמתם מחדש של המוסדות הדתיים וההברתיים, מוסדות העזרה הדדית והצדקה שהשתתפו בהם מצעיר ועד זקן. זכורני מקרה שלא ישכח, כשדוד ריכטר ואני שימשנו במשמרת־לילה לילדה חולה, מטעם „לינת הצדק״ (שאנו הצעירים היינו הכוח הפעיל העיקרי בה). החולה הייתה נכדתו של „המורה־הוראה״ זצ״ל ומחלתה היתה אנושה. האם שלה, בתו של המורה״ר, שהיתה עייפה עד לאפיסת כוחותיה, שכבה לנוח קמעה. לאחר כשעה, קפצה האשה משנתה וזעקה בקול של שמחה: אבי הילדה המנוח הופיע בחלומו ואמר שהילדה תחיה! אמנם היה זה ליל־המשבר לילדה בחוליה, ולאחר כמה ימים קמה ממיטתה.

במשך הזמן התרבו התושבים ובעלי הבנינים שנשרפו החלו להקים את בתיהם מחדש

יותר גדולים ויפים מהקודמים. אז גם הופיעה בעיירה להקה דרמטית נודדת, רובם יוצאי העיר לודז׳, כולם צעירים ורעננים ובעלי כשרון. מהם למדנו להבין, מה אפשר לעשות על במה מצומצמת כשלנו. הלהקה האורחת עזבה את חורז׳ל, אך ראשה (בשם בער) נשאר, אדם תרבותי ובעל ידיעות רבות. הוא פתח שיעורים לגרמנית והקים להקה מבני העיירה ואז נתגלו כוחות דרמטיים בעלי ערך בתוכנו. מרובות היו ההצגות, כולן הפיחו רוח חיים בעיירה, אעפ״י שחוגי האדוקים התנגדו לכך.

עוד מקרה הרחיב את אופקי התרבות של העיירה. הגרמנים גייסו עובדים מגבולות פולניה—רוסיה ולסביבתנו הגיעו חמשה יהודים צעירים שעסקו בהנהלת העבודות, כולם מסביבות ברנוביץ, שהיה להם עבר של פעלתנות ציבורית. את יום החופש שלהם בשבת, הם בילו בחורז׳ל. הם ניהלו ביניהם ויכוחים פומביים בבית התרבות, באורח פרלמנטרי, כי היו ביניהם ציונים ובונדאים. שני הצדדים הביעו את מחשבותיהם בנוסח שקול והגיוני והקפידו על אדיבות הדדית וסדר. מהם למדנו, כי על אף נגודי דעות, אפשר לקיים יחסים טובים ולבביים.

הנוער בעיירתנו היה אז ברובו בלתי־מפלגתי ועסק בענייני תרבות בצוותא. יום אחד הופיע צעיר בשם הנדלר, שבא ממאקוב להשתתף בחנות של חומרי־ברזל של גיסו נפתלי אייזנשטט. הוא פנה אלי, כמורה עברית בעיירה, והציע לי לייסד אגודה ציונית. מעשה זה עלול היה לסכן את השלמות החברתית של בית התרבות שלנו, אך הרעיון קסם לי כי הצורך בפעולה ציונית היה מורגש מזמן. הכנסתי בסוד הדברים את אחותי הגר, את גיסי שלמה הרצוג, את הבנות ליבה ושיינה לאה שער, ועוד. וכשהגענו לחמשה־עשר איש סידרנו אסיפה בסודי־סודות ביער, וכך נוסדה האגודה הציונית הראשונה בחורז׳ל. יסוד האגודה עורר התנגדות בין כמה מחברינו שהיו כבר בעולם הגדול ונמנו עם אוהדי ה„בונד״. הם טענו, כי זה יוצר פילוג בנוער, הרס לקיום בית התרבות. ריב אחים זה החריף והביא לשכירת דירה מיוחדת בשביל האגודה הציונית. לימים השתתק הריב, שני המוסדות התקיימו יפה, וכל אחד פעל לפי יעודו. הציונים היוו את הכוח הפעיל בעיירה כולה וגם בבית התרבות.

בשדות הקרב עוד השתוללה אז המלחמה, אך בחורז׳ל היה שקט. הנוער היה חסר מעש ועסק בענייני תרבות ואירגון של האגודה הציונית. הקשר עם המרכז בווארשה היה חזק. לוועידת המחוז שנתקיימה במלאבה, שלחה חורז׳ל כציר את כותב הטורים נפתחו קורסים לעברית, למבוגרים ולנוער, ונוצרה ספריה מיוחדת לנוער. התלמידים של הקורסים בחרו להם ועד שניהל את עניניהם (הייתי להם מדריך ומורה).

עסקנו באירגון הצגות ומופעים, ערבי שירה ותרבות, שבהם השתתפו התלמידים. רושם עז עשה הטיול המאורגן של הנוער בל״ג־בעומר. הרבה כוחות ומרץ השקענו בהכנות לכך: הילדים למדו ללכת בסך, למדו שירים בעברית וביידיש, וגם משחקים. בל״ג־בעומר בבוקר התאספו כל הנוער וגם מבוגרים רבים ליד בנין האגודה הציונית. התהלוכה

סודרה, מדריכים ומשקיפים הקיפו אותה והתכוננו לצאת. כמה פולנים, שלא יכלו להשלים עם השמחה של היהודים, באו בעגלות לפרוץ את השורות, אך נפגשו בעמדה איתנה ללא־חת, הם הוכרחו לחזור בהם מכוונתם. מקרה זה הרים את קרננו בין היהודים והגויים כאחד.

החנויות בעיירה נסגרו. בצאת התלוכה לרחובות העיר נלוו אליה טף וזקן כשבעיני רבים דמעות של גאווה לאומית. התהלוכה הגיעה בשלום ליער רעמבעלינעק וכל היום בילינו שם בשירה ובמשחקים.

ביום חורף אחד, אחרי הצהרים, הופיע בשוק פולני צעיר ושאל על הנהלת מכבי־אש. הוא כינס סביבו יהודים וגויים והודיע להם, שהגרמנים הפסידו במלחמה והפולנים החליטו לקחת את השלטון בידם — הוקמה פולין החופשית. תיכף התחיל הנוער הפולני מתאסף ברחובות ולוקח את הנשק מהגרמנים. הנוער היהודי הבין את הסכנה שעלולה לצוץ לאוכלוסיה היהודית בתקופה שבין שלטון לשלטון ותוך שעה קלה התארגן לקחת נשק מהגרמנים (רובם ביכרו למסור לנו את הנשק מאשר לפולנים). בערב היינו מאורגנים בהגנה עצמית נגד ה„בעלי־בתים" החדשים שלנו, עם נשק ועם ידיעת השימוש בו. בלילה נטשו הגרמנים את העיר, אך בימים הבאים לא אירע דבר.

*

פולין המחודשת התחילה את צעדיה הראשונים בהצקה לתושביה היהודיים, אך היו מנהיגים פולניים שהבינו כי עליהם להשליט סדר. הוחלט על בחירות דמוקרטיות למוסדות השלטון המקומי, וכך הגיעה ההוראה גם לחורז'ל לבחור בהנהלת העיירה. בשעות הערב התכנסו הגויים בבית־הספר העירוני כדי לבחור את ההנהלה ולא חשבו כלל על האוכלוסיה היהודית. אך אנו התארגנו ונכנסנו שבעים בחורים לבית־הספר לאסיפת הבחירות. משה צ'ווירקובסקי ז"ל הסביר לנוכחים ולבאי־כח השלטונות המרכזיים, כי יהודי העיירה דורשים נציגות הולמת בהנהלת העיר ובמוסדותיה. בהתחלה נדהמו הגויים מהחוצפה היהודית, אך אח"כ התעורר ויכוח, ואנו עמדנו ללא־ויתור על דרישתנו ולבסוף השגנו את אשר דרשנו. הגויים הבינו, שאין להם מושג „במה אוכלים" את הענין הזה וקיוו שהמוח היהודי יסדר הכל. אכן, עד מלחמת־העולם השניה, היה הפרנס אברהם־מיכאל אדלר נציג היהודים בעירייה, ובלי עצתו לא מש ראש־העיר הפולני ימינה או שמאלה.

*

עזבתי את חורז'ל בשנת 1919, כאשר העיירה שבה לאיתנה אף כי הדלות בה היתה מרובה. אך היתה אז קהילה יהודית וגם נוער פעיל בחיים החברתיים והתרבותיים מלאים — היו חיים תוססים. כיום, העיירה ודאי ממשיכה להתקיים, אולי גם להתפתח, אך היהודים שלה אינם עוד. ת.נ.צ.ב.ה.

ב. הדמות שעברה לפני התיבה...

בחרדת־קודש אגש,
יסלח לי מעוט יכולתי.

הש"ץ

גבוה, רחב־כתפיים ורב־און. קומתו זקופה, — זקופה כלפי־כל, חוץ מלפני אלהיו. זקנו הרחב גולש, ועולה לעטר את פניו הטובים — טובים: מהם מביטות אליך במבט חריף, חודר ומבין, עיניו הגדולות, הלאות מעט, כשמבע של חיוך משתובב בהן.

הוא היה שליח ציבור, והוא חי את יעודו זה הן בתפקיד והן כפרט.

השו"ב

אחריות השו"ב היתה ראשונית כלפי הקהל הצרכן. הכשרות היתה יסוד־מוסד בטבלת־המזון היהודית, ולמען הכשרות היה השו"ב מוכן לכל קרבן וסבל. אך הקצב ומשפחתו היו אנשים חיים, אשר כל מקרה־טריפה גרם להם הפסד חמור. ולביש־מזלם, כשמקרי־טריפה אחדים הצטברו יחד ברציפות, עלולה היתה כלכלתם להתמוטט כליל, עד פת־לחם.

הנסיון הקשה היווה דווקא מקרה־הספק, כאשר הריאות והכבד הוצגו לבדיקה לפני זימון של הרב דמתא, מורי־ההוראה והשוחטים. הקצב היה מנפח את הריאות בפיו חוזר ושוב, כשהבודקים סוטרים על לחי־הריאה המנופחת והדאגה והחרדה בלב כולם: חשש האכלת יהודים בטריפה, מזה, וגרימת נזק קשה לאיש יהודי, מאידך.

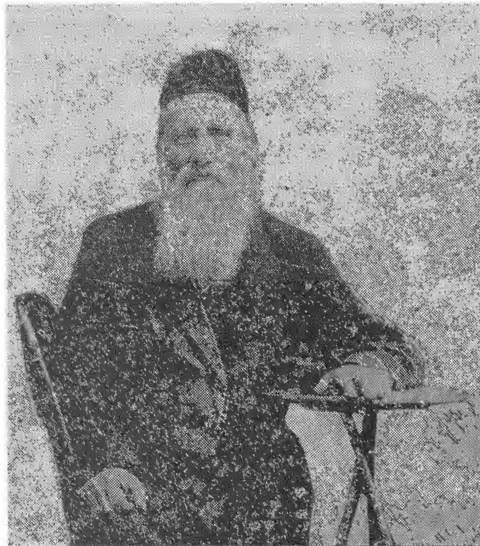
בטוחני, כי הרגשת אבי היתה משותפת לכל המשתתפים בדיון, אך לפני עיני עומד אבי בשברון לבו, כי הוטרפה הבהמה.

החזנות

בן־תקופתנו, שלשירותו אפשרויות בילוי כה רבות ומגוונות: אולמי הצגות, מופעים מוסיקליים, הרדיו והפטיפון, וכיו"ב — לא יוכל לשער אפילו את הכמיהה של בן־העיירה למוסיקה, ולזימרה בראש.

בן־העיירה חי חיים מרוכזים מאד, אך גם מכבידים ומעיקים. הוא שמע על העולם, הוא קרא עליו, לפעמים הצליח לבוא אתו במגע או להציץ בו. אך כל זה היו רק רסיסים, מהם יצר לו תמונת־חלום, אורה קורנת ומגרה. המציאות העלובה של אדם יהודי, שהיה נתון בחרפת הגלות ואזלת־היד, בצימצום אופק של כלא, בדלות מנוונת וחוסר־מעש, השאירה רק מוצא אחד, — החלום. מלאך־הדמיון אפף אותו בקסמיו והוא התהלך חולם על „משיח", „אוטופיה" ועל „אלטניילאנד". אך בינתיים היה הלב עובר על גדותיו בלחץ ובמועקה, ובאין מוצא. והנה השיר, הניגון, הזימרה והתפילה, היו מרחיבים את הלב, מפרקים את הצער ומרוממים את הנפש על כנפי התקווה...

חודש תמוז: החום מתיש ומצמית; הי״ז בו — יום־תענית ואבל, פותח את נאד הדמעות, והזרם מתחיל: חודש אב: חודש־החורבן והתאניה; תשעת הימים של ציפיה חסרת־תקווה, המתמוטטת בחורבן תשעה־באב. וטרם פג הצער של ה„איכה ישבה״, וכבר הגיע חודש אלול: חודש העיניים הנפחדות ו„הלב המרטט כדג במים״... וחשבון הנפש... ויום הדין...

החזן משה־שמעון אדלר

גם הטבע בדבר: הסתיו מצהיב ומעציב; לאה משתלשל גשם טורד ומשמים. עגמה אפורה ירדה על העולם, והלב מתכווץ ודומע... ערב. חושך בעיירה. אורות בודדים מרטטים ומבליחים בבדידות וברפיון... מעמיקים את השחור... ופתאום, זימרה!... בבית החזן רבי משה־שמעון החלו החזרות לקראת „הימים הנוראים״!

החזן יושב בראש השולחן ומחייך. אחד מבניו, המדריך, מסדר את התווים ומתכונן בחומרה של מורה בשיעורו הראשון. המשוררים מפיגים בינתיים את מתיחות סקרנותם בשוררם שירי קינטור הדדי, אשר סתומים לכל באי תבל, ורק לבני מעמד זה ברורים שיגם ושיחם. והנה דפק החזן בשולחן: השלך הס, והחזרה התחילה. משפטים של שירה קולחים מפי המדריך, חוזרים ונשנים עד שנחרזים לניגון שלם. המשוררים — מנוסים וקלי־תפיסה, קולטים ומצטרפים. סביב הבית מצטופפים בני־העיירה, נלהבים להקשיב, נהנים מן ה„שוב פעם״ ו„עוד הפעם״, העוזרים להם לקלוט את הנגינות, כיאה ל„מבינים״...

ההערות של החזן והמדריך מעמיקים את הבנתם ומשביחים את הטעם...

כל שדי־העצב נעלמו. אור ירד על העיירה.

המשוררים

שלושה סוגים של משוררים ידעתי בבית אבי.

א. בני־חזנים, שבאו ללמוד פיתוח־קול, נוסח התפילות, תורת האמירה (רצטטיב) ודרכי החזנות בכלל, כדי בבוא־היום לרשת מקום אבותיהם.

ב. בנים בלי־בית, שהשירה היתה תוכן חייהם ובזה ראו את ההווה (על העתיד לא חשבו בכלל). כולם — חבורה עליזה של נוער חסר־דאגה, שחי על „ברוך יום יום". ו„היום יום" פירושו היה: גם לאכול „יום" בבית זה ו„יום" בבית אחר, במשך כל השבוע; אכילת „ימים" היה מוסד־מוסד בגולה של הימים ההם.

ג. בני־העיר, שהתחילו לשורר אצל החזן כנערים וגמרו רק כסבים, שגם בניהם ונכדיהם המשיכו איתם ואחריהם. זכור לי „נעים הזמירות", זמיר־פאנומן, הרשל בן „הבלינדער דויד", שקול הסופרן שלו היה ספוג אור שמש, והצטלצל בשמחה וברעננות וביופי בלתי רגילים. קולו היה כבד־צבע וקל־תנועה כמו קרן־אור, לא היה גובה וסלסול שיכביד עליו. היו עוד קולות מציינים של נערים, אך הוא היה היחיד.

עוד חי איתנו הבן של פסח בקר: שוטר ביפו, זמר טוב, משתתף באופירה, השר בהתלהבות של זכרון־נעורים את זמירות אבי, שלמד ושר אצלו בהיותו משוררו.

החזן היה — האב הדואג לכולם, ובית החזן — היה ביתם. אמנם, היה צר המקום, אך לא היה צר לאף אחד מהם.

החזן

בבוא השעה, היה ניגש בחיל וברעדה לעמוד־התפילה, להיות שליח־עדתו לפני ה„כביכול". סביבו — משורריו ומלוא בית־הכנסת — העדה הקדושה של העיר חורז׳ל.

בקי ורגיל הוא: טעם כל מילה בפיו הוא יחרוז אותן, לפי פירושן ומשמעותן לתפילה אדירה; תפילה המושרשת בדורות, לפי נוסח ולחן העובר לדורות. אך הוא „יגיד" בדרך שלו, בדרך של „העומד לבקש בתפילה ותחנונים על בית־ישראל", כשלבו כנוע ונפשו מתלבטת בפחד מפני עומס התפקיד שהוטל עליו. כל מילה — עולם; כל ביטוי — גורל; כל ניגון — יצירה חד־פעמית, שלא יחזור בה שוב. בקולו הגדול, העמוק והעשיר (בס־בריטון רחב ורך כקטיפה), יעורר את עדתו לתפילה, מקרב לב, שתתמזג עם תחינת שליחה, לזכות במחילה וסליחה ושנה טובה מהאב אבינו שבשמים...

יום־הדין

ספרי־התורה מקריאה של „שחרית" הוכנסו לארון־הקודש. בחלל הבית מתח והס...

עטוף „קיטל" לבן וטלית, עומד החזן מרוכז ודום. בעיניים עצומות מתפשט הוא מן ה„יש" ומצפה שיעלה בו הגל, הגל שישא את תפילתו אל על...

גניחה... וחרש, כדוק של בת־קול, ללא מילים, נישא לחן של התחננות בחלל הבית: יורד, עולה ולכל העברים. משנה קצבים, גובר נחלש... הקהל ושליחו נכנסים להתעלות. נפשם נפתחת ככותרת־הפרח לפני אלהים... ואז, כציפור חלושת־כנפים צונחות המילים בקינה ובהכנעה: „הנני העני ממעש". ופתאום, זעקת כאב: „נרעש ונפחד — — — ד" !... ובנטישת הכוחות: „מפחד — — — יושב תהילות ישראל"...

הנער בן השבע תוקע את ראשו עמוק בפתח ה„שטענדער" — מזועזע, נרעש ונפחד. הקהל, תפוס אימה, עומד כמכושף, נתון לרחמי־אל...

ונתנה תוקף...

כזרום אלף הפלגים, משתפכים קולות המתפללים לתפילה אחת. עדת ילדים נפחדים, מצטופפים כדי למצוא עידוד ב„יחדיו". לאט משתתק הכל. עוד בוקעת אנקה מלב, ובכי עצור עוד מסתנן מעזרת־הנשים. גם זה חדל...

מעומק תהום בוקע הקול: בלחש, עצור בפחדו — ובצידוק הדין... „אמת, אמת, כי אתה הוא דין, דין, דין, דין — — — ומוכיח. ויודע ועד. ויודע ועד". כל מילה איום; כל מילה — איומה. אחת לאחת נכרזות סכנות הכורת האורבות לאדם בחטאו, בדינו. נגדן הוא עומד ללא־הגנה, ללא־עזר (והשטן מקטרג, והחטאים — הנשק בפיו הארור...) ומתוך יאוש קורא הוא לאלהים שיעזרנו... מצוץ עד כלות־הנפש.

ואז, נפער סדק ברקיע הפלדה וזיו־זוהר תפארת־שמיים חודר בלבותיהם כסם־חיים בנחמה, כהבטחה... בציפורני־עווית של הצלה אחרונה נאחזות התפילות בזוהר, כדי להגיע להדום כסא־כבודו... החיות שבה לנפש. יש מוצא. יש תקווה לאדם. פורצת תרועת־עידוד מפי כל המתפללים: „ותשובה ותפילה וצדקה מעבירים את רוע הגזרה"! והשליח־ציבור מנחם, מחנן ומעורר את קהלו לחזור בתשובה מלב מלא וכנה, להתפלל עם כל כוחות הנפש, לפתוח לבו לצדקה שתעשה, כדי שיזכה בהצדקה שלו. התקווה גוברת, האמונה לדין טוב מעודדת את לב המתפללים ובתרועה של „מארש" פוצחת המקהלה ב„אין קצבה לשנותיך"...

... ת מ י ה ת ב י נ י י ם ל י ו ם - ה ד י ן.

אבינו שבשמים! ביום־דין א ח ד התקשחה פלדת־שמיך. לא זהרה תפארתך לבניך. תפילות ישראל נאחזו באצבעות המעוותות בריק, ואל כסאך לא הגיעו. ויבוא הכורת על עמך ולא השריד.

...וקשתך בענן הרנינה בהבטחה, כי לא יבוא עוד מבול על העולם בחטאו. ורק בניך נמקו במבול דמם, שלהם. והתפילות הזכות היו כנשמות תוהות ותועות

בבוהן. והתמיהה הייתה מהדהדת ברעמי־רעמים ללא איוושת־קול: „איך קרה כדבר הזה, אדון העולמים?״ — „טאטע־פאטער, מדוע?!!!

אבי

ויהי כי זקן אבי, ולא עמד עוד כוחו לעבור לפני התיבה, ויקח מקל בידו, ויעבור בבתים, ודפק על הדלתות ועל הלבבות של אלה אשר עוד פת בסלם, — למען אלה שרק הכפן בביתם.

ובסתר הערב דפקה יד מהססת בדלת אבי, ופנים חיוורים ממחסור ומבושת, הופיעו בפתח, ובעינים יאוש... אך כשיצא האיש, היתה ידו מאושרת ולבו קל במקצת. והצער משותף לשניהם — לשליח־הציבור ולבן קהלו...

תפילה

אבי שבשמים! פתח לבי, הרחב ידי וגם של דורותי אחרי. ובזה יחל זיו נשמתו של אבי־רבי משה שמעון אדלר ז״ל, חזן ושו״ב בק״ק חורז׳ל.

אהרן־וואלף נפחא (קובל)

מה יפה ירושתנו

ב״ה

לזכר כל בני חורז׳ל הקדושים שלא נשאר מהם שריד שיזכירם...

של נעליך מעל רגליך
על השואה שבימיך,
ועל חילול קודשיך,
ועל אבדן אבותיך,
ועל הרג בניך,
ועל עקירת בנותיך,
ועל קריעת ילדיך,
ועל הזילזול באלוהיך,
ועל הכבוד שנמעך,
ועל הדם שנשפך.

תחשל שריריך,
על אם אדמתך,
למען שרידי עמך,
ולמען שלום עולמך.
נשאג! נזעק! ונצעק!
נזהיר כברק
על צלם שנמחק,
ועל בית שנסדק,
ועל ילד שנחנק
שלא יחזרו הדברים לעד.

וכן לזכרון אמי־מורתי, מרים־זלדה בת ישראל־חיים הכהן אניש; אחיותי; ואבי־מורי תנה בן אהרון־וואלף קובל זצ"ל, „נקי כפיים ובר־לבב, אשר לא נשא לשוא נפשו ולא נשבע למרמה". (תהילים כ"ד).

מפי אבי

„תחשכנה עיניהם מראות ומתניהם תמיד המעד" (תהלים ס"ט, כ"ד)

היה זה בשנת 1900. בעיירתנו, בגלל מיקומה הגיאוגרפי המיוחד, התפרנסו תושביה, בעיקר היהודים מהברחה. גם אבי, כהרבה יהודים אחרים, היה מוביל בעגלתו הרתומה לסוסים; תערובת לפרות (מרוסיה לגרמניה) ושקי־פחם (מגרמניה לרוסיה). בדפנות העגלה היו פינות־סתר שבהן הוטמנו מטילי־כסף, שהוברחו מגרמניה לרוסיה, והפרנסה מכך מצויה היתה בשפע באותם הימים.

באחד מימי חמישי בשבוע, כשהלכה אמי לקנות דגים לכבוד שבת, אמר לה בפניה הדייג, כי מוכן הוא להמיר את רווחיו ממכירת הדגים במשך חצי שנה ברווח של הברחה אחת, שמבצע אבי. היות ודברים אלה נאמרו בפרהסיה, החליט אבי לנסוע לשאול בעצת תלמיד־חכם — הוא הרבי מנובומינסק זצ"ל. והרבי השיב לו: „אין זכות פון הייליקן תהלים וואָס דו זאָגסט, תחשכנה עיניהם מראות, כי עמך ישראל צריכים פרנסה". אבי חזר מעודד באמונתו בקדושת התהלים ובחכמת הרבי והמשיך בפרנסתו...

באחד הימים, לעת ערב, בדרכו חזרה מגרמניה, עם מטען של פחם בעגלה, עצרו הקצין הממונה על המכס ופנה אליו באמרו: „הגיעה אלינו תלונה, שעוסק הנך בהברחה ולכן יערך חיפוש בעגלתך". הוזעקה קבוצת חיילים שהורידו את שקי־הפחם, שפכו את תכנם, פירקו את דפנות־העגלה וזרקום בכוח על הארץ כדי לשמוע לפי הד המכה אם אינם חלולים. והנה קרה, כי בעוד החיילים עוסקים בחיפושים אחרי חפצים מוברחים, נפלו מאחת מפינות־הסתר, חתיכות־כסף, שנוצצו בין גושי־הפחם ככוכבים בליל, כאילו קורצות וקוראות את המילים הנוראות: „הנה הגניבה!"

אבי נדהם, אך שם את מבטחו באלוהים ובהבטחת הרבי הקדוש ולא פסק למלמל את הפסוק: „תחשכנה עינהם מראות". פתאום שמע אבי את הקצין הרוסי באמרו: „אנשים רעים, שונאי עמל, זממו עלילה שפילה, מחוסרי מצפון שכמותם. לשוא העלילו על איש שעמל קשה לפרנסת משפחתו". ובפנותו אל החיילים הוסיף: „עזרו לאיש להקים את עגלתו והעמיסו עליה את השקים". בסוף פנה אל אבי, לחץ את ידו ואמר: „משוחרר אתה! איזבניציה פוז'לוסטו (סליחה בבקשה)".

..„וויאָ פערדאַלעך... הביתה... גער אבי בסוסו. אכן, נתקיימו דברי הרבי: „תחשכנה עינהם מראות"...

קול־תורה — מבצר נגד אש־תותחים

שנת 1915. מלחמת־העולם בעיצומה. בדרכים לא־דרכים נעים ונדים מי־ברגל ומי־ברכב, עם רב, בעיקר אחינו היהודים, על ילדיהם ומטלטליהם, בורחים מפחד הצבאות המתנצחים. דרכי פולין, שכרגיל אפילות הן, מוארות עכשיו באור־להבות של כפרים בוערים ורעמי־תותחים. בין הנודדים הרבים, היה אבי ומשפחתו, בת שבע הנפשות.

היה זה באחת מתחנות־הנדודים, בעיר פרושניץ, בחודש שבט, ביום־כפור למעלה מן הרגיל. על רצפת־עץ, בחדר עזוב, בביתו של יהודי בשם גוליברודה, ברעב ובחוסר ובעוני, באתי לאוויר־העולם... בהיותי תינוק בן 15 ימים, נאלצה להמשיך המשפחה בנדודיה לווארשה הבירה ובהגיענו לשם באחד הימים, לפנות בוקר, ירד אבי מהעגלה, התבונן אנה ואנה כשואל: מי מכיר? מי יודע? הוא מפנה עיניו למרום ואומר: „אלי, מאין יבוא עזרי?" וענה ההד לעומתו...

לפתע הופיע מלאך בדמות אישה עוברת־אורח, הפונה לאבי ושואלת: „פעטער, וועמען זוכט איר?" היא התקרבה לעגלה, הרימה את ה„ברעזענט" והחלה לצעוק: „אַ בראָך!" לאחר מכן, בפנותה אל אבי, הוסיפה: „פעטער, רירט אייך נישט פון אָרט, וואַרט!" אכן, כעבור זמן מה הופיעה קבוצת־אנשים ובראשה אחות בחלוק לבן, שפקדה על אבי: „פעטער, פארט נאך אונדז". עגלתנו נסעה לרחוב גראניצ׳נה ונעצרה ליד בית גדול, שם הורידו את כולנו עם ה„פעקלאך". היה זה מוסד לחסרי־גג („היימלאזע").

ההפתעה הגדולה התרחשה בשעות־הצהריים. מנהלו של המוסד בא לביקור והנה „את מי רואות עיננו, אם לא את הדייר שגר אצלנו בבית", הרב מצ׳כאנוב, ברונרוט זצ"ל. נפלו השניים, הוא ואבי, איש על צואר רעהו וגעו בבכי שעה ארוכה.

במוסד הנ"ל שהינו למעלה משנה. אבי גם מצא לעצמו עבודה במשך הזמן הזה. כשהגיעו שמועות, כי שקט השתרר בחזיתות ואפשר לחזור הביתה, התייעץ אבי שוב עם הרבי מנובומינסק זצ"ל. עצת הרבי היתה: „חזרו הביתה בשלום, כי עדיין מהדהד בין כתליו קולה של תורה".

כל השנים גרו בביתנו רבנים, גדולי־תורה ויראי־שמים: הרב קובלסקי מוולוצלבק זצ"ל, הרב ברונרוט מצ׳כאנוב זצ"ל, הרב רוזענשטרוך מאלקוש זצ"ל, ואחריו הרב מרדכי־חיים סוקולובר הקדוש זצ"ל — אביהם של הרב אפריים סוקולובר ושל אברהם, משה ומלכה, החיים איתנו במדינתנו (יבדל"א). אכן כאשר חזרנו הביתה, מצאנו כי נשאר על תלו בין שאר הבתים החרבים. (עובדה זו אושרה בפני ע"י הרב מצ׳כאנוב שהיה לי הכבוד לפוגשו בישראל, לפני מספר שנים).

דוד קובל ושתי נכדותיו (איטה ודבורה)

בשנים מאוחרות יותר, כאשר הרב מ. ח. סוקולובר נאלץ היה לעקור מדירתנו, שהיתה קטנה מדי לצרכיו, התעוררה בעיה רצינית אצל יורשי הבית לאחר אביהם אהרון־וואלף קובל, הריהם: דודי דויד, אבי תנה ואחותם שרה יוכט. היורשים התלבטו, כיצד להבטיח המשך המסורת המפוארת, כי קול־תורה לא ידום בבית הזה (חס־וחלילה). הלכו והציעו את הדירה הנ־דונה לצדיק רבי־יוסף שוחט, הקדוש, שהיה ידוע במידותיו הנעלות כירא־שמיים, הוא שגר בביתנו עד פרוץ מלחמת־העולם השניה (1939).

במצב של מבצרים נשארו גם בתי־תפארתנו, בית־הכנסת ובית־המדרש, לעומת ההרס הפנימי שנגרם להם ע״י הסוסים ששוכנו בהם, ודומיהם „על שניים״, במלחמת־העולם הראשונה. את הע־בודה הרבה והמאומצת לטיהור בתי־מקדשנו אלה לרינה ולתפילה; את המשימה הקדושה הזו, העמיסו על שכמם שני יהודים עמלים, קדושים וטהורים: מתתיהו סוקולובר, הפחח (אביהם של אברהם, שמחה, טובה, מלכה, מירל ודויד, החיים כולם בישראל) וכן אבי־מורי תנה קובל, הנפח. שניהם „הנאהבים והנעימים שבחייהם ובמותם לא נפרדו״, אשר במשך שנים רבות שירתו כגבאים את צרכי־הציבור באמונה.

הטוב מול הרע

ביתנו היה נמצא בין שני שכנים נוצריים — גוטארט וחגן. משנעזבה עיירתנו בזמן מלחמת־העולם הראשונה, הפכו הצבאות את בית־הכנסת המפואר לאורוות־סוסים. בנו בכורו של גוטארט (טאדעק), לא הסתפק בכך, נטל גרזן ושעט לתוך בית־תפארתנו כשהוא נותץ והורס מבלי להותיר שריד. אולם, בהניפו את גרזנו כדי להורידו על ארון־הקודש, החטיא את מטרתו והגרזן נתקע ברגלו... אכן, כתוצאה מנס זה, נשאר הוא נכה וצולע כל ימי חייו („זהו החטא וזה עונשו״).

אחרת לגמרי היתה אז התנהגותה של בת־שכננו הלנה חגן, כאשר כנופיה־של־צבא האלר האנטישמי, הידוע לשמצה, השתוללה, פרעה ובזזה בעיירתנו. בין שאר מעלליהם הסאדיסטייב, היה אהוב על ה„האללערטשיקים״ המעשה של תפישת יהודים לגזיזת זקניהם ולפעמים אף היו מורטים את הזקן והפיאות יחד עם העור של הלחי.

באחד הימים, רדפו ברחוב מיספר חיילים אחרי הרב סוקולובר זצ״ל, לגזוז את

„מחלפות שמשון" — זקנו הזהוב, ההדור, שירד על מידותיו. בעוד הם רודפים אחריו, יצאה לקראתם הלנה חגן, כשתמונת ישו בידיה, ופרצה מולם בצעקות היסטריות, כשהיא מתייצבת בין הרב וביניהם. והיא אמרה: „לא אתן לכם לפגוע באיש אלוהים; צאו ללחום את מלחמת־המולדת ולא נגד אדם חסר־מגן". צעקותיה הניסו את הכנופיה והרב ניצל מידי ה„חוליגנים". לאחר מכן, באותו היום זימן הרב את שכניו — את דודי דויד ואת אבי, יחד עם משפחת חגן האצילה, ובירך את הלנה שתזכה להרבה אושר ועושר, נחת ובריאות בעבור המעשה האנושי שעשתה. האל הטוב הקשיב כנראה לתפילתו של הצדיק, כי הלנה באה על שכרה: נישאה לבעל טוב ועשיר, הביאה לעולם ילדים מוצלחים, נשארה אהובה על משפחתנו ועל שהכירו אותה, במשך כל השנים.

אהבת העם והארץ

אך אבותינו הקדושים, לא רק על נסים חיו. רובם היו אנשי־עמל, שהתברכו בתבונת כפיים, סינטזה של תורה ועבודה בחייהם היום־יומיים. אלה גם גרסו, שהעבודה מעלה את האדם ומטהרת אותו. עד היום זכורני מורנו ורבנו משה אייזנשטאט הקדוש, השקט והעניו, בעת שהיה מזמר את השיר שכה אהבו: „העבודה היא חיינו, מכל צרה תצילנו... יא־חי־לי־לי־עמלי־לי". הרגשנו אז את דביקותו החסידית ואת אמונתו הלוהטת. אינני יודע, באיזו מידה ידע הוא דרכי־ארץ, אבל שבילי הרקיעים היו ודאי נהירין לו, בזמרתו זו... כי בלבו ובליבות דומיו בערה אש־תמיד של חזון שיבת־ציון, חזון הגאולה השלימה.

זוכר אני, לפני שנים רבות, אחד ממוצאי־השבת בו התאספו כמה עשרות יהודים למסיבת „מלווה־מלכה" בביתו של אברהם שער, הקדוש. היתה זו מסיבת־פרידה לכבוד ר' מאיר־יעקב ויינגארט ומשפחתו, לפני עלייתם לארץ־ישראל. עודני זוכר את הטעם של „הגריץ" שאכלנו, זה שהוכן בידי עקרת־הבית מרים שער, הקדושה. אבל ערבו לנו שבעתיים דבריו של ר' אברהם־מיכל אדלר, שאמר: „אחים יהודים, אם גדולה היא השמחה שזכינו, אחרי דורות רבים, לחזות במו עינינו באתחלתא דגאולה, כיצד אדמתנו נגאלת והבנים הבונים, הגולים, שבים אליה; אם גדולה השמחה על כל חלוץ עולה, על כל אפרוח נוסף בארצנו, — הרי לנו, היהודים החרדים, השמחה היום כפולה ומכופלת. לאחר שגלינו מארצנו ונחרב בית־מקדשנו, מצאה

מרים שער (אשת ר' אברהם)

השכינה הקדושה את משכנה בלבות היהודים הדתיים, המאמינים באמונה שלימה, שהקדוש ברוך־הוא, התורה, ישראל וארץ־ישראל חד הם. חברינו היקר מאיר־יעקב מוביל בלבו את הקדוש ברוך־הוא, התורה וישראל גם יחד לארץ־ישראל, ומחזיר את השכינה למקומה".

זוכר אני את המורה־המחנך הדגול, המורשה של ק.ק.ל., ר' מרדכי־מנדל פרידמן, הקדוש (אביה של חיה סגל (תבל"א), ואת המסירות בה פעל, במשך שנים רבות, למען גאולת האדמה. לא פעם היה קם בבוקר סגרירי של יום א', כשהכפור מקפיא איברים, מתייצב ליד פרשת־הדרכים, כשהוא מכורבל במעיל־הפרווה עם הצווארון הגבוה, לשם מה? כדי לגבות את הנדר־הנדבה מאורח שעלה בשבת לתורה בבית־המדרש הישן („מזרחי") ועוזב את העיירה ביום א' לפנות־בוקר, ברכבת לווארשה. במקרים כאלה נוהג היה לומר: „בפעולה אחת זימן לי הקדוש ברוך־הוא שתי מצוות — גאולת הארץ, והצלת יהודי מעבירה שלא לפרוע את נדרו".

כמה טעם יהודי, עממיות, אופטימיות, לב ונשמה כאחד, היו מקופלים בשיר הקצר שהכיל רק שתי מילים: „לחיים ברידער", שהושר בכל הזדמנות, עת שבת־אחים גם־יחד, ע"י ר' מיכאל בערענט הקצב, הקדוש (אביו של מרדכי בערענט החי איתנו בישראל). מה רבה המשמעות שהייתה מקופלת בשתי המילים הללו אז וכמה זכרונותיהן לנו היום.

אהבת ישראל לתורה ולעמל, לאלהים ולאדם, באלה נתברכו אבותינו, אמותינו, אחינו ואחיותינו בני־חורז'ל הקדושים. אשרינו, מה טוב חלקנו זה, מה יפה ירושתנו זו.

ת.נ.צ.ב.ה.

יעקב פרנקל

הסניף של הסתדרות „החלוץ"

למעשה נוסד „החלוץ" בחורז'ל בשנת 1929, אבל כבר בשנת 1908 (בערך) היה אחד מבני־עירנו בין השומרים בארץ־ישראל, הרי הוא אליעזר מר־חיים, ומאז הייתה האווירה בחורז'ל כולה ארצישראלית. נזכר אני, כי בהיותי בן 14 שנים, עבדתי עם קבוצת בחורים יהודים ביישור הנהר אוזשיץ (הדבר היה בזמן האוקופציה הגרמנית במלחמת־העולם הראשונה). בין העובדים היה גם חברנו יוסף נשר ושנינו היינו כבר אז בהרגשה, כאילו מכשירים אנחנו את עצמנו לקראת העליה לארץ־ישראל. השירים אשר שרנו אז בהתלהבות היו: „אין דער סאכע ליגט די מזל־ברכה"; „דארט ווו די צעדער־בוימען וואקסן"; „בין איך מיר א חלוצל, א חלוצל פון פוילן", ועוד. כך, בשנת 1916, כשכל הדרכים היו סגורות והעולם כולו היה עסוק בשפיכת דמים, אנחנו עבדנו, שרנו וחלמנו

על ארץ־ישראל. אכן, מאז סיום המלחמה ההיא עד לתקופת־השואה, לא פסקה העלייה מחורז'ל לארץ־ישראל והשאיפה שפעמה בלב הנוער באופן חזק ביותר היתה — לעלות ארצה.

הגורם שהביא למפנה במחשבה החלוצית של בני־העיירה, כלומר, שהביא לאירגונו של סניף תנועת „החלוץ", היו מאורעות תרפ"ט בארץ. המאורעות עשו רושם כביר בעיירה ועוררו זעם נגד כנופיות המרצחים הערביים, ובמיוחד נגד העמדה הפרבוקטיבית של ממשלת המנדט, שבראשה עמד אז היהודי הרברט סמואל. אנו לא יכולנו להבליג על הדבר הזה והתאספנו לאסיפת־מחאה באולם „תרבות", בה השתתפו אנשים מכל האירגונים הציוניים בעיירה. את רגשות הזעם שפעמו אז בקרבי, בטאתי בדברים הבאים, השמורים עמי בכתב־יד עוד היום:

„דער מענטשלעכער מויל איז צו שוואך, דער געדאנק צו טעמפּ, דאס הארץ צו ווייך, אויסצודריקן אפילו א טייל פון די געפילן וואס יעדער פון אונדז דענקט בנוגע די לעצטע געשעהענישן אין ארץ־ישראל. א מחנה ווילדע אראבער, געריצט פון א פאנאטיש־פינצטערע, קליקע, ביי א קאלטע־שניידיקע גלייכגילטיקייט פון דער מאנדאטארן־מאכט, זענען פונקט ווי ווילדע בעסטיעס אנגעפאלן אויפן יידישן ישוב אין ארץ־ישראל. אבער די גיבורי־ישראל, די חלוצים אונדזערע, די באוואונדערטע פון א וועלט מענטשן, די באזונגענע פון פאעטן, די וואס מיט זייער שוויס מאכן פרוכטבאר דעם באדן וואס האט 2000 יאר געפוסטעוועט און געווארט אויף די געבענטשטע הענט, האבן געמוזט איצט די פרידלעכע און געבענטשטע ארבעט איבעררייסן און זיך נעמען צו דער אייביק־פארהאסטע, שווערד, און אויך דערמיט האבן זיי וואנדער באוויזן. און מיר זאגן דא, אז דאס פארגאסענע בלוט פון אונדזערע קדושים אין ארץ־ישראל, צוזאמען מיט די סאלידאריטעט־טרערן פון גאנצן יידישן פאלק אין אלע עקן וועלט, וועט אין אונדז ארייגעבן א פיל שארקערן מוט, א פילפאכיקערע פאר־אינטערעסירונג, אז ארץ־ישראל זאל ווירקלעך קענען זיין די נאציאנאלע היים פארן יידישן פאלק".

התגובה החזקה והמתאימה ביותר על המאורעות הללו בארץ, היתה העלייה. אני זוכר, שבאותו זמן באו לחורז'ל שניים מחברינו שהיו בקבוצת הכשרה, בכדי להתכונן לעלייה ארצה. היו אלה דוידסון ולנענטר, שנסעו לקיבוץ־הכשרה עוד לפני שנסד „החלוץ" הרשמי בחורז'ל. הרושם מן השירים שהם הביאו עמם והיו שרים בסניף „תרבות" יחד עם כל חברינו, לא ישכח מלבי לעולם. אחד השירים היה:

„פון קלעסאווע ביז שחריה, אוי וואס הארט'ס אייך,
גרייטן מיר זיך צו דער עלייה און מיר לאכן פון אייך.
טראגן קלעצער, האקן שטיינער, אוי וואס הארט'ס אייך,
קריצן מיר מיט די ציינער און מיר לאכן פון אייך."

שיר זה ביטא את הזעם נגד שונאי־ציון המושבעים בפולניה, ובמיוחד נגד אלה

בתנועת הפועלים שהלאומיות היהודית, כביכול, היתה שגורה בפיהם, אך היו מוכנים להקריב את עצמם בעד שפת „יידיש". אותם שונאי־ציון מצאו דווקא בעת מאורעות תרפ"ט בארץ את הזמן המתאים להוכיח, שנבואותיהם השחורות לגבי הציונות נכונות. כדאי להזכיר, כי באותו הזמן יצאו באמריקה סופרי יידיש הידועים: אברהם רייזן, ה. לייוויק ומשה נאדיר, נגד העמדה הזו (ידועה מאז הצהרתו המפורסמת של משה נאדיר כהומוריסט: דוקא, אם רומא — רומא, מוסקבה — מוסקבה, אז ירושלים — ירושלים...).

סניף „החלוץ" בעת פרידה מהח' י. פרנקל (המרכזי)

נוסף לשני החברים שהזכרתי, השתררה אז בחורז'ל אווירה של עליה לארץ והכנות לקראתה, שהקיפה חברים רבים, ביניהם היתה גם החברה טובה אייכלבוים. נהוג היה בחורז'ל שחברות לפני היפרדן היו רושמות דברי־זכרון זו לזו באלבומי־זכרון שלהן. יום אחד הפתיעה אותי אחותי פייגה ז"ל, בהביאה לי את האלבום של חברתה טובה להתיעצות, מה לכתוב? אני כתבתי למענה את המלים הבאות:

„פאַר געזונט און גליקלעך, זיי רואיק און צופרידן,
ווייל דו פארסט אין יענעם לאנד, וואס געהערט צו אונדז יידן.
זאלן די טרויעריקע געשעענישן נישט שטערן דיין ארבעט און גליק,
זיי מונטער, פריילעך, נישט געזארגט, די צוקונפט וועט זיין זעער גיט.
פאַר און דערגרייך דיין ציל אין אונדזער אלעם־שטרעבענדיקן אָרט,
עס איז אונדזער גרעסטע האפנונג צוזאמען זיך זעען דאָרט."

מלים אלו ביטא את הלך הרוח הכללי שהשתרר בקרב הנוער בחורז'ל בתקופת המאורעות תרפ"ט בארץ. באותו זמן באו לחורז'ל ממרכז קרן־הקיימת בפולין, אברהם ביאלופולסקי ז"ל, שנאומיו בסניף „תרבות" ובבית־הכנסת עשו רושם כביר על כל השכבות בעיירה. ע"י נאומיו אלו הוא תרם הרבה להצלחת פעולת־היסוד של סניף „החלוץ" בחורז'ל.

העבודה בסניף „החלוץ" בחורז'ל הקיפה ענינים שונים, בראש ובראשונה לימוד עברית, היסטוריה כללית ויהודית, תולדות התנועה הציונית, תולדות תנועת־הפועלים הכללית והארץ־ישראלית. כן הונהגו אחת לשבוע, בשביל כל תושבי העיירה, ערבי־שאלות־ותשובות („קעסטל־אוונטן) ובכלל לא היה כמעט מאורע בציונות, ש„החלוץ" ו„החלוץ הצעיר" (שנוסד בערך באותו זמן) לא השתתפו בו ולא דנו בו. מענין להזכיר את חגיגת יובל ה־70 לנחום סוקולוב, שאורגנה בעיירה בהשתתפת כל המפלגת הציוניות. בין השאר, סיפרתי באותה חגיגה, כי ב־1923, כאשר נ. סוקולוב ביקר בפולין, הוצאה לכבודו (בווארשה) חוברת מיוחדת בשם „נחום סוקולוב", בה פורסמו דבריהם של יעקב פיכמן, שלום אש, נחמן מייזל ועוד, וכן של בן־עירנו היקר באדם, הסופר המפורסם ר' פישל לחובר ז"ל. במאמרו „אגדת סוקולוב" סיפר פ.ל. כיצד נתקבל נ. סוקולוב ליד הגבול בעיירתנו והובא לתוך הבית עם „המרפסת המיוחדת". מענין היה להדגיש את צירוף המקרים המיוחד, שנחום סוקולוב התאכסן בדיוק באותו הבית בו התאספנו אנחנו כעבור עשרות שנים, לחוג את יובל ה־70 שלו, בסניף „תרבות" של העיירה. במאמר הנ"ל נכללו האג־דות השונות שהתהלכו בעיירה אודות נ. סוקולוב ונעשתה שם השוואה בין האגדות על נפוליאון לבין אלו על סוקולוב, כראיה להערכה הגדולה שהעריכו את דמותו בעיירה.

חברי „החלוץ" בעבודה חקלאית

המגמה העיקרית של „החלוץ" בכל פעולותיו היתה, לשלוח ככל האפשר יותר חברים לקי־בוצי־ההכשרה, בכדי להכינם ולהכשירם לעלייה ארצה. כמעט לא היה אף ערב אחד בשבוע, שלא היינו מתאספים בסניף ונוסף ללימודים היינו דנים שם בכל השאלות האקטואליות הקשורות בארץ־ישראל. כדאי להזכיר את יום כ' בתמוז בשנת 1931, אז אירגנה ההסתדרות הציונית בחורז'ל עצרת לזכרו של הרצל, בה השתתפו באי־כח כל האירגונים הציוניים בעיירה, ביניהם: ר' אברהם־מיכאל אדלער ז"ל, ראש „המזרחי" וראש הקהילה היהודית בחורז'ל,

איש רב פעלים, שענייני ארץ־ישראל וענייני הקהילה היהודית המקומית היוו אצלו סינטזה, ואשר למסירותו כלפי כל אדם לא היה גבול.

אגב כך, נזכר אני בשנת 1920, בזמן הכיבוש הבולשביסטי, כאשר בחורז׳ל חנו חיילים של הצבא האדום והיא מנותקת מכל הסביבה. אבי ז״ל ואני הלכנו ברגל לפרסניץ, 32 ק״מ מעיירתנו, ובכניסה לפרסניץ אסרו אותנו, יחד עם כל אלה שרצו באותו יום להיכנס לעיירה, והביאונו לבית־הסוהר שהיה שם. במקרה נמצא שם אברהם־מיכאל ז״ל, שהיה אז סגן ה„ראבקום״ (כשהצבא האדום כבש את חורז׳ל, בחרו בגוי וביהודי לנהל את כל ענייני העיירה והם נקראו „ראבקום״) והוא לא נח ולא שקט עד ששחרר אותנו מבית־הסוהר.

בעצרת הנ״ל השתתף גם ר׳ מרדכי־מנדל פרידמן ז״ל, המורשה של הקרן־קיימת בחורז׳ל במשך כל השנים, יפה תואר, בעל זקן שחור, סרוק ומסודר תמיד, שלאהבתו לארץ־ישראל לא היה גבול. הוא היה אומר: „אני חסיד אוטבוצק ושומע לדברי הרבי בכל דבר, אולם עניני ארץ־ישראל הם הענינים שלי״.

בעצרת הנדונה השתתף גם אחי שעפסל ז״ל, בתור יושב־ראש ההסתדרות הציונית בחורז׳ל. הוא היה אדם רב כשרונות בעל הגיון צלול ורענן, בעל יוזמה ותפיסה מהירה בכל השטחים, שידע למצוא פתרון לדברים המסובכים ביותר וזאת בקלות יתרה. סיפרו עליו, כי הגויים ב„מאגיסטראט״, בו היה הוא בא־כוח היהודים, היו מלאי התפעלות מהצעותיו המעשיות, כשהיה מוצא פתרון לכל בעיה.

בעצרת השתתף גם הרשל גרינברג, מזכיר ההסתדרות הציונית בחורז׳ל, בחור רב מרץ ורצון תמידי לפעול ולעשות, מלא חיים ומסירות לעניני ארץ־ישראל.

גם אני הייתי בין המשתתפים בעצרת מטעם „החלוץ״, נאמתי שם וסיימתי את דברי במלים אלו:

„מיט 50 יאר צוריק האט זיך הערצל אויסגעדריקט: ציון בעבודה תפדה, ארץ־ישראל וועט דערלייזט ווערן דורך ארבעט. אין נאמען פון די וואס האבן די אַרבעט אין א הייליקייט פארוואנדלט, וואס האבן צוזאמען מיט דער ארבעט איינגעפירט אין די קיבוצים אין ארץ־ישראל א נייעם וויס־גערעכט לעבן (לויט דער שילדערונג פון הערצלס פאן), וואס לאזן זיך נישט באנוגענען דערמיט וואס זיי שאפן אין ארץ־ישראל נאר בויען דא דעם אוואנגארד אין די חלוצישע קיבוצים פון שטיינאקעריי, אין די וועלדער, פעלדער, אין מארטאקן, וואס מיר כאזשעלער האבן אויך נישט קיין קליינעם חלק אין דעם, (מחורז׳ל היו אז 7 חברים בהכשרה), — אין נאמען פון די אלע דער־קלער איך, אז מיר וועלן זיך נישט בארואיקן ביז מיר וועלן נישט דערגרייכן לויט דעם אויסדרוק פון דעם פארשטייער פון דער „לייבור״־פארטיי אין דער שאַו־קאמיסיע (הארי סנעל) דאס קאלאסאלסטע ווערק פון 20־טן יאר־הונדערט, דאס שאפן א יידישע נאציאנאלע היים אויף גערעכטע יסודות אין ארץ־ישראל.״

לאחר העצרת סידרנו ערב מוקדש לת. הרצל בסניף „החלוץ" עצמו. חיפשתי חומר שישקף את הקשר בין הרצל והחלוציות, אולם מאחר שלא מצאתי חומר מתאים, חיברתי בעצמי את השיר שלהלן ונתתיו להקראה לפעסע סטודענט. והרי השיר:

.1

„ווי ווייניק האבן מיר געהאט אזעלכע מענטשן ווי דו,
ביזט נאר איינער געווען;
וואס מיט דיינע וואונדערבארע טרוימען פון גאולה,
האסטו באוויזן א גאנץ פאלק צו באוועגן.

.2

דו האסט גערופן, געמונטעערט, געוועקט,
צו אייניקייט, פרייהייט, ארבעט און גליק;
צו א געזונט, נאטירלעך פאלקס-לעבן,
וואס דארף קיינמאל נישט וויסן פון קיין צוריק.

.3

און דער רוף וואס איז געקומען
פון די טיפענישן פון דיין לויטערער נשמה;
וואס איז געווארן אויפגעטרייסלט זעענדיק די יידישע לאגע,
האט וואונדער איבער-וואונדער באוויזן.

.4

דאס פאלק האט גלייך דערוואכט,
צו א לעבן, נישט פון קנעכטשאפט, נאר פון מאכט;
פון מאכט וואס שטורעמט, וואס ברויזט,
וואס וויל זיך באפרייען און פון גלות ארויס.

.5

און אין שפיץ פון די באפרייער,
שטורמען די חלוצישע מחנות ווי פייער;
וואס פלאקערט, וואס ברענט און לעשט זיך נישט אויס,
אַן ענדע צום גלות, מיר מוזן פון אים ארויס"...

הסתדרות „החלוץ הצעיר"

קבוצת „טרומפלדור" של „החלוץ הצעיר"

קורס לעברית של חברי „החלוץ" (1933)

בסניף „החלוץ" היינו דנים בשאלות שהיו קשורות בא"י, בקיבוצי־הכשרה ועליה, וכן בבעיות הקשורות בקרן „החלוץ" ובקפא"י (קרן פועלי א"י). כדי לממן את קרן „החלוץ" החלטנו לצאת לעבודה, וכך יצאו הבחורות לעבוד באפיית מצות לפסח, והבחורים בהטיבת עצים.

השתתפנו בכל הפעולות של הקרן־קיימת ונתנו את ידינו גם לפעולות תרבות כלליות. רבים זוכרים ודאי את ההתענינות הכללית בחורז'ל בכל ליל שבת, סביב ה„קעסטל אוונטן", שהוזכרו לעיל. רבים היו מכניסים לתיבה, במשך כל השבוע, את הפתקאות עם השאלות והציפיה לתשובות נמשכה כל ימי־השבוע. הוויכוחים שנערכו סביב כל שאלה בליל־השבת היוו מאורע חינוכי־תרבותי וחברתי בעל ערך רב ביותר, בעיירה כולה.

בחורז'ל היה קיבוץ־הכשרה של פועלי אגודת ישראל, הראשון והיחידי באותו זמן בפולין. לפני עלייתי ארצה, באו אלי כמעט כל חברי הקיבוץ הזה כדי להיפרד, הן בגלל מעמדי אני ב„החלוץ" והן משום שאבי שמואל ז"ל היה היושב־ראש של אגודת ישראל בחורז'ל (הוא היה גם נותן מפעם לפעם שיעורים בתלמוד לחברי הקיבוץ הנ"ל). בתשובה לברכותיהם עניתי אז, שכל הבדלי הדעות בינינו ייפתרו בנקל בשדות ארץ־ישראל. ואמר אז אברהם־מיכאל ז"ל, שהיה בין המסובים: „איזו אידיליה רואה אני כאן, „החלוץ" ההסתדרותי וחלוצים של פועלי אגודת ישראל יושבים בצוותא"...

הסתדרות „החלוץ" בשנת 1934

קבוצת „דרור" של „החלוץ הצעיר"

למרות הניגודים שבהשקפת־עולם ואידיאולוגיה ציונית, היו כל חיי העיירה חיים של צוותא, של יהודים טובים ומסורים מאוד לעניני ארץ־ישראל ולמוסדות של עזרה הדדית שהיו בחורז'ל. היו אלה החיים התוססים והמגוונים ומלאי־העניין של עיירה יהודית, שהלב אינו יכול למצוא מרגוע על אבדנם. אם ישנה נחמה כלשהי הרי היא רק בכך, שחלק גדול מאחיהם, בניהם ונכדיהם של קדושי חורז'ל זכו להשתתף בהקמת מדינת־ישראל. במפעל זה הוגשמו שאיפותיהם הגדולות של אנשי העיירה שנחרבה, אותם אנשים יקרים שאין אנו חדלים להגות בהם עד היום הזה.

*

ובשעה שאני הוגה בעיירתנו, כפי שהיתה בחייה, ומעלה בזכרוני את אנשיה התוססים ואת פעולותיהם, טבעי הדבר, שלנגד עיני, בראש וראשונה, מזדקרת ועולה דמותו הנעלה של אבי־מורי ר' שמואל פרנקל, והיא המסמלת למעני את התמונה כולה.

„שמואל דער רבי" קראו לו בעיירה. „דער רבי" — על שום מה? לא רב ולא רבי היה היה אבי, ולא עשה תלמודו קרדום לחפור בו, תלמיד־חכם היה וחסיד. עודני זוכר אני אותו שעון זהב, עם שרשרת זהב, שהיה מראה לנו הקטנים ומספר, כי בהגיעו לבר־מצווה קיבלם כפרס על הדרשה במסכת נדרים, פרשת כלה, עם פירוש הר"ן שאמר בעל־פה. ומאז, במשך כל ימי חייו, לא מש מתלמודו והיה עורך „סעודות מצווה" מדי שנה, בסיימו את לימוד הש"ס כולו. וכאשר לקתה ראייתו ולא יכול היה שוב לחזור ולשנן מתוך המקור, היה חוזר ומשנן את התלמד בעל־פה, מזכרונו בלבד, כדרך שעשו חכמינו ז"ל בישיבות ארץ־ישראל ובבל, בטרם העלו את דברי התלמוד־התורה שבע"פ על הכתב.

וחסיד היה אבי. לעולם לא אשכח את סיפורי החסידים ששמעתי מפיו, באותה התלהבות ודביקות, שרק חסיד אמיתי יכול היה להידלק ולהידבק בהן. והסיפורים, מראשוני הסיפורים על הבעש"ט ועד אחרוני הסיפורים על צדיקים ועל רביים — על הרבי שלו, הרבי מגור, ועל הרבי מקוצק, ועל הרבי מצ'חנוב ועוד ועוד, על כולם ידע לספר, על כולם באותה התרגשות והתלהבות של אמת.

ויהודי גאה היה, בעל־בטחון ובעל־עוז. פעם הגיע לעיירתנו המגיד מביאליסטוק (ראפפורט), שהיה מפורסם בכל פולין באותם הימים. בחורז'ל, אסור היה לצאת לרחוב לאחר שעה עשר בערב, בגלל הקירבה אל הגבול. והנה, המגיד דיבר ודיבר, הקהל עמד סביבו והקשיב בפה פעור לכל מילה, השעות חלפו ועברו ואיש לא חש בכך. לפתע הופיע ראש־המשטרה בלווית שוטרים והחל לפזר את הקהל, אז יצא אבי מתוך הקהל, ניגש אל ראש־המשטרה (איש גבה־קומה ורחב־כתפיים, ענק ממש, אשר דבר תקיפותו הלך לפניו והטיל מורא בכל לב) ולחש לו משהו באוזן... לאחר זאת, פנה אל הקהל וקרא להיכנס חזרה לבית־הכנסת להמשיך להקשיב לדבריו של המגיד.

אבי היה תקיף וחכם ולמדן וביתנו היה תמיד מלא אנשים מכל שכבות האוכלוסייה, מהם שהיו באים לבקש עצתו בשטחי חיים שונים ומגוונים, בעניני תורה והלכה.

כזה ראיתי את אבי וכזה עודני רואה אותו, שומע את קולו השקט והתקיף, מסתכל לתוך עיניו הנוצצות בהתלהבות ודביקות חסידית, מאזין לניגוניו המיוחדים שהביא עמו מן הרבי, אותם ניגונים שהנחיל לנו והחדיר ללבנו...

שמעון רב ירושלמי

הרב חיים־מרדכי ברונרוט זצ״ל

בשנת תשי״ב, ביום ז׳ באדר, היום שבו נולד לפי המסורת משה רבינו עליו השלום, נפטר הגאון הרב חיים מרדכי ברונרוט זצ״ל, מי שכיהן בכהונת רב ואב״ד בקהילה תל־אביב—יפו עד יומו האחרון.

המנוח נולד בשנת תרמ״א באוסטרולנקה (פלך לומזה) שבפולין הקונגרסאית לאביו רבי נתן צבי ז״ל, יהודי תלמיד חכם שמצא את לחמו ממכירת ספרי קודש. כאשר גדל הנער, לא נמצאו בשבילו בעירו מלמדים לפיתוח כשרונותיו ולהרחבת ידיעותיו ואביו הביאו לישיבת סוכטשוב המפורסמת, שבראשה עמד הרב אברהם ברנשטיין זצ״ל, מחברם של הספרים הידועים „אגלי טל״ ושו״ת „אבני נזר״.

בהיותו עוד צעיר לימים קיבל והוסמך להוראה ע״י שלושה מגדולי ישראל: הרב מלכיאל צבי טננבוים זצ״ל, רבה של לומזה; הרב משה נחום ירושלימסקי זצ״ל, רבה של קיעלץ; והרב שמעון דב אנוליק זצ״ל, רבה של שדליץ.

רבנותו הראשונה היתה בעיירה טשרבין (פלך לומזה) וכיהן בה משנת תרס״א ועד תרס״ו. אז נתנה בו עיניה קהילת חורז׳ל (פלך פלוצק) ובחרה בו כרב אב״ד בקהילתה. המנוח שימש בכהונה זו עד שפרצה מלחמת־העולם הראשונה ואז עקרו הרב החדש יחד עם כל בני עדתו, לוורשה. אף אני נקלעתי לוורשה באותה עת והייתי בן־בית בדירתו הקטנה. אז ניתנה לי ההזדמנות, להכיר את הרב ברונרוט מקרוב ולעמוד על תכונותיו ומידותיו הטובות — על אהבת ישראל, המפעמת בקרבו ועל מאמציו העל אנושיים, להיות „משגב־לדך״, ועל כוחו הרב לחזק ברכיים כושלות ולעודד נדכאי רוח.

הרב ברונרוט לא הסתגר בד׳ אמותיו כיו״ר הוועד המקומי לעזרת פליטי עדתו, אלא בהיבחרו גם כחבר הוועד המרכזי התמסר בכל חום לבו היהודי והרגיש לפעולות ההצלה הרחבה ורבת ההיקף של אותו הוועד, דבר שריתק אותו לעבודת קודש זו במשך השנתיים.

באותם הימים הקדיש את מיטב כוחותיו להקמת הריסות בתי ישראל שבפולין ובביסוס קהילותיהם, אולם קהילתו, קהילת חורז'ל ההרוסה לא שבה לקדמותה.

בשנת תרע"ו נבחר לרבה של צ'יכנוב (פלך פלוצק) וכך זכה לכהן פאר על כסא הרבנות של הרב אברהם לאנדו ז"ל הידוע בכינויו ר' אברהמלי מצ'יכנוב. הרב ברונרוט כיהן בכהונה זו עד לחורבנה של צ'יכנוב בשנת תרצ"ט — שנת השואה והתחלת השמדתה של יהדות פולין על ידי קלגסי היטלר ימ"ש.

ראוי לציון כי הרב ברונרוט שהיה ממייסדי „המזרחי" בפולין, ש„אגודת ישראל" נלחמה בו, לא נמנע בכל זאת, כאשר „פועלי אגודת ישראל" בצ'יכנוב יסדו שיעורים לתורה בשביל חבריהם, מלעמוד לימינם וחיזק את מעמדם בבואו להגיד שיעור בתלמוד גם בחוג זה.

להרב ברונרוט היתה הבנה עמוקה לרוח הנוער העברי ולשאיפותיו התרבותיות. הוא הבחין מיד ברוחות החדשות המנשבות במחנה ישראל והתאמץ לכוון לדרך, שמצאה למתאימה ביתר להתפתחות חיי האומה. בנאומיו היפים שנאמרו בסגנון מודרני מחושב ומשולב במאמרי חז"ל, מלאי עניין והגיון, רכש את לב הנוער הדתי למען הציונות. הוא הצליח להשפיע גם על אותם חוגי הנוער, שהתרחקו כבר מקיום המצוות המעשיות.

הרב ברונרוט ז"ל איחד בקרבו את העסקן הציבורי הישר ובעל הלב היהודי החם עם גדלותו בתורה. זכה להפיץ את תורתו ברבים בספריו „אוצר החיים" (דרשות ונאומים בשני חלקים) „אומר ודברים" על התורה, שחלקו הראשון (בראשית שמות ויקרא) הופיע בשנת תרצ"ו וספר „סתירת זקנים" (מאמרי חז"ל בהלכה והגדה) שהופיע בתל אביב בשנת תש"ט. יש להצטער על כך כי הרבה מכתביו וחידושי תורה אבדו במצולות ים בדרכו מאנגליה לא"י, לאחר שנקרא לכהן כרב ואב"ד בתל אביב. חבל גם שעד היום טרם הוציאו לאור את שאר כתבי היד שנותרו בהלכה ובאגדה.

יש לציין את הקונטרס שהוציא לאור על חליבה בשבת. וכן יש לציין את עדינות נפשו, אהבת הבריות שלו ודרכו לקבל כל אדם בסבר פנים יפות.

הרב ברונרוט היה אחד מיחידי הסגולה שבין רבני פולין שהיה להם העוז והאומץ להקים בה את תנועת „המזרחי" ולהרחיב את תחומיה על פני כל המדינה. הוא וחבריו הסתערו בכל חום לבם ובאמונתם החזקה גם על מבצרי „האגודה" ולא נשארה באותם הימים קהילה יהודית בפולין שלא הוקמה בה אגודת „המזרחי" או „צעירי המזרחי". הרב המנוח היה מחונן לא רק בכח הדיבור המשכנע אלא גם בכושר הכתיבה שלו ובמאמריו הפובליציסטיים בעתונים שונים, שנכתבו תמיד תוך התעמקות מחשבתית, שולבו גם לעתים, הומור מרענן ובדיחות הדעת.

בשנת 1922 הוטלה עליו ועל ידידו וחברו לדעה, הרב יצחק יהודה טרונק זצ"ל, רבה של קוטנה, שליחות ציבורית חשובה לארה"ב שניתקה אותו מביתו ומקהילתו לתקופה של שנתיים. בזמן שהותו בארצות הברית, שמו ראשי חסידי לובאביץ בשיקאגו את עיניהם

עליו לקבל את כהונת הרבנות לעדת „תומכי תמימים" בעיר זו. אולם הוא לא רצה לוותר על קהילתו, והסכים לכהן בכתר הרבנות, שהוצעה לו, רק באופן זמני עד שובו לצ׳כנוב.

בשנת 1939, כחודשיים לפני פרוץ מלחמת העולם השניה, הוטלה עליו שליחות ציבורית חשובה לאנגליה, והנה פרצה המלחמה האיומה ומנעה ממנו לחזור הביתה, בה נחרבה קהילתו — קהילת צ׳יכנוב.

בשנת תש״ג מונה לרב ואב״ד בקהילת תל־אביב—יפו, ובזאת נתמלאה משאת נפשו להיות ולפעול בארץ־ישראל. הוא הקדיש את כל זמנו ומיטב כוחותיו לביסוסה של ישיבת הרב עמיאל שנוסדה ע״י רבה הראשי של תל־אביב הרב עמיאל זצ״ל. ולאחר פטירתו נבחר כיו״ר הנהלת הישיבה ודאג לכל צרכיה ולהרחבתה.

חושבני שלא אצא ידי חובתי אם לא אביע בהזדמנות זו את צערי וכאבי על כך, שיקר נפש זה, שהמית עצמו באהלו של תורה וששירת את עדתו באמונה ומסירות, כאילו נשכח מלב אבות העיר, פרנסיה ועסקניה הציבוריים. הלב דואב שטרם הוקם מפעל תורני ההולם לכבודו של הנפטר ושטרם נקרא שמו על אחד מרחובותיה של תל־אביב שהמנוח ז״ל היה אב ופטרון לכל צרכיהם הדתיים. על ראש העיר וחברי מועצתה, המועצה הדתית והמפלגה הדתית לאומית לדאוג לכך, שזכרו של המנוח הדגול לא ימוש לעולמים.

(„הצופה", ו׳ אדר ב׳ תשכ״ח)

בעת החג הלאומי הפולני ה־3 במאי 1930 (במרכז — הרב דמתא מ. ת. סוקולובר)

אברהם סוקולובר
(תל־אביב)

המרא־דאתרא ועדתו

הרב ר׳ מרדכי־חיים סוקולובר ובנו אברהם

באותו זמן כאשר פנו אנשי חורז׳ל לאבי זצ״ל, שיקבל את משרת הרבנות בעיירתם, הציעו לו את כסא־הרבנות שליחים אחרים משתי עיירות גדולות יותר, אך אבא בחר בחורז׳ל, כי המקום הזה הצטיין באנשים יודעי־ספר ובגילויי אהבה בין איש לרעהו. ואכן, בכל ימי שבתו על כסא־הרבנות בחורז׳ל, עמדו לימינו כל שדרות הציבור וזכה להערכת כל יהודי המקום.

אני זוכר את המקרה כאשר אבי שימש מרא־דאתרא בדין־תורה הראשון שהיה בין ר׳ טבל פאטר לבין ר׳ יוסף־חיים מרחיים, בענין דלקמן: ר׳ טבל קיבל הלוואת גמילות־חסד מאת ר׳ יוסף־חיים; כעבור זמן־מה כשרצה ר׳ טבל להחזיר את ההלוואה לר׳ יוסף־חיים, לא רצה הלז לקבל את הכסף בטענו, שר׳ טבל החזיר לו מכבר את המגיע לו. כאשר הענין הובא בפני הרב להכרעה, מובן, שהיה קשה מאוד לאבי לפסוק בנידון, אם לחובה ואם לזכות, ביחוד, כשלא נתקל במקרה כזה בספרות ההלכתית. אחרי שיקולים נוקבים, קבע אבי, כי ר׳ טבל ישלם את מחצית סכום־ההלוואה לר׳ יוסף חיים ועל החצי תחול מחילה הדדית.

עצם ההתדיינות הזאת, שסלע־המחלוקת בה היה היושר, ההגינות והמצפון הטהור של שני בני־חורז׳ל, השפיע עמוקות על אבי, ותכופות היה מספר על המקרה המאפיין הזה, בקרב חוגי־הרבנים, במשך שנים רבות.

ולהלן אזכיר עובדה, המשקפת בתוכה יחס של הערכה ודרך־ארץ מצד אנשי־חורז׳ל לרבם.

בשבת אחר־הצהריים, בישבי ליד החלון ומעיין בפרקי־אבות, הגיעו לאוזני דברי־

הרב
מרדכי חיים בר״י סוקולובר
אב״ד דק״ק חורז׳ל
מחוז פרושניץ.

RABIN
M. Ch. SOKOŁOWER
Chorzele
pow. Przasnysz.

ב״ה, יום........לחודש..................ז״ך יומי..................תרצ״

הכותרת מתוך הבלוק למכתבים של הרב מרדכי־חיים בר״י סוקולובר

התערבות של שני „אפיקורסים" בחורז'ל — אהרן־יצחק גליקסברג, מייסד „הבונד" וזליג שניאַדובר. השני מהם אמר, שהוא מוכן לעבור את ה„מאַרק" בגילוי ראש, בהחזיקו את כובעו בידו (טרם היה אז עירוב־תחומין בחורז'ל, ואסור היה לטלטל דבר בשבת), ואילו הראשון טען כנגדו, כי לא יעיז לעשות זאת. אמנם, ז. שניאַדובר התחיל לבצע את מעשהו „הנועז", אך בעברו ליד ביתנו — בית הרב — לא עמד במבחן וחבש את הכובע על ראשו...

האהבה והמסירות של בני חורז'ל לרבם, משתקפות בשני המקרים הבאים:

א. החתונה של אחותי חנה ז"ל. לקראת החתונה היתה תכונה רבה בעיירה. באופן ספונטני התארגנו נשי־חורז'ל ויסדו ועדה מיוחדת להכנת חגיגת־החתונה. המאפיה הגדולה של איטשע־דוד הועמדה לרשות הוועדה. כמה ימים לפני החתונה עבדו בהתנדבות ארבע נשים, בראשותה של חיה־שרה המבשלת. מאָטל ליכטנשטיין וברל ברנר שלחו למאפיה שק־קמח שטחנו במיוחד לכבוד החתונה, סוחרי־הדגים, נתן פשניצר ושמעון שניאַדובר, הביאו מגרמניה דגים מיוחדים לחתונה: הקצבים תרמו פרה ושני עגלים. מבעל־אחוזה כפרי הביאו שק־עדשים ישר לבית־המדרש ושם ישבו וברכו ימים שלמים את העדשים. במילה אחת: אווירה של שמחה כללית אפפה את כל יהודי העיירה וסימניה היו ניכרים מאוד. מרבית התושבים התפנו מעסקיהם והתכוננו לחתונה, ומאיר־יעקב אף דחה את עליתו לארץ־ישראל, כי לא רצה לוותר על נוכחותו בחתונה של בת הרב.

ב. מחלת הרב ופטירתו. בנפול הרב לערש־דוי, בחלותו במחלה ממארת, הוסע לוואר־שה לשם ריפוי. חרדה גדולה למצבו הקיפה את כל אנשי־חורז'ל. נוסדה ועדה בראשותו של ראש־העיר ובהגיע מווארשה הידיעה המרה על מחלת הרב — ביקר אצלנו זלמן שולץ, חתנו של אברהם שירוטה, בשליחות העיירה והודיע על נכונות הקהילה לפעול בכל הדרכים להצלת הרב.

כשאפסה כל תקווה להצלתו והבאנוהו חזרה הביתה, הופגנה דאגה רבה. נקבעו משמרות יומם־ולילה של בני־העיר ליד מיטתו. ר' יוסף שו"ב נעלב שבגלל זיקנתו וחולשתו לא הכניסוהו למשמרת ליד מיטת אבי, ואילו אברהם שר, ליצן העיר, היה מאושר בהימצאו במשמרת־לילה ליד מיטת אבי. ושוב נטשו כל אנשי־העיר את עני־

בן־ציון סוקולובר

ניהם האישיים והעסקיים ולא נסעו לווארשה לקניות, שמא יבוא היום המר ולא יוכלו להשתתף בלוויית הרב.

אברהם סוקולובר
(עפולה)

הגבאי של בית־הכנסת וחלומו

ח — ן והוד היו נסוכים עליך
עת יקירינו בזהרם פארו רחובותיך;
ו — מדרשיך אז קרנו מזיו מתפלליה
אבוי! איך נהפכת מאצילה לבזויה;
ר — שעים כבודך חיללו ולהם התמסרת
דם קדושים אדמתך ספגה ולא רעדת;
ז — כרך ימחה ולא יפקד שמך
רק ברמז אזכיר לכבוד שוכני עפרך;
ל — זכר קדושים וטהורים שעלו בסערה לשמים
תהי נשמותיהם צרורה בצרור החיים.

הרבה שנים היו אבא ז״ל יחד עם ר׳ תנחום קובל ז״ל הגבאים של בית־הכנסת ובית־המדרש, עד שבגלל סיבה לא־ידועה לי — התפטרו. לא הועילו הפצרותיהם של ראש־הקהל ר׳ אברהם־מיכל אדלר ז״ל ושל בעלי־בתים שונים, שימשיכו בניהול הגבאות. רק אחרי שיחה קצרה שקיים הרב דמתא, הרה״ג מרדכי־חיים ז״ל, עם אבי, הכריז אבי שממשיך להיות גבאי יחד עם חברו ר׳ תנחום קובל. במה השפיע עליו לא ידענו, עד שפעם, בחג־הסוכות, כשישבנו בסוכתו של ר׳ טבל פאטער ז״ל גילה אבא את הסוד. וזה סיפורו של אבא.

בזמן מלחמת הבולשביקים נגד פולין הצעירה (1920), השתוללו חייליו של הגנרל הלר ביהודים, בכל רחבי פולין, וגם לחורז׳ל הגיעו. היו אז בחורז׳ל יהודים זרים, אשר מפחד המלחמה נדדו ממקומותיהם. שבעה מבין היהודים האלה, רובם ממלאבה ליד חורז׳ל, נעצרו ע״י הצבא, וגם את אבא רצו החיילים להוציא מהבית. אנחנו הילדים התחלנו לבכות וקרה הנס שהחיילים עזבו אותו והסתלקו. אמנם, ממפקדת־הצבא הבטיחו, שלא יעשו ליהודים העצורים שום דבר רע, ישלחו אותם למקום־מגוריהם שם ימסרו אותם למשטרה האזרחית. אבל למרבית הצער נודע בעיירה, כעבור יומיים, שהיהודים האלה נרצחו בדרך.

המלחמה נגמרה והחיים נכנסו למסלולם הרגיל. לילה אחד נתגלו לאבא בחלומו

היהודים הנרצחים הנ״ל, כשהם רוקדים בהתלהבות במעגל. הוא עמד והסתכל, והנה הושיט אחד מהם את ידו ואמר: „מתתיהו, בוא גם אתה ונרקוד יחד״... אבא סירב לגשת, אך כשהלז רצה בכוח למשוך אותו לתוך המעגל וצעק עליו אחר מהחבורה הרוקדת: עזוב אותו, וכי אינך יודע שמתתיהו גבאי... וכאן התעורר.

את חלומו זה לא סיפר לשום איש אלא להרב הנ״ל בלבד ובהטבת החלום אמר לו אז הרב: זכות גדולה נזדמנה לך, שאתה עוסק בצרכי־ציבור באמונה ומצווה זו היא שתגן עליך.

כאשר התפטר מן הגבאות, הזכיר לו הרב את חלומו ומשום כך הסכים לחזור בו מהתפטרותו.

דבורה לחובר

אחי פישל

את ילדותו של אחי פישל לא אזכור, כמובן, — במשפחתנו היו מספרים תמיד, שהיה ילד ער מאד, שובב, עליז ובדוח, ובשל כך אהבוהו אנשי הבית כולם. חיבה יתירה היתה נודעת לו מאחיותינו הבכירות ממנו, שפינקוהו כולן. אמנו היתה מספרת, כי בימי הקיץ, מדי שבו מן ה„חדר״, היה נוהג לחלוץ את מגפיו טרם הכנסו הביתה ולהשליכם דרך החלון הפתוח — סימן שהוא הולך ובא. וה„גוי״ שבביתו גרנו היה מכריז אז ומודיע, כי „פישק בא״, כי על כן מלאה הסביבה כולה רעש והמולה.

זכור אזכרהו והוא נער גדול, לומד כבר אצל „מלמדים״ חשובים בעיירה, שרוממוהו תמיד על פני חבריו, עם כל זה יש שהיה מביט גם אז בקנאה על משחקי־הילדים. עודני זוכרת, כיצד חטף פעם, בגבור עליו בולמוס המשחק, כדור גומי מידי והקפיצו בחשק רב על פני כר הדשא שמאחורי גדר־הקוצים — ישר אל תוך גן־הפירות של שכנתנו ה„גויה״, זו שבגלל רשעתה יצא לה שם „מכשפה״ בעיירה, והיא הטילה פחד על גדולים וקטנים כאחד, היא וגנה המכושף... האבידה הכאיבה מאד ללבי, ואני בכיתי מרה.

הוא היה נער עדין־פנים וחיוור, אך לא חולני. מהורהר תמיד, נוהג היה לפסוע אנה ואנה שעות שלימות על פני החדר עד כדי סחרחורת, והבעת פניו העידה, כי דין לו בינו לבין עצמו, וכי מחשבות רבות מטרידות את מוחו. אחינו הבכור, הגדול ממנו בשנתיים, למד אף הוא ב„חדר״. קשרי אהבה ורעות בלתי־מצויים כמעט קשרו את שני הנערים, אף־על־פי שהיו שונים זה מזה באפיים ובנטית רוחם.

חינוך הילדים היה מסור בעיקר בידי אמנו, הואיל ואבא שעסקיו היו בדרום־רוסיה, היה נעדר רוב השנה מן הבית ורק בימות הקיץ היה בא לחדשים מספר הביתה לנוח קצת בחוג המשפחה.

פישל לחובר בצעירותו בחורז׳ל (1900)

ביתנו ברוך־הילדים, שנמנה עם האמידים שבעיירה, עמד בקצה הרחוב, אשר משם השתרעו כרי־דשא ואחו ושדות בר רחבי־ידים. כאן עמדו אסמי־הבר של הגויים, ואורז׳יץ הנהר התפתל בסרט־כסף, מבתר את שטיחי־הירק המנומרים שלל פרחים. בימי הקיץ עם שקיעת השמש היו שני האחים מטיילים כאן ארוכות, ומשוחחים ביניהם בהתלהבות. אך פתאום חלה הבכור מחלה קשה ואמנו יצאה אתו לשם ריפוי לחו״ל. המחלה נמשכה שנים והפרידה תקופה ממושכה בין האחים האהובים. העלם היה נתון עכשיו לבדידות ושקוע עוד יותר בלימודיו, שהיו נתונים חציים ללימודי־קודש וחציים ללימודי־חול. עתה למד אצל דיין העיר, למדן מופלג בתורה, ואחר כך אצל הרב, איש נאור ומתקדם, שנהנה מאד מתלמידו „המשכיל״, ועם זאת היה לומד בבית־המדרש יחד עם בחורי העיר. בערבי החורף היו מתנהלים כאן ויכוחים סוערים בעניני דת והשכלה, ולא אחת החריף הוויכוח מאד.

פישל היה כאן ראש המדברים וקרה שלא אחת ספג דברי תוכחה קשים מצד חבריו החרדים לדעותיו ה„אפיקורסיות״, ובעיקר מ„אברכי המשי״ הזרים, שבאו מרחוק והיו סמוכים על שולחן חותניהם האמידים ולומדים תורה לשמה.

עיירתנו חורז׳ל שכנה על גבול פרוסיה המזרחית (מהלך שני קילומטרים בלבד) ועסקי־מסחר שונים קשרו את התושבים משני עברי הגבול. במשא־ומתן זה בעניני פרקמטיא עם הגרמנים, היו מעורבים לרוב גם הבנים. מאידך־גיסא, היו עסקיהם של

כמה מחשובי הבעלי־בתים, כשל אבינו, ברוסיה, וכך חרגה העיירה ממסגרתה הצרה, המקומית, ותהי לסוחרת ארצות.

קשרי מסחר אלה עם העולם הרחב היה גם אחד הגורמים לכך, שכמה מהבחורים שקדו לא רק על לימודי קודש, אלא גם על לימוד השפה הגרמנית והרוסית, ללא עזרת מורים, כמובן, כי אלה לא היו מצויים בעיירתנו כלל. רק משפחת „אינטליגנטים" יחידה נמצאה בעיר, והיתה זאת מעין חידה: כיצד נתגלגלה ובאה למקום נידח זה עם כליהם היקרים והמצוחצחים, עם הליכותיהם היפות ונימוסיהם האירופיים. את שמם נשאו בני העיירה על שפתותיהם ביראת־כבוד מיוחדת: כאן היו הבנים לבושים „קצרות" והבנות מקושטות פאר, אפילו בימות החול, וכולם נשלחים לווארשה לשם לימוד בגימנסיות. בבית זה התארח פעם, כפי שסופר, נחום סוקולוב הצעיר, בעברו את עיירתנו בדרכו לברלין. כאן היתה ספריה עברית־גרמנית, בה רוו את צמאונם משכילי העיר המעטים. ועוד ספריה אחת היתה בעיירתנו, גדולה מהראשונה ועברית ברובה, — של שכן וידיד ביתנו, חשוך־בנים (אף הוא כאבינו היה סוחר בדרום־רוסיה) וחיבה יתירה היתה נודעת ממנו לשני אחי. אף האיש הזה היה בחינת „אחר", הוא היה נוהג הידור בלבושו, וביתו הקטן, המצוחצח והיפה עמד בקצה העיר, מוקף גן פירות ופרחים. שבילים בהירים, עטורי דשא, הוליכו אל הכניסה היפה ואל החדרים הצוננים והנקיים. הספריה אשר בבית הזה היתה ראשית דרכו של פישל בהשכלה העברית.

אבינו שהיה בא, כאמור, בעונת הקיץ לירחים מספר הביתה, דעתו לא היתה נוחה ביותר מהבן, שהתמסר להשכלה יותר ויותר, — אבא נשא את נפשו שבנו יעשה לו את התורה עיקר ויהיה ל„כלי". הוא עצמו היה יהודי אדוק, בן תורה, אך לא קנאי. בנופש־הקיץ כאשר בא לשבת בתוך המשפחה, נוהג היה לקרוא יום־יום את „הצפירה" והיה נהנה הנאה יתירה מ„האורח לשבת" ו„ממרנן ורבנן", ואחר כך היה לו לשעשועים הפיליטון של דויד פרישמן ב„היום". הוא התענג על דברי פובליציסטיקה, היה קורא בהתענינות רבה על אישים מפורסמים, ספרי מסע וכד', אולם משנפלו לידו דברי „אפיקורסות", או ספורי־אהבים, היה רותח ממש מכעס ומכלה את חמתו בבנו, ואפילו בנו, הבנות. מחמת מחלת הקצרת, שהיה חולה בה כל השנים, לא נהג להתפלל יום־יום בציבור, אולם בשבתות ובחגים היה מתפלל ב„בית־המדרש החדש", — מקום שהתפללו נכבדי העיר מן ה„מתנגדים". עם כל זה היה פונה בעת צרה לשאול עצה מפי ה„רבי" מאַמשינוב, וכשאבא היה נעדר מהבית, היתה אמנו נוסעת במקומו אל ה„רבי". היא היתה מספרת לנו בחרדת־קודש, כי במשך שנים רבות נוהג היה בביתנו להדליק ביום פטירתו של ה„רבי" הזקן מאמשינוב נר־נשמה לזכרו. אבינו לא חדל לטכס עצה כיצד להשרות מרוח זו על בנו ה„אפיקורוס", ופעם ביקש מרב העיר, שיביא את תלמידו העלם לפני ה„רבי" מגור. פישל היה אוהב לספר תכופות על נסיעה זו, — כיצד הובא

ע"י אותו רב בשבת אחרי הצהרים לפני ה„רבי", כשהוא לבוש קאפוטה של משי, חגור אבנט ו„שטריימיל" לראשו...

בינתיים חזר אחינו הבכור מגרמניה, אשר שם התרפא מספר שנים ממחלתו הקשה. הוא הספיק בימי חליו לשקוד על לימודיו, רכש לעצמו את השפה הגרמנית וספרותה על בוריה, אף העמיק הרבה את ידיעותיו בעברית. קשר האהבה של שני האחים קם מחדש, וביתר שאת, שניהם היו מתווכחים ומפליגים שעות ארוכות בעניני ספרות. עודני זוכרת כיצד הייתי מקשיבה ברוח נפעמה לדבריהם, ובלבי תפילה להגיע פעם לכלל הבנה בלשון הלימודים שלהם ולהשיג את „שפת הרזים" שבפיהם.

שני האחים היו שקועים בלימודיהם יומם ולילה, ביחוד פישל, — הוא נאבק קשה וכבש לעצמו יום־יום כיבושים חדשים בספרות, היסטוריה, גיאוגרפיה וכד'.

את נסיונותיו הספרותיים התחיל, כנראה, עוד בגיל צעיר מאד — בשנתו ה־14 או ה־15, אך היה שומר את הדבר בסוד. אולם משנדמה לו שהצליח להעלות על הכתב אשר עם לבו, קשה היה לו בכל זאת לתת מעצור לרוחו. „הנה מצאתי „מלה טובה", אך זוהי מלה" — היה מכריז בהתלהבות ואחרי שיקול־דעת חזר והכריז על „מציאה" חדשה, כי בינתיים מצא מלה „טובה" מהראשונה, וכך הוסיף להפליג ב„מציאות" וליטש ותיקן את עצמו עד בלי סוף.

אבינו שבסתר לבו התגאה בבנו המוצלח, אף שלא הודה בכך בגלוי, לא ראה בכל אלה „תכלית" לו. בדאגה לעתידו, החליט להדריכו בעולם המעשה, ולשם כך לקחו פעם עמו לדרום־רוסיה — לרוסטוב על־נהר־דון — שם ניהל עסק־דגים גדול, בשלחו מברכת הנהר קרונות־קרונות למרחקים.

אך עסקי אבא לא לקחו את לב העלם, כפי שאפשר היה לשער מראש, לעומת זאת נזדמן לו בפעם הראשונה לשהות זמן ממושך בעיר גדולה, לספוג אווירה של כרך, לבקר בספריות ולהפגש עם אנשים משכילים. כאן רכש לו גם את רעו החביב, תלמיד לפילוסופיה ומשכיל בספרות העברית, ויגדורוב, שעמו עמד אחר כך בחליפת מכתבים שנים רבות.

וכך חזר לאחר זמן לעיירתו ולתלמודו. אך אבינו לא אמר נואש „לעשותו לאדם", ואמנם לא עברו ימים רבים והוא ארש לו נערה נאה, בת סוחר אמיד מעיר המחוז הקרובה, (צ'כאנוב) ועוד טרם מלאו לו עשרים שנה הובא בעול משפחה.

מאז עוברות עליו שנים קשות של התלבטות, כי פתאום נטרד מעולם חלומותיו והוצג בפני המציאות. בית חותנו האמיד, עם חנות הגאלאנטריה המפוארת, שבני הבית כולם שקועים כל היום בעולם המעשה, לא היה עשוי להרחיב את דעתו. חובת הצבא שחלה עליו חסמה בפניו את הדרך לכונן לעצמו מעמד וגם לאחר כך, כשנשתחרר, היה נבוך ותוהה ולא ידע את הדרך שיבור לעצמו. אבא עשה בינתיים את נסיונו האחרון לרתום את בנו בעסקיו וקרא אותו לשם כך לבוא אליו לרוסטוב. מצוות אבא ורעיון

הפגישה עם האח האהוב (אבא הצליח בינתיים למשכו לעסקיו אם כי לבו רחק מזה) השפיעו עליו והוא יצא לדרך, וכמובן, גם הפעם לא מצא לו אחיזה בעסקים ועד מהרה חזר לבית חותנו. אולם הפעם היה שכר־הליכה בידו — בדרכו הביתה סר לאודיסה ושם נפגש בפעם הראשונה עם ביאליק ואחד־העם. פגישה זו היתה בשבילו חוויה עמוקה והשאירה בנפשו רושם בל־ימחה.

עתה היתה דרכו לפניו ברורה יותר. הזמן שישב בבית חותנו לא עבר עליו בכדי, הוא שנה הרבה והעמיק את ידיעותיו, כאן בשלו נסיונותיו הספרותיים והיו לפרי ביכורים. בשנת תרס״ד, במלאת לו 20 שנה, הדפיס בגליון הספרותי של „הצפירה" את מאמרו הראשון על טשרניחובסקי, ואחר כך הופיעו ב„המעורר" של ברנר מסתו על ביאליק ומאמרו הקצר על אחד־העם, ולבסוף נדפס ב„העולם" מאמרו על שלום אש. עבודותיו אלו, שלא עברו בלי רושם בביקורת העברית, חיזקו את רוחו והתוו לפניו יותר ויותר את דרכו בעתיד. בראשית שנת תרס״ח, עזב את עיר מגוריו (צ׳כאנוב) ועבר לווארשה ובלבו החלטה גמורה שדרכו — דרך הספרות.

בווארשה הוא עמד בפעם הראשונה ברשות עצמו. משוחרר מהסביבה ומאווירת העיירה, צמא יצירה וצמא פעולה, הוא נפגש עם גדולי הסופרים, — פרץ, פרישמן וצייטלין, ועם הצעירים מבין סופרי ווארשה, שהתלקטו מסביב לשלושת הגדולים ויצרו מעין קהל „חסידים". בבוקרי שבת וחג היו בתיהם של שלושה אלה מתמלאים קהל מעריצים נלהב, ששתה בצמא את דברי רבותיהם. כאן היו נידונים ענייני ספרות ומתנהלות שיחות עירות, שהופצו אחר־כך ע״י הצעירים ושימשו נושאים לוויכוחים בחוגים הספרותיים של ווארשה. פישל שהעריץ מכבר את פרישמן, היה מבקר שבת שבת בביתו, ואשתו היתה רגילה לומר אז: „הוא הולך להתפלל לפרישמן". ובאמת היה בזה מעין תפילה...

הקשר הזה עם פרישמן גרר אחריו עד מהרה פעולה משותפת ביניהם — לעריכת שלושת קבצי „ספרות", ולאחר כך — ביבליותיקה בשם זה, במשותף הוציאו שניהם את 50 חוברות „רשפים" — קבצים ספרותיים שבועיים. אולם כעורך עצמאי, מופיע פישל רק בשנת תרע״ג בקובץ „נתיבות" — שעשה בשעתו רושם רב בחוגי הסופרים. תכניתו היתה להוציא את „נתיבות" כירחון, אך מחמת מלחמת־העולם הראשונה, שפרצה בימים ההם, נתבטלה התכנית.

המלחמה גרמה עד מהרה לשיתוק כל הפעולה הספרותית בפולין, ופישל שעמד אז בראשית דרכו ובאביב ימיו, ובלבו הרבה חלומות ותכניות, ניצב שוב נבוך, והוא גם נושא בעול משפחה גדולה. באין לו — בימים הטרופים של ראשית המלחמה — אפשרות להמשיך במפעליו הספרותיים, הוא עבר לעבוד כאחד העורכים של הוצאת הספרים „מרכז" וערך כמה ספרים חשובים (בביבליותיקה הכללית „אחיספר" ווארשה—ברלין).

אולם כל העבודות האלו לא היה בהן כדי פרנסת ביתו, והוא קיבל על עצמו בהכרח משרת מורה לספרות עברית בגימנסיה הידועה של קרינסקי. עם כיבוש פולין ע״י הגרמנים, נפתח בוואַרשה ע״י ש. ל. גורדון מוסד פדגוגי להשתלמות מורים ופישל נתמנה מורה לספרות העברית (בבי״ס זה לימד תלמוד הלל צייטלין, אשר פישל היה מקורב אליו מאד). עבודת ההוראה במשך שנתיים וההכנות אליה, שבשעתה רבצה על פישל כעול כבד, היא שגרמה אחר כך לכתיבת ספרו הגדול „תולדות הספרות העברית החדשה״.

עם סיום המלחמה, כשהוצאת „שטיבל״ עברה ממוסקבה לווארשה, נמסרה, לפי עצתו של פרישמן, הנהלת ההוצאה לידי פישל. רק מי שראה אותו אז, כשבנין הספרות העברית מנצנץ לפני עיני רוחו, ראה את האיש במסירותו שלא ידעה גבול, דומה היה שכאן נמצאה ההתאמה בין היוזם ובין המבצע. פישל התמסר כולו להוצאת „שטיבל״ ואף שהנהלת הענינים דרשה ממנו הרבה זמן, ערך עוד הרבה ספרים מן הספרות המקורית והמתורגמת, שיצאו באותה הוצאה וכתב מבואות לכמה ספרים חשובים מספרות העולם. אז הוציא את ספרו „מחקרים ונסיונות״ (א) — פרי עטו המקובץ הראשון, בו באו מאמריו על סופרי ההשכלה וגם על סופרי דורו.

משנתמנה עורך „התקופה״ יחד עם יעקב כהן (אחר כך הצטרף אליהם לזמן־מה גם יעקב פיכמן) — היה פישל משתתף בכל ספר וספר, במאמריו הגדולים, גם ברשימות אחרות בפסיבדונימים שונים. במשך 8 שנים היה שקוע ראשו ורובו בעניני עריכה וכתיבה, כשהוא נתון יותר ויותר לטרדות רבות ודאגות תמיד, שהיו מדרך הטבע בהתפתחות מפעל כביר מעין זה, אך הוא ידע לשאת בסבלו בהיות טובת הספרות לנגד עיניו תמיד.

במשך כל זמן עבודתו הקשה והמאומצת בהוצאת „שטיבל״, היתה לפישל רק שנה אחת של הפוגה, ואפשר לומר גם שנה של קורת־רוח גדולה — עת בואו לברלין להסתופף בצלו של רבו הנערץ מ. י. ברדיצ׳בסקי. שהסכים להוציא את כתביו רק בפיקוחו הוא עצמו. המגע היום־יומי כמעט עם ידידו הגדול חולל נפלאות בנפשו וברוחו, דומה היה שלאורו יישב לעצמו הרבה ספיקות שקננו בלבו מאז ועינו את נפשו מאד. הפגישה הזאת היתה הרת־תוצאות וגורלית בחייו, תמיד, אף בימיו הקשים ביותר ועד יומו האחרון, שיווה את ברדיצ׳בסקי לנגדו תמיד.

אך יום חגו לא ארך, כי פתאום חל שינוי לרעה בעסקיו של שטיבל, והוא איבד את רוב כספו. הוצאת הספרים, שהיקפה רחב עד מאד, דרשה השקעות רבות ופישל בא במצרים. לשוא חשב מחשבות וטיכס עצות למצוא לו מוצא — ובצר לו מאד אץ לפאריס, אחר כך ללונדון ולבסוף לאמריקה, ושלא כטבעו התדפק על פתחי־נדיבים ולא־נדיבים — אך המוצא לא נמצא. מאוכזב ושבור בגופו ובנפשו חזר לווארשה וברוב יאושו השקיע בעסק־ביש זה את רכושו היחידי — תכשיטי אשתו, מתנות־כלה

יקרות, בתקווה להציל מעט מן המעט. אך הגורל לא מנע ממנו לראות בהתמוטט הבנין היפה הזה, משאת נפשו, שנבנה במסירות נפש ובאהבה גדולה ע״י שני אנשים.

בקיץ 1927 עזב יחד עם משפחתו את ווארשה ועלה לארץ־ישראל (הוא שהה בה בביקור קצר לפני כן, בדרכו לאמריקה).

בשנים האחרונות לחייו שקד על המשך כתיבת ספרו הגדול „ביאליק — חייו ויצירותיו", ובד־בבד עסק בתרגום „הזוהר" לעברית, יחד עם ידידיו ש. א. הורודצקי וי. תשבי. בחדר עבודתו השקט, על רקע הספרים שעמדו צפופים במדפיהם על־פני הקירות מסביב, ישב האיש שקוע בעבודתו, מכונס בעצמו ורציני, אך על פניו שכנה תמיד נהרה ועיניו הבריקו. את הרוך שהיה עצור בנפשו תמיד, הקרין עכשיו יותר ויותר על משפחתו — על ילדיו ונכדיו הקטנים ועל סביבתו הקרובה. הוא חרד מאד לידידיו, ויש שהיה קם פתאום באמצע עבודתו והולך לבקר ידיד חולה.

ביום האחרון לחייו (א׳ באדר תש״ז), הרגיש את עצמו בטוב. משעות־הבוקר ועד הצהריים עבד על „משנת הזוהר" יחד עם י. תשבי מירושלים. גם אחרי מנוחת הצהריים ואף בשעות הערב שקד על עבודתו זו, כשרוחו טובה עליו מאד. לבקשת בני־הבית, אף יצא לפני סעודת־הערב לטיול קצר לשדרה הקרובה (פישל אהב לעשות טיולים מעין אלה ביחידות, לדבריו, היה עשוי להבהיר לעצמו אז את אשר לא הבהיר ליד שולחנו). לפני צאתו את הבית, התנצל בפני האורחים ואמר: אשוב עוד מעט הביתה, אני עיף מאד, אשאף מעט אוויר ואשוב...

מה הבהיר לעצמו במעוף־מחשבתו האחרונה, טרם כבה בו פתאום האור והחשכה אפפתהו ?...

(„דבר", תל־אביב, 12.3.1948)

חנה־ברײנה לחובר (1858 — 1945)

שלמה־יהודה לחובר (1846 — 1918)

יעקב פיכמן

פ. לחובר - קווים לחייו ולדמותו

הרושם, שעשה מותו של לחובר, היה מיוחד לא רק בחמימות־הלב, בכאב־הלב שפגע בידידים, באנשים הקרובים לו, כי אם בהכרה הכללית, שהלך אחד נאמן, כוח עמל, בונה, מאלה שאין תמורה להם.

פ. לחובר

(י״ח בחשון תרמ״ד — ה׳ באדר תש״ז)

בחייו לא התבלט, לא הפגין את עצמו ולא הפגין את פעולתו רבת־הענפים, אבל בלכתו הורגש חסרונו של סופר רב־פעלים זה, ששימש בכמה כהונות, ששמו קשור בכמה אכסניות של ספרות גדולות, במפעלי ספרות רבי ערך, שחיזקו את יצירת הדור ושבהם

השקיע הרבה מכשרונותיו, מידיעותיו, מכוחותיו — הרבה מחייו; הורגש שהלך מעמנו אדם נקי־עט ונקי דעת, שהספרות לא היתה לו דבר שבשעשועים, שלא נהג קלות בשום עבודה, בשום תפקיד שהוטל עליו; אדם עובד, שקדן, איש אמונים, חבר ושותף לעבודה במפעלי ספרות ובמוסדות סופרים, שגם להם נתן מכוחו ומזמנו וגם לכבודם חרד, כשם שחרד לכבודה של הספרות; אדם שראינוהו תמיד מחמיר על עצמו בכל מלאכה, — כסופר, כחוקר, כעורך, — שנותן ממש את נפשו עליה.

כזה היה ההד, שהשאיר אחריו בלכתו — הד נקיון ומסירות. הזיקה למלאכה היתה יקרה כאן כמלאכה עצמה.

א

פ. לחובר נולד י״ח בחשון תרמ״ד בחורז׳ל, עיירה פולנית על גבול פרוסיה המזרחית. אביו, שלמה יהודה היה סוחר אמיד, חרד לפי השקפותיו, אבל לא קיצוני — היה קורא תמידי של „הצפירה", וכל כמה שראה את התלמוד ואת הפוסקים כעיקר בלמודי הנער, נהנה בדיעבד כשקנה גם לימודי חול. לחובר גילה בעודנו נער כשרונות מצויינים, שהבקיאות והחריפות עלו בהם בד בבד. עודנו עלם ניסה את ידו במלאכת סופרים, והואיל ועיקר התעסקותו היה בספרי מחקר (אחד הספרים, שהרחיבו את אופקי השגתו בבקורת ההיסטורית של ספרותנו היה „דור דור ודורשיו" לא״ה וויס, והשפיע עליו, לפי דברי עצמו, שניאור זק״ש, ששירה ומחשבה היו לו רשות אחת). אין פלא, אם ניסה את כוחו ראשונה במחקר. את אחד מנסיונותיו — על הלל ושמאי — שלח לד״ר ש. ברנפלד, מתוך הכרה שמלאכה זו לא תבייש אותו. ואמנם קבל תשובה מעודדת. ואולם הוא לא ראה את עצמו עדיין מוכן לתפקידו הגדול של סופר, והיה שקוד על לימודיו. אותה שעה הוא קונה אגב קריאה של עיון ידיעות רבות גם בספרות החדשה ובספרות העולם. היה שקדן לפי טבעו, ולפי טבעו — אוהב תורה לשמה.

בשנת תרס״ד הוא בא בברית הנשואין עם ביילה לבית קרוביגר, שהיתה לו חברה נאמנה עד יומו האחרון. הוא עובר לעיר מגורי חותנו צ׳חאַנוב, ויושב שם כשלש שנים. בשנים האלה ניסה לשלוח ידו במסחר, ולא הצליח. הוסיף ללמוד, לכתוב.

בשנת תרס״ד הוא מפרסם בהוספה הספרותית ל„הצפירה" את מאמרו הראשון, שהוקדש לשירת טשרניחובסקי. פרסם ב„המעורר" את רשימותיו הראשונות על אחד־העם וביאליק. צ׳חאנוב הקטנה נעשית צרה לו, והוא נותן את דעתו לעקור את מושבו לווארשה, — מתוך איזו תקוה־השערה, ששם אולי תהיה לו הספרות — או המולו״ת — גם מקור פרנסתו.

בשנת תרס״ז הוא משתקע בווארשה. מתקרב לפרישמן ומתחיל להוציא בעריכתו־למחצה את המאספים „ספרות"; מיסד בשם זה גם את הוצאת־ספרים (הביבליותיקה „ספרות" ועוד); בשנת תרס״ט הוא מוציא את השבועון הספרותי „רשפים" (שבהם נתפרסם תרגום „כה אמר סרתוסטרא" לניצשה ע״י דוד פרישמן ואחד ממיטב ספוריו

של גנסין — „בטרם"). כל כמה, שהיה עדיין טירון לספרות וטירון למולו"ת, הבחין מיד בקרובים לו ומשך אותם לחוגו. בספרי הוצאתו מנצנצים השמות: ברדיצ׳בסקי, ברנר, שופמן, גנסין — מעצבי הפרוזה העברית המודרנית, זו שלאחר מנדלי. ברם, הוצאת „ספרות" לא יכלה להחזיק מעמד, ולחובר עובר, יחד עם ההוצאה שלו, ל„תושיה" („צנטרל") לעבוד בתורת עורך. שם הוקצה מדור לו, שהשתתף בו כמו"ל גם ש"י איש־הורוויץ. בעזרתו הוא מייסד את „הספריה הכללית" (בעריכת פרישמן) ומוציא כבר בעריכת עצמו, את המאסף הספרותי הגדול „נתיבות" — מפעלו הראשון כעורך. בו נתגלו נטיותיו, שלהם היה נאמן כל ימיו. שם פירסם את מאמרו הגדול על ברדיצ׳בסקי, שבו גילה את קירבתו הנפשית, — אפשר לומר, הריתמית, אל המשורר המופלא בפרוזה, שכולה רטט־פריחה, רמזי הבעה שהם עדיפים מהבעה. ממנו למד את הסגנון החדש, ה„אנטי־קלסי", שכוחו בקו הנפסק, בעמידה על ס ף ה ה ב ע ה — בה כוחו של כל מה שהוא מודרני באמת. והוא שקרבהו גם אל שופמן ואל גנסין, שבמבוא שלו אל כתביו (מהדורה ראשונה) היה מן הראשונים שתפסו את קסמיו הדקים של בעל „בטרם" ו„אצל".

שני המאמרים האלה — על ברדיצ׳בסקי ועל גנסין — הם באיזו מדה ראשית אונו, ראשית בגרותו של לחובר. בהם קנה את מקומו בספרות. ואולם משהשיג דרגה מסוימת במקצוע שבחר לו, התחיל תוהה עליו, על דרכיו, שנראו לו קלות ביותר. הימים — ימי מלחמת העולם הראשונה, שהיו לו ימי מחלות וימי מחסור קשים, היו לו עם זה גם ימי עיון והתכשרות לתפקיד המבקר שהכיר בחומרתו הגדולה. כמורה הספרות במכון מיסודו של ש. ל. גורדון, עמד על הדילטנטיות ששלטה בתולדות הספרות בכלל, ובאלה של ימי ההשכלה בפרט, ועוד אז, מדי רשמו במחברת את שיעוריו, נתן את דעתו על הצורך בספר, ועוד אז, מדי רשמו במחברת את שיעוריו, נתן את דעתו על הצורך בספר, שיאיר את חזיונות הספרות החדשה לתקופותיה, — ולא על יסוד השערות, כי אם מתוך בדיקת המקורות גופם. ב„הצפירה" (השבועית) של שנות המלחמה הוא מפרסם את מאמריו על תקופת ההשכלה (על רנ"ק, מאפו ועוד); מאמרים, שהקו ה מ ח ק ר י הונח בהם כיסוד ההערכה (אגב, במאמריו על מאפו יש כמה השערות — כגון זו „שבשעה שבא מאפו ליצור את ,אהבת ציון׳ היה בדעתו ליצור רק מעין אליגוריה ספרותית" וכו׳ — שנתאמתו אחר כך על־ידי הודאת עצמו של מאפו באחת מאגרותיו. בשנת תר"פ הוא מפרסם ב„התקופה" את מאמרו על שלום הכהן, שבו כבר נותן את אותותיו ההיסטוריון של הספרות: מזוין בידיעות מרובות, הוא בונה את מחקרו על יסוד חומר שאסף מכל פינות הספרות של ההשכלה — אינו מניח הנחה בלי „שובר בצדה". בלי כל פולמוס, כי אם בעצם דרכו בהארת המשורר, ששמו נשכח כמעט, סימן את דרכו החדשה — את המעבר מן המסה אל המחקר. או (כפי שציין יפה ג. קרסל): חתר אל המזיגה של „הלכה ואגדה", של מחקר, שאינו מוותר גם על התעוררות שבלב, שבלעדיה אין דברי שירה נתפסים אלא תפיסה מבחוץ.

בסוף המלחמה הוא מיסד את הבמה „ערכים", שנתבטלה מפני „התקופה" שעברה לוורשה. אותה שעה נמסרה לעריכתו ולהנהלתו הוצאת שטיבל הגדולה. והוא דואג לא לביסוסה הרוחני בלבד, כי אם לבסוף, כשהגיעו לה ימי משבר, — לעצם קיומה. אין לשער את הכוח, שהשקיע בעבודה רוחנית, רבת תכנים ורבת גוונים זו. הוא נעשה אחד מעורכי „התקופה", והוא שהגביר והעלה במאסף זה, כמו בכל ההוצאה (שהכריעה קודם לצד הספרות היפה) — את היסוד המדעי. כעורך וכמו"ל, גילה גם כאן חוש של בונה, שדעתו על תואם הבית כולו ולא על אגפיו הבודדים בלבד. כגולת הכותרת של עריכתו בהוצ' שטיבל יש לראות את סידור כתביו של מ. י. ברדיצ'בסקי — הוצאה למופת.

בתוך רעש העשיה הוא ממשיך את עבודת עצמו. מוציא בשנת תרפ"ה את ספרו „מחקרים ונסיונות", והוא אוסף ראשון של דברי הבקורת שלו, שחידשו (וגם חזקו) מקץ עשר שנים ב„ראשונים ואחרונים" (הוצ' „דביר"), — אחד מקובצי המסות המעולים בספרותנו. בעלותו (בשנת תרפ"ז) לארץ, הוא סוף סוף נגש לעבודת חייו העיקרית — ל„תולדות הספרות העברית החדשה" שהוצאת „דביר" סייעה בידי המחבר בזמן שהיה עסוק בחיבור זה. דומה, שכל מה שעשה עד כה לא היה אלא עבודת הכשרה לספר זה, ששימש דוגמא — במדת מה שימש גם התראה — לבאים אחריו. בו ניתנה תכנית בניין מחושבת, נסתמנו דרכיה ושביליה של התפתחות ספרותנו החדשה לכל ענפיה. בתוך העזובה ששלטה במקצוע זה הוטל עליו להאיר חזיונות חשובים ונשכחים (ביחוד במדורי המחשבה והמדע), — הקים מתים ממש לתחיה. היתה זאת עבודה, שיש בה משום „ראשונות". ביאליק, שנאם בשבח החבור הגדול, הגדיר אותו כספר — ר"ל, לא סקירה של חריף, „הלומד דבר מתוך דבר", כי אם פרי התרכזות בגופי המקורות, — תני ולא שייר.

אותה התרכזות, ואולי בתוספת עיון והתכשרות, גילה בחבורו האחרון על ח. נ. ביאליק. מה שבולט כאן ביותר הוא נתוח החלק הביוגרפי (ביחוד, במה שנוגע לחוג, ממנו יצא, לימי וולוזין ועוד) מתוך בדיקה חמורה, של החומר המרובה, שהעלה מתוך ארכיונו של ביאליק. לפנינו הביוגרפיה המלאה ביותר — ריכוז כל החומר, ששום ביוגרף לעתיד של ביאליק לא יוכל, שלא להשתמש בו. גם בחקר יצירתו העמיד לרשות הקורא את כל המקורות שעליהם נסתמך המשורר — מה שחשוב ביותר לגבי יצירת ביאליק שמגעיה עם המקורות עצומים כל־כך. ביד חרוצים העלה גם כל מה שמוסיף הארה ליצירתו מתוך קטעיו האבטוביוגרפיים, — במיוחד עלה בידו נתוחו החריף של האגרת האבטוביוגרפית לקלוזנר, שמתוך שינוי נוסחאותיה אתה עומד על גלויים דקים בנפש המשורר.

עבודה מונומנטלית זאת, שנגש אליה לאחר מות ביאליק, ושממנה יצאו שני חלקיה הראשונים בחיי המחבר, היתה ראש התעסקותו ונמשכה עד ימיו האחרונים. ממנה לא זז גם בשנות מחלתו הקשה. משאלת נפשו הגדולה היתה להשלים את מלאכת חייו, שעסק בה מתוך אהבה ומסירות עשר שנים רצופות. לדאבון הלב, לא הגיע בחלק השלישי אלא

עד כדי שליש מכפי ששיער (יצא זה עתה כלול בהדרו ע״י „מוסד ביאליק״ ו„דביר״). יחד עמו מופיעים פרקי תולדות הספרות, שאף אותם לא הביא אלא עד פרקי ביאליק הראשונים.

בתוספת זו לספרו הגדול הוא עומד על אחת הפרשיות המעניינות ביותר של ספרותנו החדשה — הלא היא תקופת המעבר מן ההשכלה אל תקופת התחיה. גם כאן הוא מוליך אותנו ביד אמונה דרך ערוגותיה האביביות של תקופת חיבת־ציון, שבה עולים כבר נצני הלבלוב הראשונים, מבשרי ימי השגשוג הגדולים שבאו עם טשרניחובסקי וברדיצ׳בסקי, אחד־העם וביאליק. לא זכה להיות גם רושם רשומותיה של התקופה הצעירה, תקופת ההגשמה. אכן ב„ראשונים ואחרונים״ הציב יד לכמה מגדולי חזיונותיה — מאחד העם וברדיצ׳בסקי, עד ברנר ושופמן, עגנון והזז. במסה קטנה שנכתבה לפני עשרים שנה, שירטט את קויה הבולטים של דבורה בארון, המספרת המצויינה ביותר שבספרותנו.

אגב עבודת העריכה של „כנסת״ לזכר ביאליק, שפירסם בו כמה מחקרים חשובים, ביניהם את „בשערי המגדל״ — עבד, (ביחד עם ש. א. הורודצקי וי. תשבי) על תרגום עברי של מבחר ה„זוהר״. גם מחקריו באותה תקופה הוקדשו ביותר לתורת הסוד, וביחוד לניתוחה של יצירת רמח״ל מבחינת הקבלה. להבלטת המסתורין שבשירת לוצטו נלחם מתוך התלהבות וקנאות יתרה, והדבר שנכתב על ידו בימים האחרונים, מתוך התעוררות רבה, היה מחקר קטן וחריף על רמזי הקבלה בליריקה של רמח״ל.

התלהבות זו לרמח״ל, שראה בה קודם כל את המקובל הגדול, מראה שאותם הימים שהתהלך בצעירותו עם הלל צייטלין, העמיקו לזרוע בו תפיסת עולם, שפריה הבשיל רק באחרית ימיו.

יומו האחרון על אדמות ישב עם י. תשבי כמה שעות על עריכת פרקי ה„זהר״ המתורגמים. כשנכנסתי לבקרו בערב, היתה רוחו, למרות עיפותו הגדולה, טובה עליו. ניכר היה, שעבודה זו, שעסק בה אותו יום, גרמה לו שמחה רבה. אכן זאת היתה שמחת חייו האחרונה.

כשנכנסתי אצלו מצאתיו בפרוזדור והוא מתכונן לצאת לטיול קצר בשדרות. לא לויתיו, בהיותי חושש להביא אותו לידי שיחה, דבר שהרופאים אסרו עליו, ביחוד שעה שהיה עייף כל־כך.

בקש ממני, שאחכה לו, באמרו:

— שב נא שעה קלה, פיכמן, — עוד מעט אני חוזר...

אלה היו המלים האחרונות, שיצאו מפיו.

ישבנו, כל בני המשפחה, וחכינו לו עד בוש. כשראתה רעיתו, שאינו שב, חרדה לו ויצאה לבקשו. ובטרם חזרה, בא כבר שליח מבית־החולים „הדסה״, ועד מהרה ידענו, כי הותקף בשעת הטיול בשטף דם למוח. בהתפלצות לב ראינו את האיש, שהיה בכל ימי מחלתו הרבים צלול בדעתו, ולא ניטל מאום מחריפותו, אפילו מבדיחות דעתו, שוכב

עתה בלא הכרה. הרופאים לא העלימו מאתנו, כי מצב החולה מיואש. אך יומם ולילה שמרו על מטתו בני משפחתו וחבריו, מזקני הסופרים, עד שנפסקה נשימתו האחרונה.

כשנפוצה הידיעה על מותו עטף אבל כבד את כל מוקיריו. קהל גדול מבני תל־אביב, ירושלים, חיפה והמושבות ליוה בדממה חרישית את הסופר, שעמד על משמרתו גם בימים שהמאכלת החדה כבר היתה מונחת על צואריו, האיש שכל מה שעשה — עשה באמונה.

ליד בית ביאליק שהיה מיום היווסדו אחד מחבריו המסורים, הספיד בשמו ובשם „מוסד ביאליק", שנתן לו הרבה מכוחו וסייע בביצור בניינו, אשר ברש בהעלותו את דמות חברו בקוים נוקבים ובהירים. במדה שעמד לי כוחי הספדתיו ליד קברו הפתוח. כל העתונות בארץ ובחו"ל הקדישה לו דברי הערכה וציינה את סגולותיו היקרות, את האבדה ללא תמורה שאבדה לספרותנו ולתרבותנו במותו.

ב

אישיותו היתה מורכבת יותר משחשבנו. מלכתחילה גילה נטיה כפולה: למחקר מדעי ולבקורת של שירה, ואף שבסוף ימיו הכריע לצד המחקר — לא פסקה הזיקה לבקורת, שבה הגיע עוד בפתיחה לכתבי גנסין להישג אמתי: בהראותו את כוח חדירתו לשירה לוטת־פנים זו.

זאת הזיקה הכפולה בבקורת הוא הקו האופיני בדמותו. בה נבדל מרוב מבקרי זמנו. היה כמעט יחיד ביניהם. הוא הקדים להשיג, ששירה ומדע אינם שני הפכים, כי אם — במקום ששניהם הם בעלי איכות אמיתית — הם בעלי מהות אחת. את הזיוף שבמדע תפס אולי יותר משתפס אותו בשירה, אבל נזדעזע מפני השקר שבשניהם. היה לו חוש לערכין של אמת כנגד ערכין מדומים. מבחינה זו היה תלמידם של פרישמן וברדיצ'בסקי כאחד: משניהם למד לתפוס את האיכות בכפלי היצירה ולגלות את יקרותיה בכל הלבושים שנתלבשה.

לאיכות גדולה זו חתר בכל הענינים המרובים והשונים שנכללו במלאכת חייו — חתר להיקף ידיעה ולעומק השגה, ולא עט אל המסקנות בטרם בדק את היסודות, שעליהם נסמך, בשבע בדיקות. בדיקת המקורות היתה קודמת לכל מסקנה שהיא. ברם, עם כל מה שהיה, לפי חינוכו, לפי כושר נפשו, איש הנתוח, נתברך בהרגשת השירה ובצמאון אל השירה שהם מהותו וראשי סגולותיו של כל מבקר בעל שיעור־קומה.

הולמת אותו העובדה, שבנסיונות הטירון, שלא הגיעו לכלל פירסום, עסק במחקר תורני. אבל את העלם משכה השירה. ודוקא שירת טשרניחובסקי. טשרניחובסקי קדם לביאליק. ברדיצ'בסקי קדם לאחד העם. אדמת שרשיו היתה פולין: ורשה ולא אודיסה. לאודיסה, שהיתה בהירה יותר מדי, ישרת־קו יותר מדי, ובעטה במסתורין, גם גילה התנגדות בראשית דרכו (במחברת שפירסם כנגד אחד־העם). ברם, גם כשהשיג עם הבגרות את סוד הבנין שבאיתני אודיסה, והגיע למחקר־ביאליק, שהיה לו בחינת

סינטיזה של כל סגנוני השירה החדשה, — קרובה לנפשו ולתפיסתו היתה לו באמת הפרוזה המודרנית, שמתוכה עלתה שועת־נפש אחרת, לבטי־נפש אחרים, — זו שהשירה נדלקה בה כגילוי לא־צפוי, כתמצית לא־צפויה. לפיכך לא היה רבוֹ האמתי פרישמן בעל הניב ההרמוני, אף שיצק מים על ידו כל שנות טירונותו, כי אם ברדיצ׳בסקי, זה שרננתו עמקה דוקא על ידי הדיסוננסים שליווּה. לא רק פרקי ברדיצ׳בסקי שכתב — הערכות והזכרונות — מראים חדירה גדולה, קרבת־נפש אמיתית, כי אם סגנונו, לבטי ביטויו מוכיחים על דבקותו הקיצונית באדם, בשירתו, במאבק ניבו ובמאבק מחשבתו. כמוהו לא גרס קלות ולא חפץ בקלות. לא העיר דבר, שלא השקיע בו את עצמו כולו.

ג

משעמד לחובר על טיב עצמו והבין, ששליחותו המיוחדת בבקורת העברית היא בעיקר בדיקת המקורות, ריכוז העובדות — נקבע מקומו המיוחד בספרות. זהו מה שעשה אותו להיסטוריון של הספרות, לסולל דרך במקצוע זה. כל היסטוריה היא קונטרולה של העבר. מברדיצ׳בסקי קבל את המדה לבדוק בקנקנים ישנים, לרכז את מבטו בערכים, שקודמיו פסחו עליהם. לפיכך הוא מתבונן וחוזר ומתבונן. בודק וחוזר ובודק. הוא אינו מאמין במה שלא נכבש בכל מאמצי העיון. מבחינה זו הוא מתלמידיו של רנ״ק, שהזיקה למחשבה חשובה לו מן המחשבה עצמה.

מדה יקרה זו של מתינות — מדת תלמיד חכם ואיש המוסר, קובעת את מקומו המיוחד בספרות הבקורת. הוא קבע יחס חדש, מהות חדשה במלאכת הבקורת. והוא קודם כל דרך התרבות. התקוממות לבהילות, לבורות — לסברות־סתם. הוא אינו מתפעל מן החריפות אף שהוא חותר מול העומק. דוקא אליו. משום כך אף משנתו תובעת הקשבה מתונה, הסתגלות לדרכיו, לאמצעיו. גם סגנונו, שאינו „חלק" תמיד, אינו המוני לעולם. מה שנאבק לו, העלה אותו — הקנה לו עצמיות משלו. גם חן משלו.

מדה זו, שקירבה אותו אל מלאכת המחקר הספרותי, עשתה אותו ללוחם עם כל מהירי־העט, עם כל הפקרות וסופיסטיקה — אפילו עם אלה של הכשרון.

מדת חשדנותו תמיד מתוחה על כל מה שנטול התבוננות, על כל מה שאינו יונק מקרקע המקור. הוא דילג על הבקורת של התרשמות בלבד, המסמנת את תקופת הנוער של הבקורת העברית החדשה; היה מן הראשונים שתבעו שנוי־ערכין ושנוי דרכים ושנוי־אמצעים בעצם המלאכה. ספרו על הספרות העברית החדשה היא בלי ספק נקודת־מפנה במדע הספרותי. הוא חייב את הבאים אחריו. העלה את עצם המקצוע.

יסוד מוסרי זה שבמלאכתו, שבאישיותו בכלל, הוא שהשפיע, שחינך — שקבע יחס של אמונה אליו. גם כשלא הסכמנו לו בפרטים, בטחנו בישרו, ידענו שלא הגיע לשום מסקנה אלא לאחר ידיעה מכסימלית, התרכזות מכסימלית — לאחר מיצוי העניין מצדי־צדדיו.

מהקדמתו של י. פיכמן ל„תולדות הספרות העברית החדשה" (ד׳), מאת פ. לחובר. הוצאת „דביר", תל־אביב, תש״ח.

פישל לחובר

האגדה סוקולוב

שמו של נחום סוקולוב היה שם הסופר העברי הראשון, שנגלה עלי, כמו על יתר ילידי פולניה, בימי ילדותי, — ונגלה מיד כאגדה. בן עשתי־עשרה הייתי בימים ההם ו„עשתנותי" לא היו עוד די שאננים; כבר עמדתי אז על פרשת דרכים. משום־מה משך מצד אחד הספר „יסוד ושורש העבודה" עם הכוונות הרבות שבו, הפשוטות והישרות, ועם ההתלהבות הכבושה והנוגה, ומהצד השני היתה כבר ה„מינות" דמשכי. מינות זו נתגלתה אצלי בדמות גיאוגרפיה רוסית קצרה של זאמנהוף, שמצאתי בבית מורי, מין מלמד־דרדקי, שעבד בצבא בימי מלהמת טורקיה וכתב־ידו היה נקי ויפה עד להפליא, ולימד אותנו את הכתיבה היהודית והרוסית. בין שני ספרים האלה, שעליהם נלוה עוד הספר „עתים לבינה" מאת יוסף גינזבורג בן לאאמ"ו משה אהרן מטשאווס, נין ונכד וכו', המלמד יסודות התכונה על־פי שיטת קופרניקוס וענין חלוקת השעה לתתר"ף חלקים, שמצאתיו בבית אבא והיה לי כבאור רחב לאותה גיאוגרפיה קצרה, נגלתה אלי דמות סוקולוב, כפי שהתהלכה אז יום־יום מעדנות ב„הצפירה". דומה שדמות זו, אמנם לא היתה פשוטה ביותר, היתה די בהירה, ובכל זאת רק כאגדה היתה בעיני. הן, לכאורה, דיבר סוקולוב בעיקר על שאלות יום־יום ועל צרכי יום־יום — שאלות שלא היו בעצם שאלותי וצרכים שלא היו צרכי, — אבל אופן הצעת הדברים ונתינתם והליכותיו בעצם הדברים פיתו משום מה להאמין, כי לכשירצה — מה לא יוכל הוא באמת לכשירצה?...

באותם הימים התודעתי, כמובן, אל „משכילי" עירנו. הם היו שנים חתומים על „הצפירה" ואחדים קוראים. אלה היו, כמובן, „החסידים" למחצה, אנשים שנסעו, כשאר החסידים שבעיר, מדי שנה בשנה או גם פעמים בשנה אל ה„רבי", אלא שבדרך חזירתם משם נכנסו ו„חתמו". בחודש אלול, ומכל־שכן בעשרת ימי תשובה, לא היו קוראים ב„הצפירה" אלא קריאה חטופה, אולם בשאר ימות השנה — שאני. אל חסידים למחצה אלה נלוו לפעמים גם חסידים ממש, לרוב מאלה, שהציצו כבר בימי נעוריהם ולא נפגעו ופרשו אחר־כך. הם באו בעיקר להנות מזיום של „דברי הימים" לגבי פרק זה לא יכלו לעמוד בנסיון ועברו על „לא תחמוד". היה מעשה וגם הרב בעירנו נכשל באותו דבר. פעם אחת נכנס אצלו פרנס העיר ומצא גליון של „הצפירה" נושר מחיקו. מעשה נס היה בדבר, שהרב היה אז בא מן הדרך ועד תחנת נאשלסק נסע בצותא חדא עם הרבי, עם רבי אברהמ'לי בעצמו, וסיפר מיד, שגליון זה הגבינה של הרבי היתה כרוכה ונתונה בו. הן ריננו אבתריה דרבי שמואל, בנו של רבי אברהמ'לי, כי הוא „חותם" וקורא.

כל אלה לא קראו בעצם את „הצפירה", אלא את סוקולוב. קרה, שסוקולוב כלא

את דבריו ימים רבים, או שה„מו״ל יצא למסעיו״ או שסתם התכנס באהלו ולא יצא משם אל הקהל. בני ישראל, קוראי „הצפירה״ בפולין, היו אז בבחינת אנשים המתפללים לגשמים. סגרו עליהם השמים ארובותם ויובש וחרבון למלוא כל עין. אין טל ואין מטר, להרטיב קצת את הלבבות, שנקשו בעמל החיים ובעמל המצוות גב יחד. „דברי הימים״ היו באים גם אז לרוב, אלא שלא היה בהם כדי לרוות את הצמאון. בני אדם קוראים אל סוקולוב, והוא שולח בהם לפעמים את אחד מעושי דבריו, את יח״ז, את וובר וכו׳. ופתאום וסוקולוב שמע לתפלת עמו. בכל יום ויום מאמר ראשי ועליו חתום הנ״ס. הוא נותן ומבטיח עוד. א׳, ב׳ וגם ג׳ וכו׳. לפעמים „היש חן עברי?״ בכמה וכמה המשכים ולפעמים „למרנן ורבנן״ בעשרות עשרות המשכים. הוא מבקר קשה, ודבריו אינם בכל־זאת כדרבונות. אינם מעליבים, נכנסים לפני ולפנים ללבותיהם ולחייהם של יהודי פולין ומוקיעים איזה דבר לעיני השמש. הוא רחוק, וקרוב בכל־זאת, קרוב שנתרחק. קול תסיסה במחנה. על החתומים המעטים של „הצפירה״ נוסף, כמדומני, עוד אחד. שנים או שלשה מן הקוראים חתמו גם הם בשותפות והיו גם הם ל„חתומים״. ה„חתומים״ הולכים כעת אל הפוסטה לקבל בעצם ידם את עתונם או עומדים על פתחי החנות ומצפים ומחכים לנושא־האגרות. כשמתקבל העתון לידם הם אינם קוראים עוד. הם רק פותחים אותו ורואים כי „יש״. אז מוסרים הם את הגליון ליד הקורא שאינו חותם והוא מתיחד עמו וקורא בהתמדה ובהעמקה גדולה. לעת ערב, אחרי סגירת החנויות, מתכנשים באהלם גם החתומים והם קוראים לאור המנורה במתינות גדולה, קוראים ונהנים...

אחר קריאה ממין זה יש שמתכנסים עוד יחד וחולקים ברשמים. אז מדברים לרוב בסוקולוב ומספרים על אודותיו. בעירנו סיפרו, כי בהיות סוקולוב סמוך על שולחן חותנו בעיר מאקוב הסמוכה היה יושב כל היום בבית־המדרש והיה מתמיד בלימודיו מאד, אלא שלימודיו כל היום היו „הלכות קידוש החודש״ להרמב״ם — הלכות ששום רב ושום למדן לא מצא לו עוד לעצמו בהן לא נתיב ולא דרך. אומרים שמכל לומדי פולין רק רבי יהושע׳לי, הגאון הגדול של פולין, הרב בקוטנה, היה בקי בהלכות אלה. ובהן עסק סוקולוב כל היום. הוא היה לבוש אז, לפי אגדה זו, בגד ארוך, כבגדים הארוכים של יתר יהודי פולין, אלא שצילינדר היה חבוש לראשו, ולא דיבר עם שום איש ושום אברך מאברכי העיר יותר ממלים אחדות.

סיפרו, כי הוא עבר פעם גם דרך עירנו. כן התפארו אפילו החסידים שבעיר. בין כל דברי ההתפארות של עירנו, שכאן או לא רחוק מכאן — לפי אגדת זקני העיר — עבר נפוליון הראשון עם חילו בלכתו לפולטוסק, כאן אכל על שולחן חותנו רבי יוסף לווינשטיין, שהיה אחר־כך לרב גדול בעיר סרוצק, היתה גם התפארות זו: כאן עבר פעם סוקולוב. בשבתו בעיר מאקוב נקרא פעם לחו״ל הדבר היה נחוץ מאד והוא בא ממאקוב לעירנו, עיר עומדת על גבול פרוסיה, כדי לקבל „חצי־תעודה״ לעבור את

הגבול. הוא התאכסן אז בביתו של ה„אשכנזי״ שבעיר, היהודי היחידי בעיר, שכשהזכירו את שמו הוסיפו תמיד גם את שם המשפחה שלו, האדם היחידי, שאל ביתו עלו במעלות אבן ובניו היו קצוצי פאה. — בשעת ביקור זה של סוקולוב נכנסו אחדים מן ה„משכילים״ לביתו של „אשכנזי״ זה וראו את סוקולוב. יש מתפארים, שגם דיברו עמו.

גם אני לבי התפאר עלי בימי נעורי, שראיתי את סוקולוב. מעשה שהיה כך היה. נזדמן לי להיות פעם בוורשה, ומובן, שמלאכתי הראשונה היתה ללכת לרחוב מאריאנסקה ו„לחתום״. בבואי אל החצר חיפשתי ראשונה את סוקולוב. הראו לי על מקום מעונו, שעולים אליו במעלות הראשיות. שינסתי את מתני ואמרתי לעלות, אלא שראיתי את סומכות הפלוסין שעל פני המעלות ונרתעתי מיד לאחורי. שאלתי אז למקום „הצפירה״ והראו לי על מבוא אחר, שמעלות אחרות לגמרי לו. עליתי וחתמתי ותוך כדי החתימה, כששם עירי ומקומי יוצא מפי, הודיעני הבחור הממונה על החתימה, כי היום בבוקר נתקבלה טלגרמה במערכת, שעירנו עלתה כולה על המוקד. נשבע אני לכם, כי יותר משמתי לבי אל הידיעה הזאת, שמתי לבי אל האנשים היוצאים ובאים מצד פנים הבית, אולי אראה ביניהם את סוקולוב. סוקולוב ישב אז בחדרי חדריו ולא נתגלה אלי. — — אולם ברדתי מן המעלות ולבי נבוך בי מן השמועה ואי־הראיה גם יחד, נדמה לי, שראיתיו בשער הבית, ברדתו ממעלות הפלוסין. אז הייתי בטוח בדבר והדבר היה לי לתפארת ולשיחה ימים רבים ביני ובין ריעי (אחד מריעי אלה סיכן פעם את נפשו ונכנס לפנים, לאחד מחדרי המערכת. אולם יצא לקראתו רק מיכל ווּבר ושאל אותו באשכנזית צחה: מיין הערר, וואַס ווינשען זיע?

אחר־כך באו, כמובן, ימים אחרים ואני הנער הצעיר, בן י״ז, קבלתי גם מכתב מסוקולוב, בתור תשובה על השיר הגדול ששלחתי למערכת. קבלתי אחר־כך גם ידיעה ממנו, שמאמרי ידפס והוא גם נדפס על פני גליונות „הצפירה״.

מאז מתחיל דרך הטלטול הספרותי שלי אולם דרכו של סוקולוב כאז כן עתה הוא דרך האגדה.

מעין אגדה נשאר סוקולוב עד היום הזה...

מתוך הקובץ: „לנחום סוקולוב, אורח יהודי פולניה״ (ווארשה, שבט תרצ״ג, עמודים 10־11)

על דבורה לחובר

חלל ריק השאיר מותה בלב כל יודעיה, מכיריה, מעריציה הרבים בארץ וחבורת הידידים מראשית „צעירי־ציון" בפולין שכלה במותה חברה יקרה שאין לה תמורה.

נפש תרבותית וחלוצית היתה לה. חייה — מסירות רבה ובלי גבול לערכי האומה. היכרותנו, שנעשתה במהרה לידידות, התחילה בעבודה צבורית משותפת בימי מלחמת־העולם הראשונה למען בני־ישראל, פליטי החרב, שגורשו על־ידי הצבא הרוסי הנסוג, מגבולות פולין־גרמניה ומצאו מקלט בוורשה הגדולה.

נולדה בעיירה היהודית הקטנה חורז'ל, ליד הגבול הגרמני, ובבבית מלא וגדוש

דבורה לחובר (תרנ"א — תשכ"ב)

תרבות ומסורת עברית. לווארשה באה כדי להמשיך בלימודיה. סיימה את „הקורסים הפדגוגיים העבריים הגבוהים" בהנהלת המורה, הסופר והמשורר ש. ל. גורדון ז"ל ועבדה כמורה לעברית ולתנ"ך בבתי־הספר התיכוניים בווארשה. עבודתה זו לא מנעה ממנה להיות בין החברים הראשונים של „מרכז הצעירים הציוניים" שנוסד אותו זמן בווארשה, ללמד קבוצות של חברי „המרכז" עברית ותנ"ך, ואחר־כך להיות בין מייסדי „צעירי־ציון" בפולין.

עלתה לארץ ב־1920 עם חברה המשורר י. ל.. אולם כעבור זמן קצר נפרדו דרכיהם. היא התגברה על המועקה הנפשית ובמשנה־מרץ התחילה להתמכר לעבודה ציבורית. תירגמה ספרים לנוער ועסקה בהוראה בבתי הספר. אחר־כך נכנסה לעבוד בקרן הקיימת לישראל והיתה שליחה ומארגנת של הפעולה למענה בערי פולין ובעיירותיה. עבדה כמדריכה ומורה במוסדות לנערות של ויצ"ו, עד שמצאה את מקומה הטבעי בין ציבור העובדים. מטעם מועצת הפועלות היתה עד פרישתה ב־1960 מורה לעברית ותנ"ך במשק הפועלות שבהנהלת חנה צ'יזיק ז"ל ומפקחת על בתי־הספר לנערות עובדות. בכל התפקידים שמילאה כמורה, כשליחה וכמפיצת השכלה עברית, גילתה באישיותה הנלבבת ידיעה והשכלה רחבה, אחריות מרובה וכשרון להתחבב על תלמידיה הרבים.

לא קלים היו חייה בארץ. הבדידות והדאגה ליום המחרת הציקו לה לא במעט וגזלו ממנה את מנוחת־נפשה, אבל לא התאוננה וקיבלה את מצבה בהבנה. ומה גדולה היתה שמחתה, כאשר ניתנה לה האפשרות להקים לה פינה משלה בין חברים וידידים, בבית־מגורי הסופרים; שכן היתה לה זיקה נפשית עמוקה לשירה ולספרות ובין ידידיה הקרובים היו סופרים ומשוררים שהוקירו והעריכו את טעמה הטוב, עדינות נפשה וידיעותיה הרבות בספרות העברית העתיקה והחדשה ובספרות העולם. היתה בת־לוויה נאמנה לאחיה הסופר פישל לחובר ז"ל ולידידה המשורר י. פיכמן ז"ל, בייחוד בשנות חייו האחרונות.

קשה ביותר היתה פרידתה מן החיים. מחלה אכזרית פגעה בה ותקופה ממושכת היתה רתוקה למיטת־חליה. זמן רב שכבה בבתי־חולים שונים, אבל רוחה היתה שלימה. היא הבינה וידעה כי קיצה קרוב וכי כוחותיה עזבוה, אך לא פסקה מקריאה בספרים שהיו לה נחמת־מה. מתה ביום ג', כ"ז ניסן תשכ"ב. ידידיה הקרובים יתאבלו תמיד על דבורה אצילת־הנפש והחברה הנאמנה למופת.

י. מימוני

(„דבר", כ"ד באייר תשכ"ב — 28.5.1962)

על „דבורה שבכתב"

לא זיקוקין־די־נור, לא ברק מסנוור היו מסגולותיה של דבורה. ממנה שפע אור זך וצנוע, אשר קירב אליה את הזולת, חימם את לבב הנמצאים במחיצתה, והשאיר בכל יודעיה את חותם מגעו הטוב לימים רבים.

ונראה שלא נועדו לדבורה גם מאבקים סוערים. לא היה עליה לכבוש לעצמה לשון ותרבות, דרך חיים, ערכי רוח. הרי היא כמו נולדה בעריסה ציונית, כשבפיה אותה כפית־הכסף המופלאה של השפה העברית ושל האהבה לעם ולמולדתו. הדעת והתורה היו לה אקלים־חיים משחר ימיה. אווירת גידולה וכל ההוויה שמסביבה לכאורה הכתיבו לא את דרכה הישר־הישר. ולאור אותו השפע שבנפשה טבעי היה אף הדבר שתעניק ממנו גם לאחרים, שתהיה בכל מהותה מורה ומחנכת.

אכן, שרשים עבריים־יהודיים איתנים היו לדבורה — אבל יחד עם זאת היה סביבה גם משהו ממשב העולם הגדול. בכל תפישתה לא היה שמץ של קרתנות. היא ידעה לגשת לדברים מתוך ראייה שקולה, מתוך הבנת הקשרים הנכונים והפרופורציות הנכונות. בגישה הזאת, התרבותית, חשנו אנו, חברותיה בעבודה, גם כאשר ראינו את דבורה בחיי היום־יום שלה. הן היא כל־כך שקדה על טיפוח הנווה שזכתה בו לבסוף בשנים האחרונות, כל־כך גאה היתה על הישגיה כעקרת־בית, אף הקפידה על לבוש נאה והופעה חיצונית. אך גם את כל אלה ידעה לעשות באיזו גנדרנות חייכנית־מעט, כאילו בקריצה שובבה של הומור ותבונה, מתובלת באימרת חכמים — ובזאת נעשו גם החולין שבחיים עשירים יותר במחיצתה.

*

ומלים אחדות על „דבורה שבכתב", כפי שהשתקפה על דפי „דבר הפועלת".

בכתיבתה היתה דבורה ממש כפי שהיתה בחייה: גלויה ופשוטה, תוכה כברה, ללא צחצוחי סגנון מיוחדים; הכל אומר אמת ותרבות, בבואה צלולה של חייה הפנימיים.

בסוף שנת 1946 נדפסה רשימתה הראשונה. זו מוקדשת היתה ל„שעות עיון" — לאותה פעולת תרבות, שדבורה התחילה בה עוד שנים אחדות קודם לכן, בין פועלות בבתי חרושת ובין חברות אא"ע. ואף שתנאי חייה־שלה שונים היו מאד מחייהן של החברות משתי החטיבות האלה — מגלה רשימה זו הבנה רבה לבעיותיהן ולצרכיהן, הן החמריים ובייחוד הרוחניים. במרוצת הזמן מגיעה דבורה עם דבר התרבות העברית גם אל העולות החדשות ביישוביהן. היא מתארת ביקור בעקיר החדשה, תוהה על ההווי החדש והמתמיה, מתפללת בכל לבה כי לנשים אלה יצמח כאן עתיד טוב ומושרש.

לאחר זמן כתבה על פועה רקובסקי במלאת לה 85, רשימה שיש בה משום עדות לכשרונה של דבורה לשמור אמונים, לקיים ידידות. מי שהיה קרוב לה באותו זמן ידע היטב, כמה אהבה ותשומת־לב הקדישה לקשר האנושי הזה עם ידידתה הקשישה, כמו

לעוד קשרים רבים אחרים. שוב כתבה עליה עם הופעת ספרה „לא נכנעתי" וכן נפרדה ממנה בלכתה לעולמה.

פעמים אחדות נתנה ביטוי לרשמים וסיכומים על העבודה בבתי־הספר המקצועיים לתפירה, שבהם התרכזה במרוצת הזמן עבודתה, כמורה ומפקחת. בתחום הזה לא הצטמצמה בעניין שהיה נתון לטיפולה הישר, אלא הקיפה את הבעיות בכללותן. הכל היה קרוב לה, הבנות וגורלן, המורים ובעיותיהם, אפילו דאגות התקציב ודקויות מקצועיות של מלאכת התפירה.

והיו גם רשימות שונות מאלה, מוקדשות לענייני רוח שבהם עיקר מעייניה — על המשוררת העבריה רחל מורפורגו בת המאה ה־18, ועל תפילות ופיוטים ל„ימים הנוראים".

בהתרגשות ניכרת העלתה דבורה על הכתב רשמים מביקור שהעניק לה הרבה — ביקור בנהורה, בעת חנוכת בית הספר האזורי על־שם דויד שמעוני ופתיחת בית ההארחה על־שם דבורה בארון, שני אנשים שהיו קרובים ויקרים לה מאד. ומאותו ביקור נקשרה נפשה בחבל לכיש.

ורצה הגורל כי רשימתה האחרונה, ב־1958, תהיה רשימה של פרידה מידיד נפשה, המשורר יעקב פיכמן, לאחר פטירתו. מתוך קירבה רוחנית עמוקה לאמן נכתבו כאן דבריה, מתוך תהודה פנימית מלאה לאישיותו הפיוטית. ונחזור כאן גם אנו על אותן השורות הנוגות משל פיכמן, אשר דבורה עצמה הזכירה שם:

אך מישהו הלך ולא ישוב / ועל צלו נדרוך. וכה כאוב / הקסם בלעדיו עם חשכה.

שולמית אור

(„דבר הפועלת", סיון/תשכ"ב — יוני 1962)

מזכירות מועצת הפועלות החליטה להציב יד לדבורה לחובב:
ספרייה על שמה בבית־הספר החקלאי „עירון" בחדרה.

העסקנית והמחנכת

שלוש מידות נעלות היו מצויות אצל דבורה והעניקו הוקרה לדמותה: לב חם, נפש עדינה וטוהר מידות.

חיית היו מסובכים ומחוספסים. לפעמים ביקשה מישהו לשפוך מר שיחה, מצוקותיה ויגונה, אבל עד סוף ימיה ידעה לשמור בכבוד על הקו האידאי והעצמאי שלה.

דבורה באה אלינו מפולין, מבית לומדי־תורה והשכלה. עם סיום הסמינר למורים (הקורסים של של"ג) היתה מורה בגימנסיה העברית בוארשה, פעילה בחוגי־נוער ציוני

ואחת מראשוני מייסדי „צעירי־ציון" בפולין; כל שנות עבודתה היתה ערה לתרבות ולספרות.

בשנות העשרים עלתה לארץ, ומיום עלייתה היתה נתונה בעשיית נפשות לעברית וליצירת אוירה והחדרת הרוח העברית. ראשית צעדיה בארץ היו הוראת השפה העברית החיה ותרגום ספרים רבים משפות לועזיות. אחר־כך היתה עורכת הירחון „האשה", עבדה בקרן הקיימת ובשנים האחרונות לחייה היתה מורה מטעם מועצת הפועלות ומפקחת על בתי־ספר לנערות עובדות. תפקיד זה היה אהוב עליה מאוד וראתה בו שליחות מיוחדת. יחסה ללימודים היה ברטט ובקדושה והכל עשתה ביחס עמוק ובאחריות. על כן היה בכוחה להטביע מאישיותה על כל אלה שבאו במגע אתה. אבדה ידידה יקרה, אצילת נפש ושופעת־רגש.

איטה קליש

(„דבר", כ"ח בניסן תשכ"ג — 22.4.1963)

תעודה „תרומת עצים" של הקק"ל ירושלים ע"ש דבורה לחובר — ליכטנבוים, בשם המשתתפים בנשף־הפרידה שנערך לה בחורז'ל ביום 17 בפברואר 1934, בעת ביקורה בעיירה.

שמואל לחובר

על אגודה אחת ואחים שניים

„אגודת־ציון" בשנת 1900

לאחר חיפוש רב עלתה בידי למצוא קורספונדנציה אחת ויחידה ב„הצפירה" משנת 1900 *, על ניצניה הראשונים של הציונות בחורז׳ל וזו לשונה:

„חארז׳על (פלך פלאצק). בעירנו נוסדה „אגודת־ציון" ויותר מחמשים איש נדבו שקלהם לקופה. תודה יאתה למטיף הנעלה ר׳ יעקב ליס מקאוולע, אשר הטיף אמרותיו הנעלות לפני קהל ועדה ודבריו עשו רושם גדול בלב השומעים. ל. ה. לאכאוער".

נאומו של המטיף בבית־הכנסת וביקורו בעירנו שמשו פתיחה לעבודת האגודה.

לדברי אחותי אלישבע אייזנשטדט, אלמנת מרדכי אייזנשטדט ז"ל, עמדו בראש „אגודת־ציון" הנ"ל: אברהם־יהושע באק, פישל לחובר, לייב־הירש (אריה־צבי) לחובר, פישל מר־חיים, משה מאטל (בנו של חיים ברוך המלמד), זלמן אדלר, אהרן דוד בישקא, אברהם־מיכל אדלר, אברהם־בונם (בנו של ישראל־אליה המלמד), אהרן ודוד ניצקין, בנימין אייזנשטדט.

יש יסוד לדבר, שהנהייה לציונות בחורז׳ל היתה בהשפעתו של הרב יהודה־לייב קובאלסקי ז"ל, מראשי חובבי־ציון, ממייסדי „מזרחי" אחר־כך, שכיהן בתור רב בחורז׳ל בשנות 1897—1898. בחורז׳ל הוא קיים ישיבה, בה למדו כ־200 בחורים, שנתקבצו מקרוב ומרחוק, והעיר היתה למקום־תורה מפורסם. הוא גם יסד מוסדות ציבוריים וכולם העריצוהו מאד. בשנת תרנ"ט (1899) עבר לוולוצלאבק והתפרסם כ„הרב מוולוצלאבק".

„אגודת־ ציון" נתקיימה בחורז׳ל עד שנת תרס"ד (1904), ימי מלחמת רוסיה—יפן. אז נתפרדה החבורה שהחזיקה ב„אגודת־ציון", אחדים ממנה נדדו למדינת הים ואחרים עזבו את העיירה ונתפזרו לעברים שונים.

---

* „הצפירה", שנה כ"ו, גליון 289. יום ד׳, ו׳ שבט תר"ס — 10 יאנואר 1900.

לייב־הרש (אריה־צבי) לחובר ז״ל

לייב־הרש לחובר
(1942 — 1881)

אחי הבכור לייב־הרש בן שלמה־יהודה וחנה־בריינה לחובר ז״ל, נולד בחורז׳ל בשנת תרמ״ב, חודש כסלו (1881).

אמנו היתה מספרת כי עוד בימי נעוריו יצאו לו מוניטין בעיירה בידיעותיו הגדולות בתורה. היה תלמידם של הרב דטורוק ואחר כך נמנה עם בחורי הישיבה של הרב דוולו־צלבק. היה בעל השכלה רחבה שקנה לו בכו־חות עצמו. שלט בהרבה מלשונות אירופה, כגון: רוסית, גרמנית, צרפתית, אנגלית, איטלקית, וכן ידע רומית ויוונית, וכמובן — הלשון העברית היתה שגורה על פיו.

היה אהוב על כולם במתינותו וטוב לבו. דבריו נאמרו תמיד בנחת, כדרך תלמידי חכמים. ביחוד נקשר בעבותות אהבה אל פישל אחיו וזו לא נפגמה כל השנים. כשהוציא פישל את ספרו הראשון על אחד־העם הוא הקדישו לאחיו זה (בשער הספר נדפס: „מוק־דש לאחי אריה־צבי").

בשנת תרס״ד (1904) נסע עם אבא לרוסטוב שעל נהר דון, להיות לו לעזר בעסקיו — שם עשה כשלוש שנים ובשנת 1907 חזר הביתה. נשא אשה: את חיה (קלארא) בת השו״ב יואל זוסמאן הללסון מקניגסברג, אחיו של הפרופ׳ הרמאן (צבי) שפירא, מייסדה של הקהק״ל ובעל התכנית על אוניברסיטה עברית בירושלים.

לבתו של לייב־הרש שנולדה קראו זוסה, על שם הסבא זוסמאן. עד סוף שנות העשרים חי לייב־הרש ברוסטוב ואחרי מות אשתו עבר יחד עם בתו לאסטראכאן שעל נהר הוולגה. אך פה צרו אפקיו ועד מהרה עבר להשתקע במוסקבה, שם עמד בראש מוסד ממשלתי גדול, הודות לכשרונותיו המנהליים.

בתו, לאחר סיום לימודיה באוניברסיטה, נישאה לבנה של חוה ניצקין, נכדו של שמואל־יעקב ניצקין מחורז׳ל.

קשר המכתבים של לייב־הרש עם הבית נמשך עד 1937 ואחרי „משפטי מוסקבה" וטיהורי סטאלין לא ידענו עליו דבר.

נפטר במוסקבה בימי המלחמה, בשנת 1942. ת.נ.צ.ב.ה.

משה לחובר ז״ל

אחי משה ז״ל בן שלמה־יהודה וחנה־בריינה לחובר, נולד בחורז׳ל (פלך פלוצק) בשנת תרנ״ב (1892).

חינוכו: לימודי קודש — ב„חדרים״ השונים; לימודים כלליים — אצל מורים־סטודנטים, שנזדמנו לעירנו בימות הקיץ; והשתלמות עצמית. הוא הצטיין ביותר במתימטיקה. גמר קורס לבוכהלטריה אצל יעקב מארק מליבאווה.

משה היה בין הפעילים בייסוד הספריה העברית העממית הראשונה ונמנה עם שאר חברי הוועד של הספריה: משה ניצקין, מרדכי אייזנשטדט, שמואל מר־חיים,

משה לחובר בחורז׳ל בשנת 1913
(1943 — 1892)

דבורה לחובר, לאה ליכטנשטיין (בדירת אביה, מאטל ליכטנשטייק, בחדר־העליה, שכנה הספריה במשך שנים אחדות).

בשנת 1912 עזב משה את חורז׳ל ועבר לווארשה, בה נתקבל לעבודה כמנהל חשבונות בבית־מסחר לטקסטיל, ואחר־כך בהוצאת הספרים „צנטרל״.

ב־1915 נסע לרוסיה, השתקע בעיר חארקוב, בה המשיך לעבוד במקצועו בבתי־מסחר פרטיים, ולאחר מהפכת אוקטובר — כפקיד (מנהל־חשבונות ראשי) במשרד ממשלתי של ברית־המועצות.

ב־1920 בא בברית הנשואין עם מניה אשתו ונולדו להם שתי בנות: שולמית ולידה. לפי המכתבים שהיינו מקבלים לעתים מזומנות, הם חיו חיי־משפחה יפים ומעניינים.

עם פרוץ מלחמת גרמניה הנאצית נגד ברית־המועצות, לאחר פינויים של המשרדים הממשלתיים בחארקוב על פקידיהם, נתגלגל משה (הוא ומשפחתו: אשתו ושתי בנותיו) לקאזאכסטאן, שם המשיך בעבודתו. מפי פליט יהודי מווארשה שעבד יחד אתו נודע לנו, שחייו אז היו חיי־דחקות, אך דאגתו היתה נתונה לפליטים וחילק עם אחרים את פיתו הדל.

היה ישר־דרך וישר־לב, איש תמים ופועל צדק.

נפטר בימי המלחמה, בחודש מארס 1943, בכפר מיכאילובקה שליד העיר דז׳אמבול בקאזאכסטאן.

יהי זכרו ברוך לעד.

אלישבע אייזנשטדט (לחובר)

בעלי מרדכי אייזנשטדט

בעלי מרדכי נולד בחורז׳ל בשנת 1889 לאביו קלמן אייזנשטדט ולאמו הנה־רחל, בתו של יוסף מונקרש, הידוע בשם יוסל־מאיר ליבס. בהיותו בן חמש התיתם מרדכי מאמו וכעבור כמה שנים עזב את בית אביו ואמו החורגת ועבר בעקבות אחיו ואחיותיו הגדולים לבית סבא מצד אמו. את חינוכו הראשון קיבל אצל מלמד ב„חדר״ ממנו עבר ישר, בגיל צעיר מאוד, לבית־המדרש ללימוד גמרא בפני עצמו.

בתקופה ההיא המה עדיין בית־המדרש בעיירתנו מבחורים לומדי־תורה ומקובל

היה בימים ההם, שהבחורים המבוגרים יותר בין הלומדים הדריכו ולימדו תלמוד את חבריהם הצעירים מהם. בין הבחורים האלה בבית־המדרש היה גם אחי פישל לחובר ואחד מתלמידיו היה מרדכי, שהיה צעיר ממנו בחמש שנים ושמע תורה מפיו. מרדכי היה תלמיד מקשיב ומתמיד, בעל „ראש טוב" ושנים רבות אחרי זה הזכירו עוד אחי לטוב.

מרדכי אייזנשטדט בחורז'ל בשנת 1913

מרדכי היה בחור משכיל ואוהב ספר ומלבד לימודי היהדות עסק גם בלימודי־חול. את זמנו היה מחלק: הימים לעבודה בחנות של סבא; הערבים והלילות ללימודים וקריאת ספרים, בלי עזרת מורה, בכוחות עצמו. הוא היה שייך לחוג הצעירים המתקדמים בעיירה, שדאגו לא רק להשכלת עצמם אלא גם להשכלת העם.

בשנת 1911 עזב את חורז'ל ועלה לארץ־ישראל עם עוד שניים מחבריו: אליעזר מר־חיים ושמחה אדלר, שיבדלו לחיים ארוכים. אם גם היה מרדכי רגיל מילדותו לעבודה קשה, קודם בבית אבא (סוחר עצים), ואחרי־כן בבית סבא (חנות ברזל), בכל זאת לא יכול היה להסתגל לעבודת אדמה קשה בארץ וחזר כעבור שנה הביתה.

בשנת 1914, בפרוץ המלחמה העולמית הראשונה, עבר לוורשה. בגמר המלחמה, כאשר סניפי הוצאת „שטיבל" הועברו ממוסקבה וברלין לוורשה, נכנס מרדכי לעבוד שם והמשיך בעבודה זו כל הזמן שההוצאה התקיימה בוורשה.

בשנת 1934 עלה שוב לארץ־ישראל והשתקע עם משפחתו בתל־אביב. עם קום המדינה נכנס לעבוד בממשלה, במשרד הפנים, וכאשר משרדי הממשלה הועברו לבירה, הוא עבר לירושלים. והמשיך כאן בעבודתו עד יום פטירתו (ערב ט' באב תשי"ד, 1954).

יהא זכרו שמור בתוכנו לנצח.

יחיאל ניצקין

בית סבא ואבא

אבי ראובן־צבי (הרשל) ניצקין נולד בחורז'ל לאביו שמואל־יעקב (יענקל) ניצקין ולאמו מלכה־רבקה, להם היו שנים־עשר ילדים (שמונה בנים וארבע בנות). הסבא שמואל־יעקב היה איש אמיד, יודע ספר, מבעלי־הבתים החשובים שבעיירה (את עסקיו, אקספורט של כל מיני דגים, ניהל במרחקים, ברוסיה).

מכל שנים־עשר ילדיו של הסבא שמואל־יעקב לא נשאר אף אחד, רובם נספו בשואה ביחד עם משפחותיהם ונשארו רק מעטים מן הנכדים.

להורי היו 5 בנים (הגדול ביניהם אחי משה) ובת אחת. גם אנחנו קיבלנו בבית אבא חינוך מסורתי־יהודי, כנהוג בימים ההם בעיירתנו הקטנה. אבל אחרי שעזבנו את העיירה ועברנו למלאבה ואחרי־כן לווארשה, קיבלנו השכלה תיכונית כללית וחלק מאתנו המשיך וקיבל השכלה גבוהה.

אחי משה היה שייך בחורז'ל לחוג הצעירים המשכילים — חברם וידידם של מרדכי אייזנשטדט ומשה לחובר.

מבית אבי ניצלנו 3 אחים (שמואל־יעקב, אברהם־מאיר ויחיאל) ונעמי בתו היחידה של אחי משה, החיים כיום במקסיקו.

הורי ראובן־צבי ומניה, אחי משה ואשתו אדזיא, אחי מרדכי ואשתו ובנם, אחותי פרידה ובעלה דב ובתם רות, — כולם נספו בשואה.

נעמי

אבי האהוב מרדכי בירן (פשיסוסקר)

מרדכי בירן (פשיסוסקר)

אבלים וחפויי ראש עומדים אנו מול קברך הרענן. רק ארשת העלים מפלחת לפעמים את דומית המוות. מצבת השיש הלבנה נושאת רק את שמך — מרדכי בירן ז״ל.

הלכת מאתנו בלי לומר דבר, כך, בצנעה ובשקט. אך בשבילנו היה זה כרעם ביום בהיר, כסופה בעת קיץ. נקטפת כאילן צעיר שזה עתה החל לתת פירותיו. הלכת ולא שבת עוד...

דיוקן פניך, חיוכך המלבב, לטיפות ידיך, פעמי צעדיך — שמורים אתנו בתוגה חרישית; דבריך הרגועים — מתנגנים בחלל האוויר; אך אתה אינך. אתה — שעזרת לכל נצרך, שחסכת מגופך למען הזולת, שלבך היה פתוח לכל איש ולכל צרה. אתה — שהקדשת כל שעותיך הפנוי־יות, וגם הלא־פנויות, למשפחתך ולילדיך, שאה־בתם בכל נימי נפשך, שחנכתם והלכת עימם שעל־שעל, צעד אחרי צעד.

באישיותך הקוסמת רכשת לב רבים. נהלת מפעל גדול בו השקעת את מיטב כחך, מרצך ושנותיך. בנית לך בית, קן משפחתי מאושר, אך לא זכית לקטוף את פרי עמלך זה. גדול מאד הכאב!

„היה איש — וראו: איננו עוד;\
קודם זמנו מת האיש הזה,\
ושירת חייו באמצע נפסקה;\
וצר! עוד מזמור אחד היה־לו —\
והנה אבד המזמור לעד,\
אבד לעד!"

דב פרנקל

דמותו של סבא

על הסבא שלי שלמה־אשר רוגן ז״ל ניתן לומר בפה מלא: היה זה יהודי אוהב שלום, רודף שלום ואוהב את הבריות. הוא היה פוגש כל אדם „מיט א ברייטן גוט־מארגן״, שואל לשלומו ולשלום בני־משפחתו, מתעניין במצבו ומאחל כל טוב.

הוא עצמו היה מסתפק במועט: „העיקר״ — כך היה אומר — „הוא הבטחון בצור חסדו, הדואג לצאן מרעיתו״. גם כאשר מצבו הכלכלי התערער במידה ניכרת, היה תמיד חוזר ומדגיש: „גאט צו דאנקען דערפאר״.

הוא היה חבר פעיל כמעט בכל מוסדות העזרה ההדדית והצדקה בעיירה, כגון: „ביקור חולים״, „לינת הצדק״, „לחם לעניים״ וכיו״ב. כן היה מן הפעילים ב„חברה קדישא״ וב„חברת תהילים״. לא הייתה שמחה בעיירה (חתונה, בר־מצווה וכד׳), שלא לקח חלק פעיל בה. במקרה של מחלה היה בא לבקר את החולה מדי יום ביומו, ובמקרה של מוות — ראה חובה לעצמו להשתתף לא רק בהלווייה אלא ב„מניין״ שנערך בבית האבלים בכל ימות ה„שבעה״. כאשר היגר מישהו לארץ כלשהי שמעבר לים, היה הוא מלווה את הנוסע עד לתחנת־הרכבת ומפטיר עליו ברכות בשפע.

כאשר היגר פעם מעבר לים אחד שהיה ידוע כ„מופקר״, בירך אותו כמה וכמה פעמים בשם ה׳ ואיחל לו מקרב לב הצלחה ואושר. שאלוהו מכרים: „ר׳ שלמה־אשר, הרי ההוא אינו מתפלל ואינו שומר מצוות, מה איפוא הלהיטות הזאת לברכו״ ענה הסבא: „יהודי הוא ככל היהודים ויהודי אע״פ שחטא יש לו חלק בעולם הבא״.

מידת המחילה נתגלתה אצלו רק לגבי בני־אדם אך מידת־הרחמים הייתה שמורה בלבו גם לגבי בעלי־חיים אחרים. הוא היה משכים קום להאכיל את הפרה, באמרו: „הפרה אינה יודעת לתבוע את מאכלה, לכן חובה על בני־אדם לדאוג לה לפני שהם דואגים לעצמם״.

בהיותו אוהב־הבריות היה מחפש תמיד את הטוב שבאדם ומלמד זכות על כל אחד. סובלנותו הייתה ללא־גבול, אף אדם לא ראה אותו נרגז ונפעם במקרה כלשהו. כסות של שמחה הייתה תמיד נסוכה על פניו, כי תמיד היה שמח בחלקו...

מתתיהו פאטר

ציבור ויחיד במעגלי החיים

בעיירה זו...

רחל (רוחצ׳ה) פאטר

מי שנזדמן לו ובא לחורז׳ל עם רכבת של צהריים, היה משתומם על השקט והשלווה שאפפו את המקום. כבר בפגישה הראשונה עם אנשי העיירה, היית מרגיש, שהגעת למקום בו תמצא תרבות בשפע. שליח ציוני מצא פה ציונות מושרשת על כל ענפיה ופלגיה. גם איש מסחר או סתם אורח נתקבל יפה ובחמימות.

בעיירה קטנה זו מצאת מועדון של „תרבות" עם ספריה גדולה, פעולות רבות לטובת ק.ק.ל. (מי לא זוכר את נשפי „כחול-לבן"), וכן חוג־דרמטי של חובבים. בעיירה קטנה זו מצאת מועדון של „ביתר" — יפה, מסודר ותרבותי — שאירגן פעולות תרבות ובידור. בעיירה קטנה זו מצאת מועדון של „צעירי־אגודת־ישראל", עם ספריה רצינית, פעולות תרבות, ובמיוחד מסיבות של מוצאי־שבת, (שלוש־סעודות ומלווה־מלכה). בעיירה קטנה זו מצאת מועדון של „בונד" על שם י.ל. פרץ, עם ספריה גדולה, פעילה ומסודרת.

בשטחי המסחר עמד לרשותך בנק יהודי, מפותח וטוב, עם קשרים פיננסיים בחוגים ממשלתיים.

אם סתם אורח בא לעיירה, עומד לרשותו, בקיץ ובחורף, מעון ציבורי של „הכנסת־אורחים", עם תה חם ומיטה לישון, ללא כל תשלום.

בעיירה זו היה מפורסם לטובה הרב סוקולבר ז"ל, בחביבות שלו, בנעימות הליכותיו, בדרשותיו בבתי־הכנסת. מפורסם לטובה היה גם (להבדיל) הכומר הקתולי, שבכל יום ראשון בכנסיה, היה דורש לחבב את היהודים, והיה אהוב על הציבור היהודי. מפורסמים היו בעיירה הלמדנים: ר׳ יצחק מאיר סלוונה, ר׳ טעוויל פאטר, ר׳ שמואל פרנקל, ר׳ מרדכי־מנדל פרברוביץ. כן היו מפורסמים: ר׳ מנחם קובל, ר׳ מטס סוקולובר, ר׳ מיכל אדלר (ראש הקהילה היהודית) וכיו"ב.

ר׳ משה אהרן

זמן רב לא היה ברור לי, מה קדם למה: הקק״ל לבנק־היהודי, או הבנק־היהודי לקק״ל? כי אף אחד לא היה מסוגל להפריד זה מזה, בתקופה שר׳ משה־אהרן היה מרכז את שני המוסדות הללו.

ר׳ משה־אהרן, שהיה בין היוזמים העיקריים של שני המוסדות הנ״ל השקיע בהם את מיטב כשרונו ואת כל חייו. ראינו את ר׳ משה־אהרן, את קק״ל ואת הבנק־היהודי, כדבר אחד, כי הוא חי את חייו הוא על מנת להוסיף כסף לקק״ל ולפתח את הבנק.

נזכר אני, כאשר באתי בחנוכה לקנות בול של קק״ל בדמי־החנוכה שקיבלתי: באיזו קדושה ואהבה מסר לי את הבול, בהסבירו את הנוף הארצישראלי שהיה משובץ עליו. באותה קדושה התמסר ר׳ משה־אהרן לבנק: אותו ייסד, בו השקיע מכספו, עשה להתפתחותו, למענו קשר קשרים פיננסיים עם העולם הרחב, הוא הצליח לקבל אישור ממשלתי, שהעניק לבנק את השם „הבנק היהודי הקואופרטיבי״.

ההיסטוריה של חורז׳ל

„ספר ההיסטוריה״ של חורז׳ל היה עובר מדי שנה לידיים אחרות — לגבאי הראשון של „חברה קדישא״, שבידיה היה מופקד „הפינקס״ של הקהילה. כלל בל יעבור ומנהג מדורי־דורות היה, שבכל שנה, בי״א באדר, היו בוחרים את הגבאים של ה„חברה קדישא״, וכלל גדול היה, שהגבאי הראשון היה המחזיק בספרים של החברה.

בספרים אלה נרשמו החיים והמתים, מאורעות שהתרחשו, באיזה מוסדות הושקעו כספים וכיו״ב. בעשרים השנים האחרונות לפני השואה, היה המחזיק בספרים אלה ר׳ טעוויל פאטר, בעזרתו המוכשרת של ר׳ יצחק־מאיר סלוונה. שניהם היו רושמים בקדושה וחותמים ברטט כל אות בספרים הללו, בהם נכתבה ההיסטוריה של יהודי חורז׳ל ובהם נחתמה ההיסטוריה על יהודי חורז׳ל.

י״א באדר

יש היסטוריה וישנן אגדות הקשורות לתאריך זה לגבי כמה אירועים בחורז׳ל. היו מספרים, כי בי״א אדר דרכה רגלו של היהודי הראשון על אדמת חורז׳ל והתיישב שם. זקני חורז׳ל היו מספרים עוד, כי היה זמן שהוצא לגבי יהודי חורז׳ל צו־גירוש, אך בי״א באדר קרה הנס והצו בוטל.

בי״א באדר עזבו את חורז׳ל היהודים האחרונים, כאשר גורשו מחורז׳ל לגיטו מאקוב.

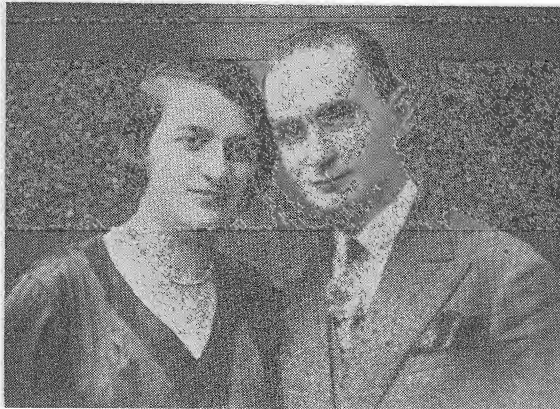
בי״א באדר היו בוחרים את מוסדות הקהילה, בבחירה דימוקרטית ועממית. כולם היו מתאספים לסעודה אצל ר׳ טעוויל פאטר, עם הרב סוקולובר בראש, והיו בוחרים

בראש לקהילה, בראש ה„חברא קדישא" ובכל שאר מוסדות הקהילה. בסעודה זו היו מוסרים דו"ח מפעולות שנעשו וגם מתכננים פעולות לעתיד.

והסעודה עצמה — „שם דבר": מרת רוחצ'יע פאטר, בעזרת הטבחית הכשרונית מרת חיה־שרה, היו מגישות לשולחנות תבשילים ממעשה־ידיהן, טעם גן־עדן, עשויים עם הלב... וכטוב יהודי חורז'ל ביין, מה היו עושים? ר' א.מ. אדלער היה מתחלף עם ר' א. שער בבגדים שלהם ורוקדים על השולחן. ר' יצחק־מאיר סלוונה הלמדן, היה מחבר בו במקום דברי־פילפול (א „פשעטל") בנוסח היפכא מסתברא ולאחר מכן היו הכול גומרים ב„חסידים־טענצל".

די לעצטע מאמענטן

צום אנדענק: אונדזער פאַטער ר' טעוול בן מאיר פאַטער; מוטער מרת רחל בת שרגא (בלום); ברידער: אלי־לייב (פרוי צלובקע און קינדער), און שלום (פרוי דינה און קינדער); און הערשל; שוועסטער לאה (מאן משה און קינדער) און מירל תהא נשמתם עדן.

אלי־לייב פאַטער און פרוי

די לעצטע מאמענטן פון אונדזער שטעטל, האב איך מיטגעמאכט. דאס איז געווען פרייטיק פרי (5 אַ זייגער) דעם 1־טן סעפטעמבער 1939), ווען די דייטשישע ארמיי האט אטאקירט פוילן און אנגעהויבן די טראגישע צווייטע וועלט־מלחמה. מיט 2 שעה שפעטער, (7 אַ זייגער פרי), האבן די היטלעריסטישע חיילות מיט שטורעם באזעצט אונדזער שטעטל.

די האנט ציטערט, דאס הארץ בלוטיקט, די אויגען טרערן. עס שווימען אויף בילדער פון אונדזער שטעטל כאזשעל, בילדער פון מיינע און דיינע טייערע, פון מיינס און דיינס אַ שטיק לעבן, א שטיק הארץ.

אין די ערשטע טעג פון יאנואר 1940, ווען די ערשטע כוואלע פון דער מלחמה איז

פאַרביי, האָב איך באַזוכט כאזשעל, צוריקקומענדיק פון דער רוסישער זייט (ס׳האָט מיר בערל ציעכאנאווסקי געבראכט פון מאקאוו־מאז.). צו מיין פארוווּנדערונג, האב איך אין כאזשעל געטראפן דאן עטלעכע מניינים יידן, וואס האבן זיך איינגעארדנט טראץ דעם וואס מסחר און ארבעט זענען געווען פארבאטן.

די שול און בית־המדרש זענען געווען צעשטערט אין רואינירט. ביי ר׳ וועלוול גוטלעזער איז געווען איינגעארדנט א „שטיבל" צום דאווענען, מיט א ספר־תורה, ווי אויך א רב, א שוחט און א חזן, האט נישט געפעלט. ס׳האבן ווידער פונקציאנירט אלע הילף־אינסטיטוציעס: הכנסת־אורחים, גמילות חסדים און ביקור־חולים, און איינער האט געהאלפן דעם צווייטן ווי אין די „גוטע צייטן". ביי מיין פאָטער איז די הויז ווידער געווען אָפן און ס׳זענען געקומען צו אים יידן, ווער הערן אַ בלאַט גמרא, ווער נאָך אַן עצה, ווער צוליב פאליטיק איבערשמועסן און ווער סתם דעם אומעט צו פארטרייבן. מיין פאטער איז געווען פּריווילעגירט, ער האט דער לעצטער פארלאזט כאזשעל און געהאלפן מיט וואס ער האט נאָר געקענט בין דער לעצטער מינוט.

תהא נשמתם של כל קדושי חורז׳ל צרורה בצרור החיים!

מאיר בן־יוסף (בכרך)

ממגירת הזכרונות האישיים

כאשר אני נזכר בחורז׳ל עיירתי, בה בליתי את רוב שנות־חיי, צצים לנגד עיני: היער פשונטלינה והנהר אוזשיץ, וכן רואה אני את שני הגשרים (הגדול והקטן) וביניהם את האילן הגדול שליד הצלב. בצלו של אילן זה, היו הכפריים מהסביבה נועלים את נעליהם בדרכם אל הכנסיה, בכל יום ראשון, וחולצים אותם בשובם הביתה. באותו איזור הייתה טחנת־הקמח של מוטל ליכטנשטיין (ליד הנהר), אשר בזמן פעולתה נשמע טרטור מכונותיה בכל חורז׳ל והסביבה. התרגלתי לקול זה משחר ילדותי, אף בלכתי לישון הייתי נרדם לצליליו וכאשר בשבת לא עבדה הטחנה, היה דבר זה חסר לי.

*

ביער פשונטלינה היינו מטיילים בעיקר בימי הקייץ, נהנים מהריחות הנחוחים ושירת הציפורים. בימי האביב היינו משכימים קום והולכים ליער לבילוי שנקרא „מאיובקה". אולם למרות יופיו של הטבע באותם הימים, הרגשנו את עצמנו זרים במקום. חורז׳ל היתה קרובה לאיזור הגבול, לכן מותר היה להסתובב בעיר עד חצות בלבד,

אחרי כן אסור היה להמצא ברחובות. כל האורות כובו בחצות, חושך מוחלט השתרר בסביבה ופחד היה לצאת החוצה. פחד זה היה מלווה את תושבי העיירה גם בשעות היום: את הילדים היו מפחידים בשדים ורוחות, כמעט כולם פחדו לעבור ליד הכנסיה או בית־הקברות. אם מישהו מהילדים סירב ללבוש את „הטלית־הקטן", היו מאיימים עליו שייחטף על־ידי השדים. בנוסף לפחדים אלה, ליווה את הילדים גם הפחד בפני ה„קאנטשיק" של הרבי.

*

למדתי חומש ורש"י אצל המלמד איצ'ה־מאיר נאדל. כאשר היה בוחן תלמיד, היה מתיישב קרוב מאד לידו, כי באם לא ידע התלמיד את ה„שיעור" היה הרבי מזכה אותו בצביטה „קרובה" כזו באצבעותיו הרזות, שכאבה הגיע ממש עד הלב. הרבי הזה כמעט לא השתמש ב„קאנטשיק", אך נחרט בזכרוני ה„קאנטשיק" של המלמד הוורשאי, שכן לא־אחת בכיתי בגללו.

ליד המצבה על קברו של אברהם־ברוך בכרך

לזכות מיוחדת זכו אצלו שני חברי לספסל־הלימודים — דוד פרנקל וברל פאטער, שעבורם היה לרבי „קאנטשיק" מיוחד, עם קשר עבה בקצהו. כי הם לעולם לא בכו כשקיבלו מכות, דבר שעורר את חמתו של הרבי. לפעמים היה הוא תופס בידו של תלמיד ומכה בה על השולחן עד זוב דם. בבית לא יכלנו להתלונן על הרבי, כי ההורים טענו שוודאי הגיעו לנו המכות. בנוסף לפחד של ה„חדר" היה הרחוב מפחיד אף הוא, כי בלכתנו הביתה בשעה מאוחרת צריך היה להזהר פן נפגוש איזה „שייגעץ" שירביץ בנו.

*

כאשר הגיע החורף והנהר קפא, היינו הולכים להשתעשע, מי במגלשים ומי במגררות. גם אז היינו בוחרים תמיד פינה נדחת, כדי שה„שקצים" לא יראונו. זכורני מקרה, פעם ביום־חורף, בא אלי משה זילברמן (בנו של „יאנקל איינבינדער" שהיה „בונדאי" נלהב) והציע לי ללכת לשחק על הקרח. סרבתי ואמרתי לו, כי עתה מצויים „שקצים" רבים על השלג, אך הוא לא שמע בקולי ואמר: האם אני אינני בן־אדם כמותם? אכן, הוא הלך וכעבור זמן מה חזר כשפניו חבולות. אמרתי לו: „אתה רואה שהסוציאליזם לא עוזר לך..."

אבל היה לנו גם „גיבור" לתקופת החורף — חיים דוד קוזיצה, שהיה מבצע תעלולים אקרובטיים על הקרח ובשל כך כיבדוהו ה„שקצים". בצלו חסו נערים יהודיים שה„שקצים" לא פגעו בהם לרעה. וכן היה לנו גם „גיבור" לימי־הקיץ — יעקב פרנקל. כאשר היינו הולכים להתרחץ „צו דער רידע", היה מופיע הוא, מתפשט לאט לאט ואח"כ צולל במים זמן רב. בשעת צלילתו היו כולם עוצרים את הנשימה, עד ליציאתו מהמים, אז קיבלו אותו בקריאת הידד.

*

ברצוני להזכיר כאן את ר' יוסף טיק, שבחנותו היינו קונים ממתקים בכסף ש„סחבנו" ממגירות של אבותינו, בבתי־העסק שלהם או בבית... ר' יוסף הדריך את החוג הדרמטי והשקיע בכך את כל כוחו ומרצו (גם אני השתתפתי בחוג זה). זכורני, כי פעם נעלב ר' יוסף מאד, כאשר יצחק גליקסברג (בנו של הרשל „המורה הוראה") אירגן הצגה לטובת „לינת הצדק", כתב בעצמו את הטקסטים וביים את ההצגה עם החוג הדרמטי. ר' יוסף נעלב על שלא הזמינו אותו לביים את ההצגה והחליט שלא לארגן יותר הצגות.

שם ההצגה הנ"ל היה „הקונסיליום" והעלו בה את דמויותיהם של כל „רופאי־האליל" שהיו בעיירה: „מלך השמן" („דער גראבער מלך"), אברהמל שוחט („די קישקע") אשת החזן („די חזנטע") ועוד. בעלילה סופר על „הקונסיליום" שערכו ה„רופאים" כאשר נקראו לרפא חולה מסויים (אני גילמתי את דמותו של „מלך השמן"). למחרת ההצגה פגשתי ברחוב את „מלך השמן", הוא ניגש אלי ואמר: אתה „גראָבער מלך", ימח שמך, מעתה כאשר יבואו לקרוא אותי לחולה, אשלח אותך...

*

חיינו בעיירתנו כמשפחה אחת: כל אחד הכיר את רעהו, לא התחשבו ביחוס ובמוצא, במצב כלכלי ובעיסוק. אהרן־מאטל בקרמן התיידד עם מאטל פרום, שמואל „דער רבי" היה ממתיק־סוד עם שמואל העגלון. כולם חילקו שווה בשווה את גורלם המר מידי הצורר שהביא עליהם את האבדון.

חורז'ל עיירתי! אדמתך תישאר לנצח ספוגה דם יקירינו, ולבי ידאב עד יומי האחרון על יקירינו שנטבחו על לא עוול בכפם.

יוסף שפרן

קורות משפחה אחת

אבי־מורי מנדל שפרן ז"ל נולד בשנת 1860 — בעיר נובידבור, מחוז וורשה. הוא עבר לגור לחורז'ל בשנת 1880, לאחר שהתחתן עם אמי הינדה ז"ל, בתו של ר' אהרן וילרשטיין, מתושבי חורז'ל הוותיקים, שהיה נודע בעיירה בשם „אהרן גראיבסקי" ע"ש העיירה גראיבו משם היה מוצאו. בשנים הראשונות היה אבי סמוך על שולחן חותנו (כפי שהיה מקובל בימים ההם), עד שפתח לעצמו חנות־מכולת, אח"כ חיסל אותה ופתח חנות למנופקטורה. הוא הצליח בעסקיו אלו וברבות הימים נחשב לאחד מעשירי העיירה, רכש לעצמו מעמד איתן בחוגי המסחר ומעמד מכובד בקרב תושבי העיירה. רבים היו באים אליו לשמוע עצתו בענייני עסקים, בעלי־חנויות ובעלי־המלאכה ראוהו כ„נאמן" והפקידו בידו את פדיונם השבועי מיום ששי אחה"צ עד צאת השבת.

בשנת 1916 נתמנה אבי ע"י מפקד־העיר האזרחי ויטנברג לחבר מועצת העיריה. אבי הופקד מטעם העיריה על חלוקת תפוחי־אדמה, שוויטנברג השיג מהשלטונות למען המשפחות העניות־הרעבות. כל נפש קיבלה 5 ק"ג תפוחי־אדמה תמורת תשלום סמלי שנועד להקמת קרן לצרכי הציבור. אבי מילא את תפקידו זה ביושר וללא משא־פנים ושמר על הכסף שנצטבר ביד חזקה. לאחר שהרב ונציגי הקהל החליטו לנצל את הכסף לשיפוץ המקווה, נתמנה אבי לרכז ולפקח על עבודה זו וגם את תפקידו זה מילא בכשרון ובנאמנות.

אמי־מורתי היתה צדקת ופקחית, טובת לב לכל אדם, מצויה ליד ספרי הקודש וכן גם בספרות יידיש. בשבת בין השמשות היתה מכנסת סביבה את ילדיה ומספרת להם את אשר קראה בימות השבוע: על הבעש"ט ועל צדיקים, על דרייפוס ורובינזון קרוזו, וכיו"ב. ברוחה ובשאיפותיה היתה ציונית וחלמה להשתקע עם כל המשפחה בארץ־ישראל.

למעלה — מנדל והינדה שפרן. למטה — בניהם: פייביש (ז"ל), בתו ורעיתו ; יוסף ויצחק.

אכן, משאלת לבה זו נתגשמה בשנת 1927, כאשר הורי הגיעו לארץ־ישראל, לאחר שקודם לכן עלו ארצה שלושת בניהם בזה אחר זה: יצחק (בשנת 1921), פייביש (בתחילת 1923) וכותב השורות (בסתיו 1923). בני הורי האחרים (משה־לייזר, אברהם ולאה) לא זכו לעלות לא״י — הם נפטרו בצעירותם וגופותיהם טמונות באדמת הגולה.

אבי־מורי נפטר בתל־אביב בשנת 1933. אמי־מורתי נפטרה בתל־אביב בשנת 1951.

אחותנו הבכירה שרה היתה נשואה למשה־מנדל קאהן, בנו של ר׳ יוסף שו״ב. גם משפחת אחותנו היתה מבוססת מבחינה חומרית ומקובלת מבחינה חברתית. שניים מבניה (אפרים והרש־יצחק) הגרו לארה״ב בתחילת שנות ה־20. שאר הילדים (יחיאל, אהרן־חיים, איטה־טובה וחנה), על ילדיהם, נספו יחד עם אחותנו ובעלה בשואה האיומה.

אחותנו בלה (היתה נשואה לחיים־שלמה וישינסקי) נפטרה בשנת 1926.

אחינו שמחה־יעקב נולד בשנת 1888 ובצעירותו היה מראשי הנוער בעיירה, שפנה להשכלה ולרעיונות הסוציאליזם. הוא היה עלם נאה ותמיר, למד בכוחות עצמו רוסית ואנגלית, אף בנה כינור במו־ידיו והתמחה בנגינה עליו. הוא אירגן וניהל חוג של נוער מבני הפועלים ובעלי־מלאכה, הסתכן בהבאת ספרות רבולוציונית אסורה לעיירה וחילק אותה לאנשי החוג. בלחצם של אנשי העיירה, שפחדו שמא מעשיו יסבכו את ילדיהם עם הרשות, שלחו אבינו לעיירה בודזנובו ללמוד שם את מלאכת השענות. אכן, לאחר שלמד את המקצוע חזר הביתה, אבי העמיד לרשותו חדר־עבודה בביתנו וקיווה שמעתה יחזור הבן למוטב. אך הוא המשיך בשלו והתמסר בכל הלהט לפעולה השכלתית והחינוכית בקרב הנוער, עד שהגיעה שעתו להתגייס לצבא.

אבי עשה מאמצים על מנת שישחררוהו מהצבא, אך שמחה־יעקב הכשיל בכוונה את המאמצים הללו. רק כאשר קיבל את צו־הגיוס, לא היתה ברירה אחרת להורים אלא להרשות לו להגר לארצות־הברית — משאת־נפשו מכבר הימים. „ארץ החופש" בהשוואה עם רוסיה הצארית עשתה עליו רושם כביר וכהוכחה להכרתו זו התנדב לצבא ארה״ב במלחמתה עם מקסיקו (1912) ולאחר־מכן (1915) במלחמתה בצד ה„אנטאנטה" באירופה. הוא הצטיין בקרבות בתחומי צרפת והגיע לדרגת קצין. הוא נהרג בקרב ביום 3 באוקטובר 1918, שבועות מעטים לפני גמר מלחמת־העולם הראשונה, וצויין על אומץ לבו וגבורתו בהודעה מיוחדת מטעם מיניסטריון ההגנה של ארה״ב.

אחינו פייביש עוד בצעירותו הלך אחרי רעיונות ציוניים, סלד למסחר ופנה למלאכה. הוא למד את מקצוע השענות אצל השען היחידי בעיירה „יודל השען", אח״כ עשה כשנתיים בווארשה (1912—1914) וחזר הביתה עם פרוץ מלחמת־העולם הראשונה. גלגולים רבים עברו עליו במלחמה ההיא והנה קיצור קורותיו־תלאותיו.

עם פרוץ המלחמה ברחו יהודי חורז׳ל מן הגבול ומשפחתנו התישבה בפרסניש.

כאשר הגיעה שמועה, שהגויים שודדים את בתי־היהודים הנטושים, התארגנה קבוצה של יוצאי חורז׳ל, ביניהם אחי פייביש, וחזרו אל העיירה. קבוצה זו שמרה על הרכוש הנטוש, אך הגויים הלשינו בפני המפקד הרוסי במקום כי היהודים מרגלים הם לטובת הגרמנים. היהודים נצטוו לעזוב חיש מהר את העיירה ופנו אל הכפר הקרוב קשינובלוגה, שם נזכרו כי השאירו את ספרי־התורה בבית־הכנסת. אחי ואישה אחת התנדבו לחזור אל העיירה ולהוציא את ספרי־התורה. אך בהגיעם לשם נתפסו בידי קוזאקים והובלו אל המפקדה הצבאית במישניץ. כאן הודיעו לאחי שהוא מואשם בריגול. קשרוהו לסוס והובילוהו לזמברובו ומשם טולטל במשך חדשים רבים מעיר לעיר עד שהגיע לסיביר (העיר טיומן, פלך טובולסק). אבי נסע בעקבותיו ועשה מאמצים לשחררו בדרך, אך הדבר לא עלה בידו. לאחר כמה חודשי מאסר בטיומן, שוחרר מבית־הכלא אך נאסרה עליו היציאה מהעיר. במחצית שנת 1916 גויס לצבא הרוסי, נשלח לחזית האוסטרית בגליציה, שם שוחרר מהצבא עם פרוץ המהפיכה הבולשביסטית (1917). הוא נשאר בקרמנצ׳וג (שם התחתן עם רוזה לבית שור) ועד שנת 1921 לא היתה לו כל אפשרות להודיע הביתה על הצלתו, כי פולין הייתה חצויה בין שני צבאות עויינים. הוא ואשתו הגיעו לחורז׳ל בשנת 1922 ובתחילת 1923 עלו לארץ־ישראל.

תקופה קצרה עשה פייביש בראשון־לציון ליד אחינו יצחק, שהקדים את כולנו בעלייתו לארץ־ישראל. לאחר מכן הצטרף פייביש אל קבוצת המייסדים של המושב חיטין ליד טבריה ועבר שם את כל „חבלי בראשית" של הקבוצה (סיקול אבנים ועקירת טרשים, בתנאי רעב, צמא ומחסור) עד שהיא התפרדה. פייביש ואשתו ושלוש בנותיהם (בתיה, גאולה וארבלה) פנו לתל־אביב, כאן הסתדרה האישה במקצועה (אחות קו"ח) ואילו הוא עסק בכל עבודה שנזדמנה לו. עם פרוץ מלחמת־העולם השניה (1939) נכנס לעבודה במחנה הצבאי של סרפנד, אך גורלו התאכזר לו גם שם: פעמיים נפגע קשות בתאונת־דרכים בעת הנסיעה ממקום־העבודה לתל־אביב — בפעם הראשונה (בשנת 1945) נתרפא וחזר לעבודה אולם בפעם השניה (בשנת 1946) לא קם עוד, והוא רק בן 53 שנה.

אחותנו רייצה היתה נשואה לוולוול גוטלייזר, התגוררו בחורז׳ל, הקימו שם משפחה ענפה — וכולם נספו בשואה האיומה.

ת.נ.צ.ב.ה.

ראובן רז (קורז'ניק)

ביקור בעיירה על סף אבדונה

היה זה באחד מימי־הקיץ של סוף חודש יולי שנת 1935, באחד מאותם הבקרים האפורים והקרירים הרוויים אדים וחום לח, כאשר מרבדי השדות היו זרועים כל מיני דשאים, כאשר דגנים ופרחי־הקטניות שפעו מכל עבר. באותו בוקר, על גבי עגלה מרופדת בקש ומכוסה לחצאין בבד גס מברזנט, התקדמנו בדרך לא־דרך, בחלקה עפר ובחלקה אבנים לא־סלולות, לעבר העיירה חורז'ל. עברנו על פני כפרים וכנסיות, מצד הדרכים עמדו צלבי־עץ במבואות הכפרים, ששימשו מורי־דרך למאמינים הנוצריים של הסביבה ולעוברי־אורח, מאז ומקדם. פה ושם פגשנו איכרים ובני־משפחותיהם יוצאים לעבודת האדמה. הייתי אז בן 21 שנה והיה לי מספיק יידע ונסיון לקבוע, כי כאן קיימת עדיין פרימיטיביות בעיבוד השדות. כי ראיתי את החרמש בידי האיכרות הפולניות בקוצרן את התבואה והקטניות, בעוד אצלנו בארץ היו כבר אז בשימוש, כמעט בכל ישוב, המחרשה הממונעת, הטרקטור והקומביין והמקצצה והמאלמות המכניים. באותו רגע חשבתי, מה גדול כוחנו החלוצי־ציוני בכיבוש השממה לחקלאות אצלנו, לעומת פולניה שנחשבה כארץ החקלאות מאז ומתמיד.

כך נמשכה לנו הדרך בואכה לעיירת־הולדתי, ערש חלדי — חורז'ל. רצון היה לי אז, להציץ פעם אחת לתוך העבר ולהיזכר בילדות בעיירה שבה נולדתי — על בתיה, יהודיה, הווייתה וחייה השוטפים. אמנם, בעברי באותה העת בעיירות אחרות של פולין, לא גיליתי שוני רב בצורת־החיים שלהן, אבל כאן חיפשתי משהו מן החמימות הביתית והמשפחתית. וכך שקעתי בהירהורים עד מבואות העיירה.

לעיני נתגלה אותו „נהר" שהיה במציאות נחל צר, המתפתל בדרך עקלתון וחבוי בין עצים ודשא. משני עברי הדרך רועות פרות מלאות בשר ושופעות עטיני־חלב. הסוסים פוסעים בעצלתיים במעלה הגבעה לעבר גשר־העץ, ספק גשר ספק מעבורת. אנו מתקדמים לקראת העיירה ומעבר לגשר נתקלים שוב באותו צלב־עץ מסורתי, המודיע על קיום ישוב במקום. בתי־העץ הקטנים ואף בתי־האבן הבודדים מתחילים להתגלות לקראתנו. הנוף, אותו נוף גלותי, שעזבתי בהיותי בן 8 שנים, נשתמר בכל עניו וגיוונו. לפני הבתים ספסלי־עץ פשוטים.

תר אני בעיני אחרי ביתו של „יוסל הנגר", שכך קראו לסבי יוסף קורז'ניק ז"ל בימים עברו. חרדת־קודש אופפת אותי כאשר לפני אחד מבתי־העץ נעמדה העגלה והעגלון הראה לי, כי זהו הבית בו היה גר הסבא, ועכשיו מתגוררות בו שתי אחיותיו עם משפחותיהן. בו ברגע נזכרתי בשנות־ילדותי, עת הייתי מבקר בימי חג ומועדים

עם אבא בביתם של סבא וסבתא. רוח של שלווה ונועם היתה נסוכה בחדרים קטנים אלו, אשר רצפתם עשויה היתה מעץ, מרוחה בדונג, צבועה באדום ומשמיעה חריקה עליזה... בזכרוני עולה גם אותה נגריה גדולה עם אותם פועלים „גויים" שעמלו יחד עם הסבא, אותה מנסרה אשר היו גוזרים בה בולי־עץ ללבדים. באותה עת לא היו בעיירה מכונות, הכל נעשה בידיים, ואני זוכר היטב כיצד היו מורחים את „הפוליטורה" הריחנית ו„הלאקה" על דפנות מיטות־עץ, הארונות והשולחנות, וכל מיני הכסאות. באותם הימים והלילות הארוכים, שקק העמל בבית־מלאכה זה, בעיקר לקראת ה„יריד", אם זה בעיירתנו או בעיירות אחרות. „היו ימים ולא ישובו עוד", כאשר הבית הזה היה מלא כפריים בימים של „ירידים" או בערבי־חג של הנוצרים, כפריים נוצריים אשר אהבו את הסבא והיו מוכנים להקריב את עצמם למענו...

הסבתא בלה, הבנים והבנות של הסבא, עזרו לו במלאכה, אבל הזמן עשה את שלו. הבנים והבנות נתפזרו לכל עבר, מי לאמריקה ומי לארץ־ישראל עם העליה החלוצית. עכשיו מצאתי בית עלוב, מצאתי שתי משפחות שחיו את חייהן המרודים במשכן־עוני זה, המשפחות של דודותי חנה והינדה, שתיהן זקנות (הדודה הינדה מטופלת היתה בכמה בנות, ששלוש מהן הגיעו לארץ לאחר השואה). דודותי קיבלו אותי בחמימות רבה ולאחר ששהיתי בבית זה כמה שעות, המשכתי לבקר אצל שאר בני־המשפחה.

ראשית דרכי היתה אל משפחת צבי יוכט, אביו של מנחם יוכט. שוב אותה ביקתה עשויה בולי־עץ, אבל מלאה חמימות ושוקקת חיים. האב „תפר" נעליים והאם רחל עזרה כנגדו בכל מלאכת־העבודה במרץ רב. היא היתה מקבלת את ההזמנות ועונה לכל דורש, כאשר שני הבנים והבת רכונים היו וצמודים למכונות התפירה במלאכתם. תמיד אזכור את קבלת־הפנים החמה שערכו למעני, כי היתה זו חוויה בלתי־נשכחת. נזכר אני, כמה הפצרתי באנשים הצעירים האלה, שיחסלו את הכל ויחד עם ההורים יעלו ארצה. אבל... אבל על זה אין תשובה, הם כולם אוכלו באותה התבערה הגדולה שהשחיתה את ששת מיליוני היהודים.

משם המשכתי אל מרכז־העיירה. אותו שוק קטן, מרובע, על דוכניו האכולים עובש, על חנויותיו הקטנות, מתוכן הציצו זבנים מעל־הדלפק. פה ושם, בצדי הכביש, עמדו איכרים פולניים ומכרו ירקות ופירות, גזרי־עצים לבישול ולאפיה, מספוא וקש לבהמות. פה ושם, ליד האטליזים, מכרו בהמות גסות ודקות, ולהבדיל, ליד האטליז הנוצרי חזירונים. בהמשך הדרך, לצד המוביל מזרחה, עמד לו נפה יהודי מפויח, אשר פירזל פרסות לסוסים של האיכרים ושל עגלונים עוברי־אורח.

המשכתי למשפחת אסתר ביישווייגר. אותו בית עץ, בו האמא הייתה המפרנסת, כי האב נפטר במלחמה העולמית הראשונה. היא, האם, נשארה עם שתי בנות ושלושה בנים, שאחד מהם היה נכה גמור ופרנסת כולם הייתה עליה, במשך זמן רב. הבת הבכירה כבר היתה אז בארץ והבן הצעיר בהכשרה, אעפ"כ עמלה האם קשה לכלכלתם של שני הבנים

והבת הקטנה (הגיעה לאחר השואה ארצה). זוכר אני את מעגילת־העץ הגדולה, עם הגלילים הרחבים לגולל בהם את הכביסה הלחה, אשר אותה אם זקנה גלגלה בכפותיה המגוידות והרזות, למען פרנס את בני־ביתה בכבוד. כמה הערצתי אישה זו, בעיירה קטנה זו לחמה את מלחמת־קיומה ורק בקשה אחת היתה בפיה: האם תזכה לעלות ארצה ולראות שם את כל המשפחה יחד עם בתה הנמצאת כבר שם ?... בלב כבד נפרדתי ממנה ובפי התשובה: שלחי קודם את הילדים והם כבר יביאוך. לא כך רצה הגורל, רק חלק מהילדים הגיע ארצה אך היא עצמה — לא הגיעה...

המשכתי לעבר ביתו של האח הבכור של סבי, מוטל קורז'ניק. הוא היה כבר אז ישיש וגם חרש, אבל עדיין מלא חיים ותבונה. הוא תינה לפני את צרותיו על כי בניו עזבוהו לעת זיקנה, נסעו לדרום־אמריקה והשאירוהו עם שתי בנותיו, ובפיו הייתה רק משאלה אחת: היזכה לראותם עוד ? מעיניו זלגו דמעות חמות, ולא יכולתי לעודדו גם כשיעצתי: שלח את בנותיך ארצה...

המשכתי לעברה המזרחי של העיירה, להציץ רגע קט לבית־המדרש הישן ולבית־הכנסת ההדור, אשר קירותיו היו מלאים קישוטים ותמונות מארץ־הקודש, מעשה ידיו של צייר־אמן. מצאתי את אותה התיקרה המקומרת במקצת, את הנברשת ההדורה עם השרשרת הארוכה־שלובה, את כני־המנורות שבלילות שבת וחג זהרו אורה בבית הזה. באותה שעה ישבו בפנים כמה זקנים שלמדו „משניות" ואשר בחמימות תקעו „שלום עליכם" לאורח מארץ־ישראל...

המשכתי לכיוון הגבול וביקרתי ביקור חטוף בבית־המבשלה לבירה, שבעליו היו האחים פשיסוסקר, להם היה שייך גם הכבשן ללבנים שרופות, אדומות. מעבר לחורשת־האורנים נמתח קוו־הגבול, שמעברו השני התהלכו הגרמנים הנאציים. בעמדי ליד הגבול, עם רשיון מעבר בידי, על סמך הפאספורט הארצישראלי, הביטו עלי הגרמנים מזה והפולנים מזה כעל יהודי אחר הבא מארץ היהודים, אפשר להגיד, ביתר כבוד והבנה מאשר על יהודי המקום...

זה היה בשנת 1935. רגשות קודרים ליווני לאחר ביקור זה של יומיים בעיירתי. בפגישתי עם כמה מבני־הנוער, הפחתי בהם מעט אמונה בעתידנו בארץ. עזבתי את העיירה בעגלת־סוסים, עזבתי אותה לנצח ולא העליתי כלל על דעתי באותה השעה, כי על ביקורי זה אצטרך לספר בספר זה, שהוא מצבה לעיירה ולאנשיה שראיתי אותם אז בחייהם...

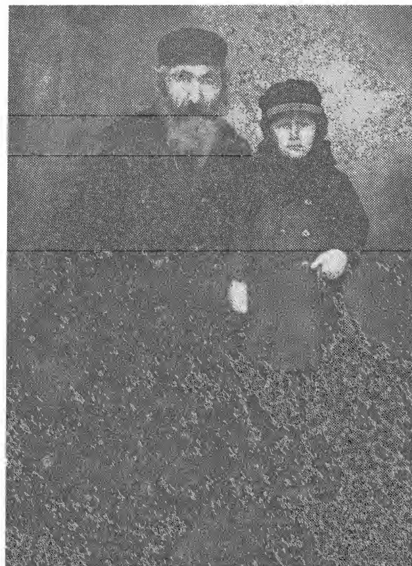
דוד פישרינג

אחד ויחיד שניצל מאושוויץ

(לזכר משפחתי שנספתה בשואה)

הנני האחד והיחיד מבני עיירתנו שנשאר בחיים אחר שעברתי את אושוויץ.

את „הטלאי הצהוב" בתקופת הכיבוש של הנאצים הדביקו לי בגיטו חורז'ל, אחר כך הייתי בגיטו מאקוב, באושוויץ, במטהאוזן ובאבנזהה, שם שוחררתי (במאי 1945) ע"י צבאות ארה"ב.

שלום פרנקל ונכדו דוד פישרינג

ילדותי עברה עלי בחורז'ל. בהיותי בן 5 התחלתי ללכת ל„חדר" כמו כל ילדי העיירה. למדתי אצל זלמן־מאיר המלמד, אח"כ אצל בן־ציון וגם אצל לינדנבוים ואייזנשטדט, שהחלו מלמדים בצורה מתקדמת, כלומר, הרשו לנו לצאת קצת לאוויר החופשי בכדי לראות ולהר־גיש את הטבע. גם לבית־הספר הממלכתי חייב הייתי ללכת. בכיתה א' לימד אותנו המורה רבי נוביץ, בביתו של פייבל קובל, שם היתה כיתה יהודית, אבל מכיתה ב' צורפנו לבית־הספר שהיה ליד הכנסיה. כאשר ביוני 1939 סיימתי את בית־הספר (7 כיתות) לא ידעתי מה עלול לקרות בעוד כמה חדשים.

בבנין החדש של בית־הספר (בדרך לבגניץ) למדתי שנתיים. היה זה בנין מפואר, עם רצפות עץ. בבואנו לתוכו חייבים היינו להחליף את הנעלים הרגילות בנעלי־בית, כדי לשמור על הרצפות המבריקות. הכל היה חדיש בפנים, אך האווירה היתה עכורה, האנטישמיות שררה בכל הכיתות של בית־הספר. בכל כיתה היינו חמישה עד עשרה תלמידים יהודיים וסבלנו מאד מהגילויים האנטישמיים מצד התלמידים הנוצריים.

בסיום שנת־הלימודים 1938/39 חולקו לנו תעודות־גמר של ביה"ס והתכוננו לחופשת הקיץ. תוכניותי לעתיד היו מרובות: חשבתי להמשיך בלימודים בגימנסיה במלאבה, שהורי מאד רצו בכך, או ללמוד מקצוע כשלהו. החלטתי שעלי לנצל את חופשת־הקיץ למשהו מועיל, לכן נסעתי למחנה־קיץ בזדונסקה־וולה שאורגן ע"י „גורדוניה". אתי יצא למחנה גם חברי לתנועה ישראל קנוט ויחד בילינו שם כמה שבועות נפלאים, למרות התנאים הקשים

ששררו במחנה־הקיץ. חושלנו שם במשך כל ימי השהות, התרגלנו קצת לרעוב ולישון ללא נוחיות, אעפ״כ חזרנו הביתה שמחים ושבעי־רצון.

בתחילת אוגוסט 1939 כבר הורגשה אווירת המלחמה בעיירתנו. כל מי שהיה לו לאן לנסוע עזב את חורז׳ל, כי היה ברור שכאן צריכה להיות החזית הראשונה. יהודים שכרו עגלות, העמיסו עליהן את כל מטלטליהם שאפשר היה להעמיס ונסעו לערים אחרות. היו שהתעכבו בפרושניץ, אך היו גם שהרחיקו עד צ׳כנוב ומלאבה ואפילו עד ווארשה הגיעו. רק מתי מספר נשארו ביום פרוץ המלחמה (1 בספטמבר 1939) בעיירתנו, ביניהם אסתר־ליבה ושמואל פרנקל, זלמן־מאיר המלמד ועוד שתיים־שלוש משפחות.

משפחתי: אבי יחיאל, אמי מרים, אנוכי דוד ושני אחי (שלמה יליד 1930 ולייבל יליד 1932) עברנו לצ׳כנוב לבית דודתי (אחות אמי) מלכה. שם היו גם סבי שלום פרנקל, סבתי רחל ודודתי שרה, שיצאו את חורז׳ל לפנינו, וכולנו הצטופפנו בדירת דודתי. במשך

רחל פרנקל (אשת ר׳ שלום) ובנותיה

היום עוד איכשהו הסתדרנו, אבל כשירד הלילה החלו הצרות, כי לא היה לכולם איפה לשכב. מי שיכול היה למצוא מקום לינה, הלך ללון למשפחה אחרת, וכך גם אני עשיתי.

למחרת יום־הכיבוש של העיר צ׳כנוב החלו הגרמנים להשתולל: חטפו לעבודה כל מי שנקלע בדרכם, ביקרו בבתים והוציאו בגידופים ובמכות את היהודים לעבודות נקיון בקסרקטינים ובכל המוסדות בעיר הכבושה. בוקר אחד אספו את כל היהודים בבית־הכנסת והודיעו, שכל מי שרוצה יכול לעבור את הגבול שתוחם בין הגרמנים לבין הרוסים. אך היתה התנגדות לכך מצד האנשים עצמם וזאת מכמה סיבות: היו שאמרו כי זאת מלכודת לפורעניות והיו שחשבו לפי תומם, כי אפשר יהיה להסתדר איכשהו מבלי להיות נע ונד.

הכובשים החלו להצר את צעדינו באופן שיטתי. כאשר נוכחנו לדעת שהולכת וגוברת מצוקת הדיור ואין איפה לשים את ראשינו, ומצד שני הסבל הכללי גם הוא הולך וגדל, הגענו למסקנה, שכדאי לנו להסתכן ולחזור לחורז׳ל. אבא ואני חזרנו לחורז׳ל בכדי להווכח במו עינינו מה המצב וכשהגענו בערב לשם מצאנו את הבית שלנו (ברחוב אוגרודובה 14) תפוס ע״י דיירים פולנים (שגרו פעם על ה„פיאסקעס״). הסברנו להם את המצב והגענו לידי הסכם, שהם יפנו לנו את דירתנו ותמורת זאת יקבלו דירה במחצית הבית השני. אכן התברר, כי המצב בחורז׳ל היה טוב יותר מאשר בצ׳כנוב לא רק מבחינת הדיור, אלא שגם מצרכי־מזון היה יותר קל להשיג. חזרנו איפוא לצ׳כנוב, שכרנו עגלה, העמסנו עליה את המטלטלים והגענו עם המשפחה חזרה לחורז׳ל.

בהתחלה היו במקום משפחות יהודיות ספורות, אך לאט לאט החלו להגיע עוד ונוצר במקום יישוב יהודי קטן. על היהודים הוטלה החובה להופיע ולהרשם מדי יום במפקדה הגרמנית אשר שכנה מול ה„ברויז״ של האחים פשיסוסקר. החלו לגייס את כל הגברים לעבודות חטיבת עצים ובנקיון בתים. תנאי המגורים היו בדרך כלל נוחים, כל אחד תפס לו דירת־מגורים איפה שמצא לנכון והיינו מפוזרים בכל חלקי העיר. התכנסנו לתפילות מנחה ומעריב מדי יום ובשבתות גם לתפילות שחרית ומוסף, עד שביטלו את יום המנוחה בשבת. היה זה לאחר אותה השבת, שהחרימו אצל כל היהודים דברי־זהב ועדיים ואצלנו החרימו בהזדמנות זו גם מכונת תפירה, שמיכות־פוך וכרים.

את העבודות ביצענו חינם ללא כל תמורה ואת דמי המחיה השגנו ממכירת דברים שונים לתושבים הפולניים. ביצענו עבודות בפירוק בתים לאורך רחוב גרניצ׳נה, החל מהבית של שלמה־אשר עד הבית של פולומסקי, לאורך כל הרחוב עד „המקווה״. לא פסחנו על בית־הכנסת ובית־המדרש וה„מקווה״, הכל פורק והעצים רוכזו במחסני ה„ברויער״ של האחים פשיסוסקר, שם היו מחסני העיריה. ראש העיריה היה נאצי שהיה אחד הקונים של פשעניצה ומכר לו סרטנים לפני המלחמה. הממונים עלינו בזמן העבודה היו „פולקסדויטשים״, אחד פולני בשם קאכעל ואחד אוקראיני בשם יאקובובסקי.

יום אחד פורסם צו, כי אסורה הכניסה של היהודים לחנויות של הגויים ובכל חנות הופיע שלט: „הכניסה ליהודים אסורה בהחלט״. את המנות של היהודים מסרו לאחד

משלנו שפתח חנות קטנה בביתו ושם קנינו את המצרכים לפי התלושים. כמו כן הוצאה הפקודה הראשונה, לשאת „טלאי צהוב" עגול (בקוטר של 10 ס"מ). לאחר מכן הופיעה הפקודה בדבר „מגן דוד צהוב" עם הכתובת „יודה" מלפנים בצד שמאל ומאחור בצד ימין.

בין פקידי העיריה שרצו כל מיני „פולקסדויטשים", שונאי ישראל, ביניהם אחד בשם בודניק, אשר חיבר פזמון שהיינו חייבים לפי הוראת ה„ביר־גרמייסטר" לשיר אותו בשעת הובלת העצים אל המחסן, לאורך כל הדרך. ליד ה„דישל" היה צועד משה פאטער, שהיה ידוע בקולו הערב, הוא היה שר את ה„בתים" ואילו אנחנו חייבים היינו להצטרף לפזמון החוזר:

Przez 20 lat Żyd u Polaka kradł,
jadał kury, raczki, kaczki;
teraz niema na flaczki,
aj waj, aj waj, aj waj...

לאחר זמן מה החלו לסלול כביש רחב („אוטוסטרדה") והיו זקוקים לכוחות עבודה שלא היו מספיק. ניתנה רשות לגייס לעבודה זו גם יהודים, אבל בתשלום של 50% משכרם של הפועלים הנוצריים. למקום הסלילה הובילו אותנו במכוניות־משא ענקיות, העמידו את היהודים בעבודות הקשות ביותר והיו משגיחים עליהם במיוחד. אעפ"כ התגייסתי לעבודה זו, כי הייתי היחיד במשפחה שיכול היה להרוויח קצת כסף. כמה חדשים עבדתי בסלילת ה„אוטוסטרדה", אחר כך נזדמנה לי עבודה יותר קשה אבל בתוך העיר — קידוח באר ליד הבית שם היה בית־המשפט בחורז'ל. העבודה היתה קשה (את הקידוח חייבים היינו לבצע בידיים) וביצענו אותה שלושתנו: ברל ברנר, אנוכי וצ'כנובסקי ממישניץ, שהתחתן בחורז'ל.

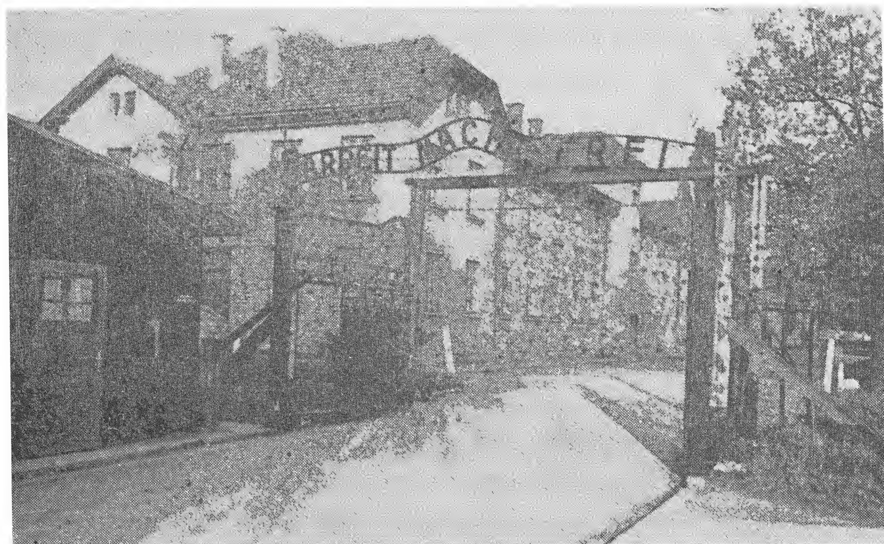
יום אחד הגיעו לחורז'ל נציגי חברת הסרטה מווינה (בשם „ווינער פילם") והחלו לעשות סרט בשם „היימקער", כלומר, שיבתם של ה„פולקסדויטשים" למולדתם. אז הפכו את כל העיירה לבלי הכר: שינו את החזיתות של כל הבתים וגם את הרחובות שליד תחנת הרכבת. חברת ההסרטה הקימה מחסנים ומשרדים על המגרשים הריקים שלאחר הריסת בית־הכנסת והבנינים שהיו סביבו.

כאשר נגמרו עבודות ההסרטה הגיעה הפקודה להפוך את הסביבה ל„יודן ריין" ולרכז את כל היהודים בגיטאות. ביום אחד ציוו על כולם לצאת את הבתים, העמידו עגלות לרשות היוצאים, והחלה ההעברה דרך פרושניץ למאקוב. בעברינו את פרושניץ הצטרפו אלינו גם יהודי המקום שהוגלו כמונו לגיטו מאקוב. משפחתנו מצאה את עצמה בבית־הכנסת שהיה מחולק תאים־תאים של כמה מטרים מרובעים, תא לכל משפחה. ה„יודענראט" והמשטרה היהודית היו מורכבים מאנשי המקום, טבעי איפוא שאלה אשר הגיעו מהפרוביניציה סבלו יותר. כאשר נתקבלה דרישה לספק יהודים למחנה העבודה בנובה־

וויעש שליד אוסטרולנקה לסיתות אבנים על כביש, היינו אנחנו אנשי חורז'ל ה„שעיר לעזאזל". כך התגלגלתי אני למחנה העבודה הזה שם היו גם פולנים שנדונו בעד עבירות פליליות.

במחנה הנ"ל היינו חייבים לקום מוקדם מאד וללכת ברגל כמה קילומטרים עד למקום של סיתות האבנים. כל אחד קיבל מכסה של אבנים שעליו היה לסתת במשך היום ומי שלא גמר את המכסה היה צפוי לעונשים גופניים, כגון ריצה בשלג, הפחתת מנת־האוכל וכיו"ב. במחנה פרצה מגיפת טיפוס שהפילה קרבנות לא־מעטים וכתוצאה מכך הגיעה פקודה להחזיר אותנו לגיטו מאקוב.

עם חיסול הגיטו במקום הועברו השרידים לגיטו מלאבה, אך כאן שהינו חמישה ימים בלבד. בחצות הלילה פרצו לביתנו אנשי המיליציה היהודית של הגיטו והוציאו את אבי, את אמי ואת אחי הקטן לייבל. אותי הבכור ואת אחי שלמה (הצעיר ממני בשנתיים) לא לקחו באותה „אקציה" וכך נשארנו קרועים ממשפחתנו שנשלחה למשרפות של טרבלינקה. למחרת פרצו שוב אנשי המיליציה היהודית ואספו את כל אלה שנשארו, הם הורשו לקחת מה שאפשר לשאת בתרמיל והובלו לתחנת הרכבת. היה זה בחודש דצמבר 1942, הקור היה חזק, אעפ"כ היינו חייבים לעמוד שעות ארוכות בתחנת הרכבת עד שקיבלנו פקודה לעלות לקרונות. דחסו אותנו לקרונות בתוספת מכות, גידופים וקללות, ושילחו אותנו למחנה־המוות של אושוויץ. כשירדנו בתחנת הרכבת של אושוויץ היינו רצוצים, רעבים וצמאים, והתנפלנו על שלולית מים מרופשים ללגום מהרפש.

שער־הכניסה למחנה־ההשמדה אושוויץ

התחיל המיון המפורסם: מי לימין ומי לשמאל! אף אחד לא ידע מה יותר טוב — צד ימין או צד שמאל. כל אחד היה צריך להכריז בקול רם את השם והגיל. אני החלטתי להוסיף כמה שנים לגילי האמיתי וכך אמרתי לעשות גם לגבי אחי שלמה כאשר ניגשנו יחד לשולחן המיון. אבל הממיין הפריד ביני לבין אחי ובצד עמדו חיילים עם רובים. בכח הפרידו בינינו ומאז לא ראיתי את אחי יותר, כי הוא הובל ישר למשרפות של אושוויץ.

עלינו פקדו לצעוד כמה קילומטרים עד שהגענו למחנה בירקנאו. כאן לקחו מאתנו את תרמילינו, הפשיטו אותנו עירומים, והלבישו אותנו מדים של המחנה. כמו כן קעקעו לכל אחד על ידו השמאלית את המספר של האסיר, אשר שימש במקום שם משפחה ושם פרטי. אני קיבלתי את המספר 80388.

על שטח של כמטר וחצי היו צריכים לשכב עשרה אסירים. התנאים היו בלתי נסבלים, מים לרחיצה בכלל לא היו, כל אחד סבל משלשול. המחלות השתוללו במחנה ובכל בוקר היו מוציאים עשרות אסירים שמתו במשך הלילה. תקופה מסויימת היה עלי להעמיס גוויות כאלה על מכוניות־משא על מנת להעבירן למשרפות.

יום אחד בסוף דצמבר 1942, הסתדרנו בשתי שורות לאורך של כחצי קילומטר. אנשי ס.ס. ציוו עלינו למלא את המעילים עם חול או אבנים ולרוץ עם המטען, כשהם הרביצו בנו במקלותיהם. ביום הזה נפלו הרבה קרבנות, דבר שהתברר למחרת בעת המיפקד היומי. המיפקד נערך מדי יום בבוקר ובערב, למרות שהיה ברור לכולם, שמכאן אי אפשר לברוח. המחנה היה מוקף גדר־תיל מחושמל (כפול או משולש) וזקיפים שמרו סביבו עם פרוז׳קטורים שהוארו במשך כל הלילה. יום אחד בעת מיפקד הבוקר, ניתנה הוראה, שכל הצעירים עד גיל 20 יתיצבו בפני מפקד המחנה. אני הייתי בגיל 17 והחלטתי שאין לי מה להפסיד, כי נמאסו לי החיים, לא חשוב אם אשלח למשרפות. אבל הגורל רצה אחרת: נבחרתי בין הצעירים שהועברו למחנה אושוויץ, מרחק של כמה קילומטרים מבירקנאו. הצעירים הללו הוכנסו לבית־ספר לבנאים באושוויץ (בלוק 7). לימדו שם בנאות באופן תיאורטי ופרקטי ולאחר רכישת ידע נשלחו המסיימים לעבודה מחוץ למחנה, שם בנו בניינים גדולים. ראש ה„בלוק" שלנו היה גרמני שעל חזהו התנוסס משולש ירוק, כלומר, פושע פלילי מגרמניה. הוא היה מקפיד מאד על רחיצת הרגלים והראש ומבלי להתחשב בקור של 25° היו כולם חייבים להתרחץ. פעם הוא עשה מצוד בלילה, העלה כמה עשרות נערים לגג הבנין, שם השתוללה רוח פרצים, העמיד אותנו על הברכיים במשך שעות ארוכות ולבסוף שפך עלינו מים קרים.

אני הייתי בין הנפגעים שנלקחו לבית־החולים (בלוק 19), שכבתי כמה ימים עם חום גבוה וקיבלתי דלקת באוזניים. היה צורך דחוף לנתחני והובאתי לבלוק 28 שם היה חדר הניתוחים. נותחתי ע"י רופא פולני בשם ואשילבסקי, לו יש לי להודות שנשארתי אז בחיים.

אחרי הניתוח שכבתי ללא־נוע במשך הרבה ימים, כי אסור היה להניע את הראש,

אך הפצע לא התרפא מחוסר וויטמינים. הצלחתי איכשהו להשאר בבית־החולים תקופה ארוכה יותר ואף עזרו לי להתלבש כאח בעת כל הביקורות של אנשי ס.ס. בבית־החולים, שהוציאו חולים למשרפות. סוף סוף הגליד הפצע, הורשיתי לעזוב את בית־החולים והוחזרתי לבית־הספר לבנאות.

כאשר התקרב הצבא הרוסי למחנה אושוויץ, החליטו הגרמנים לפנות אותנו. היתה זאת הצעדה המפורסמת הנקראת „צעדת המוות" מאושוויץ למחנות אחרים. צעדנו ברגל בדרך הזאת מאושוויץ לתחנת הרכבת מצאו את מותם אלפי צועדים, הן מחולשה והן מכדורי הס.ס. שליוו אותנו. לאחר הרבה נדודים הגענו למחנה מאטהאוזן, שם הוכנסנו לצריפים. אח"כ הועברתי למחנה מעלעק ומכאן למחנה אבנזהה. במחנה זה שרר רעב כבד עד שאפילו העובדים שהועסקו בכריית מנהרות בתוך ההרים, היו אוכלים זבל־אדמה שכינוהו „מרגרינה". הרבה מאד אנשים מצאו את מותם מאכילת „מרגרינה" זו.

כאשר הגיע יום השחרור, רצו הגרמנים להכניס אותנו למנהרות בהרים ולפוצץ אותן, אבל הם לא הצליחו לבצע מזימה זו. הצבא האמריקאי השתלט על המחנה במבצע־איגוף פתאומי וכך מצאנו את עצמנו ניצולים מסכנת המוות, שהיתה תלויה מול עינינו יום־יום ושעה־שעה.

דב (ברלה) פאטר

הבית שנחרב עלי...

לזכר אבי ר' טעוול פאטר, ואמי רוחצ'ה; האחים: אליהו לייב (אשתו צלאווה וילדיהם); שלום (אשתו דינה וילדיהם); צבי הצעיר; האחיות: לאה (בעלה משה וילדיהם); מירל; — שהושמדו כולם בידי הנאצים ועוזריהם.

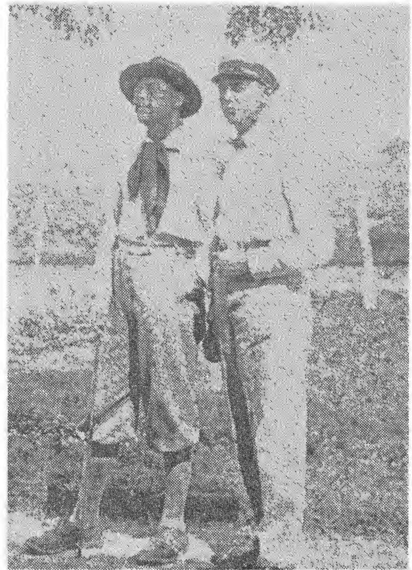
משפחתי הגדולה והדגולה, הושמדה בידי הרוצחים מבלי להשאיר שריד בגולה. ארשה איפוא לעצמי, לתאר בפרוטרוט את משקלה של משפחת ר' טעוול פאטר בחיי עיירתנו, את כל ענפי העסקנות והפעילות של אבי, שהצטיין במעלותיו, בביתו החם והפתוח לכל נזקק, — הבית לו דאגה אמי רוחצ'ה, טובת־הלב והרחמנית שמעטות דוגמתה.

אחרי 30 שנות היותי בארץ, עדיין חרותים עמוק בזכרוני חיי משפחתי והקשרים שנקשרו אליה באהבה, מכל חוגי העיירה בלי הבדל. אם צצה שאלה בעניני הלכה, או בסוגיה בש"ס ובפוסקים, או באיזה ענין דתי בעיר, היה רב־העיר המכובד עלינו, הרב סוקולובר ז"ל, נוהג תמיד להתיעץ עם אבי, שהיה שם דבר בעיירתנו, בתור תלמיד־חכם ובקי בש"ס ובפוסקים, ושניהם היו דנים ומתווכחים עד שהדברים התלבנו. אם היתה

בעיירה בעיה כגון מגבית לעניים, או עזרה כלכלית, או יסוד בנק, או הקמת בנין ציבורי, או כל בעיה אחרת, היו באים לביתנו כמעט כל נכבדי־העיר, כגון: ר׳ אברהם־מיכל אדלר, ראש־הקהילה, ור׳ מרדכי־מנדל פרברוביץ, ור׳ בקרמן, ור׳ אברהם שר, ועוד ועוד. הם היו מתישבים ליד כיבוד קל ודנים ומתווכחים בכל העניגים העומדים ברומו של עולם והעיר, בפרט, ואבי היה תמיד בין הראשונים לתרום מאונו ומהונו לצרכי העיר, תרומה נכבדת. כי משפחתי היתה ידועה כמבוססת מבחינה כלכלית, ואבי היה נחשב בין עשירי העיירה.

על בעיות הציונות ובענייני א״י היו דנים תמיד בביתנו בנוכחות אבי, שהיה ממייסדי „מזרחי" ושנים רבות חבר בה. הוא היה עם אלה שהצטיינו באהבת ארץ־ישראל ותורת־ישראל, וגם לאחר שעבר (בשנים האחרונות) ל„אגודת ישראל", בכל זאת היו ונשארו תמיד עניני ארץ־הקודש קרובים ללבו מאד. בזמן יסוד ההכשרה של „פועלי־אגודת־ישראל" אצל משה צביר־קובסקי, עשה אבי בכל המסירות והאהבה כמיטב יכולתו שההכשרה תצליח, וכן היה (עם הכשרה זו עליתי ארצה).

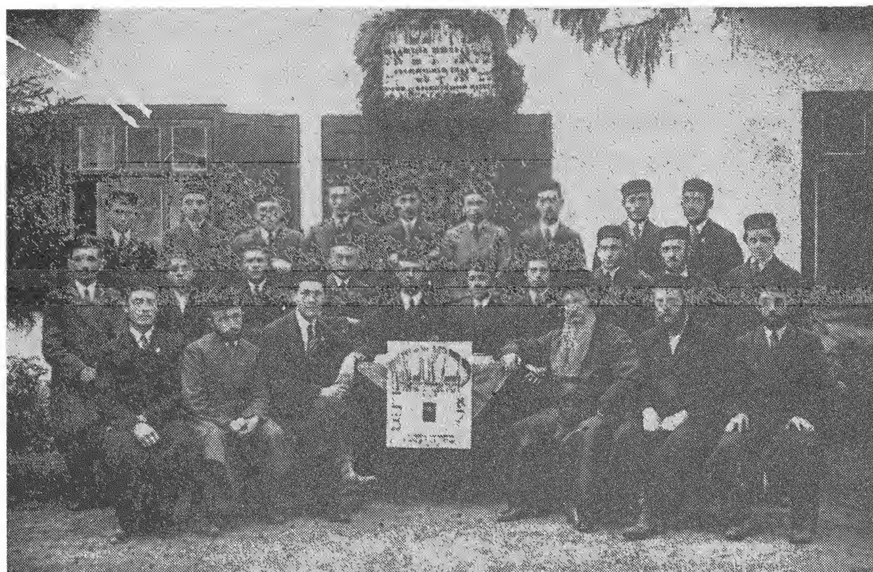
בהזדמנות זו אזכיר את שני אחי, אלי־לייב ושלום, שהיו ממייסדי „תרבות" בעיירתנו ושנים רבות עסקנים ציוניים בולטים.

האחים צבירקובסקי
(בעלי האחוזה של רמבלינק)

בית הורי שימש גם מרכז לענייני סעד ועזרה לנזקקים, כי אבי בעזרתה של אמי טובת־הלב, נחלצו תמיד לעזור. אבי היה תמיד מוכן אף להזניח את מקור־פרנסתו למען העזרה לנצרכים. הרבה שנים שימש אבי כחבר במועצת העיירה („לאווניק") ובשעת הצורך היה מופיע כנציג אצל השלטונות והגן על יהודי עיירתנו בנאמנות רבה.

בזמן פטירה של מישהו מיהודי העיירה, ידעו לפנות לר׳ טעוול פאטר, היות שאבא היה גם גבאי ראשון (משך שנים רבות) ב„חברה קדישא". יוצאי עיירתנו ודאי זוכרים עוד את ה„סעודות" הגדולות שנתקיימו פעמיים בשנה ביוזמת „חברה קדישא" ושנערכו בביתנו המרווח והמשופע מ„כל טוב", מעשה־ידיה של אמי רוחצ׳ה השקדנית והחרוצה אשר דאגה לכל נצרך בעיר. אחיותי לאה ומירל החרוצות, עזרו לאמא במסירות בפעולתה זו, וכן גם אנו הבנים. אחותי מירל, היתה מאד פעילה למען בית־הספר הדתי „בית יעקב".

קבוצת ההכשרה של „אגודת ישראל" ברמבלינק (1934)

האסון שירד עלינו באבדן משפחתנו, שאפשר להגיד עליה שהיו בה תורה וגדולה במקום אחד, משתלב באסוננו הכללי של אבדן כל יהודי חורז'ל החביבים, התמימים וטובי־הלב, שהיו מוכנים כולם לעזור לכל דורש, עוסקים בעניני העם וארץ־ישראל.

הבית שנחרב עלי היה אחד הבתים האופייניים בעיירתנו מאותם הבתים אשר כל אחד מהם שימש „בית" במלוא מובן המלה לכל בני־המשפחה וכן „בית"־ועד לענייני ציבור. ה„בתים" מסוג זה בחורז'ל, כמו בעיירות האחרות בפולין בתקופה ההיא, הם בעיקר עיצבו את דמותה של העיירה והטביעו את חותמם על מהלך החיים בתוכה.

חבל על דאבדין ולא משתכחין.

פרחי „אגודת ישראל"

קבוצת „בנות יעקב" של „אגודת ישראל"

משה־חיים רוסטקר

חשבון הדמים של בית הורי

קיילה רוסטקר

כל משפחתי קשורה הייתה עם עיירתנו חורז׳ל: אבי שמואל־יחזקאל; אמי קיילה; ארבע אחיותי — גולדה (זהבה), חייטשע (חיה), שרה ופייגה (צפורה); ואני בן־הזקונים.

אבי, איש ישר־דרך וטוב־לב, ירא אלהים, חילק צדקה ביד רחבה. הוא נפטר בראשית מלחמת־העולם הראשונה (בכ״א באלול תרע״ד, 1914), בעת מגיפה שפרצה עקב הרעב והמחלות.

אמי נשארה אלמנה עם חמשת ילדיה הקטנים, שלמענם טרחה ועמלה שנים רבות בכדי לגדלם ולחנכם כראוי (כדי להטיב את פרנסתנו, עברנו לגור לווארשה, בשנת 1930). תקוותה הגדולה של אמי הייתה, לראות את ילדיה עולים לציון. אכן, בשנת 1933, עליתי ארצה, ולאחר שנתיים הבאתי את אמי לארץ־הקודש. כאן פעלה אמי רבות למען יוצאי עיירתנו ולמען מוסדות־ציבור שונים, בעיקר למען „ישיבות״, קופות גמ״ח ועינייני „הכנסת כלה״. היא ניפטרה בה׳ בתמוז תש״ה (1945) והובאה לקבורה בהר־הזיתים בירושלים.

אחותי גולדה, בעלה גבריאל, בניהם — יחזקאל, ישראל־שלום ויוסף, ושתי בנותיהן (שאת שמותיהם לא ידעתי) — ניספו כולם בגיטו ווארשה. אותו גורל בגיטו ווארשה פקד גם את שאר אחיותי: חייטשה (עם בעלה צדוק ושלושת ילדיהם — יחזקאל, יצחק ושרה); שרה (עם בעלה) ופייגה.

מכל משפחתי הנ״ל, נשארתי אני הנצר היחידי.

קבוצה של נוער דתי

צעירי „אגודת ישראל"

בלה טיקולסקר (וולצר)

יזכור...

אזכור את קהילתנו הקדושה, על בתי־האב המפוארים מכל השכבות, המעמדות, החוגים הציבוריים והפוליטיים, שאינם עוד.

אזכור את אבינו יצחק טיקולסקר, שעוד בימי מלחמת־העולם הראשונה, בהיותנו כפליטים ברוסיה, חלם את חלומו לחזור לעיירתנו, על־מנת למכור את רכושו ולעלות לארץ־ישראל.

פרל טיקולסקר

אזכור את אמנו פרל, שזכתה לעלות ארצה, לחיות כאן כעשרים שנה, בחיק בניה ובנותיה, נכדיה וניניה, ולראות בתקומת מדינת ישראל.

אזכור את אחינו נחמן, שעוד בימי נעוריו פעם בלבו חזון התקומה, הכשיר את עצמו לעלות ארצה עם החלוצים הראשונים, ונתן את חלקו לבנין הארץ.

אזכור את אחותינו הבכירה חיה־שרה, שנשארה בודדה בגלות רוסיה ללא קשר עם המשפחה, ונפטרה שם.

אזכור את הדוד חיים טיקולסקר שנפטר במלחמת־העולם הראשונה, ואת כל שאיריו

שהושמדו בידי הרוצחים הנאציים במלחמת־העולם השנייה: אשתו גולדה ובנותיהם ליבה־רויזה (עם משפחתה) מינדל, דבורה רבקה — האם והבנות הטובות והנחמדות, שלא נשאר מהן שריד.

תהא נפשם צרורה בצרור החיים.

חיה סגל (פרידמן)

נר־נשמה לבית אבי־מורי

משמאל: אסתר ומרדכי־מנדל פרידמן ובתם חנה

אבי־מורי ר׳ מרדכי־מנדל פרידמן היה נצר למשפחת האדמו״רים מוואַרקא, שם גדל והתחנך וספג את ערכי החסידות. בבחרותו היה אדוק מאד והקפיד על קוצו של יוד, אך ברבות הימים נעשה מתון יותר ואף פשרני במידה מסויימת. אך כל ימיו היה תוסס וכל דבר שעסק בו היה מטביע עליו חותם של להט פנימי, בחינת „כל עצמותי תאמרנה״. יוזמה מקורית היתה טבועה בנפשו, אעפ״כ ההצלחה לא האירה לו פנים בעסקיו הפרטיים, כי האמין ביושרו של כל אדם יתר על המידה.

בשנת 1922 היה אבי־מורי היוזם לייסוד „קופת מלווה״ בעיירה ויחד עם אברהם־מיכל אדלר (יו״ר הקופה) ומשה־אהרן גביאזדה (הגזבר) תרם ממרצו ומזמנו לפיתוח ולביסוס הקופה. בשנת 1939 היה אבי־מורי מראשי המייסדים של קופת גמ״ח, אך כאן לא ניתן לו להוכיח את מרצו בעסקנות ציבורית כי כמה חודשים לאחר־מכן פרצה מלחמת־העולם.

שנים רבות שימש אבי־מורי מורשה של הקק״ל וגם לתפקיד זה התמסר בכל חום לבו, למרות רינוניה של אמי היקרה שהוא מזניח תוך עבודתו הציבורית את מקור פרנסתו. לעבודתו למען הרעיון הציוני התייחס כאל עבודת קודש את העלייה לארץ־ישראל היה מעודד במלוא ההכרה והסיפוק. הוא היה נלחם ממש על כל „סרטיפיקט״ בשביל הנוער והיה אומר: כל בחור או בחורה שאנו שולחים לארץ־ישראל, כאילו הוספנו נדבך לבנין העם. דבריו אלו ופעולתו המסורה למען הקק״ל היו מעלים את חמתם של חוגי האדוקים הקיצוניים אשר שללו את העליה לארץ־ישראל, חוגים אלו אף הדביקו לו את התואר „אפיקורוס״ והתנכלו למקור פרנסתו.

בשנים האחרונות פנה אבי־מורי להוראה, לפי עצתו של ידידו־שכנו יחזקאל סגל, וגם כאן נתגלה בכל שאר רוחו. במקצועו זה, הקניית תורה וחכמה לילדי ישראל, ראה שליחות של מצווה שהעניקה לו סיפוק רב. התעסקות זו היתה גם לרוחה של אמי אסתר, שהקדישה את כל חייה לבעלה ולילדיה וטרחה למענם עד יומה האחרון.

נשארתי אני בלבד לבכות את אבא ואמא היקרים על ילדיהם: יעקב — אחי היקר, אשתו רבקה ובנם שמחה־בונים, שמצאו את מותם עם קדושי השואה; חנה — אחותי היקרה, שנפלה חלל בידי הצורר בעמדה על סף נשואיה...

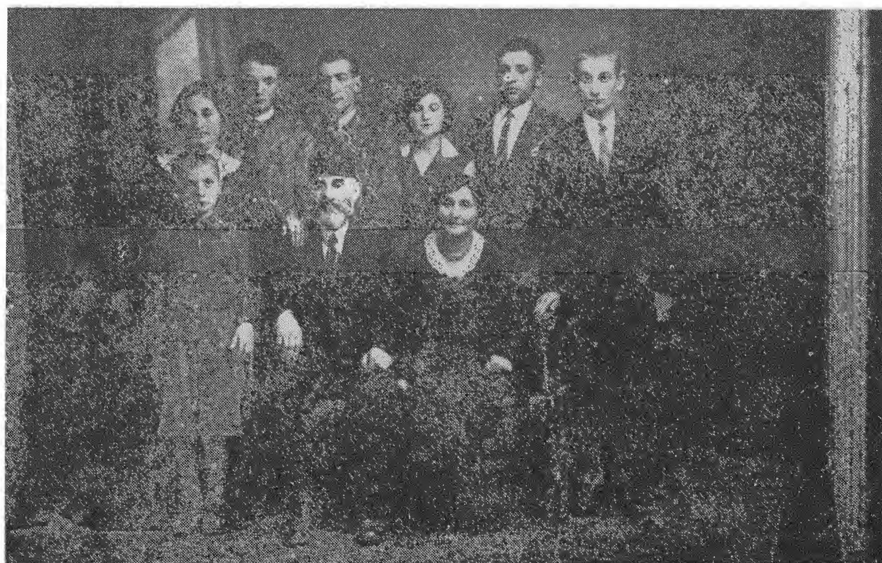
על בני־משפחתי ועל כל בני־עירנו הקדושים דואבת נפשי ואין לי תנחומים.

ילדים עם „הקופסה הכחולה״ בפעולה למען הקק״ל

המשפחה של מנדל כץ

המשפחה של הרשל יוכט

פנינה בירן

על שואת בני משפחתי

לזכר יקירי שהושמדו בשואה

ר׳ יצחק־מאיר ריכטער
ונכדתו (הבת של דבורה)

אבי־מורי ר׳ יצחק־מאיר ריכטר ז״ל, היה בן הזקונים למשפחה מכובדת מחסידי גור. הוא הגיע לחורז׳ל בהיותו עלם צעיר, כחתנו של ר׳ פייבל ליכטנשטיין ז״ל, איש ירא שמים ותלמיד חכם, מנכב־די העיירה ומראשיה, אשר כיהן בה כראש הקהילה במשך 30 שנה ברציפות. אבי־מורי השתלב חיש־מהר בסביבתו החדשה, היה מבאי ה„שטיבל" ולומדי הגמרא הקבועים והתידד עם אברכי המשי של העיירה, ביחוד עם מי שהיה עתיד להיות הרב גראוברד הנודע.

שנים ספורות בלבד היה אבא עם אשתו הראשונה ונתאלמן ממנה (היא נפטרה אחרי לידה בהשאירה שני תינו־קות, מהם אחד בן 10 ימים). כעבור זמן מה נשא לו לאישה את אמי לעתיד נעמי לבית פשיסוסקר, עדינת הנפש וטובת הלב ללא־גבול. אמי היקרה נפטרה בדמי ימיה בהשאירה את אבי לבד נושא בעול גידול וחינוך ילדים, נוסף לעול העסקים הנרחבים.

בשנת 1938 תיכנן אבי לעלות לארץ־ישראל ואף החל בהכנות, אך בינתיים התקדרו פני השמיים, מלחמת־העולם השניה נעמדה על הסף ושיבשה את כל התכניות. אבא נאלץ היה לעזוב את חורז׳ל (ביולי 1939) יחד עם בתו פרומה ונכדתו. עם פרוץ המלחמה הוא הוציא מחורז׳ל אליו את שאר בני־משפחתו שהיו שם, אך גם הדבר הזה היה ללא הועיל, כי יד הצורר השיגה אותם גם במקום המרוחק ושם הושמדו כולם.

כך נספו עם אבא בשואה: אחי המשכיל מוטל ואשתו יוכבד אשת חיל; אחותי היפה והאינטליגנטית דבורה; ואחותי הצעירה ברוכת־הכשרונות פרומה, שהיתה תמיד מלאת חן וחדוות־חיים. אנו בני המשפחה (דוד, יהודה, פנינה, ישעיהו) ומשפחותינו בישראל, נשמור את זכרם בלבנו לעד.

ת.נ.צ.ב.ה.

משפחת אהרן־פנחס ורחל זילברשטיין

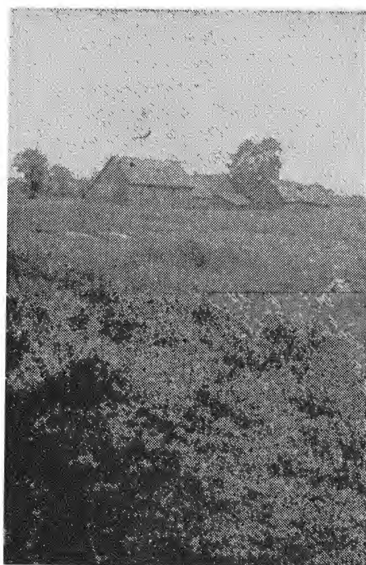
משפחת בערענט

הנרי אדלר

ראיתי את העיירה בחורבנה

הנני בנו של וולף אדלר מחורז׳ל. סבי ר׳ משה־שמעון אדלר היה חזן ושו״ב בעיירה זו.

אני עצמי נולדתי בלונדון, שם גדלתי וחונכתי. אך לאחר מלחמת־העולם השניה נתעורר בי דחף פנימי לנסוע לפולין, לראות במו עיני את העיירה של אבי וזו של אמי (מזריטש) בתקווה, אולי יתגלו במקום שרידי המשפחות שלהם.

זה מה שנשאר מבית־העלמין...

מווארשה נסעתי תחילה למזריטש, שם גיליתי קרוב משפחה בשם פישביין (אחד משלושת היהודים שמצאתי אותה שעה בעיירה, שמנתה לפני המלחמה 1400 יהודים). למחרת היום נסעתי לחורז׳ל.

כשהגעתי לעיירה, שאלתי מיד היכן אפשר לפגוש יהודים. אמרו לי — „אין כאן יהודים". הלכתי לבית־העלמין ומצאתי אותו הרוס לגמרי. אעפ״כ שמתי פרחים במקום זה ואמרתי „קדיש". אח״כ הסתובבתי ברחובות העיירה ובברכיים כושלות הלכתי לראות את הבית בו גרה משפחתי. ניגשתי גם אל הנהר להסתכל שם, כי אבי היה מספר לי, שהיה נוהג להתרחץ בו לעתים תכופות...

הבית שם גר סבי היה עזוב ושומם. עליתי אל ה„בוידעם" והתחלתי לחפש בתוך השאריות שם, אולי אגלה משהו. אכן מצאתי חתיכת בד מכותונת־לילה. אמרתי בלבי: אולי זה של אחד מבני־משפחתי, אקח זאת למזכרת. את חתיכת הבד ואת התצלומים שעשיתי בעת ביקורי זה, הנני שומר אצלי למזכרת עולם.

ראיתי את החורבן הגדול של יהדות פולין בשתי העיירות שם נולדו וגדלו הורי. מאז נמשך לבי עוד יותר לשתי העיירות הללו, יתכן גם שאבקר בהן שנית.

משפחת יידל אייכלער

משפחת לאַנענטער

משה בהרב

שתי פגישות עם חורז׳ל בישראל

נדמה היה שכל תושביה של חורז׳ל יהודים הם. גם מעט הגויים שאני זוכר בה, דיברו אידיש. זוכר אני גוי אחד, שוטר־גבול (שמו היה וורונסקי), שהיה נכנס לחנות של הורי ודיבר אידיש רהוטה. במלחמת־העולם השניה הוא בא ארצה עם הצבא הפולני, וביקר אצלנו בבית. לקחתי אותו אז לסיור מקיף בכל הארץ ודמעות עמדו בעיני ה„גוי" הזה כאשר ביקר בקיבוץ יגור. גם כאשר עזב את הארץ עם הצבא הפולני, בכה בדמעות ממש. „נשמה יהודית" היתה באיש הזה וכאשר ביטא את השם חורז׳ל, נדמה היה לי, כי הוא התכוון ברגעים ההם ליהודי חורז׳ל, בלבד.

בשנת 1948, בנובמבר, בגמר התקפה, ולפני הסתערות על כפר ערבי בגליל, ישבנו שלושה מבני חורז׳ל ושוחחנו — על מה? כמובן על חורז׳ל. נזכרתי אנוכי באחד מלילות שמחת־תורה בעיירה, בביתו של משה־אהרן גביאזדה (לאחר שהאיש התחתן עם אישה צעירה מאד). הזכרנו את שירי־ציון אשר שרו בבית הזה, והשיחות על „המזרחי" והציונות שהתנהלו בבית הזה. דיברנו גם על אנשי „אגודת ישראל", שבזמנו היו „פעילים" מאד נגד הציונות ונגד החזון להקמת מדינת־ישראל.

מאידך גיסא, נזכרנו בנאומיו של מ. מ. פרידמן (מורי ב„חדר"), שהיה ראש הקק"ל בחורז׳ל; הוא דיבר בלהט על ארץ־ישראל וכל חלומו היה רק ארץ־ישראל. כמה היה נותן האיש הזה, אילו זכה לראות בני חורז׳ל בשורות הראשונות של הלוחמים למען ארץ־ישראל.

השיחה הנ"ל, שהיתה בהתחלה שקיטה ואינטימית, הפכה לאחר חצי שעה לשיחה כללית. והקשיבו לה בענין רב מאד, כל התימנים והספרדים מן הפלוגה שלי (שהייתי מפקדה בצה"ל), ושלא יכלו לבטא בשום פנים ואופן את השם הקשה „חורז׳ל". אך כאשר אנו נפגשים לפעמים, הם כולם זוכרים באיזו עיירה נולדתי, יודעים את שמה, ויודעים גם כי המורים והמדריכים שלנו — היו מאותם התמימים והנאמנים בעיירות חו"ל, אשר חלמו כל ימי־חייהם על תקומת המדינה ולא זכו לראותה.

משפחת מרדכי קאזשעניאק

משפחת מאיר אַלטער ויחזקאל סעגאל

טיפע גריבער, רויטער ליים —
כ׳האָב אמאָל געהאַט אַ היים.

פרילינג — פלעגן סעדער בליען,
הארבסט־צייט — פלעגן פויגלען ציען,
ווינטער — פלעגט דאָרט פאַלן שניי,
איצטער — בליט דאָרט ווינד און וויי.

יאָר נאָך יאָר זענען אַריבער,
פולע זענען יענע גריבער,
און נאָך רויטער איז דער ליים,
יענער ליים איז איצט מיין היים.

דאָרטן ליגן מיינע ברידער,
די צעריסענע אויף גלידער,
די געשוחטענע אין שטוב,
די צעשאָסענע ביים גרוב.

טיפע גריבער, רויטער ליים —
כ׳האָב אַמאָל געהאַט אַ היים.

ש. האַלקין

צווייטער טייל / יידיש

זייטן 151—240

צווייטער טייל

אינהאלט

משה קאָוואַל

קאַפּיטלעך פון דער פאַרגאַנגענהייט

כאָזשעלער רבנים

אין די נײַנציקער יאָרן פון 19טן יאָרהונדערט איז געווען רב אין שטעטל „דער טורקער רב". ער איז געווען אַ גרויסער למדן, שטענדיק „געטאַנצט און געזונגען" און געפּריידיקט, אַז מען דאַרף דינען דעם בורא־עולם מיט שמחה און פרייד.

נאָך אים איז געקומען פון וולאָצלאַוועק דער רב קאָוואַלסקי ז"ל. אַ טייל שיינע בעלי־בתים זענען געפאָרן קיין פּרושניץ אים באַגעגענען און די אַנדערע האָבן אים באַגעגנט אין ריטשיץ (6 ק"מ פון כאָזשעל) מיט פאַקעלן. ער איז אָנגעקומען אין שטעטל אויף אַ בריטשקע, געשיקט ספּעציעל פון משה־ישעיה פּשיסוסקער צו וועמען עס האָט געהערט דאָס דאָרף רעמבעלינעק.

שפּעטער איז געווען רב ר' ראָזנשטראָך זצ"ל. כאָזשעל איז געווען זיין ערשטער כסא־הרבנות און ס'זענען געווען מחלוקתן ביים אָננעמען אים. איז אַראָפּגעקומען זיין שווער און אַוועקגעלייגט 1000 רובל, אַז מ'זאָל זיין איידעם נעמען אַלס רב. אין שטעטל איז געוואָרן פריילעך און עס האָבן זיך געשאַפן צוויי צדדים. די קעגנער האָבן געטענהט: „היתכן, אַ יונגער „צוציק", דערצו נאָך אַ גימנאַזיסט (געענדיקט די גימנאַזיע אין פלאָצק), נאָך אַזעלכע באַרימטע רבנים וואָס כאָזשעל האָט פאַרמאָגט"... אָבער די 1000 רובל, וואָס אַ טייל בעלי־בתים האָבן באַקומען, האָבן איבערגעוועגן: דער „פלאָצקער רייכער איידעם" (ווי דאָס שטעטל האָט אים גערופן די ערשטע צייט) איז אין אַ מזלדיקער שעה געוואָרן רב אין כאָזשעל.

הרב ראָזנשטראָך איז אַראָפּגעקומען אין שטעטל — אַ שיינער, הויכער יונגערמאַן, מיט אַ געשוירן בערדל, די רביצין איז אויך געווען אַן אינטעליגענטע און שיינע פרוי (זיי האָבן געהאַט אַ קליין מיידעלע לאהלע). היות כאָזשעל איז ניט געווען געוווינט צו אַזאַ רב, האָט טאַקע פון אָנהייב דאָס אַלץ נישט געפעלן דעם עולם. אָבער נאָך אַ געוויסער צייט האָט מען ליב געקראָגן דעם רב פאַר זיינע דרשות און פאַר זיינע פאָלקסטימלעכע דערציילונגען, וואָס אַלע פלעגן קומען הערן. שפּעטער איז ער געוואָרן

„דער גרויסער רב", וואָס האָט געהאַט אַ שם אין גאַנץ פּוילן, אָבער דאַן האָט ער פאַר־לאָזט כאָזשעל און אַוועק קיין עלקיש. די סיבה איז געווען אַן עקאָנאָמישע: דער רב האָט געפאָדערט אַן הוספה אויפן שכר (ער פלעגט באַקומען 17 רובל אַ וואָך און האָט פאַרלאַנגט 20 רובל אַ וואָך). נאָך לאַנגע ויכוחים האָט קהל מסכים געווען צו דעם וואָס ער האָט פאַרלאַנגט, אָבער דער רב האָט שוין נישט געוואָלט און פאַרלאָזט כאָזשעל.

נאָך אים איז געקומען קיין כאָזשעל הרב ברוינראָט זצ"ל, און איז געווען רב ביז נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה. אין קריגס־צייט, בעת מען האָט פאַרטריבן די יידן פון די גרענעץ־שטעטלעך, איז הרב ברוינראָט אַריבערגעפאָרן קיין וואַרשע, דאָרט אַקטיוו מיטגעאַרבעט אינעם הילפס־קאָמיטעט פאַר די פליטים און דערמיט באַרימט געוואָרן צווישן דאָס גאַנצע פוילישע יידנטום. ווען די מלחמה האָט זיך געענדיקט, איז ער אַריבערגעפאָרן קיין טשעכאַנאָוו. פון טשעכאַנאָוו איז ער געקומען אין תל־אביב און געווען דאָ ביז זיין פטירה אַן אב־בית־דין.

דער לעצטער רב אין כאָזשעל ביזן חורבן פון 1942, איז געווען הרב סאָקאָלאָווער זצ"ל.

די גאַנצע באַפעלקערונג, קליין און גרויס, אָרעם און רייך, האָט זיך באַצויגן צו אונדזערע רבנים מיט גרויס יראת־הכבוד. אין יענע צייטן איז געווען דער גרעסטער כבוד ביי אַ כאָזשעלער ייד, צו זיין אַ „טישזיצער" ביים רב. דעם רבס אַ וואָרט איז געווען הייליק, זיינער אַ פסק־דין איז אויסגעפירט געוואָרן אין הונדערט פּראָצענט. ס'איז געשען אַ פאַל, אַז אַ כאָזשעלער בעל־הבית, גראָד פון די שיינע בעל־הבתים, האָט נישט מקיים געווען אַ פסק־דין פון רב. אין אַ גאָר קורצער צייט אַרום איז דער ייד געשטאָרבן (מיסטעריעז). דאָס גאַנצע שטעטל האָט טאַקע געזען אין דעם אַן „אצבע אלהים" און מען האָט וועגן דעם נישט דערמאָנט מער.

מיט זייער אויפפירן האָבן די רבנים גופא אַרויסגערופן צו זיך כבוד. דער עלקישער רב, אַ שיינער און אַ הויכער, האָט תמיד געטראָגן מיט זיך אַ שטעקל באַפּוצט מיט אַ זילבערנער הענטל און אַ זילבערנעם מאָנאָגראַם. פאַר אים איז כמעט תמיד געלאָפן דער שמש ר' הערשעלע זצ"ל („הערשל יופעק") אויך מיט אַ שטעקעלע אין האַנט. מיט גרויס שטאָלץ האָבן נאָכגעפאָלגט דעם רב אַלעמענס אויגן, ווען ער פלעגט גיין שפּאַצירן מיטן קאָמענדאַנט פון דער גרענעץ־וואַך פאָלקאָווניק כאַבאַראָוו, אָדער מיטן גלח דעם „פּראָבאָשטש".

די חברה־קדישא

צום סוף פון 19טן יאָרהונדערט, ווען איך בין נאָך געווען אַ קינד, געדענק איך, אַז מיין פאָטער איז מיט מזל געוואָרן אַ חבר אין דער חברה־קדישא. דאָס איז נישט געווען קיין קלייניקייט. ערשטנס, האָט מען באַדאַרפט צושטעלן אַ רעקאָמענדאַציע פון צוויי

אַלטע חברים פון דער חברה, נאָכדעם פלעגט פאָרקומען אַ זיצונג פון די גבאים און צום סוף אַן אַלגעמיינע אַסיפה פון אַלע חברים.

די ערשטע 3 יאָר האָט יעדער נייער חבר געמוזט זיין אַ „מלאָטש", דאָס הייסט, אויספירן אַלע שוואַרצע אַרבעטן און זיין גרייט אויף יעדן רוף פון גבאי אין פאַל פון אַ לוויה (דעמאָלט איז דער גבאי געווען ר' ישראלקע טיק ז"ל). די אַרבעט פון א „מלאָטש" איז אויך געווען: צונויפרופן די חברים צו די אַסיפות, צוגרייטן דעם קידוש אין שמיני־עצרת און די יערלעכע סעודה פון ז' בשבט. שמיני־עצרת פלעגט די חברה־קדישא איבער־נעמען די שול צום דאַוונען. די גבאים פון דער חברה פלעגן ווערן די בעלי־בתים איבער די עליות און צוטיילן זיי צווישן די חברים. נאָכן דאַוונען פלעגט מען פראַווען דעם קידוש ביד רחבה און שמחת־תורה אין אָוונט פלעגט מען נאָכן דאַוונען זיך צוזאַמענ־טרעפן ביי דעם גבאי און טרינקן ביר פון פעסל.

אָבער דער א"ד קידוש איז נאָך גאָרנישט לגבי דער יערלעכער סעודה פון ז' בשבט, צו דער סעודה האָט מען זיך געגרייט פיל וואָכן פריער: געבאַקן גרויסע לעקעכער און גרויסע בולקעס ביי די ספּעציעלע בעקערקעס (ביי „קאַרטע־פלאַטשקע" ע"ה און אין די שפּעטערדיקע יאָרן ביי חיה־שרה ע"ה, פישל סטאָליערס שוויגער). מען האָט באַשטעלט גרויסע לעשטשעס פון די דייטשע אָזיערעס, כדי מ'זאָל קאָנען טיילן גרויסע פּאָרציעס פיש. פאַר יעדן איינעם האָט מען צוגעגרייט אַ פערטל געבראָטענע גאַנדז און די לעבער־לעך מיט די פּופּקעס האָט מען איינגעהאַקט און צוגעגרייט מיט גענדזן־שמאַלץ. מען האָט אויך צוגעגרייט 95ער ספּירט און צום סוף אויך אַ צימעס פון געטריקנטע פלוימען (נישט פון מערן). אין דער פרי האָבן די חברה־לייט געדאַוונט ביי אַ באַזונדער מנין און נישט געזאָגט קיין תחנון.

צו דער סעודה פלעגט מען איינלאַדן די אָנגעזעענע בעלי־בתים פון שטאָט מיטן רב בראש און די שמחה איז געווען גרויס. קיין שום אַנדערע חברה האָט זיך נישט געקענט דערלויבן איינצואָרדענען אַזאַ פּרעכטיקע סעודה. פאַרשטייט זיך, אַז די אַלטע חברים פון חברה־קדישא האָבן געהאַט פיל פאַרגעניגן, זיי האָבן גוט פאַרבראַכט די צייט, אָפּגעגעסן און געגאַנגען אַהיים. אָבער דער „מלאָטש" האָט דאָס אַלץ געמוזט צוגרייטן, איינקויפן פיש און פלייש, שעכטן די גענדז, ברענגען צום גבאי אין שטוב די טישן און די בענק פון בית־מדרש און נאָך דער סעודה אַלץ צוריקטראָגן אין בית־מדרש. איך געדענק טאַקע, אַז פיל טעג פאַר דעם קידוש און פאַר דער סעודה, האָט מיין פאָטער זייער שווער געאַרבעט. אָבער דעם זכות און די מצווה איז ביי אים געווען וויכטיקער פון אַלץ, אַזוי אַז מען האָט דאָס נישט געקענט מעסטן מיט קיין האָרעוואַניע און אַפילו נישט מיט קיין געלט.

אַזוי האָט ער דורכגעמאַכט 3 יאָר אַלס „מלאָטש" און נאָכדעם געוואָרן אַ נאָר־מאַלער חבר. אָבער אויך במשך אַלע שפּעטערדיקע יאָרן איז ער געווען תמיד טיכטיק

און געלאָפן אויספּילן זיינע פליכטן. צום סוף פון דער ערשטער וועלט־מלחמה ביי אַריינמאַרש פון די פּאָליאַקן (אין יאָר 1920), ווען זיי האָבן פאַרטריבן די באָלשעוויקעס און די אַרמיי פון באַרימטן אַנטיסעמיטישן גענעראַל האַלער איז אַריין קיין כאָזשעל, האָט מיין פאָטער כמעט מיטן לעבן באַצאָלט בעתן אויספּילן זיין פליכט אַלס חבר פון חברה־קדישא.

נאָכן פאַרנעמען דאָס שטעטל דורך די פּאָליאַקן, האָט זיך דאָס לעבן גענומען נאָרמאַ־ליזירן. פּויערים האָבן גענומען קומען אין שטעטל און זיי האָבן דערציילט, אַז ביי גרויס־קזשינאוליגע אין די באַגנעס זענען צעשפּרייט פיל קערפּערס פון יידישע הרוגים. מיין פאָטער, צוזאַמען מיט כתריאלקען ז״ל האָבן איינגעשפּאַנט צוויי פורן און זיך געלאָזן צו די דערמאָנטע ערטער, צוזאַמענגענומען דאָרט 18 הרוגים און זיי געפירט קיין כאָזשעל, כדי צו ברענגען צו קבר־ישראל. אַדורכפאָרנדיק די בריקער־גאַס ווו ס׳האָט זיך געפונען דער שטאַב פון די „האַלערטשיקעס״ האָט מען פאַרהאַלטן מיין פאָטער און אים געפרעגט — וואָס ער פירט? הערנדיק, אַז ער פירט מתים האָט מען אים געפרעגט — צי ער האָט אַ דערלויבעניש. אָבער דערויף האָט ער געענטפערט, אַז ער דאַרף נישט קיין דערלוי־בעניש, ווייל ער איז פון דער חברה־קדישא און דאָס איז זיין פליכט. מען האָט אים דאַן אַזוי צעשלאָגן אַז וואָכן־לאַנג איז ער געלעגן קראַנק.

„ביקור חולים" און „לינת הצדק"

מיין פאָטער איז אויך געווען אַ חבר, און די לעצטע צייט אַ גבאי, אין דער חברה „ביקור חולים", צוזאַמען מיטן שוחט ר׳ אברהם ז״ל.

יעדן פרייטיק זענען צוויי חברים פון „ביקור חולים" געגאַנגען איבער די הייזער און צוזאַמענגעקליבן געלט פאַר דער דאָזיקער געזעלשאַפט. אין מיינע יוגנט־יאָרן געדענק איך, פלעגן פּורים די זאַמלער זיך איבערטאָן פאַר רוסישע סאָלדאַטן (אין מונדירן און סאָלדאַטסקע היטלען, מיט מאַסקעס אויפן פּנים) און אין אַזאַ פּאָזע פלעגן זיי גיין איבער די הייזער און קלייבן געלט פאַרן „ביקור חולים".

די חברה האָט געהאַט אַן אָפּמאַך מיטן דאָקטאָר און אַפּטייקער (בדרך כלל קריסטן), אַז ווער ס׳וועט צו זיי קומען מיט אַ צעטל אונטערגעשריבן דורך די גבאים, וועט קריגן אַן הנחה פון 50% (ס׳זענען געווען פאַלן, אַז די חברה האָט געצאָלט 100% פאַר קראַנקע). אָפט האָט פּאַסירט, אַז מען פלעגט אַרויסרופן אַ דאָקטאָר פון טשעכאַנאָוו אָדער אַפילו פון אורטלסבורג (מזרח־פּרייסן), און מען פלעגט אויך אָפּשיקן קראַנקע אין שפּיטאָלן, וואָס איז געווען פאַרבונדן מיט גאָר גרויסע הוצאות. אַחוץ דעם פלעגט די חברה אויסלייען (אויף אַ משכון) טערמאָמעטערס, מכשירים פאַר קליסטירן, באַנקעס און נאָך אַזעלכע זאַכן (דער הויפּט־פעלדשער צו שטעלן באַנקעס איז געווען מלך ציטריניאַזש ז״ל).

עס שטעלט זיך טאַקע אַ פראַגע: פון וואַנען האָט די חברה געהאַט געלט פאַר אַלע

די משפחה פון תנחום קאָוואַל

יצחק און גאָלדע קיטניק

ליבע און דוד קאָוואַל
מיטן זון משה און זיין פרוי

ליבע און פייוול קאָוואַל
און טעכטערל איטאַ

מלכה (קאָוואַל) און חיים־שמואל קרישטאַל

אויסגאַבן? ווי אַזוי האָבן די קליינע אָפּצאָלן געדעקט אַלץ? איך געדענק ווי מיין פאָטער האָט אַלס גבאי אַרויסגערופן אַ דאָקטאָר פון דייטשלאַנד, וועלכער האָט באַקומען פאַרן וויזיט 100 מאַרק (25 דאָלאַר, אָדער 5 ענגלישע פונטן), בעת אַ כאַזשעלער שיינער בעל־הבית האָט פאַרדינט אַזאַ סכום אין משך פון אַ חודש. פלעגט מיין פאָטער טאַקע שטענדיק זיך באַקלאָגן און טענהן: „מער קען איך קיין גבאי נישט זיין, די קאַסע איז אונטערשטעליק און יעדן חודש דאַרף מען אויסקויפן ביים דאָקטאָר און אַפּטייקער די צעטלען. אויב מען וועט זיי נישט באַצאָלן וועלן זיי אויפהערן אויפצונעמען קראַנקע און אַרויסגעבן רעצעפּטן”. ווען מיין מוטער ע״ה פלעגט הערן, אַז דער פאָטער וויל זיך אָפּזאָגן אַלס גבאי, האָט זי שטאַרק געהאַט עגמת־נפש, אַז ער זאָל חס־וחלילה טאַקע זיך נישט אָפּזאָגן פון אַזאַ גרויסער מצווה.

מיט דער חברה „ביקור חולים” האָט מיטגעאַרבעט די חברה „לינת הצדק”, וואָס איז געווען בעיקר אַ פרויען־געזעלשאַפט. די פּאָרזיצערין פון דער חברה איז געווען שרה־מאַשע שניאַדאָווער, די סעקרעטאַרין — פנינה (פּערל) ריכטער, די קאַסירערין — טובה קאָוואַל. זייער אַרבעט איז געווען ענלעך צום „ביקור חולים”, אָבער זי איז באַשטאַנען קודם כל אין שיקן חברות צו נעכטיקן ביי קראַנקע אָדער שיקן פאַר אָרעמע קראַנקע אַ „יאַכל” ס׳הייסט, אַ זופּ, מיט פלייש און פרוכט „אָפּצוכאַפּן די נשמה און דאָס האַרץ צו דערקוויקן”.

מיינע רביים

ווען כ׳בין אַלט געוואָרן 4 יאָר האָט מיך מיין פאָטער איינגעוויקלט אין אַ טלית און אַוועקגעטראָגן אין חדר אַריין.

צוערשט האָב איך געלערנט ביי ר׳ אהרון־יענקל ז״ל, וואָס האָט זיך אויסער מלמדות פאַרנומען אויך מיט אַ צוגאָב־פּרנסה — שניידן „שעטשקע” פאַר פערד און פאַרקויפן עס די בעלי־עגלות. אין „טאַרג־טאָג”, דינסטיק און דאָנערשטיק פלעגט ער איבעררייסן דאָס לערנען, אַרויסגיין אויפן מאַרק און איינקויפן שטרוי, וואָס ער האָט געשניטן אויף „שעטשקע” (ער האָט געהאַט אַן אייגענע „שעטשקאַרניע”).

מיין צווייטער רבי איז געווען ר׳ פייוויש סטודענט ז״ל. ער ווידער איז געווען אַ מומחה אָפּצושפּרעכן עין־הרעס. פון ווייט און נאָענט פלעגט מען צו אים קומען אָפּשפּרעכן עין־הרעס.

דער איינציקער חדר, ווו ס׳האָט זיך געפילט, אַז דאָס איז אַ לערן־אַנשטאַלט, איז געווען דער חדר פון ר׳ יודל װענגעל. ר׳ יודל איז פריער געווען אַ סאָלדאַט און האָט אָנטיילגענומען אין דער רוסיש־טערקישער מלחמה. מעגלעך, אַז דאָס האָט משפּיע געווען אויף אים צו אָרגאַניזירן דאָס לערנען אין חדר לויט די שעהן און לויט אַ שטענדיקן סדר. ביים אים פלעגן די קינדער זיצן רואיק ביי די טישן. יעדער האָט געזאָגט

אַ פּסוק און יעדע שעה האָט מען געלערנט עפּעס אַנדערש. מיט איין וואָרט, דאָס איז געווען אַ שיינער חדר. ביי אים האָבן זיך געלערנט אַלע קינדער פון דער משפחה לאַכאָווער (פישל לאַכאָווער ז״ל איז געווען זיינער אַ תלמיד).

דער האַנדל מיט דייטשלאַנד

כאָזשעל איז ווי באַוווסט געלעגן 2 ק״מ פון דער מזרח־פּרייסישער גרענעץ און האָט זיך גערעכנט אַלס אַ פּרנסה־שטעטל. אַ סך יידן האָבן געהאַנדלט מיט דייטשלאַנד, אַ טייל לעגאַל און אַ טייל אומלעגאַל. דער לעגאַלער האַנדל איז באַשטאַנען פון עקספּאָרטירן קלייען (די כאָזשעלער יידן פלעגן אויפקויפן קלייען אין די מילן פון פּרושניץ, מאַקאָוו, קראַסנאָשעלץ א״אַ), געהילץ־מאַטעריאַלן און גרינס (אוגערקעס, ציבעלעס, מערן). דער אומלעגאַלער האַנדל איז אָנגעגאַנגען ביים טוישן דייטשישע מאַרקן אויף רוסישע רובלס און אַריבערפירן פאַרבאָטענע סחורות, בעיקר דורך די טויזנטער אַרבעטער וואָס פלעגן אין די זומערדיקע חדשים פאָרן קיין דייטשלאַנד אויף אַרבעט. יעדער איינוווינער פון כאָזשעל פלעגט באַקומען פון די מאַכט־אָרגאַנען אַן אָפיציעלע דערלויבעניש מיט וועלכער ער האָט געקענט אַריבערגיין פריי קיין פלאַמבערג, דאָס ערשטע דאָרף אויף דער דייטשישער זייט.

די אומלעגאַלע פּרנסות זענען באַשטאַנען נישט נאָר פון שמוגלען סחורה, נאָר אויך פון מענטשן. נאָך דער רעוואָלוציע פון 1905, ווען די צאַרישע רעאַקציע האָט גענומען אַרעסטירן יידישע יוגנטלעכע, זענען די גרענעץ־שטעט, ווי מישיניעץ, פּרושניץ און כאָזשעל באַקאַנט געווען אַלס טראַנספּער־פּונקטן אויפן וועג קיין דייטשלאַנד און פון דאָרט קיין אַמעריקע. מיטן סחורות־שמוגל איז דורך כאָזשעל טראַנספּאָרטירט געוואָרן סאַכאַרין פון רוסלאַנד, ליאַנער שאַלן פון פראַנקרייך, פאַרשידענע איידלשטיינער פון טשעכיע, שפּיצן (קאָראָנקעס) פון דייטשלאַנד א.אַז.וו. דאָס אַלץ האָט באמת געגעבן דעם שטעטל פּרנסה, אָבער טראָץ דעם זענען אין כאָזשעל געווען אַזוי פיל אָרעמעלייט, אַז די גבירים האָט מען געקענט איבערציילן אויף די פינגער.

יעדער ייד האָט זיך גוט אָנגעמאַטערט ביז ער האָט אַרויסגעצויגן אויף פּרנסה. יעדער איינער האָט זיך געמוזט היטן מען זאָל אים זיין פּרנסה נישט צוכאַפּן. מיין פאָטער, למשל, האָט געהאַנדלט מיט אייער, פּוטער, גרינס, מילכוואַרג און עופות. ווען ס׳פלעגט קומען דער סעזאָן אויף יונגע גענדז און קאַטשקעס, פאַר די יום־טובים, פלעגט ער צושיקן איבער גאַנץ דייטשלאַנד טויזנטער גענדז און קאַטשקעס צו פּריוואַטע קונים, ביי וועלכע מען פלעגט נעמען בעסערע פּרייזן. ביי אונדז אין שטוב איז געווען אַ דייטשישער שטעמפּל מיטן אויפשריפט: „געפליגל־האַנדלונג, אייער אונד בוטער, פלאַמבערג ביי ווילענבערג אָסטפּרויסן״. יעדער סוחר, וואָס האָט געהאַנדלט מיט דייטשלאַנד האָט געהאַט אַ פּאָסט־קעסטל אויף דער פּאָסט אין פלאַמבערג און יעדן טאָג, 10 אַ זייגער

פרי, פלעגט זיך האַלב כּאַזשעל אַרויסלאָזן קיין פלאַמבערג, כּדי אָפּצונעמען דאָרט די פּאָסט.

יידישע פישער

אין כּאַזשעל זענען געווען יידישע פישער, וואָס האָבן זיך פאַרנומען מיט פישפאַנג אין די דייטשישע אָזיערעס. כ׳געדענק די פישערס: נפתלי זאַבלודאָווסקי, וועמען מען האָט גערופן „כהן־גדול״, די ברידער גאָלדשטיין, אליהו בייניש, העניעך פּשעניצע און אַנדערע. יעדן זונטיק פלעגן זיי איינשפּאַנען פערד־און־וואָגן, אַרויספאָרן קיין דייטשלאַנד, דאָרט כאַפּן לעשטשעס, שלייענס, העכט און דאַנערשטיק פלעגן זיי קומען אַהיים מיט פולע קאַסטנס פיש. ווינטער פלעגן זיי ברענגען סטינקעס, וואָס די באַלע־באָסטעס פלעגן קאָכן אין זיס און אין זויער. יעדער פישער האָט געהאַט זיינע געדונגענע אָזיערעס.

אַלס קינד בין איך איין מאָל געפאָרן מיט די פישער צו די דייטשישע אָזיערעס און כ׳געדענק ווי זיי האָבן דאָרט געגעסן געפּרעגלטע לעשטשעס אין פּוטער מיט לאַטקעס פון געריבענע קאַרטאָפל און צוגעטרונקען אָקאָוויט (קיין פליש האָבן די יידן אין דייטש־לאַנד נישט געגעסן, צוליב כשרות). ס׳זענען געווען יידן, וואָס פלעגן פאָרן כאַפּן פיש אין דייטשלאַנד און זיין דאָרט אַ גאַנצן חודש. זיי פלעגן קומען קיין כּאַזשעל, כּדי צו באַנייען „די קאַרטע״. דאָס זענען געווען פישער־ספּעציאַליסטן, וועלכע פלעגן פאַרדינען 6—8 רובל אַ וואָך און האָבן געקענט גוט צוגרייטן דאָס פיש־פאַנג.

ר׳ נפתלי „כהן־גדול״ פלעגט פירן פיש קיין וואַרשע און צוריק. ער פלעגט קומען מיט אַ בריטשקע אָדער מיט די בעלי־עגלות. שפּעטער, ווען ער איז געוואָרן אויס פישער און גענומען מאַכן ברויט־קוואַס, האָט ער דערציילט דעם סוד: „ווען איך פלעג גוט פאַרדינען פון די פיש פלעג איך קומען מיט די בעלי־עגלות, אַז מיינע קאָנקורענטן זאָלן הנאה האָבן מיינענדיק, אַז כ׳האָב שלעכט פאַרדינט; ווען אָבער כ׳האָב באמת שלעכט פאַרדינט, פלעג איך קומען מיט אַ בריטשקע, אַז די קאָנקורענטן זאָלן האָבן האַרץ־קלעמעניש, מיינענדיק, אַז איך האָב גוט פאַרדינט״...

שניידער

אין כּאַזשעל זענען געווען אַ סך בעל־מלאכות וואָס האָבן געהאַט פּרנסה בדוחק. בלויז עטלעכע האָבן „געמאַכט אַ לעבן״.

ר׳ פייוול־בערל דער שניידער האָט געהאַט אַ וואַרשטאַט און געאַרבעט מיט געזעלן. ער פלעגט עקספּלאָאַטירן די לערן־ייִנגלעך, וואָס האָבן געאַרבעט ביי אים פון „נאָכן

ערשטן מנין" ביז שפּעט אין דער נאַכט (די נאַכט פון דאָנערשטיק אויף פרייטיק, ווי אויך פאַר די יום־טובים פלעגן זיי אַרבעטן גאַנצע נעכט).

מיין פעטער דוד־הערש יוכט איז געווען אַ שניידער. ווען ער איז אַלט געוואָרן 21 יאָר, האָט מען אים גענומען אין רוסישן מיליטער און געדינט האָט ער אין סיביר. ער איז אַוועק פון דער היים נאָך סוכות און איז אָנגעקומען אין זיין איינהייט אַרום פסח (געפאָרן דעם גאַנצן ווינטער). די גאַנצע 4 יאָר פון זיין דינסט האָט ער נישט געגעסן פון קעסל צוליב כשרות און אָפּגעקומען מיט „טרוקנס". נאָכן מיליטער איז ער געפאָרן קיין אַמעריקע ווו ער האָט שווער געאַרבעט 4—5 יאָר און אַהיים געקומען מיט אַ פּאָר הונדערט דאָלאַר. מיט דעם דאָזיקן געלט איז ער צוריקגעקומען קיין כאָזשעל (מיטגע־בראַכט אויך אַ געזעלן־קאַרטע), געעפנט אַן אייגענעם וואַרשטאַט און שווער געאַרבעט, כדי צו פאַרדינען אויף פרנסה.

סימנים פון אָרעמקייט

דער דאָקטאָר מיעטשענסקי איז געווען אַ גוטער מענטש. די ערשטע רפואות, וואָס ער פלעגט פאַרשרייבן איז געווען 2—4 גלעזער מילך (אין דער פרי און אין אָוונט) און אַ „יאַכל", אַ גוטע זופּ מיט פלייש אויף יעדן מיטאָג. אַ גרויסער טייל פון זיינע יידישע פּאַציענטן איז געווען אומדערנערט און זיי האָט ד"ר מיעטשענסקי געהייסן עסן פיל גרינס. די יידן האָבן נאָך דאַן נישט געוווּסט פון רויע מערן (אָדער פּאָמידאָרן), זיי פלעגן עסן אַ מערן־צימעס און דאָס נאָר פרייטיק צו נאַכט. איך געדענק ווי מען האָט דערציילט, אַז ווען אַ פּשוטער ייד איז אַריינגעקומען מאָנען אַ חוב צו אַ „באַלעבאַטישן יידן" און ער האָט אים געטראָפן ביים מיטאָג עסנדיק צימעס, איז ער אַרויס מיט אַ געוואַלד „מיך הייסט איר וואַרטן מיטן געלט אויף מאָרגן און איר עסט צימעס אין מיטן דער וואָך"...

בדרך כלל, האָט אַ באַלעבאַטישע משפּחה געגעסן צוויי מאָל אַ טאָג: פרישטיק נאָכן דאַווענען, און „וויעטשערע" נאָך מעריב. אַ פונט פלייש (450 גראַם) האָט געקאָסט אַנדערהאַלבן גילדן, און אַ פונט ברויט האָט געקאָסט אַ „פּירער" (2 קאָפּיקעס). אַממערסטן האָט מען געגעסן קאָרן־ברויט (ראַזוווקע), מ'האָט אַליין געבאַקט גרויסע ברויטן פון 10—12 פונט יעדער. אין די באַלעבאַטישע הייזער האָט מען געגעסן געבייטלט אָדער האַלב־שוואַרץ ברויט. יעדן פרימאָרגן פלעגט יעדעס קינד קריגן אַ זעמל אויף מאַכן „המוציא". אַ זעמל האָט געקאָסט אַ „צווייער" (1 קאָפּיקע); 3 זעמל אַ „פינפער" (צוויי און אַ האַלבע קאָפּיקע).

צווישן יידן און קריסטן

די באַציאונגען צווישן יידן און קריסטן זענען געווען זייער גוטע, מען קען אַפילו

זאָגן אידעאַלע, לויט יענע צייטן. איך געדענק נאָר איין פאַל פון אַ שפּאַנונג, אינעם יאָר 1905/6, בעת דעם „גרינעם דאַנערשטיק״, נאָך פּסחא. מען האָט דאַן גערעדט, אַז די קריסטן גרייטן זיך צו מאַכן אַ פּאָגראָם אין שטעטל.

אין יענער צייט איז געווען רב אין שטעטל הרב ראָזענשטראָך זצ״ל (דער עלקישער רב), אַ גרויסער רעדנער און עילוי, ווי אויך אַ גרויסער קענער פון דער אייראָפּעאישער ליטעראַטור. דער קאָמענדאַנט איבער דער גרענעץ און פון די „אָביעזשטשיקעס״ (גרעצ־נעץ־וועכטער) איז דאַן געווען דער רוסישער פּאָלקאָווניק כאַבאַראָוו, וועלכער האָט זיך זייער באַפריינדעט מיטן רב און פלעגט אָפט אַריינקומען צו אים אויף אַ שמועס. דער רב האָט דערציילט דעם פּאָלקאָווניק וועגן דער מורא פאַר אַ פּאָגראָם און ער האָט פאַרזיכערט דעם רב, אַז קיין פּאָגראָם וועט נישט פאָרקומען. ער האָט נאָר געבעטן, אַז בעת דער פּראָצעסיע זאָלן יידן זיך נישט דרייען אין די גאַסן. און ס׳איז ווירקלעך אַלץ אַריבער בשלום.

אַחוץ דער גרענעץ־מאַכט זענען אין כאָזשעל געווען: אַ „סטאַרשער״ סטראַזשניק מיט אַ געוויינלעכן סטראַזשניק, אַ „סטאַרשער״ זשאַנדאַרם מיט אַ געהילף, און אַ וואָיט, וועלכן מען האָט געוויילט יעדע 3־4 יאָר. אַלע יאָרן איז אָבער געווען דער זעל־ביקער וואָיט קאָבילענסקי, וואָס האָט געהאַט אַ קאַנצעלאַריע מיט אַ שרייבער.

יעדן מאָנאַט פלעגט יעדער יידישער איינוווינער גיין אין דער קאַנצעלאַריע, כדי אַרויסצונעמען אַ „קאַרטע״ אויף אַריבערגיין דעם גרענעץ קיין פּלאַמבערג. אָפּיציעל האָט די „קאַרטע״ גאָרנישט געקאָסט, אָבער יעדערער פלעגט ביי דער געלעגנהייט דאָך באַצאָלן דעם וואָיט אַ צוואַנציקער״ (10 קאָפּיקעס) און דעם שרייבער אַ „צענער״ (5 קאָפּיקעס).

דער „סטאַרשער״ סטראַזשניק קאָלעשניקאָוו איז געווען גאָר היימיש מיט די יידישע בעלי־מלאכות — יעדן פּרייטיק פלעגט ער קריגן: חלה פון די בעקערס, פלייש פון די קצבים און אַנדערע זאַכן פון די איבעריקע האַנטווערקער...

א שאָסיי אויף דער מאַפּע...

איך געדענק ווי ס׳זענען אַראָפּגעקומען אינזשינירן קיין כאָזשעל און אָנגעהויבן מעסטן די וועגן, כדי צו בויען אַ שאָסיי קיין פּרושניץ. ביז דער ערשטער וועלט־מלחמה איז כאָזשעל געלעגן ווי אין אַ מדבר, אַרומגערינגלט פון אַלע זייטן מיט זאַמדן און אַפילו די 2 ק״מ ביז צום גרענעץ האָט מען געדאַרפט דורכפאָרן דורך זאַמדן. עס איז געווען בלויז איין אויסגעפאָרענער וועג פון צוויי „קאָלעס״: אַ ברייטע „קאָלע״ פאַר דייטשישע וועגענער און אַ שמאָלע „קאָלע״ פאַר די פּוילישע וועגענער.

אין שטעטל איז געווען גרויס די שמחה: אַ קלייניקייט מען גייט בויען אַ שאָסיי קיין כאָזשעל. די פּויערים האָבן אָנגעהויבן פירן שטיינער, אָבער ביסלעכווייז האָט מען

דאָס פּירן אָפּגעשטעלט און נאָר די קופּעס שטיינער האָבן עדות געזאָגט, אַז מען האָט געוואָלט בויען אַ שאָסיי... אין פיל יאָרן שפּעטער, ביים אויסברוך פון דער ערשטער וועלט־מלחמה, האָט זיך אַרויסגעוויזן די גרויסע אַפּערע, וואָס האָט זיך פּאַרוויקלט אַרום שאָסיי.

ביים אָנהויב פון קריג, האָבן די רוסן געהאַט דערפּאָלגן אין מזרח־פּרייסן און די באַרימטע סאַמסאָנאָווס אַרמיי איז אַריין קיין פּרייסן. ווען די אַרמיי האָט גערירט פון פּרושניץ קיין מיכאָווע (אַ דאָרף 3 ק״מ פון פּרושניץ) איז נאָך געווען דאָרט אַ שטיקל ברוקירטער וועג, אָבער פון מיכאָווע קיין כאָזשעל (אַ מהלך פון 24 ק״מ) איז געווען נאָר אַ שווערער זאַמדיקער וועג. זענען טאַקע די גרויסע שווערע האַרמאַטן, געשפּאַנטע אין פיר אָדער זעקס פערד, איינגעזונקען אין די זאַמדן. דאַן האָבן די גענעראַלן פּאַר־וואונדערט אַרויסגענומען זייערע מאַפּעס און געזוכט דעם שאָסיי פון פּרושניץ קיין כאָזשעל, וואָס האָט אָבער עקזיסטירט נאָר אויף דער מאַפּע...

נאָך דער מפּלה פון גענעראַל סאַמסאָנאָווס אַרמיי אין מזרח־פּרייסן, איז אַ טייל פון דער אָפּגעראַטעוועטער אַרמיי ווידער געקומען קיין כאָזשעל און פון דאָרט געצויגן ווייטער, איבערלאָזנדיק אין די זאַמדן די מערהייט פון זייער אַמוניציע.

די יידן פון כאָזשעל און אומגעגנט האָבן געמוזט באַצאָלן פּאַר סאַמסאָנאָווס מפּלה. נאָך זיין טויט האָט די אָנפירערשאַפט איבער דער אַרמיי איבערגענומען דעם קיסרס ברודער, ניקאָליי ניקאָלאַיעוויטש, וועלכער האָט באַפוילן אַרויסצוטרייבן אַלע יידן 50 ק״מ פון די גרענעץ־שטעטלעך. די כאָזשעלער יידן זענען געווען פון די ערשטע אַרויסגע־טריבענע און זייער מאַרטיראָלאָגיע איז שווער צו באַשרייבן. פיל משפחות זענען שוין מער נישט צוריקגעקומען אַ היים, זיי זענען היימלאָזע אויסגעשטאָרבן פון הונגער און קראַנקייטן אין אַנדערע ערטער.

ווי נאָר די דייטשן זענען אַריבער דעם גרענעץ, האָבן זיי אָנגעהויבן בויען אַ שאָסיי קיין פּרושניץ, קראַסנאָשיעלץ און כאָזשעל. זיי האָבן טאַקע סוף־סוף אויסגע־פּלאַסטערט אַן אמתן שאָסיי, נישט נאָר אויף דער מאַפּע...

פּערזענלעכקייטן און טיפּן

די שיינע בעלי־בתים פון די משפחות: לאַכאָווער, ניצקעס און גוויאַזדע, האָבן געפירט פישעריי־געשעפטן ביז ראָסטאָוו אויפן דאָן. אַ גאַנצן יאָר פלעגן זיי פאַרברענגען אין רוסלאַנד און קומען קיין כאָזשעל נאָר אויף פסח און ימים־נוראים. דאָס שטעטל האָט זיך געגרויסט מיט זיינע נגידישע משפחות, ספּעציעל מיט דער משפחה לאַכאָווער וואָס איז געווען פון די ערשטע קולטור־טרעגער אין כאָזשעל. בעת דער ערשטער וועלט־מלחמה האָבן די משפחות לאַכאָווער און ניצקעס פאַרלאָזט

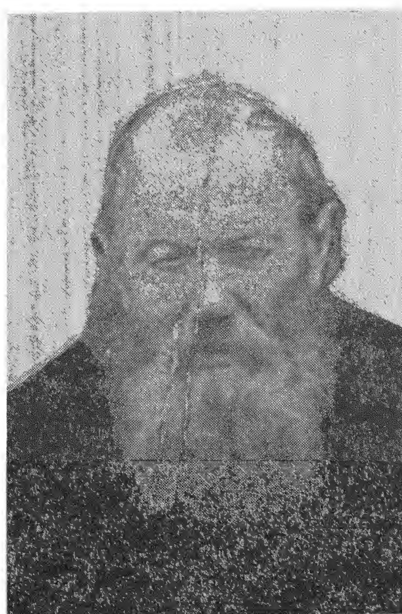
יעקב זילבערמאַן

משה־זרח „דער דזיעדזיץ"

אהרן־מאָטל בעקערמאַן און כאַצקל סעגאַל

יוסף מונקאַרש

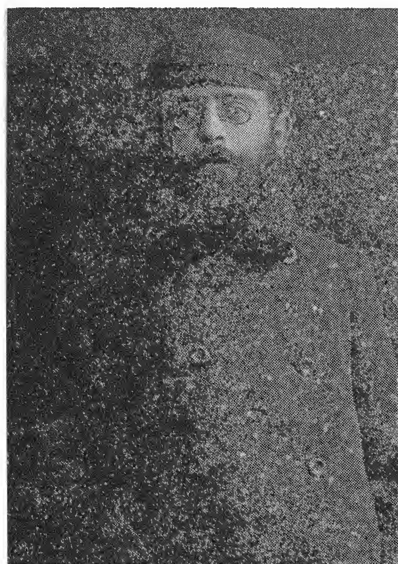
חיה־אסתר זאַבלודאָווסקי

נפתלי זאַבלודאָווסקי

מלך ציטריניאַזש („דער רופא")

ישראל־יוסף ביילאָוויטש

כאַזשעל, פאַרבליבן איז נאָר ר׳ משה־אהרון גוויאַזדע ז״ל מיט זיין פרוי, וועלכע מ׳האָט גערופן „די ענגלישע מלכּה״.

ר׳ משה־אהרון איז געווען פון די ערשטע משכּילים אין כאַזשעל. זיין שטוב איז געווען די איינציקע אין שטעטל, וואָס האָט געהאַט אַ פאַרקאַן אַרום און בוימער אין פראָנט. ער איז געווען דער גרינדער פון דער ערשטער יידישער קאָאָפּעראַטיווער קאַסע און ביזן לעצטן טאָג פון זיין לעבן — אַ מיטגליד פון איר פאַרוואַלטונג און דער קאַסירער. אין דער פאַרוואַלטונג זענען צוזאַמען מיט אים געווען: מרדכי ביראַן, אַהרון־מאָטל בעקערמאַן, טעוול פאַטער, מרדכי־מענדל פאַרבעראָוויטש, משה קאָוואַל און א. מ. אַדלער.

*

פאַר דער ערשטער וועלט־מלחמה, איז געשטאַנען אין מיטן מאַרק אַ 2־שטאָקיק הויז, וואָס האָט געהערט צו ר׳ יוסף־מאיר לייבס ז״ל. ער איז געווען אַ נידעריקער, מיט אַ שיינער באָרד און גרויסע ברעמען, שטענדיק ערנסט. געהאַט האָט ער אַ גרויסן אייזן־געשעפט — דאָס געוועלב צוזאַמען מיטן וווינונג, וואָס האָט פאַרמאָגט עטלעכע גרויסע צימערן.

ר׳ יוסף־מאיר איז געווען אַ „פאַרברענטער״ גערער חסיד און זיין פרוי איז געווען אויך זייער פרום, שטענדיק געשטאַנען מיטן סידור אין האַנט און געוואַרט ביים פענצטער אויף משיחן. זייער שטוב איז געווען אָפן פאַר אַלעמען. אַלע סעודות און קידושים פון „חברה קדישא״ פלעגן פאָרקומען ביי זיי אין שטוב (אין דער זעלבער שטוב, אויפן 2־טן שטאָק, האָט געוווינט איינער פון דער משפּחה ניצקעס). טראָץ דעם וואָס יוסף־מאירס שטוב איז געווען אַ „חסידישע שטוב״ האָט זי דווקא אַרויסגע־געבן איינעם פון די ערשטע משכּילים: מרדכי אייזנשטאַט, וועלכער איז אויך געווען פון די ערשטע כאַזשעלער חלוצים אין ארץ־ישראל.

*

אין שכנות מיט ר׳ יוסף־מאיר לייבס שטוב, איז געווען ר׳ איטשע־מאיר ריכטערס שטוב, מיט אַ גרויסן הורט־ און קאָלאָניאַל־געשעפט. אין דער זעלבער שטוב איז אויך געווען דער „מאָנאָפּאָל״ פון שטאַרקע געטראַנקען, דאָרטן פלעגן יידן קויפן אויף שבת אַ פלעשעלע 95% ספּירט און קריסטן פלעגן פאַרטרינקען זייער ביטער לעבן...

פון צווייטן זייט פון ר׳ איטשע־מאיר געשעפט, איז געווען דאָס געשעפט פון דער משפּחה, וועלכער מען האָט גערופן „די גראַיעסקעס״ (דאָרט האָבן אַממערסטן געקויפט די „אָביעזשטשיקעס״, גרענעץ־וועכטער). די גאַנצע משפּחה האָט עמיגרירט קיין קאַנאַדע און דער זון יהודה איז דאָרט אַ באַוווסטער נדבן (ער האָט אויך געשריבן אַ ספר־תורה אין בית־הכּנסת פון רעננה, ישראל).

*

דער הויפּט בריוון־שרייבער אין דייטש איז געווען ר׳ אברהם שער, וואָס איז אויך געווען אַ „באַגלייבטער" ביי די סוחרים. ער האָט געהאַט פיר טעכטער (ענציעלע, מלכה, רוזשקע און לאה) און צוויי זין (יעקב און מאיר), אָבער לײדער איז פון זיי קיינער נישט פאַרבליבן.

ר׳ אברהם איז געווען אַ פּעאיקער יונגערמאַן, אַ פריילעכער און פול מיט הומאָר, אָבער אין געשעפטן האָט ער נישט מצליח געווען און זיך געמאַטערט דעם גאַנצן לעבן. באַלד נאָך זיין חתונה, האָט מען ביי אים צוגענומען די „קאַרטע" (די דערלויבעניש אַריבערצוגיין קיין דייטשלאַנד), וואָס האָט דאַן געהייסן פאַרלירן די פרנסה.

ער איז געווען אַ הייסער ציוניסט און אַגיטירט, אַז מען זאָל פאָרן קיין ארץ־ישראל, מיט אַלע וועגן. בעתן מאַנגל אין סערטיפיקאַטן, האָט ער דווקא געהאַט אַ „פּראָטעקציע" צו קריגן אַ סערטיפיקאַט, אָבער ער האָט די געלעגנהייט פון אַ „פּראָטעקציע" נישט געוואָלט אויסנוצן, ווי אויך נישט געוואָלט איבערלאָזן די גאַנצע משפחה. אַזוי אַרום איז אויך די דאָזיקע משפחה אומגעקומען צוגלייך מיט אַלע כאָזשעלער יידן, אין דער תקופה פון אומקום.

גרשון שניאַדאָווער

לעצטע שפּורן פון לעבן און אומקום

סעפּטעמבער 1939 — יוני 1941

אין אויגוסט 1939 — פאַרן אויסברוך פון דער פּויליש־דייטשער קריג — איז די אַטמאָספער, ספּעציעל ביי דער יידישער באַפעלקערונג, געווען זייער אַ דערדריקנדיקע, ווייל מען האָט געפילט, אַז די מלחמה איז זייער נאָענט. מיטן אויסברוך פון קריג איז געקומען אַ פאַראָרדענונג פון דער פּוילישער מאַכט, אַז די גאַנצע באַפעלקערונג — סיי פּאָליאַקן, סיי יידן — מוזן זיך עוואַקואירן פון דעם סטראַטעגישן פּונקט, ווו ס׳געפינט זיך אונדזער שטעטל כאָזשעל (אַנדערהאַלבן קילאָמעטער פון דער מזרח־פּרייסישער גרענעץ).

די באַפעלקערונג האָט פאַרלאָזט דאָס שטעטל און אַנטרונען אין דער אַרומיקער געגנט, לויטן איינזען פון יעדן איינעם, ווייל די אָרטיקע אַדמיניסטראַציע האָט נישט געהאַט קיין שום עוואַקואירונגס־פּלאַן. די יידישע באַפעלקערונג האָט געשטראָמט

ספעציעל אין די שטעטלעך: קראַסנאָשעלץ, מאַקאָוו־מאַזאָוויעצק, פּרושניץ און מלאַווע (כדאי צוצוגעבן, אַז די מערהייט יידן פון כאָזשעל האָט זיך קאָנצענטרירט אין מאַקאָוו).

דריי טעג נאָכן פאַרנעמען כאָזשעל דורך די דייטשן, זענען די פּאָליאַקן צוריקגעקומען אין שטעטל און גלייך גענומען מיטאַרבעטן מיט די דייטשן ביים באַרויבן דאָס איבער־געבליבענע יידישע פאַרמעגן, און ביים שאַפן צחאַמען אַ לאָקאַלע אַדמיניסטראַציע אונ־טער דער לייטונג פון אַ נאָמינירטן דורך די דייטשן בירגערמייסטער, דער אַרבעטער פון דייטשער אָפּשטאַמונג — לאָרענץ.

עטלעכע יידישע משפחות, וואָס האָבן זיך געפונען אין מאַקאָוו, ווי די פאַמיליעס פון אברהם שער, סעגאַל און אַנדערע, האָבן איבערגעוואַנדערט דעם טייך בוג, ווו ס'האָבן געהערשט די סאָוויעטן, באַזעצנדיק זיך אין די שטעט ביאַליסטאָק און סלאָנים.

בעת די דייטשן זענען אַריין קיין כאָזשעל, זענען דאָרט קיין יידן נישט געווען. די כאָזשעלער יידן זענען שפּעטער מערסטנטייל אומגעקומען אין מאַקאָווער געטאָ, פון וואַנען מ'האָט זיי גרופּנווייז אַרויסגעפירט 13 קילאָמעטער פון שטאָט, אויפן פולטוסקער וועג, אין אַ וועלדל, דאָרט האָט מען אַ טייל דערשאָסן און פון פאָרויס צוגעגרייטע

די משפחה שניאַדאָווער (1938)

גריבער. אַ טייל איז געוואָרן אַרויסגעפירט אין די פאַרניכטונגס־לאַגערן פון אוישוויץ און טרעבלינקע. די יידן פון כאָזשעל, וואָס האָבן זיך באַזעצט אין סלאָנים — זענען אומגעקומען אין סלאָנימער געטאָ, אין יאָר 1942.

איך און מיין ברודער יצחק האָבן פאַרלאָזט וואַרשע אַ חודש נאָך קריגס־אויסברוך און געלאָזט זיך אין דער ריכטונג פון סעמיאַטיטש, דורכצושמוגלען דעם טייך בוג, בכדי אָנצוקומען קיין ביאַליסטאָק. נאָך דריי טעג בלאָנדזשען, איז אונדז געלונגען מיט אַ שיפל דורכצושניידן דעם בוג, און... מען איז גלייך אַריינגעפאַלן אין די הענט פון אַ סאָוויעטישן פאַטראָל, וועלכער האָט אונדז אָפּגעפירט אין דער קאָמענדאַנטור קיין ביאַליסטאָק. דאָרט, נאָך אַ קורצער אויספאָרשונג, האָט מען אונדז באַפרייט.

פון ביאַליסטאָק האָבן מיר זיך געלאָזט אין דער ריכטונג פון לאָמזשע, קיין קאָלנע (מיין מוטערס געבורטשטאָט), און צו אונדזער גרויסער איבערראַשונג, האָבן מיר דאָרט געפונען אונדזער גאַנצע פאַמיליע. נאָך דריי חדשים פון אונדזער זיין אין דעם שטעטל קאָלנע, האָט די סאָוויעטישע מאַכט דורכגעפירט אַ רעגיסטראַציע פון אַלע יידישע פליטים. די וואָס האָבן דעקלאַרירט, אַז זיי ווילן בלייבן אויפן אָרט, האָבן באַדאַרפט אָננעמען די סאָוויעטישע בירגערשאַפט מיטן פאַראַגראַף 11, לויט וועלכן מ׳האָט נישט געהאַט קיין רעכט צו וווינען אין אַ גאַנצער ריי שטעט און געמוזט זיך באַזעצן 100 קילאָמעטער ווייט פון דער רוסישער גרענעץ, דאָס הייסט, בלייבן צווייטראַנגיקע בירגער. די ברירה איז געווען: צוריקפאָרן אין די פריערדיקע היימען — צום דייטש.

איך מיט מיין גאַנצער פאַמיליע — אַחוץ מיין ברודער יצחק — האָבן זיך פאַררעגיסטרירט צו בלייבן ביי די סאָוויעטן. מיין ברודער יצחק, וועלכער האָט נישט אָנגענומען די סאָוויעטישע בירגערשאַפט, אָנשטאָט צו שיקן אים קיין וואַרשע, האָט מען אים — צוזאַמען מיט די אַלע פאַררעגיסטרירטע צוריקצופאָרן קיין פוילן — אַוועקגעשיקט אין די אַרבעטס־לאַגערן קיין סיביר.

מיר האָבן געמוזט פאַרלאָזן דאָס שטעטל קאָלנע און נאָך לאַנגע וואַנדערונגען האָבן מיר זיך באַזעצט אין אַ קליין פּראָווינץ־שטעטל שוויענטאַ וואָליאַ, אין פינסקער ראַיאָן. קיין אַרבעט האָבן מיר דאָרט נישט געקענט באַקומען, ווייל מיר זענען געווען „ביעזשענצעס", און מיר האָבן געליטן הונגער און נויט. נאָך גרויס מי האָב איך באַקומען אַרבעט אין אַ שפּיטאָל אַלס געהילף־־בוכהאַלטער, אָבער דער לוין האָט נישט דערמעגלעכט צו דערנערן די פאַמיליע. דורך דער פּראָטעקציע פון דעם יידישן דאָקטאָר גיטעל, וועלכער איז דעמאָלט געווען דער דירעקטאָר פון געזונטהייט־אַמט, האָט מען מיר פאַרגרעסערט מיין לוין און געגעבן בעסערע לעבנס־באַדינגונגען.

אין יוני 1940 האָט מען מאָביליזירט מיין ברודער דויד אין דער רויטער אַרבעטס־אַרמיי, פון וואַנען ער איז מער נישט צוריקגעקומען און ביז היינט ווייסט מען נישט ווו ער איז אהינגעקומען. איך גופא האָב איבערגעוואַנדערט אין אַ שכנותדיק שטעטל לוביע־

שאָוו, נעבן קאַמין־קאָשירסק. דאָרט האָב איך זיך איינגעאָרדנט אויף אַ מלוכהשן פּאָסטן ביי וואַלד־אַרבעט און גיך אַוואַנסירט אַלס פאַראַנטוואָרטלעכער פאַר אַפּראָוויזאַציע־ און באַקליידונגס־באַדערפענישן פון די דאָרטיקע אַרבעטער. נאָך אַ קורצער צייט האָב איך אַראָפּגעבראַכט צו זיך מיינע עלטערן פון שוויענטאַ וואָליאַ, אַזוי, אַז אין דעם שטעטל זענען געבליבן נאָר מיין שוועסטער דבורה מיט איר מאַן משה און די באָבע שייווע (מיין פאָטערס מוטער).

אומקום און נקמה

אין יוני 1941, ווען עס איז אויסגעבראָכן די קריג צווישן די דייטשן און די רוסן, איז אין די ערשטע טעג אומגעקומען מיין פאָטער. די אוקראַינער האָבן אים געשאָסן צוזאַמען מיט אַנדערע 80 יידן פון שטעטל. די טויטע קערפּערס זענען געלעגן אויפן פעלד נישט באַגראָבן, ווו הינט און ווילדע חיות האָבן זיי צעריסן און צעשלעפּט. ווען מיר האָבן באַקומען אַ דערלויבעניש פון דער מאַכט זיי צו באַגראָבן, איז שוין נישט געווען וועמען צו ברענגען צו קבר ישראל.

אין דער זעלבער צייט זענען אומגעקומען אין שוויענטאַ וואָליאַ מיין שוועסטער מיטן מאַן, ווי אויך די באָבע שייווע, אין אַ פּאָגראָם פון די אוקראַינער. מיין מוטער שרה־מאַשע און מיין פרוי צילע זענען אומגעקומען אין לוביעשאָווער געטאָ אין יאָר 1942, בעת אַן אַקציע פון איבער 350 פרויען און קינדער, וועלכע מען האָט אויסגעטאָן נאַקעט אין שול און געפירט איבער דער שטאָט צו די פאָרויסצוגעגרייטע גריבער, נעבן בית־הקברות, און זיי דאָרט דערשאָסן מיט מאַשין־געווער.

געבליבן בין איך איינער אַליין פון מיין גאַנצער פאַמיליע. פון דער לעצטער אַקציע אין לוביעשאָווער געטאָ אין נאָוועמבער 1942, איז מיר געלונגען צו אַנטלויפן. איך האָב זיך אויסבאַהאַלטן אין אַ וואַלד, דערנאָך זיך דערשלאָגן אין אַ רוסישער פּאַר־טיזאַנער־איינהייט ווו איך האָב אין משך פון דריי יאָר, טאָג־און־נאַכט, געשטאַנען אויג־אויף־אויג קעגן די דייטשן און געקעמפט ווי אַ לייב, בכדי וואָס מער געהרגעטע דייטשן צו האָבן אויף מיינעם ריינעם געוויסן. איך האָב געלעכצט נאָך נקמה, פאַר מיינע עלטערן, שוועסטער און ברידער און פאַר אַלע יידן.

ענדע מערץ 1943, האָב איך אָנטייל גענומען צוזאַמען מיט אַ גרויסער גרופּע פּאַר־טיזאַנער אין אַ דרייטאָגיקער שלאַכט קעגן די דייטשן, אין שטעטל לוביעשאָוו, ווו עס זענען אומגעקומען מיינע נאָענטסטע. פיר אַ זייגער פאַרטאָג זענען מיר אַריין אין שטעטל, און איך בין גלייך צוגעשפּרונגען צו די צוויי גרויסע מאַסן־גריבער נעבן שול, ווו עס ליגן באַגראָבן עטלעכע הונדערט יידן. די גריבער זענען נאָך געווען פריש, די ערד האָט זיך דאָרט געשפּאָלטן און עס האָט פון זיי געשפּריצט ווי פון אַ פאָנטאַן שוואַרץ בלוט. איך בין געבליבן ווי פאַרשטיינערט, אָנגעשפּאַרט מיין קאָפּ אויף דער לופע פונעם

אויטאָמאַט, און מיט טרערן אין די אויגן האָבן מײַנע ליפּן זיך באַוועגט זאָגנדיק שטיל קדיש...

דערנאָך האָב איך זיך געלאָזט מיט דער גרופּע פּאַרטיזאַנער זוכן די באַנדיטן פון שטעטל. אין אַ געסל, נעבן קלויסטער, האָבן מיר באַמערקט די שטוב ווו עס האָט געוווינט דער אוקראַינישער אַטאַמאַן איסאַיעוו, דער אָנפירער פון די פּאָגראָמען און דער קאָמענדאַנט פון דער אוקראַינישער פּאָליציי. מיר זענען אַריין אינעווייניק און געטראָפן אים זיצן ביים טיש מיט חברים און שפּילן אין קאָרטן. אויפן טיש זענען געשטאַנען פלעשער שנאַפּס מיט פאַרבייסעכץ. כל־זמן איך וועל לעבן וועל איך געדענקען די סאַטיספאַקציע, ווען איך האָב מיטן אויסגעשטרעקטן פּיסטאָלעט אים באַפוילן זיך לייגן אויף דער ערד. איך האָב אים געטראָטן מיט די פיס אויפן דייטשישן שטייגער און מיטן אויטאָמאַט געקלאַפּט איבערן קאָפּ. ער האָט מיך דערקענט, געבעטן רחמים, אָבער איך בין נאָך מער ווילד געוואָרן און צום סוף איז אַ האַלב־טויטן אַרויסגעוואָרפן דורכן פענצטער און צוגעגעבן אַ גאַנצע סעריע קוילן. איך האָב געפילט אַ באַרואיקונג. כאָטש פון מיין שטערן האָט זיך געגאָסן אַ קאַלטער שווייס. עס האָט זיך מיר דאַן אויסגעדוכט, אַז איך בין דער גליקלעכסטער מענטש אויף דער וועלט, נישט דערפאַר, ווייל איך בין לעבן געבליבן, נאָר דערפאַר, וואָס איך האָב די מעגלעכקייט זיך נוקם צו זיין אין די באנדיטן און מערדערס, וואָס האָבן אויף אַ גרויזאַמען אופן געמאָרדעט דאָס יידישע פאָלק.

אין מאַי 1944 האָט אונדזער פּאַרטיזאַנער־איינהייט זיך געטראָפן מיט דער רויטער אַרמיי אין שטעטל דאָמבראָוויצע, נעבן סאַרנע. איך בין אַריינגעטראָטן אַלס פרייוויליקער אין מיליטער און געקעמפט אויף דער ערשטער ליניע אויפן 3־טן פּריבאַלטישן פראָנט, געוואָרן צוויי מאָל פאַרוווּנדעט, דאָס לעצטע מאָל אין פּאַרק קלייפּעדאַ (מעמל), צוויי וואָכן פאַר דער ענדע פונעם קריג. פון ריגער שפּיטאָל בין איך געפאָרן גלייך קיין ביאַליסטאָק און אָנגעקומען אַהין אינעם טאָג פון פאַרענדיקן די מלחמה, דעם 9טן מאַי 1945.

מיין שטרעבן איז געווען צו באַזוכן כאָזשעל, אָבער פון יידישן קאָמיטעט אין וואַרשע האָט מען מיך אָפּגעהאַלטן, ווייל ס׳האָבן נאָך דאַן גראַסירט פּוילישע באַנדעס, וואָס האָבן געהרגעט יידן. מיט אַ יאָר שפּעטער, סעפּטעמבער 1946, האָבן איך באַשלאָסן פאַר יעדן פּרייז צו באַזוכן מיין היימשטעטל.

כאָזשעל נאָך דער מלחמה

געפאָרן בין איך פון דער פּראַגער אויטאָבוסן־סטאַציע (פּ.ק.ס.) לויט דער ליניע וואַרשע—נאַשעלסק—פּולטוסק—מאַקאָוו־מאַז.—פּרושניץ—כאָזשעל. אין אויטאָבוס האָט זיך אויף מיר קיינער נישט אומגעקוקט עס האָט זיך געלאָזט מערקן אַז אויך דער אויטאָבוס איז יידן־ריין. קריסטן פון דער וואַרשעווער פּראָווינץ, מיט פּעק און פּעקלעך, זיצן

אויף די בענק, עסן וווּרשט מיט ברויט, — דאָס זענען די „יורשים" פון די יידישע קליינהענדלער אויף דער וואַרשעווער ליניע וואָס האָבן דאָ אַזוי לעבהאַפטיק זיך באַוועגט פאַר דער מלחמה, אין געראַנגל פאַר פרנסה און עקזיסטענץ.

איך בין געזעסן ביים פענצטער און מיט אומעטיקע אויגן אָנגעקוקט די גרינע פעלדער, דערפלעך, ווו עס האָבן אַמאָל געלעבט יידישע משפחות, וואָס זענען געשענדעט און באַרויבט געוואָרן, פאַרברענט, פאַרניכטעט און אָפּגעווישט געוואָרן פון דער ערד. די יידן זענען דערשאָסן און באַגראָבן געוואָרן לעבעדיקערהייט דורך די היטלער־באַנדעס, — די מערדער פון יידישן פאָלק, די גרעסטע פאַרברעכער אין דער וועלט־געשיכטע, די, וואָס האָבן אָנגעצונדן דעם שרעקלעכן פייער פון אומקום אין אונדזער תקופה.

ווי אַ חלום שפּיגלט זיך אָפּ די דאָזיקע נאַקעטע ווירקלעכקייט, וואָס איך זע פאַר מיינע אויגן, דער זעלבער גורל וואָס האָט געטראָפן אונדזער באַליבט היים־שטעטל כאָזשעל, ווו איך פאָר איצט, ווי צו אַן אויסגעלאָשענער פּלאַנעטע. אָט בין איך שוין אין פּרושניץ, אונדזער פּאָוויאַט, ווו איך בין געשטאַנען צום פּריזיוו. איך האָב זיך אַרומגעקוקט איבערן מאַרק און אין די געסלעך, מיינענדיק, אַז איך וועל דאָ טרעפן שמילקע דעם בעל־עגלה, מיט זיינע צוויי אויסגעדאַרטע שקאַפּעס, וואָס פלעגן זיך שלעפּן פון כאָזשעל קיין פּרושניץ (32 קילאָמעטער) גאַנצע 3 שעה. מיר דוכט זיך, אַז ער איז געווען דער ערלעכסטער בעל־עגלה אויף דער וועלט, פון דעסטוועגן האָבן די דייטשן אויך צו אים קיין צוטרוי נישט געהאַט און פאַרקירצט אים דאָס ערלעכע שווערע לעבן.

דער אויטאָבוס פאָרט פאַרביי קליין־ און גרויס־קשינאָוולאָגע און קומט אָן קיין רעמבאַלין. אויף דער לינקער זייט דאַרף זיין דער הויף פון דער משפחה צווירקאָווסקי, דער איינציקער יידישער כאָזשעלער „דזשעדזשיץ". די פעלדער נישט באַאַרבעט, מען זעט נישט קיין שפּור פון לעבן אין דער שטוב, די שיינע ספּעקטן אונטער גלאָז, ווו ס'האָבן זיך אויסגעוואָרעמט פּריצייטיק פון דער זון פּאָמידאָרן מיט טרוסקאַווקעס, זענען פּוסט און פאַריתומט. אָט שטיי איך ביים קרייצוועג אַריינפאָרנדיק אין שטעטל (בזשעסק־רעמ־באַלין—פּשאַנטאַלינע: דאָ, אויף די דאָזיקע שאָסייען און אין די אַרומיקע וועלדלעך, האָט אַמאָל שפּאַצירט די כאָזשעלער יוגנט און יידישע פאַמיליעס האָבן דאָ פאַרבראַכט אויף זומער־ווינונג. אָט בין איך שטיין געבליבן נעבן אילאַטאַסקעס רויטן מויער, זיך דערנענ־טערט צום פענצטער פון קעלער ווו עס איז אַמאָל געזעסן איינער פון די ברידער ווינאַ, וואָס איז געוועזן משוגע (ער פלעגט שטענדיק שמייכלען און שפּייען). דער זייגער איז דריי נאָך מיטאָג, מ'זעט נישט קיין לעבעדיק נפש פאַר די אויגן. רעכטס ביים טייך, זעט מען סימנים פון ליכטנשטיינס פאַרברענטער מיל, ווו עס האָט אַמאָל אויסגעקלאַפּט טאָג און נאַכט דער מעכאַנישער טיק־טאַק. עס דאַכט זיך מיר, אַז די צוויי בריקן איבערן טייך

זענען מיט אַ מאָל קירצער געוואָרן, דאָס טייכל איז טיילווייז אויסגעטריקנט געוואָרן און פאַרוואַקסן מיט ווילדע געוויקסן.

דער אַריינקום אין שטעטל זעט מיר אויס ווי אַ פאַרלאָזטער אַלטער בית־הקברות. איך זע נישט זיצן אויפן טרעפּל דעם ערשטן בעל־הבית פון שטעטל — מויסעיקע. מען זעט נישט אין בריק־געסל נישט יוקלען, נישט דעם „אַלטן בורעך" מיט דער פּיקע, נישט די משפּחות יוכט, כץ און באַכראַך, נישט די פיל אַנדערע יידישע פאַמיליעס, וואָס האָבן זיך דאָ באַוועגט אין גערויש פון פרי ביז נאַכט. באַקאַנטע קריסטלעכע פּנימער דרייען זיך יאָ אַרום אין גאַס און קוקן אויף מיר ווי אויף אַ נעגער צווישן ווייסע.

איך קום אַריין אין מאַרק, נישטאָ „קאַשטשושקאָס פּאָמניק", נישטאָ קיין שילדן מיט די יידישע נעמען, נישטאָ קיין יידישע קונים, נישטאָ קיין יידישע מאַרק־שטייערס, אַפילו די שטיינער פון ברוק, דוכט זיך מיר, זענען מער איינגעזונקען און פאַרוואַקסן מיט ערד. אַלץ זעט מיר אויס מאָדנע קליין און איינגעשרומפּט. די דעכער פון די הייזלעך איינגעפאַלן און באַוואַקסן מיט מאָך, אומעטיקע, ווי זיי וואָלטן געבענקט נאָך זייערע בעלי־בתים. מען הערט נישט קיין יידישן קרעכץ, קיין יידיש געזאַנג. יידישע קינדערלעך לויפן מער נישט איבער די געסלעך און שפּילן נישט אין פּאַלאַנט. גרשון טרעגער גענעצט נישט אויפן טרעפּל ביי משה־הערשן דעם בעקער. שלום־אָשר קוקט נישט אויס קיין קונה פון זיין אָרעם קרעמל, ווי אויך אַנדערע יידישע סוחרים קוקן נישט אַרויס פון זייערע קראָמען. מ'זעט נאָר אַרומדרייען זיך עטלעכע שיכורע גויים אָן אַ שום אויסדרוק פון לעבן און פון מענטשלעכקייט.

איך האָב זיך אָוועקגעשטעלט אין ראָג, נעבן דעם קיילער ריקאָווסקי און געכאַפּט אַ בליק אַרום, בכדי זיך צו דערמאָנען וווּ עס האָבן דאָ געוווינט אַמאָל יידישע פאַמיליעס און קרעמערס. איך זע ווי אין חלום די משפּחה בעקערמאַן און אַקעגנאיבער — גוטלייזער, קאָהן, דער שוואַרצער משהלע, יענקל דער איינבינדער און פיל אַנדערע.

איך לאָז מיך גיין צו מיין שטוב. איך פיל ווי די פיס טראָגן מיך נישט. איך בלייב שטיין עטלעכע מאָל. אויפן דאַך זעט מען בלויז עטלעכע דאַכעווקעס, פון קוימען גייט אַ רויך, די פענצטער זענען טיילווייז פאַרשלאָגן מיט ברעטער. איך שטיי אויף דעם זעלבן אָרט, וווּ מיין טאַטע־מאַמע, שוועסטער און ברידער האָבן אַ לעבן געשאַפן, צענד־ליקער יאָרן געבויט זייער עקזיסטענץ. איך זע זיך אַליין אַלס קינד, ווי איך האָב זיך אַרום שטוב געשפּילט מיט אַנדערע יידישע קינדער, אויסגעהאַקט שויבן ביי שכנים, געשפּילט און געזונגען מיט מיינע עטלעכע ברידער אין דרויסן אויף אַ באַנק ביז שפּעט ביינאַכט. אַלץ ווי אַ חלום...

איך עפן די טיר פון שטוב. עס וווינען דאָרט פיר פאַמיליעס פרעמדע קריסטן, פון די פּיאַסקעס. זיי האָבן זיך שטאַרק פאַרוווּנדערט, ווען איך האָב זיי געזאָגט, אַז איך בין דער בעל־הבית. די גאַנצע שטוב זעט אויס ווי אַ חורבה. איך בין גיך אַרויס מיט טרערן

ביים קבר פון מנוחה צווירקאָווסקי (1928)

ביים אָפּפאָרן פון לייזער צווירקאָווסקי

אַ גרופּע יוגנטלעכע אין פּורים תרצ״ו (1936)

אַ קורס פון עברית ביי דער „תרבות״־שולע

אין די אויגן. נעבן שטוב זע איך ווידער ווי אין אַ חלום אונדזערע שכנים: די משפחות בערלינקה, לאַניעננטער, זאַגאַצקער, מילשטיין, גליקאָווסקי שלמה דער קצב, טיק, גערליץ, קאָזיצע, אַנאַכאָוויטש, ציגנבאָק, ביישווייגער, סאָקאָלאָווער, מאנדערשטיין, פּאַטער און דזיעדזיץ.

איך בין אַריין צוריק אין מאַרק און געטראָפן דעם ערשטן באַקאַנטן קריסט, פּרעדעק פּאָלאָמסקי, דעם געוועזענעם בירגערמייסטערס זון. ער האָט זיך מיט מיר שטאַרק דער־פריט און דערציילט פאַרשידענע פּרטים פון עטלעכע יידישע פאַמיליעס, וואָס זענען דאָ געווען ביים דייטש. ער האָט מיר דערציילט, אַז נוטקע בערענט איז געווען אויסבאַהאַלטן ביי זיין מייסטער האַגע. צום סוף האָבן די גויים אים אויסגעגעבן און די דייטשן האָבן אים דערשאָסן. ער איז אַריין מיט מיר אין רעסטאָראַן צו יאַבלאָנסקין, געטרונקען מיט מיר אַ שנאַפּס, און באַלד זענען זיך צונויפגעלאָפן פיל באַקאַנטע קריסטן, יעדער פון זיי האָט געהאַט וואָס צו דערציילן, אַזוי ווי זיי אַלע זענען געווען יידן־פריינט און קיינער האָט נישט איינגעטונקט זיין האַנט אין יידיש בלוט...

איך בין אַוועק אַליין אין דער ריכטונג פון דער שול, אָבער אומזיסט האָב איך געזוכט אַ זכר פון דער שול און בית־המדרש. עס איז נישט געבליבן אַפילו קיין שטיין אויף דעם פּלאַץ, אַלץ פאַרברענט און פאַרניכטעט צוזאַמען מיט די הייליקע ספרי־תורהס.

פון דערווייטנס זע איך עטלעכע חורבות פון פּשיסוסקערס ברויז. אָט בין איך אין הערצאָגס הויף און זע עס ליגן אויסגעלייגט שטיינערנע מצבות מיט יידישע אויפשריפטן. גייענדיק ווייטער אין דער ריכטונג פון בית־הקברות, האָט זיך אַפילו קיין סימן נישט געלאָזט מערקן. ווען איך גיי אפילו 10 קילאָמעטער וואָלט איך דעם בית־הקברות נישט געפונען, ווייל ער איז פאַראַקערט און פאַרניכטעט. מען קען אַפילו נישט געפינען דעם ריכטיקן פּלאַץ ווו דער בית־הקברות איז אַמאָל געווען...

אַזוי האָב איך געזען מיין היימשטעטל נאָכן יידישן חורבן — דאָס שטעטל, וואָס איז געווען באַוווסט אין דער גאַנצער געגנט מיט זיינע לומדים מתנגדים און חסידים, מיט פאָרגעשריטענער יוגנט, ציוניסטישע און סאָציאַליסטישע באַוועגונגען, מיט בעלי־בתים און בעלי־מלאכות, סוחרים, אַרבעטער און האַרעפּאַשניקעס, וואָס האָבן ערלעך און שווער פאַרדינט זייער שטיקל ברויט און דאָך געווען צופרידן מיטן לעבן.

צום אָנדענק פון אַלע אונדזערע שטעטלדיקע קדושים, וואָס זענען אויף אַ בעסטיאַלישן אופן אומגעבראַכט געוואָרן דורך די רוצחישע נאַצישע הענט, וויל איך דאָ אויך פאַר־אייביקן עטלעכע עפּיזאָדן און טיפּן וואָס האָבן זיך ספּעציעל איינגעקריצט אין מיין זכרון.

„חילול שבת" פון מיין באָבען

אָנהייב פרילינג, ווען בייטאָג האָט שוין גוט געוואַרעמט די זון, כאָטש ביינאַכט איז נאָך געווען אַ ביסל פראָסטיק, האָט זיך אין שטעטל שוין געפילט אַ וואַרעמע שטימונג,

ספּעציעל ביי די אָרעמעלייט, ווייל זיי וועלן שוין נישט דאַרפן קיין האָלץ און קוילן צו הייצן... די רייכערע יידן פלעגן זיך זומער אָנגרייטן סטאָסן מיט געהאַקט האָלץ, דעריבער האָט זיי דער ווינטער נישט געקימערט. נאָך פורים פלעגט מען זיך שוין גרייטן צום פּסח, אַרויסנעמען די טאָפּלטע פאַרקלעפּטע פענצטער, אויסקאַלכן און ריין־מאַכן יעדעס ווינקעלע.

ביי אונדז אין שטוב פלעגט שטענדיק בלייבן אַ שפּאָר ביסל קוילן אין שטאַל, אויפן צווייטן ווינטער. איין מאָל, אַ פרייטיק פאַרטאָג, האָט מען דערהערט ווי עס גייט ווער אויפן בוידעם, האָט מען געמיינט, אַז דאָס איז זיכער אַ גנב. מיין פאָטער איז אַרויף אויפן בוידעם און דערזען זיין מאַמען, די באָבע שייווע, ווי זי שלעפּט אין פאַרטעך גרויסע ברילעס קוילן פון שטאַל אויפן בוידעם. האָט ער איר געפרעגט, פאַרוואָס זי טוט עס ? האָט זי געענטפערט, טאָמער וועט איבעראַיאָר אויספעלן קוילן, איז זיכערער אויפן בוידעם. דעם פרייטיק האָט זיך די באָבע פאַרנומען אַ גאַנצן טאָג מיט שלעפּן די קוילן, דערנאָך געמאַכט שבת ביי זיך אין צימער. זי האָט געמאַכט אַלץ פאַר זיך באַזונדער, ווייל זי האָט נישט געהאַט קיין צוטרוי צו אונדזער כשרות. נאָך דעם עסן האָט זי זיך געלייגט שלאָפן, ווי געוויינלעך, און גלייך איינגעשלאָפן אין אַ טיפן שלאָף.

פרייטיק ביינאַכט, איינס אַ זייגער, איז געוואָרן אַ גערודער אין שטעטל, מען שרייט „עס ברענט!". איך האָב געכאַפּט אַ בליק דורכן פענצטער און דערזען ווי דער הימל איז רויט פון פייער, ווייל אויפן וועג צום דאָרף בידעק האָט געברענט שידוועס וויאַטראַק. אַ געטומל, אַ געשריי, אַלע מענטשן לויפן צום פייער, אָבער דער וויאַטראַק האָט זיך פאַרברענט און אַלע האָבן זיך אומגעקערט צוריק אַהיים. קומענדיק אין שטוב, האָט יעדער דערציילט פּרטים פון דער שריפה, און ערשט פאַרטאָג איז מען איינגעשלאָפן.

שבת אַ גאַנצן טאָג איז די באָבע געלעגן אין בעט, נישט געגעסן, נישט געטרונקן. מ'האָט זי געפרעגט צי זי איז חס־ושלום נישט געזונט, האָט זי געענטפערט, — ניין. און אַזוי אַרום האָט קיינער נישט געוווּסט, וואָס עס איז מיט איר געשען. זונטיק ווידער דאָס זעלבע, מער געלעגן ווי אַרומגעגאַנגען, דאַן האָבן מיר פאַרשטאַנען, אַז עפּעס איז מיט איר געשען. האָט מען גענומען נאָכפרעגן און זיך דערוווּסט פון אהרן־יצחק גליקס־בערג, אַז אונדזער באָבע איז געווען ביי זיין טאַטן הערשל פרעגן אַ שאלה. זי האָט גע־עפנט די טיר, זיך אַוועקגעשטעלט מיט דער פלייצע צו ר'הערשלען און מיט אַ הילכיק געוויין דערציילט דעם חטא וואָס זי איז באַגאַנגען : פרייטיק ביינאַכט, ווען דער וויאַטראַק האָט געברענט, האָט זי זיך אויפגעכאַפּט פון שלאָף, שטאַרק דערשראָקן און צעטומלט, פאַרגעסן אַז עס איז פרייטיק־צונאַכטס, און אָנגעצונדן אַ ליכט ; מיט דעם האָט זי מחלל שבת געווען און זי בעט דערפאַר אַ שטראָף, זי זאָל אָפּקומען די זינד.

ר' הערשל איז געווען אַ שטילער, באַשיידענער מענטש און דערצו אַ גרויסער למדן. האָט ער איר רואיק געענטפערט, אַז דאָס איז נישט קיין עבירה, ווייל זי האָט דאָס נישט

געטאָן באַוווסטזיניק, דעריבער האָט זי נישט מחלל שבת געווען. אָבער מיין באָבע איז דערמיט נישט מסכים געווען און געפאַסט דריי טעג, ווי אויך טאָג־און־נאַכט געזאָגט תהילים. בלויז דערנאָך האָט זי געפילט, אַז עס איז איר לייכטער געוואָרן און אַז גאָט האָט איר פאַרגעבן די זינד...

דער טרעגער

אין אַ הייסן זומער־טאָג, גייענדיק פון דער פלאַזשע, האָט מיך פאַרהאַלטן גרשון טרעגער און דערציילט פון זיין פאַך. זיין היטל פאַררוקט אויפן קאַרק האָט זיך צוזאַמענ־געגאָסן מיט זיין ווייסער ברייטער פלייצע, וואָס פלעגט טראָגן אויף זיך זעקלעך מעל פון טעוול פאַטער („קוואַשניק") ביז דויד־הערש דעם בעקער, אין מאַרק אַריין, אָן קיין שום אָפּרו. זיינע מידע גרינע אויגן האָבן שיקלדיק אָבסערווירט מיין באַנעמונג צו אים. דיקע, גוטהאַרציקע, בלויע ליפּן האָבן אָנגעהויבן ריידן.

— ...אין אַ געוויסער מאָס בין איך געגליכן צו אַן אַלגעמיינעם דאָקטאָר אין אַ קליין שטעטל. אין אַ גרויסער שטאָט איז פאַראַן אַ דאָקטאָר פון אויערן, אַ צווייטער פון אויגן, אַ דריטער פון בויך־ווייטיק, אַזוי, אַז יעדע קרענק האָט זיי דאָקטאָר. דאָס זעלבע איז אויך מיט טרעגערס: אין וואַרשע זענען פאַראַן טרעגערס וואָס טראָגן קוילן, — טראָגן זיי נישט קיין מעל, די וואָס טראָגן אייזן — טראָגן נישט קיין מאַנופאַקטור, יעדער טרע־גער האָט זיין בראַנזשע. אָבער אין אַ קליין שטעטל איז אַ דאָקטאָר פון אַלץ און דאָס זעלבע איז מיט מיר, איך בין אַ טרעגער פון אַלץ. נו, בין איך נישט געגליכן צו אַ דאָקטאָר ?...

גערופן האָט מען אים גרשון „פאָניע", ווייל ער האָט געדינט אין דער רוסיש־צאַרישער אַרמיי. ווער עס האָט געהאַט געדולד און צייט, האָט געקאָנט פון אים הערן מעשיות אָן אַ שיעור פון זיין מיליטער־דינסט. ער פלעגט מער זיצן אויף די טרעפּלעך אין מאַרק און גענעצן אָדער ניסן, איידער אַרבעטן. זיינס אַ גענעץ אָדער אַ ניס האָט מען געהערט אין גאַנצן שטעטל. כמעט יעדן פאַרנאַכט פלעגט ער מיט אַ ווענדקע גיין צום טייך כאַפּן פיש. געווען אַ ספּעציפיש־קליינשטעטלדיקער טרעגער פון באַרוף, וואָס האָט שטענדיק געלעבט אין דחקות און אין נויט.

ר' וואָלף און זיין פּייקע

עס זענען געווען אַ שפּאָר ביסל יידן אין שטעטל, וואָס האָבן געריוכערט פּייקעס. מאָטיע־לייבע קאַרזעניאַק, משה זערעך (דזיעדזיץ), זיין זון שיעלע ביק, מיכאַל קצב, דער שוואַרצער משהלע און נאָך פיל אַנדערע. די לענגסטע און שענסטע פּייקע האָט געהאַט ר' וואָלף טיק, אונדערס אַ שכן. געווען איז ער אַ טיפּיש־פּאַטריאַרכאַלער ייד, אַ הויכער, אַ דאַרער, שטענדיק געטראָגן אַ שטריימל און אַ לאַנגע גלאַנציקע, זיידענע קאַפּאָטע,

געהאַט אַ לאַנגע, שיטערע, ברוינע באָרד. אין מויל האָט ער שטענדיק געהאַלטן אַ גרויסע, כּאַרדרייטע פּייקע, מיט זילבערנע מאָנאָגראַמען פון אור־אַלטע צייטן, געגליכן צו אַ סאַקסע־פאָן. זינט איך געדענק, נאָך אַלס קינד, שטייט מיר דער דאָזיקער ייד מיט דער פּייקע אין מויל, פאַר מיינע אויגן. אַזאַ טיפּ ייד פלעגט מען זעלטן טרעפן. אין שטוב פלעגט ער וויניק וואָס זיצן, ווייל זיין גאַנץ לעבן איז געווען דאָס זיצן אין בית־מדרש און לערנען.

איך בין דאַן געגאַנגען אין „חדר" צום רבין בן־ציון (מ׳פלעגט אים רופן „דער וואַרשעווער") און געלערנט האָבן מיר אין דער ווייבער־שול. איין מאָל, ווען דער רבי אי געגאַנגען עסן, האָט שמואלקעלע מייטעס געוויזן אַ קונץ און אַראָפּגעטאַנצט פון דער ווייבער־שול אין בית־מדרש. ר׳ וואָלף טיק איז פּונקט געזעסן און געלערנט, פאַרטראַכט אין אַ געוויסן פּסוק. און פון פלוצעמדיקן שפּרונג־קלאַפּ האָט ער זיך שטאַרק דערשראָקן, אַזוי, אַז די פּייקע איז אים אַרויסגעפאַלן פון מויל און אויף שטיקלעך צעבראָכן געוואָרן. עס איז שווער איבערצוגעבן וואָס דאַן איז געשען: ער האָט געמאַכט אַזעלכע גוואַלדן, אַז יענקל דער בעדער איז געקומען צו לויפן. ער האָט זיך מיט אונדז אַלעמען אַרומגעיאָגט און געשריגן מיט זיין אייזערנער שטימע: „אַרויס פון בית־מדרש!" מיט ציטערדיקע הענט האָט ער געהאַלטן די צעבראָכענע פּייקע און זיך באַקלאָגט פאַרן שמש יחיל־דוד, אַז די פּייקע האָט ער שוין עטלעכע און צוואַנציק יאָר און צוליב די לאָבוזעס איז זי אים פון מויל אַרויסגעפאַלן. פון דאַן אָן, האָט קיינער פון אונדזער חברה נישט געוויזן זיך אין בית־מדרש ווען ר׳ וואָלף טיק האָט דאָרט געלערנט.

דער וואַסערטרעגער

ביי אונדז אין דער היים איז געווען אַ סאַדעוואַסער־פאַבריקל. פאַרשטייט זיך, אַז זומער איז די הויפּטזאַך געווען דאָס ברענגען וואַסער, ווייל קיין וואַסער־לייטונג איז נישט געווען, האָבן מיר געהאַט אַ שטענדיקן וואַסערטרעגער, אברהם פלודע, אַ ייד אַריבער זעכציק, שטאַרק קורצזיכטיק, געטראָגן בלויע ברילן פאַרבונדן אויף די אויערן מיט צוויי פאַרביקע בענדלעך, געטאָפּטשעט אין גרויסע שטיוול מיט הויכע כאָליעוועס. אין די גרעסטע היצן פלעגט ער שלעפּן מיט די פּידעס, אויף זיינע דאַרע פּלייצעס, פולע עמערס וואַסער, פון דזיאַבעק מילעוויסקעס ברונעם און פאַר אַ „מאָל" וואַסער פלעגט ער באַקומען 5 גראָשן. אין אַ הייסן טאָג פלעגט ער ברענגען ביז 40—50 „מאָל" וואַסער. בכדי צו וויסן דעם חשבון, פלעגט ער מאַכן מיט קרייט פּאַסעקלעך אויף דער רויטער טיר.

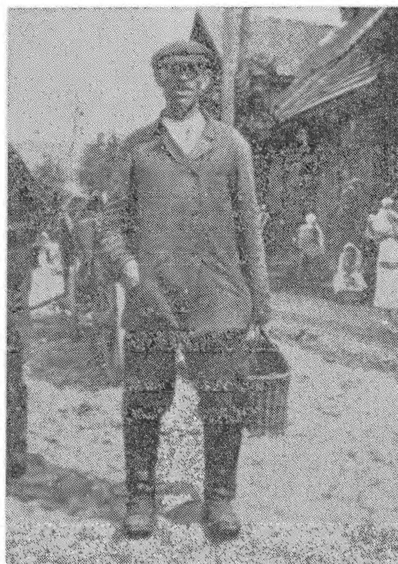
איין מאָל האָט אונדזער דינסט, וואַשנדיק די רויטע טיר, אויסגעמעקט אַלע פּאַסעקלעך. אברהם איז שטאַרק בייז געוואָרן און געוואָלט די דינסט דערלאַנגען מיט די פּידעס. ווען ער האָט זיך באַרואיקט האָט אים דער טאַטע געוואָלט באַצאָלן לויטן נעכטיקן טאָג, ווייל עס איז געווען די זעלבע היץ, און מען האָט כמעט דאָס זעלבע פאַרקויפט. האָט ער אָבער נישט געוואָלט און געשריגן, אַז ער האָט נישט קיין חשבון דאַרף ער נישט קיין געלט.

אַלטער

אברהם־יעקל „דער וואַסערטרעגער"

שמעון־אָרקע „דער משומד"

זלמן „דער זאַרעמבער"

די משפחה פון פנחס אייכלבוים

די משפחה פון שמואל פרענקל

דאָס איז געווען אַ טיפּ פון די פּשוטע ערלעכע יידן. זיין זון איז געווען אַ שוסטער, פון די בעסערע פאַכלייט אין שטעטל. די מוטער פלעגט פאַרקויפן זויער־קרויט. אין איין משפחה פאַרשידנאַרטיקע פרנסות, און ווייניק ברכות...

דער פעלדשער

אין יעדן שטעטל זענען געווען ראַטעבערס אין געזונטהייט־ענינים, וואָס האָבן גע־האַסט די דאָקטוירים מיט זייער מעדיצין. איינער פון זיי איז ביי אונדז געווען „דער גראָבער מלך״ — אַזוי האָט מען אים גערופן. געווען איז ער זייער אַ קאָמישער טיפּ, זיין ספּעציפישע פיזיאָנאָמיע און קליידונג האָבן געררייצט צו געלעכטער: אַ קליינער, מיט אַ גרויסן שפּיציקן בויך; אַ גרויסער רונדיקער קאָפּ מיט אַ קליין שוואַרץ, חסידיש היטעלע; קיילעכדיקע, גרויע אויגן; קורצע, דיקע הענט; אויף די פיס, נישט פאַרשנו־רעוועט גרויסע שיך; אַ לאַנגע, אַמעריקאַנער מאַרינאַרקע, פון אונטן מיט אַ שפּאַלט און האַלב־ברייטע, לאַנגע הויזן. זיינע הויפּט־מעדיקאַמענטן זענען באַשטאַנען פון צוויי אַרטיק־לען: פּיאַווקעס און פּענכערס צו לעוואַטיוועס, דעם ערשטן אַרטיקל פלעגט ער פאַרקויפן און דעם צווייטן — אויסבאָרגן.

נעבן אונדז זענען געווען בשכנות די יתומים פון דער משפחה זאגאצקער — צוויי עלטערע מיידלעך און צוויי ברידער, געלעבט זייער אָרעם און באַשיידן. איין מאָל איז איינער פון די ברידער (דוד דער בעקער) קראַנק געוואָרן. האָט מען גערופן דעם „גראָבן מלך״. איידער ער האָט נאָך געוווסט וואָס דעם קראַנקן איז, האָט ער מיטגעבראַכט אין אַ סלאָיק עטלעכע פּיאַווקעס און אין אַ בלוי זעקעלע איינגעוויקלט די לעוואַטיווע. דאָס ערשטע, האָט ער געזאָגט, דאַרף מען דעם קראַנקן געבן „אויף אָפּצופּירן״, דאָס הייסט מאַכן אַ לעוואַטיווע, וועט אים גלייך לייכטער ווערן און די היץ וועט אַראָפּפאַלן; צווייטנס, ווי דער שטייגער איז, דאַרף מען דעם קראַנקן אָפּציען מיט אַ פּיאַווקע אַ ביסל בלוט פון אונטערן אויער; דאָס זענען צוויי אויסגעפּרוווטע מיטלען, וואָס קאָנען נישט שאַטן און מ׳קאָן דערפון נישט שטאַרבן.

דער בחור איז פון ביידע „מעדיקאַמענטן״ נישט געזונט געוואָרן, דעריבער האָט מען גערופן דעם דאָקטאָר פּאָשעט, וועלכער האָט פעסטגעשטעלט אַ לונגען־אַנטצינדונג...

דער וואַלוטע־הענדלער

גערופן האָט מען אים דער „קליינער ראַבינאָוויטש״. ער איז געווען אַן איינגייער ביי אונדז אין שטוב, אויף אַ הייס גלעזל טיי. געווען איז ער אַ דאַר, קליין יידעלע, מיט אַ קיילעכדיק חסידיש היטעלע, וואָס האָט באַדעקט זיין שמאָלן קאָפּ; געהאַט טונקעלע האַלב־אָפענע אויגן, נישט קיין באַוואַקסענע ברעמען, דערפאַר אַ גרויסע, שפּיציקע, רויטע נאָז,

וואָס האָט געמאַכט דעם איינדרוק, אַז ער האָט אים אויסגעבאָרגט ביי אַ פּורים-שפּילער. געהאַט האָט ער אַ מויל פרעמדע, גאָלדענע ציין, וואָס האָבן זיך רייצנדיק געשפּיגלט ביים רעדן פון אונטער זיינע שמאָלע ליפּן. געטראָגן האָט ער אַ לאַנגע, פאַרפּעצטע, שוואַרצע קאַפּאָטע. אַ קאָפּ האָט ער געהאַט אויסגעשאַרפט אין תורה און חכמה, באַוווסטזיניק, אָל-ווערלטלעך, געלייענט פיל ביכער פון דער מאָדערנער ליטעראַטור און צייטונגען. מיט איין וואָרט, עס איז געווען מיט וועמען „אַ וואָרט אויסצורעדן". זיין פרוי, לאה, איז געווען פיל עלטער פון אים, און זיי האָבן נישט געהאַט קיין קינדער.

ווען ער פלעגט אַריינקומען צו אונדז, האָט ער תמיד געהאַט פול אָנגעשטאָפּטע קעשענעס מיט געלט פון פאַרשידענע לענדער: ער האָט געביטן דאָלאַרן, ענגלישע פונטן, מאַרקן, רובלס, וועקסלען, טשעקן און פאַרשידענע ווערט־פּאַפּירן. מיט איין וואָרט ממש אַ „באַנק פאָלסקי" איז געווען ביי אים אין קעשענע. געווען אַ „שווערער ייד" צו געבן אַ נדבה, און איך ווייס נישט ביזן היינטיקן טאָג פאַר וועמען ער האָט געדאַרפט אַזוי פיל געלט און ווי אַזוי ער מיט זיין געלט זענען אַוועקגעקומען. דאַקעגן האָט ער די גאַנצע יאָרן געלעבט זייער אָרעם, זיך נישט דערלויבט גוט אָפּצועסן און באַקליידן. געוווינט אין איין צימער, אַזוי ווי די אָרעמעלייט. זיין סוף איז געווען אַזאַ ווי מיט אַלע יידן — ער איז אומגעקומען פון היטלערס הענט.

„פּראַיעם" מיט די קאָזעס

אפרים פראָם איז געווען דער איינציקער אין שטעטל, וואָס האָט יעדן טאָג געפּאַשעט קאָזעס אויף „האַגע דעם שטומענס" בערגל, וואָס איז געווען באַוואַקסן מיט גראָז. „פּראַיעם" איז געווען אַ ביסל נישט־דע־באַקן, מער ווי פּאַשען קאָזעס האָט ער נישט געוווסט. ער האָט געטראָגן אַ חסידיש היטעלע, אַ לאַנגע, שמוציקע קאַפּאָטע, גרויסע שיך — דאָס איז געווען זיין שטענדיקע קליידונג. פון זיי לאַנגער רויטער נאָז האָט שטענדיק גערונען. געהאַט האָט ער אַ שמאָלן פּנים מיט צוויי נאַרישע אויגן, און קיין באָרד איז אים נישט געוואַקסן. איין מאָל האָב איך אים געפרעגט, וויפל מילך גיבן די קאָזעס, האָט ער מיר געענטפערט: „די מאַמע ווייס"...

ווער געדענקט נישט דעם הויכן, דאַרן פּאָליציאַנט, מיטן אייגל — נאָוואַק. ער איז איין מאָל אַרויס פון שטוב און זיך פאַרטשעפּעט אין דעם שטריק מיט וועלכן די קאָזעס זענען געווען צוגעבונדן, און האָט זיך אויסגעצויגן ווי גרויס ער איז געווען. האָט ער געמאַכט אויף „פּראַיעמען" אַ גרויס געוואַלד און אים געגעבן אַ קאָפּע מיטן פוס. „פּראַ־יעם" האָט זיך שטאַרק דערשראָקן, זיך אַוועקגעזעצט אין אַ זייט, געזעסן שטיל און נישט געענטפערט. פון מורא און שרעק איז אים די נאָז ווייס געוואָרן ווי שניי און געקוקט האָט ער מיט איין אויג אויף דעם פּאָליציאַנטס שטיוול, צי זיי ווענדן זיך נישט ווידער אין דער

ריכטונג פון זיין אונטערשטן חלק. נאָוואַק האָט זיך פון אים אויסגעדרייט, אַ ברום געטאָן מיט אַ פּוילישער קללה און איז אַוועק.

ווען „פּראָיעם" האָט זיך אויפגעשטעלט, האָט ער נישט געזען די קאָזעס, ווייל זיי האָבן זיך פון שרעק אָפּגעריסן און אַוועק. קומענדיק אין שטוב איז זיין מאמע אַרויפגעפאַלן אויף אים: סטייטש! דו היטסט נישט אָפּ די קאָזעס, זיי קומען אַליין צו לויפן אין שטוב. דאַן איז „פּראָיעמען" לייכטער געוואָרן אויפן האַרצן און דערציילט דער מאַמען דעם גאַנצן אמת.

אַ פּריצייטיקער טויט

דעם 21טן אויגוסט 1964, איז געשטאָרבן אין ישראל פּנו אַ האַרץ־אַטאַק חיים־דוד קאָזיצא, אין עלטער פון 53 יאָר. שטייענדיק ביי זיין קבר אין אשדוד, האָבן זיך מיר דערמאָנט אונדזערע געמיינזאַמע אַמאָליקע יאָרן אין כאָזשעל.

אין דער יוגנט, זענען מיר געווען פאַרשידנאַרטיק געשטימט, זיך געטיילט אויף געזעלשאַפטלעכע קלאַסן און פּאָליטישע ריכטונגען. שווער איז דאַן געווען צו טראַכטן, אַז עלטערן זאָלן זייערע קינדער לאָזן לערנען און שטודירן. דעריבער האָבן פיל פון אונדז זיך דערלערנט מיט די אייגענע כוחות, אין וויסן, ליטעראַטור, בילדונג. פיל טאַלאַנטן זענען אַזוי אַרום פאַרנאַכלעסיקט געוואָרן און פאַרלוירן געגאַנגען, איינער פון זיי איז געווען חיים־דוד קאָזיצא.

זיינע פעאיקייטן זענען געווען אומבאַשרייבלעך: ער איז געווען אַ טאַלאַנטפולער מוזיקער (געשפּילט מייסטערהאַפט אויף פינף אינסטרומענטן) און פאַרפאַסט אַליין מעלאָדיעס צו זיינע ליטעראַרישע שאַפונגען (געשריבן האָט ער לידער און דערציילונגען וועגן אונדזער שטעטעלע). פיל פון זיינע שאַפונגען זענען געווען געווידמעט א״ץ־ישראל, געבענקט פון דערוווייטנס נאָך דעם אייגענעם לאַנד. אין זיינע לידער האָט זיך געפּילט אַ קליינשטעטל־דיקע יידישע מורא און פיין פאַר דעם קומענדיקן מאָרגן, אין פאַרשאָלטענעם גלות. ער האָט פאַרפאַסט אַ ראַפּסאָדיע צום ליד „פּאַפּיראָסן", וואָס שילדערט די אַנטוויקלונג פון קינדערישע „חדר"־יאָרן ביזן טיפן, אָרעמען, יידישן עלטער; ווי אויך אַ ראַפּסאָדיע צום ליד „אַוווּ איז דאָס געסעלע, ווו איז די שטוב". אין יאָר 1939, עטלעכע חדשים פאַרן קריג, האָט ער געשאַפן אַ טעאַטער־שטיק וועגן יידישן לעבן אין כאָזשעל, וואָס איך האָב מיט אים צוזאַמען אויפגעפירט אין זאַל פון „תרבות"־ביבליאָטעק.

זיין לעבנסשטייגער האָט אים נישט דערלויבט זיך צו פאַרפולקאָמען און אַרויסצוגעבן זיינע שאַפונגען פאַר דער עפנטלעכקייט, כאָטש ער איז געווען אַ וווּנדערבאַרער פאַכמאַן (דענטיסט). אָבער וויפל ער האָט פאַרדינט, איז אים תמיד געווען צו ווייניק, ווייל ער האָט זיך געפירט מיט דער „ברייטער האַנט", געלט איז געווען ביי אים בלאָטע, נישט אָפּגע־

שאַצט דעם ווערט דערפון. ער האָט נישט געהאַט די ריכטיקע געזעלשאַפט, וואָס האָט אים געדאַרפט געבן אַ מעגלעכקייט אויסצונוצן זיינע פעאיקייטן אויפן ריכטיקן וועג.
בעתן לעצטן קריג, האָט דער גורל אים פאַרוואָרפן אויף סיביר, אין טיף רוסלאַנד. ער איז איינער פון די מלחמה־העלדן, וואָס האָט אַלס סאָלדאַט פון רוסישן מיליטער געקעמפט אין די שלאַכטן מיט דער דייטשער פאַשיסטישער אַרמיי, דורכגעמאַכט דעם לאַנגן און שווערן קאַמפּס־וועג אין דער געשיכטע — צרות, סכנות, ליידן און פּיין. נאָכן קריג האָט ער זיך באַזעצט אין וורא‏צלאַוו (פּוילן) און אין יאָר 1957 איז ער געקומען קיין ישראל.

צו פרי איז ער אַוועק פון אונדז. זיין קבר אויפן אַשדודער בית־הקברות, איז צוגע־פּאַסט צו זיינע אַמאָליקע שאַפונגען וועגן ארץ־ישראל. ער האָט געחלומט צו שטאַרבן אין דעם ארץ־ישראלדיקן מדבר. אין אשדוד, נישט ווייט פון כביש, זעט מען עטלעכע איינזאַמע מצבות אויפן נייעם בית־הקברות — קיין ביימעלע, קיין גרינס, קיין ריכטיקער וועג, נאָר וויסטע זאַמדן באַדעקן די עטלעכע קברים.

די טראַגעדיע פון טויט איז נישט אַזוי גרויס, ווען ער קומט אין דער ריכטיקער צייט און אויפן ריכטיקן פּלאַץ. חיים־דויד איז אַוועק פון אונדז נישט אין דער ריכטיקער צייט — פיל צו פרי — אָבער דאָך אין ישראל.

וויפל כאָזשעלער יידן האָבן דעם דאָזיקן זכות נישט דערלעבט ?...

טרייע פריינד - יהודה און רחל ניבארסקי

צום קרייז פון אונדזערע טרייע פריינד פאַררעכענען מיר די משפחה פון יהודה־מאיר ניבאַרסקי, וועלכע האָט פיל מיטגעווירקטביים שאַפן אַ געזעלשאַפטלעך־קולטורעלע אַטמאָספער צווישן דער יוגנט אין כאָזשעל. די משפחה האָט פאַר דער צווייטער וועלט־מלחמה עמיגרירט קיין אַרגענטינע און איז עד היום געבליבן טריי דער טראַדיציע פון אונדזער אַמאָליקער היים. י. מאיר און רחל ניבאַרסקי זאָרגן דערפאַר, אַז זייערע קינדער זאָלן איינזאַפּן אין זיך די אַלע גוטע זייטן פון יידישן לעבן, וואָס האָבן כאַראַקטעריזירט אונדזער אַמאָליקער קהילה און טוען אַלץ וואָס מעגלעך כדי אָנצוהאַלטן דעם קאָנטאַקט מיט די לעבן־געבליבענע כאָזשעלער לאַנדסלייט אין גאָר דער וועלט און ספּעציעל אין ישראל. די גמילות־חסדים־קאַסע פונעם לאַנדסמאַנשאַפט־פאַרבאַנד אין ישראל איז כמעט פולשטענדיק זייערס אַן אויפטו.

אונדזערע טרייע פריינד היטן אָפּ מיט גאָר גרויס כבוד דעם אָנדענק פון אַלע כאָזשעלער קדושים און האָבן בייגעטראָגן זייער וויכטיקןביישטייער פאַר אונדזער אַלגע־מיינעם פאַראייביקונגס־ווערק.

דער קאָמיטעט

דער ערשטער מאָטאָציקליסט איז אַריינגעפאָרן אין שטעטל...

בעת אַ פוילישער נאַציאָנאַלער פייערונג דעם 3־טן מאַי 1921

די יידישע תלמידים פון דער מלוכהשער (פוילישער) פאָלקס־שולע

די לערער און תלמידים פון דער מלוכהשער (פוילישער) פאָלקס־שולע אין יאָר 1934

שמואל לאַכאָווער

צוויי ביבליאָטעקן פאַר דער ערשטער וועלט־מלחמה

פאַרשידנאַרטיק זענען געווען די דאָזיקע ביבליאָטעקן, סיי לויט זייער אינהאַלט און סיי לויט זייער צוזאַמענשטעל.

די ערשטע — איז געווען אַ ביבליאָטעק פאַר אַרבעטער, אַ סאָציאַליסטישע. אירע גרינדער זענען געשטאַנען אונטער דער השפעה פון דער ערשטער רעוואָלוציע אין רוסלאַנד (1905). אין די גרעסערע רוסישע שטעט האָט נאָך געטליהעט דאָס פייער, אָבער אין די קליינע שטעטלעך פון פוילן האָט עס זיך ערשט פאַנאַנדערגעברענט.

קיין כאַזשעל איז דעמאָלט אַראָפּגעקומען דער יונגער לערער פּנחס גראַובאַרד, אַ זון פון אַ סאָכאַטשאָווער האָלץ־סוחר און גוטבאַזיצער. אים האָט אַראָפּגעבראַכט צו זיך ישראל־לייביש קראָנענבערג קיין רעמבאַלינעק אויף קאָנדיציע ד. ה. ער זאָל לערנען זיינע קינדער רחל׳טשע און פיניע. דער אינהאבער פון פאַלוואַרק רעמבאַלינעק ר׳ הירש קראָנענבערג — ישראל לייבישעס פאָטער — אַ ייד אַ בן־תורה, פלעגט זיצן און לערנען און געלאָזט דעם זון פירן די געשעפטן. כאָטש דער זון איז געווען אַ ביסל אַסימילירט, פונדעסטוועגן האָט ער געשטרעבט אַז זיינע קינדער זאָלן באַקומען יידישע און וועלט־לעכע דערציאונג.

אַלע מאָל ווען ס׳איז אַראָפּגעקומען אַ לערער אין שטעטל, פלעגט ער אויך „געבן שטונדן" ביי אונדז אינדערהיים. אונדזער מוטער פלעגט זאָגן: „כ׳וויל אַז מיינע קינדער זאָלן זיין צו־גאָט און צו־לייט". אַזוי אַרום האָבן אויך דבורה און משה, מיין שוועסטער און ברודער, געלערנט ביי דעם לערער דעם „פּועלי־ציוניסט" פּנחס גראַובאַרד, דעם שפּעטערדיקן יידישן שרייבער און פאָלקלאָריסט. און ער האָט טאַקע משפּיע געווען אויף זיי אין סאָציאַליסטישן גייסט. צו דעם קרייז זענען צוגעשטאַנען: שמחה־יעקב, שאַפּראַן, דער זייגערמאַכער, שמואל מר־חיים, און מרים־שרה׳טשע זילבערמאַן, יעק׳ל דעם איינבונדערס טאָכטער. אויף איר האָט אויך געהאַט גרויס השפּעה איר ברודער אברהמ׳ל, וועלכער האָט זיך געלערנט זייגערמאַכעריי ביי משה אָפּאַטאָווסקי אין מלאַווע און באַקומען בילדונג ביי זיין לערער פּיווול אָפּאַטאָווסקי, וועלכער האָט שוין דאַן געהאַט פאַרעפנטלעכט זיינע סיפּורים אין לאָנדאָנער „הדגל" ווי אויך אין אַנדערע יידישע זשורנאַלן. (דיביידע זענען יוסף אָפּאַטאָשוס עלטערע ברידער וועלכע זענען אומגעקומען דורך די נאַצעס).

ווי ס׳האָט זיך איינגעקריצט ביי מיר אין זיכרון, איז די אַרבעטער־ביבליאָטעק

באַשטאַנען פון אַ 300 — 400 ביכער; ווי אויך כמעט אַלע בראָשורן פון פאַרלאַג „די וועלט" אין ווילנע צווישן זיי געדענק איך: „דאָס ערפורטער פּראָגראַם" פון קאוטסקי; ביאָגראַפיעס פון מאַרקס און ענגעלס; ווערק פון שלום־עליכם, דינעזאָן, ספּעקטאָר און מענדעלע מו"ס (פון פאַרלאַג „היברו פּאַבלישינג קאָמפּאַני" אין ניו־יאָרק); פיליפּ קראַנץ'ס „קולטור געשיכטע" און זיינע ביאָגראַפיעס וועגן באַרימטע יידישע פּערזענלעכ־קייטן; ווי אויך זשול ווערנס ווערק, און אַ סך אַנדערע ביכער. דאָס איינקויפן די ביכער איז געווען אין די הענט פון כאָזשעלער שפּיליטער ר' שמואל פרענקל, וועלכער פלעגט פאָרן יעדע וואָך קיין וואַרשע.

רחל'טשע קראָנענבערג

זעלבסטפאַרשטענדלעך, אין דער צאַריסטישער צייט איז די ביבליאָטעק געווען אומלעגאַל, זי האָט זיך געפונען ביי אונדז אין קינדער־צימער און די לעזער פלעגן גלייך נאָכן באַקומען דעם בוך אויף גיך זיך אָפּטראָגן, כדי נישט צו ציען די אויפמערקזאַמקייט פון דער פּאָליציי.

אַלע ביכער זענען געווען קאַטאַלאָגירט לויט די נעמען פון זייערע מחברים, און עס איז אויך געפירט געוואָרן אַ פּינקס פון די לעזער.

ביי דער ביבליאָטעק האָט עקזיסטירט אַ דראַמאַטישער קרייז און כ'געדענק ווי

מ׳האָט צוגעגרייט שלום־עליכמס „מזל טוב״ (מיין שוועסטער דבורה אין דער ראָל פון „ביילע די קעכן״ און שמואל מר־חיים אלס „ר׳ אלטער״). כ׳געדענק אַז מען האָט רעפּעטירט צום דעקלאַמירן ביאַליקס „דאָס לעצטע וואָרט״, פרוגס „זאַמד און שטערן״ און דבורה — מאָריס ראָזענפעלד׳ס „דער שטורעם אויפן ים״.

נישט לאַנג האָט געדויערט די שמחה, מיט דער ביבליאָטעק און דראַמטישן קרייז, מהאָט געמסר׳ט די פירער און אנטיילנעמער און מען האָט אַלץ געמוזט ליקווידירן.

די ערשטע העברעאישע פאָלקס־ביבליאָטעק האָט געהאַט מער מזל און האָט געטראָגן אַ גאַנץ אַנדערן כאַראַקטער: זי איז באַשטאַנען פון אַ 500—600 ביכער, בעיקר בעלעטריסטישע (ווי „ספרי אגורה״ פון בן־אביגדור, „ביבליותיקה עברית״ פון הוצאת „תושיה״) און אַן אָפּטיילונג פאַר קינדער־ליטעראַטור. די גרינדער זענען געווען: משה ניצקין ,דבורה און משה לאַכאָווער, שמואל מר־חיים, רחל׳טשע קראָנענבערג און לאה ליכטענשטיין. לאה האָט געפועלט ביי איר פאָטער מאָטל ליכטענשטיין צו האַלטן די ביבליאָטעק ביי זיך אויפן בוידעם־שטיבל.

צו יענער צייט האָט אָנגעהויבן ווירקן אין שטעטל מרדכי אייזענשטאַדט, דער משכיל, וועלכער האָט געוואָלט פאַרשפּרייטן בילדונג צווישן די פאָלקס־שיכטן און געזוכט וועגן ווי אַזוי צו אויסברייטערן די ביביליאָטעק אויף אַ לעגאַלן אופן. מיט דער הילף פון דער „יידישער ליטעראַרישער געזעלשאַפט״ אין פעטערבורג, וועלכע האָט געהאַט דאָס רעכט צו עפענען ביבליאָטעקן איבערן גאַנצן תחום המושב״ פון די יידן אין פוילן און רוסלאַנד, איז אויך אין כאָזשעל געעפנט געוואָרן אַ פיליע פון דער געזעלשאַפט. אַזוי ארום האט די פאָלקס־ביביליאָטעק זיך געעפנט אויפסניי אינעם הויז פון אברהמ׳קע עקיבא נח׳ס, (אין דער בודקער גאַס) און ס׳האָט געמאַכט אַ רושם אין שטעטל.

מרדכי אייזענשטאַדט האָט געזאָרגט, אַז די ביבליאָטעק זאָל האָבן אויך אַ וויסנשאַפטלעכע אָפּטיילונג בעיקר ביכער פון דער הוצאת „אחיאסף״, צווישן זיי: „תולדות השלמת האדם״ פון ליפערט; „דעת האלהים״ פון שמעון בערנפעלד; שלמה רובינ׳ס ווערק; גרעצ׳ס „דברי ימי־ישראל״; „דור דור ודורשיו״ פון א״ה ווייס; די „ספריה למדעי היהדות״ פון „הד הזמן״ אין ווילנע; ווי אויך אנדערע וויכטיקע אויסגאַבעס.

די ביבליאָטעק האָט עקזיסטירט ביז 1911, אין דעם יאָר האָבן אירע גרינדער פאַרלאָזט כאָזשעל: משה ניצקין, משה און דבורה לאַכאָווער זענען אַוועק קיין וואַרשע; מרדכי אייזענשטאַדט, שמחה אַדלער און אליעזר מר־חיים האָבן עולה געווען, אלס די ערשטע חלוצים פון אונדזער שטעטל, קיין ארץ־ישראל. אין כאָזשעל האָבן זיך דאַן נישט געפונען קיין נייע כוחות וואָס זאָלן קענען ממשיך זיין די קולטור־אַרבעט פון דער ביבליאָטעק.

הגר הערצאָג (אדלער)

מיין פאַרשניטענע היים

...ווען מיר זענען פון קליינע קינדער געוואָרן בחורות און בחורים, האָבן מיר קריטיקירט אונדזער שטעטל, געזוכט זיך צו באַפרייען פון די אַלטע מנהגים אירע. אָבער ווען עמיצער פון אונדז פלעגט פאַרלאָזן כאַזשעל, האָט ער פון די מרחקים געבענקט נישט נאָר נאָכן שטעטל, נאָר אַפילו, נאָך דעם טייך אַרזשיץ אין וועלכן מען פלעגט זיך פאַרמעסטן מיט די אַרטיקע שקצים אין שווימען, כאָטש מען האָט אין שרעק תמיד געוואָרט, ער זאָל צונעמען זיין יערלעכן קרבן... מען האָט געבענקט אַפילו נאָכן פשאַנטעלינער וואַלד מיט זיינע יאַגאָדעס און לאַמבורן, נאָך די קוסטעס אין וועלכע מיר האָבן זיך געשפּילט־באַהאַלטן און הילכיק געלאַכט...

מיינע זכרונות פירן מיר צו יאָסל־מאיר לייבס הויף, דער גרויסער הויף, באַוווינט דורך אַ סך שכנים. כ׳געדענק די אַלטע סילקע, ווי זי פלעגט אַרומגיין אַהין און צוריק איבערן הויף און רעדן צו זיך. מיר קינדער האָבן מורא געהאַט פאַר איר, ווייל זי פלעגט מורמלען וועגן משיחן, אַז ער זאָל וואָס גיכער קומען, אַז אַלע זאָלן אויסשטאַרבן און שפּעטער אויפשטיין תחיית־המתים...

אין דעם הויף אין וועלכן מיר האָבן געוווינט, איז מיין ברודער אַהרון געווען דער אָנפירער פון אַלע קינדער פון אַלע אַרומיקע הויפן. ער איז געווען דער איניציאַטאָר פון אַלע קינדערישע אונטערנעמונגען און דער אָרגאַניזאַטאָר פון אַלע זייערע שפּילערייען. איינמאָל, אַ פסח, האָט ער איניציאירט אַזאַ מין אונטערנעמונג: מען האָט אויפגעדעקט אין אַלע הויפן די גריבער אין וועלכע די שכנים האָבן געהאַט פאַרדעקט אויף איבער יום־טוב די חמצדיקע כלים, זיי אַריבערגעטראָגן אין אונדזער הויף און פאַרשטעקט דאָרט צווישן די סטאָגעס ברעטער. נאָך יום־טוב זענען די ווייבער געגאַנגען אַרויסנעמען די כלים פון די גריבער און געמאַכט אַ „ויצעקו״ אַזוי, אַז דאָס גאַנצע שטעטל איז געגאַנגען „כאַדאָראַם״. צום סוף האָט מען אַנטדעקט דעם איניציאַטאָר פון דער מעשה און ער האָט טאַקע פון מיין טאַטן ע״ה באַקומען דעם געהעריקן שטראָף.

*

די ערשטע אָנרעגונג פאַרן געדאַנק פון חלוצישן ציוניזם ביי אונדזער יוגנט, האָבן אַרויסגערופן די רעפעראַטן פון הייסן ציוניסט ווייסער, וואָס האָט גערופן צו פערזענלעכער פאַרווירקלעכונג דורך עליה קיין ארץ־ישראל. אין גאָר אַ קורצער צייט נאָך זיינע אויפטריטן, האָבן טאַקע עולה געווען די ערשטע דריי חלוצים: שמחה

אַדלער, לייזער מרחיים און מרדכי אייזנשטאַדט. דער א״ד ווייסער האָט זיך איינגעקריצט אין זכרון מיט זיינע פּלאַמיקע רעדעס וועגן ארץ־ישׂראל, וואָס האָבן דערוועקט ביי דער יוגנט נייע חלומות וועגן אַן אייגן לאַנד. ער האָט אָבער אויך איבערגעלאָזן נאָך זיך טראַגישע דעראינערונגען פון זיין משונהדיקן טויט. ער האָט געוווינט ביי קריסטן, וועמענס טאָכטער האָט זיך אין אים שטאַרק פאַרליבט, און בעת ער איז געלעגן קראַנק אין אַ שווערן טיפוס און פאַרלאָרן דעם באַוווסטזיין האָבן די עלטערן פון דער שיקסע געבראַכט אַ גלח און אים אָפּגעשמדט. ער איז שוין פון קראַנקן־בעט נישט אויפגעשטאַנען, און אין שטעטל האָט זיך פאַרשפּרייט אַ קלאַנג, אַז די קריסטן האָבן אים אויך אָפּגעסמט. נאָך זיין טויט זענען אַראָפּגעקומען קיין כאָזשעל משפחה־מיטגלידער און געפאָדערט אַן אויספאָרשונג וועגן זיין טויט, אָבער אין צווישנצייט איז אויסגעבראָכן די ערשטע וועלט־מלחמה און דער דאָזיקער סוד איז פאַרבליבן אויף אייביק אין ווייסערס קבר...

*

כ׳געדענק די ערשטע טעאַטער־פאָרשטעלונג אין שטעטל, וואָס מיין ברודער אברהם־מיכל אַדלער האָט אָרגאַניזירט מיט אָרטיקע אַמאַטאָרן, נאָך זיין צוריקקער פון מיליטער־דינסט אין טיף רוסלאַנד, ווו ער איז געווען צוגעטיילט צו אַ מוזיקאַלישער אָפּטיילונג. ער האָט אויסגעקליבן די פעאיקסטע בחורים פון שטעטל און אויפגעפירט מיט זיי די שפּיל „דוד און גלית״, וואָס איז באַשטאַנען פון רעציטאַטאָריש־מוזיקאַלישע פראַגמענטן (מאָנאָלאָגן, דיאַלאָגן און כאָר) פאַרפאַסט און קאָמפּאַנירט אויף אַ קאָלעקטיוון אופן דורך די מיטגלידער פון דער אַמאַטאָרן־טרופּע. די ערשטע אויפפירונג איז פאָרגעקומען פורים ביים רב אין הויז און דערנאָך עטלעכע מאָל ביי משה הערציג אין הויז. דאָס גאַנצע שטעטל, קינד־און־קייט, זענען געלאָפן אָנקוקן דעם „ספּעקטאַקל״, וואָס האָט אַרויסגערופן גרויס ענטוזיאַזם סיי ביי די קינדער, סיי ביי די דערוואַקסענע.

*

כ׳געדענק דעם צוריקקער פון די „ביעזשענצעס״ נאָכן פאַרענדיקן די ערשטע וועלט־מלחמה. אַ גרויסער טייל פון די פאַרטריבענע יידן פון שטעטל, וואָס זענען אַוועק קיין סיביר אין אָנהייב פון דער מלחמה, זענען שוין מער נישט צוריקגעקומען, אָבער די וואָס האָבן זיך צוריקגעקערט האָבן גענומען בויען אויפסניי זייער עקאָנאָמיש־געזעלשאַפטלעכן לעבן. אַ צאָל יוגנטלעכע האָבן זיך אָרגאַניזירט אין אַ קולטור־קרייז וואָס האָט גענומען אויף זיך די אויפגאַבע, אויפשטעלן ווידער די פריערדיקע ביבליאָטעק, וואָס דבורה לאַכאָווער האָט אָרגאַניזירט פאַר דער שטעטלדיקער יוגנט. די אַקטיוויסטן פאַרן ווידעראויפבוי פון דער ביבליאָטעק זענען געווען: אַלטער ציטריניאַזש, איטשע קאָזשעניאַק, ליבע פּשיסוסקער, הגר אַדלער און שלמה הערצאָג.

אַ צווייטע גרופּע יוגנט־אַקטיוויסטן האָט באַלשאָסן ווידער אָרגאַניזירן אַ דראַמאַטישן צַמאַטאָרן־קרייז, וואָס זאָל זיך פאַרנעמען מיט שפּילן טעאַטער.

די ערשטע רעפּעטיציע איז פאָרגעקומען אין שבועות, בעת די עלטערן זענען געווען אין שול ביים דאַווענען. האָט מען טאַקע בעת־מעשה דערטראָגן אין שול די ידיעה, אַז מען איז מחלל יום־טוב בפרהסיא און אַז יינגלעך מיט מיידלעך צוזאַמען שפּילן טעאַטער. האָט דער מורה הוראה ז״ל באַפוילן איבערצורייסן דאָס דאַווענען און איז בכבודו ובעצמו, באַגלייט דורך אַ גרויסער גרופּע קצבים בעלי־עגלות און סתם־יידן, אַראָפּגעקומען צום פּלאַץ פון די בעלי־עבירהניקעס. די יידן פון דעם מורה־הוראהס קאַפּעליע האָבן זיך געריסן מיט רוגזה אין הויז אַריין, אָבער שלמה הערציג, וואָס איז געווען אַ תלמיד ביים מורה־הוראה, האָט אים געבעטן, אַז ער זאָל אַריינגיין אין הויז אַליין און וועט זיך איבערצייגן, אַז די גאַנצע מעשה איז אַ בילבול. דער מורה־הוראה איז אַריין אין שטוב, האָט מיט זיינע פרומע אויגן זיך אַרומגעקוקט אַרום און אַרום און געזען פאַר זיך אַ גרופּע פון בלויז יינגלעך (אָן איין מיידל) נישט קיין גרימירטע און נישט אויף אַ סצענע, וואָס זענען געזעסן „גאָט די נשמה שולדיק״ און האָבן איינגעחזרט דעם טעקסט פון אַ פאָרשטייענדיקער פאָרשטעלונג. אַזוי אַרום איז קלאָר געוואָרן אין שטעטל, אַז דער „ויצעקו״ וועגן חילול יום־טוב און „שמלת אישה״ איז ווייט איבערגעטריבן און ס׳לוינט זיך נישט וועגן דעם איינצורייסן וועלטן...

נאָך דעם דאָזיקן פאַקט, האָבן די יוגנטלעכע זיך גענומען פילן אַ ביסל פרייער און מען האָט גענומען צוציען צום דראַמאַטישן קרייז אויך פעאיקע מיידלעך. איך בין געווען איינע פון די ערשטע „אַרטיסטינס״, וואָס האָבן אויפגעטראָטן אויף דער „כאָזשעלער בינע״. מיין פאָטער האָט זייער געליטן דערפאַר, ווייל חסידים האָבן נישט געוואָלט עסן פון זיין שחיטה, בעת זיין „אויסגעלאַסענע״ טאָכטער האָט זיך אַריינגעצויגן אין „טעאַטער־שפּיל״. מען האָט אים דערפאַר אַזוי לאַנג גערודפט, ביז ער האָט באַשלאָסן אָנקוקן מיט זיינע אייגענע אויגן, וואָס קומט דאָרט פאָר בעתן שפּילן. איין מאָל, בעת אַ טעאַטער־פאָרשטעלונג, האָט ער זיך פאַרגנבעט ביי אַ פענצטער און נאָכגעקוקט, וואָס קומט דאָרט פאָר אינעווייניק. ער איז געשטאַנען אַזוי אַ פּאָר שעה, זיך צוגעקוקט ווי די יוגנטלעכע „מאַכן זיך נאַריש״, געשאָקלט מיטן קאָפּ און געמורמלט צו זיך: קינדער, נו נאַרישע קינדער, סתם קינדערישע נאַרישקייטן... אָבער די פאַנאַטישע עלעמענטן אין שטעטל, האָבן נישט געטיילט די דאָזיקע מסקנה פון מיין פאָטער און האָבן אים נישט אויפגעהערט צו רודפן אַלס שו״ב בכל זמן איך האָב געשפּילט טעאַטער.

מיין ברודער יוסף איז צו יענער צייט אויך געווען „פאַרקראָכן אָן אַ זייט״ אָבער אין ערנסטערע ענינים: ער האָט געלערנט יוגנטלעכע העברעאיש און געהאַט פאָרלעזונגען אויף ציוניסטישע טעמעס. די יוגנט האָט זיך אָנגהויבן איינטיילן אין

די משפחה הערצאָג

אַ גאַנצע כאָזשעלער משפחה (?) צוזאַמען...

רבקה הערצאָג

נחמן טיקולסקער

שמחה בערלינקא

משה ראָזענבלום

געזעלשאַפטלעך־פּאָליטישע גרופּעס, בעיקר ציוניסטישע, אָבער ס׳האָט זיך אויך אויסגעפורעמט אַ גרופּע פון „בונד״ און פון נאָך לינקערע. ס׳האָט זיך אָנגעהויבן אַ קאַמף פאַר השפּעה אין שטעטל און דער דאָזיקער קאַמף האָט זיך אָפּגעשפּיגלט בעיקר אין דעם, ווער וועט באַלעבאַטעווען אין דער אַלגעמיינער ביבליאָטעק. טראָץ דעם, האָט די געזעלשאַפטלעך־קולטורעלע טעטיקייט פון דער יוגנט געטראָגן אַן אַלגעמיין־שטעטלדיקן כאַראַקטער: מען האָט אָראָפּגעבראַכט פּרעלעגענטן, אָרגאַניזירט פאָרשטעלונגען און עקסקורסיעס, געפירט קרייזן פון זעלבסטבילדונג אד״ג. אַזוי צום ביישפּיל, האָט דער יידישער דאָקטאָר געהאַלטן לעקציעס וועגן אַנאַטאָמיע, משה און באַשקע צווייערקאָווסקי האָבן זיך איבערגעגעבן דער יוגנט אויפן געביט פון טעאַטער, ראַבינאָוויטש און טיק האָבן געלערנט פידל־שפּילן.

*

עס זענען געווען אין שטעטל אַ סך טייערע מענער און פרויען, וואָס האָבן זיך איבערגעגעבן מיט לייב און לעבן פאַרשידענע געביטן פון געזעלשאַפטלעך־סאָציאַלער טעטיקייט, געזאָרגט פאַר נויטבאַדערפטיקע, געהאָלפן אָרעמע־לייט. און געטאָן האָט מען דאָס אַלץ אָן קיין שום וועלט־אָנשויאונג אָדער פּאָליטישער איינשטעלונג פּשוט אַזוי, מיט אַ יידיש האַרץ, פאַר דער אייגענער נשמה, פאַר גאָט און פאַר לייט, טיילמאָל אונטערן צייכן פון משונהדיקייט און אָריגינעלקייט.

נעמט די צוויי שוועסטער שרה און מרים קלמנס: זיי האָבן אַרויסגעוויזן האַרציקייט און וואַרעמקייט פאַר נויטבאַדערפטיקע און געשטראָפטע. ווען אונדזער מוטער איז אָפּגעשטאָרבן, האָבן די א״ד צוויי שוועסטער איבערגענומען אַלע זאָרגן פאַר אונדז יתומימלעך און זענען ממש געווען אונדזערע באַשיצערינס, דערציערינס און פאַרזאָרגערינס אויף אַלע געביטן.

נעמט די שטוב פון דוד קאָוואַל: ליבע, די מוטער, האָט זיך געטיילט מיט אַנדערע מיטן לעצטן ביסל נאַפּט, מעל אָדער פעטס בעת דער דייטשער אָקופּאַציע אין דער ערשטער וועלט־מלחמה; לאה איז געווען אַן „אייביקע״ זאַמלערין פאַר אָרעמע־לייט; שלמה האָט געטיילט נדבות מיט אַ ברייטער האַנט; מלכה פלעגט „שלעפּן״ פון פאַמיליען־שאַנק העמדער אָדער ליילעכער און צעטיילן צווישן נצרכים.

נעמט שרה יוכט (פון דער פאַמיליע קאָוואַל): אין די ברענענדיקע פרעסט פלעגט זי זיך „אַריינכאַפּן״ אין איר מאַנס שטיוול און פוטער, אַרויסלאָזן זיך איבער די רייכע הייזער פון אירע חברטעס־פרויען (ליבע קאָוואַל, גיטל קאָוואַל, הגר הערציג א״אַ) און „אויסשנאָרן״ כלערליי נויטיקע זאַכן פאַר אָרעמע קינדער און פרויען.

נעמט אונדזער שטיף־מוטער, די גערופענע „חזנטע״: זי האָט זיך פאַרנומען מיט עזרת־חולים — געשטעלט באַנקעס, געמאַכט קאַנעס, „אָפּגענומען״ קינדער ביים געבורט און (להבדיל) גענייט תכריכים פאַר געשטאָרבענע. איר „קאָנקורענט״ אין די

דאָזיקע „געביטן" איז געווען מלך ציטרינאַזש: ער האָט זיך אַזוי אויסגעספּעציאַליזירט אין פאַרשידענע „מעדיצינישע" פּראַקטיקעס, אַז דער שטעטלדיקער דאָקטאָר פלעגט אים גאָר אָפט מיטנעמען אין אומגעגנט כדי צו מאַכן „אַ שוואַרץ שטיקל אַרבעט" (מלך ציטרינאַזש פלעגט טאַקע זאָגן, אַז ער איז דעם דאָקטאָרס „עקזיסטענץ" און געמיינט האָט ער „אַסיסטענט").

נעמט מיין שוויגער, חייטשע הערצאָג; זי און איר מאַן יהושע האָבן זיך אויסגעצייכנט נישט נאָר מיט זייער קאָנקרעטער הילף פאַר אָרעמעלייט נאָר מיט דעם אופן אין וועלכן זיי האָבן די הילף געטראָגן — באַשיידן, מיט טיפער ליבשאַפט, ממש פּאַטריאַרכאַליש.

*

די ווייטערדיקע עפּיזאָדן זאָגן ווידער עדות אויף טיפע און אָריגינעלע אנטפּלעקונגען אינעם לעבן פון יחיד און כלל אין אונדזער פאַרשינטענער שטעטלדיקער פאַרגאַנגענהייט.

דאָס ווייב פון ישראלקע דער כהן — בלימע, האָט געהאַט דריי שוואַכקייטן: 1) אויף יעדן פּסח פלעגט זי אויפנייען אַ נייעם בגד פאַרן שייגעץ פּאַטפּאָר, דעם שטעטלדיקן וואַסער־טרעגער, און אַרויפציען אויף אים דעם בגד בעת ער פלעגט גיין נאָכן וואַסער פאַר איר (אַזוי אַ גאַנץ פּסח, כדי אויסצומיידן אַ חשש פון חמץ); 2) אַז זי פלעגט גיין אין „מקווה" (יעדע וואָך) איז זי דאָרט אָפּגעזעסן ביז שפּעט אין דער נאַכט און זיך צענדליקער מאָל אויסגעטובלט פון אַלע טמאדיקע בעלי־חיים (הינט, קעץ, מייז), וואָס זי האָט זיך אויף זיי געהאַט אָנגעשטויסן אין משך פון דער פאַרגאַנגענער וואָך; 3) זי איז אַרומגעגאַנגען און געזונגען פאַר זיך דאָס דעמאָלט פּאָפּולערע לידל: „ברוך שולמאַן איז אַרויסגעגאַנגען", וואָס האָט געשילדערט דעם טראַגישן גורל פון אַ יידישן בחור, וואָס האָט זיך אַליין געבראַכט אַלס קרבן פאַרן כלל...

יעקב קאָזשעניאַק איז אויך (אין געוויסן זין) געווען אַזאַ מין „קרבן": בעת זיין ווייב יאַכטשע איז שטאַרק קראַנק געווען, האָט ער געטאָן אַ נדר, אַז אויב זי וועט געזונט ווערן, וועט ער דעם גאַנצן לעבן זיינעם סיי ווינטער, סיי זומער, וועקן דעם עולם צו עבודת־הבורא. אָט זע איך פאַר מיינע אויגן אַ טיפע פרייטיקדיקע ווינטער־נאַכט: די פענצטער פאַרפרוירן; אַ טויטע שטילקייט, פּלוצלינג דער זייגער שלאָגט אויס פיר, אונטערן פענצטער דערהערט זיך אַ בת־קול — שטייט אויף יידעלעך צו עבודת־הבורא". איך בין דאַן געלעגן אין אַן אויסגעוואַרעמטער בעט און געטראַכט: וויפל ליבשאַפט, מסירות־נפש און טריישאַפט צו גאָט און צו מענטש, זענען פאַרקערפּערט אין אָט דער שליחות־מצווה פון אָט דעם פּשוטן יידן...

מענדל פאַרבאַראָוויטש און מרדכי פּשיסוסקער האָבן זיך איינגעקריצט אין מיין

זכרון בעת דעם „פּאַראַד" פון אַריינפירן אַ נייע ספר־תורה אין שול קורץ פאַר מיין אָפּפאָר קיין ארץ־ישראל. די ספר־תורה איז געוואָרן אויסגעריכט ביי דעם ערשטן אין הויז, און דער צווייטער איז געגאַנגען בראש פונעם „פּאַראַד", פאַרפּוצט אין ווייס־בלויער קליידונג, ווי די פאָן פון ציון. דאָס גאַנצע שטעטל גרויס און קליין, האָט מיטגעמאַכט מיט פרייד, בטחון און התלהבות דעם אימפּאָזאַנטן צערעמאָניאַל פון אַריינפירן אַ נייע ספר־תורה און דאָס אַריינשטעלן איר אין היכל, און יעדער איינער פון זיי האָט באַשיימפּערלעך געפילט, אַז ער באַטייליקט זיך אין אַ גרויסער רעליגיעזער און נאַציאָנאַלער אימפּרעזע.

*

און צום סוף, אַ פּאָר ווערטער וועגן מיין פאָטער ע"ה — ש"ץ ושו"ב ר' משה־שמעון אדלער — דער אומפאַרגעסלעכער טאַטע, ייד און מענטש. ער איז געווען אין שטעטל נישט נאָר אַ סמל פון דער רעליגיעזער אינסטיטוציע, וואָס אירע פונקציעס האָט ער אויסגעפילט נאָר אויך אַ סאָציאַלע אינסטיטוציע אַליין פאַר זיך, קודם כל אויפן געביט פון באַזאָרגן מיט ברויט און באַהייצונג אַלע נצרכים אין דעם. ער האָט אַליין געזאַמלט געלט פאַר די דאָזיקע צוויי באַדערפענישן, אַליין געטראָגן דאָס ברויט און אַליין געשלעפּט דאָס האָלץ, אַליין געבראַכט דאָס נויטיקע צום נצרך אין שטוב אַריין אַזוי, אַז ער זאָל נישט באַמערקן דאָס די הילף איז אים געקומען פון אַ מענטשלעכער האַנט. נישט איינמאָל איז ער צוריקגעקומען פון באָד אָן דעם העמד אויפן לייב, ווייל ער האָט זי דאָרט אָפּגעגעבן אַן אָרעמען יידן, וואָס האָט בכלל קיין העמד נישט געהאַט. נישט איינמאָל פלעגט ער פאַרשווינדן אויף גאַנצע אָוונטן פון דער היים, ווייל ער האָט זיך מתעסק געווען מיט אויפריכטן אַן אָרעמע כלה צו איר חתונה אָדער מיט אויפמונטערן אַ פאַרשמאַכט קינד פון אָרעמע עלטערן. ער האָט אין זיין דאָזיקער הילפס־טעטיקייט אַריינגעלייגט זיין גאַנצע נשמה און האַרץ און דאָס שטעטל האָט אים געשעצט און געאַכטעט דערפאַר. ווען ער איז אַלט און אָפּגעשוואַכט געוואָרן, האָט ער דאָך פאָרגעזעצט די אַקציע פון זאַמלען שטיצע פאַר אָרעמלייט און דאָן, ווו נאָר ער פלעגט אָנקלאַפּן מיטן שטעקן אויף אַ טיר האָט מען אים אַנטקעגנ־געטראָגן די שטיצע מיט אַ ברייטער האַנט. ווען ער איז געלעגן און געגוססט אויפן טויטן־בעט, האָבן צענדליקער אָרעמע פרויען אויפגעפּראַלט אין שול דעם ארון־קודש און „אָפּגערעכנט" זיך מיט זייערע יאָרן פאַרן רבונו של עולם, לטובת דעם פאָטער...

אָט שטייט ער מיין פאָטער פאַר מיינע אויגן אין דער נאַכט פון יום־כיפּור, איינגעהילט אין שניי־ווייסן קיטל און זאָגט „כל נדרי". אָט פיל איך זיינע צאַרטע הענט, וואָס ער פלעגט אַרויפלייגן אויף מיין קאָפּ פאַרן אַרויסגיין פון שטוב צו „כל נדרי". אָט זע איך די עדה כאַזשעלער יידן, פאַר וועלכע ער האָט אין משך פון לאַנגע

יאָרן אויסגעבעטן ביי גאָט געזונט און פרנסה און וועלכע ער האָט ליב געהאַט ווי אייגענע ברידער...
פאַרשוווּנדן די עדה פאַרשניטן די ברידער.

מנחם לאַניעַנטער

געשטאַלטן און עפּיזאָדן

„קידוש השם" פון הרב ר' יצחק־מאיר סלאָווני

ער איז געווען סיי אַן עילוי אין תורה און סיי אַ „פאַרברענטער" ציוניסט אין מעשים. זיין שטוב איז געווען שטענדיק פול מיט יוגנטלעכע. ער האָט ליב געהאַט צו דיסקוטירן מיט זיי און שטענדיק קומען צום אויספיר, אַז דער איינציקער וועג איז די עליה קיין ארץ־ישראל.

ער האָט געפירט אַ טאָגבוך און ביז שפּעט אין דער נאַכט פלעגט ער זיצן ביים לעמפּעלע און אַריינשרייבן אַלע טעגלעכע געשעענישן.

ער האָט געהאַט אַ פרוי מיט 4 קינדער (2 זין און 2 טעכטער), אָבער קיין נחת האָט ער פון זיי נישט געהאַט. די קינדער האָבן נישט געוואָלט לערנען אין קיין ישיבות און כאָטש ער האָט דערפון געהאַט גרויס עגמת־נפש, האָט ער נישט געפּרוווט זיי צווינגען צו טאָן זיין ווילן.

פון דער נאַטור איז ער געווען אַ גרויסער פחדן און ספּעציעל זיך געשראָקן פאַר פּאָליציי און געווער. איין מאָל, ווינטער (1929) אין אַ גרויסן פראָסט, זענען מיר געפאָרן פון וואַרשע. אויף איינער פון די באַן־סטאַציעס זענען אַריין אין וואַגאָן עטלעכע קריסטן, וועלכע האָבן זיך אומגעקערט פון יאַגד מיט זייערע ביקסן. ר' איטשע־מאיר איז גלייך פאַרשוווּנדן און מ'האָט אים געזוכט אומעטום מער ווי אַ שעה, ביז מען האָט אים געפונען אַ האַלב־פאַרפרוירענעם ביי דער טיר פון וואַגאָן, גרייט אַרויסצושפּרינגען.

אויגוסט 1939, זענען מיר געזעסן עטלעכע עסקנים פון קק"ל און געשמועסט וועגן דעם פּאָליטישן מצב. ר' יצחק־מאיר האָט געזאָגט, אַז ער איז איבערצייגט, אַז ס'וועט זיין אַ מלחמה, און האָט אויפגעוויזן פון אַ געוויסן ספר, אַז דער קריג איז אומפאַרמיידלעך און אַז ס'וועט זיין נישט גוט מיט די יידן. „מ'דאַרף אַנטלויפן!" — האָט ער אויסגערופן.

— פאַרוואָס זיצט איר דאָ? — האָט עמעצער געפרעגט.

— איך וויל נישט זיין דער ערשטער — האָט ער געענטפערט.

פאַרן קריג־אויסברוך איז ער און די גאַנצע משפּחה אַריבערגעפאָרן קיין אָטוואָצק, ווייל זיין איידעם האָט געשטאַמט פון דאָרט. אין אָטוואָצק, בעתן אַריינמאַרש פון די דייטשן, האָט עמעצער געשאָסן אויף זיי. די דייטשן האָבן צוזאַמענגעיאָגט אַלע יידן אויף איין פּלאַץ און דערקלערט, אַז אויב ס׳וועט זיך נישט אָפּרופן דער ייד, וועלכער האָט געשאָסן, וועלן זיי פאַרברענען אַלע יידן. דאַן איז אַרויסגעטראָטן פון די שורות ר׳ יצחק־מאיר סלאָווני און געזאָגט, אַז אַז ער האָט געשאָסן... די דייטשן האָבן אים צוגעבונדן צו אַ פערד און געשלעפּט איבער דער ערד ביז ער האָט אויסגעהויכט זיין הייליקע נשמה.

דער גוטבאַזיצער משה צווירקאָווסקי

דער איינציקער יידישער גוטבאַזיצער אין דער אומגעגנט, איז געווען משה צוויר־קאָווסקי. זיין הויף האָט געדינט אַלס טרעפפּונקט פאַר דער יוגנט (יעדן שבת נאָך מיטאָג), וואָס האָט דאָרט זיך פאַרנומען מיט ספּאָרט.

ער איז געווען אַ טעאַטער־ליבהאָבער און פיל געהאָלפן דעם דראַמאַטישן קרייז אין שטעטל.

טראָץ דעם, וואָס ער גופא איז געווען אַ סימפּאַטיקער פון „בונד, האָט ער מסכים געווען צו גרינדן ביי אים אין הויף אַ הכשרה־קיבוץ פאַר דער יוגנט פון „„אגודת־ישראל", וואָס האָט זיך געגרייט פאָרן קיין ארץ־ישראל.

משה צווירקאָווסקי האָט איבערגעלעבט די מלחמה און געשטאָרבן אין וואַרשע, אין יאָר 1961.

ר׳ אברהם שער

ער איז געווען דער בעל־תוקע. ער האָט געקענט אַ סך מלאכות, אָבער פּרנסה האָט ער נישט געקענט אַרויסברענגען (זיין באַשעפטיקונג איז געווען, ברענגען סחורות פון וואַרשע). דאָך איז ער שטענדיק געווען פריילעך, אין אַ גוטן הומאָר.

די משפּחה שער האָט זיך גערעכנט פאַר אַ גאָר פיינע און בכבודיקע משפּחה. אַלע קינדער זענען געווען זייער פעאיק, אָבער צום באַדויערן איז קיינער פון דער משפּחה נישט פאַרבליבן.

יוסף טיק שפּילט טעאַטער

ער איז געווען אַן אָרעמער קרעמער און קוים באַזאָרגט פּרנסה פאַרן ווייב מיט די 3 קינדער. דאָך איז ער געווען אַ גרויסער טעאַטער־ליבהאָבער און ספּעציעל ליב געהאַט די פּיעסן פון גאָלדפאַדען. אַחוץ דעם, האָט ער 30 יאָר געשפּילט פידל. קיין שפּילער נישט געווען, אָבער געלערנט פידל־שפּילן אַנדערע.

איין מאָל האָט מען געדאַרפט פאָרשטעלן „דעם ווילדן מענטש" און די הויפּט־ראָל האָט געשפּילט אַ יוגנטלעכער פון אַ שכנותדיק שטעטל. היות אָבער דער דאָזיקער אַרטיסט איז קראַנק געוואָרן, האָט יוסף באַשלאָסן צו שפּילן די ראָל. זיין פרוי וואָס האָט די גאַנצע צייט געהאַט צו אים טענות, אַז אַנשטאָט צו זאָרגן אויף פּרנסה פאַרנעמט ער זיך גאָר מיט „פּוסטע מעשיות", האָט בעת דער פאָרשטעלונג געמאַכט אַזאַ סקאַנדאַל, אַז מ'האָט געמוזט די פאָרשטעלונג איבעררייסן.

אויף די צווייטע וואָך שבת־צו־נאַכטס, האָט מען געבראַכט פון קראַסנאָשעלץ אַ „ווילדן מענטש" און דורכגעפירט די פאָרשטעלונג.

פישל סטאָליער פאָרט קיין ארץ־ישראל

פישל איז געווען אַ גרויסער אָרעמאַן, כאָטש ער האָט געמאַכט מעבל פאַר רייכע מענטשן. ער פלעגט שטענדיק זאָגן, אַז ער קען נישט מאַכן קיין פּשוטע אַרבעט: „אויב איר ווילט פּשוטע אַרבעט טאָ גייט צו לייזערן, ווייל מיין אַרבעט איז אַ ספּעציעלע"...

ווען זיין פרוי האָט געפאָדערט ביי אים געלט אויף שבת, פלעגט ער זאָגן, אַז מען קומט אים געלט און ער דאַרף גיין אָפּנעמען. האָט אָבער דאָס ווייב געזאָגט, אַז זי וועט אַליין גיין אָפּנעמען די חובות, פלעגט ער איר נישט לאָזן גיין... איין מאָל, ווען זי האָט זיך איינגעשפּאַרט, אַז זי גייט צום רעיענט אויפמאָנען אַ חוב, האָט פישל געשריען אויף איר: „דו קענסט דאָך נישט רעדן מיט מיר, ווי אַזוי וועסטו רעדן מיטן רעיענט?"...

אין יאָר 1924 האָט זיך פאַרשפּרייט אַ קלאַנג אין שטעטל, אַז מ'פאַרשרייבט פאַכלייט אויף צו פאָרן קיין ארץ־ישראל. פישל האָט באַשלאָסן צו פאָרן און איז אַוועק אין דערי תרבות־ביבליאָטעק, וווּ ס'איז פאָרגעקומען די רעגיסטראַציע צום אויספילן די נויטיקע פּאַפּירן.

— ווי הייסטו? — האָט מען אים געפרעגט.

— פּנחס — האָט ער געענטפערט.

— דו הייסט דאָך פישל — האָט מען אים געזאָגט.

— טאָ צו וואָס פרעגט איר — האָט ער געענטפערט.

— דיין באַרוף?

— אַ סוחר.

— דו ביסט דאָך אַ סטאָליער — האָט מען אים געזאָגט.

— טאָ צו וואָס פרעגט איר — האָט ער געענטפערט.

און אַזוי האָט זיך געצויגן דאָס געשפּרעך, אָבער ווען ס'איז געקומען צום אונטערשריפט, האָט פישל דערקלערט, אַז ער שרייבט נישט אונטער.

— אפשר קענט איר נישט? — האָט עמעצער זיך אָפּגערופן.

— טאָ צו וואָס פרעגט איר — האָט ער געענטפערט.

פישל איז קיין ארץ־ישראל נישט געפאָרן. „פאַר יידן וועט אין פּאַלעסטינע סיי ווי קיין אָרט נישט זיין", האָט פישל געזאָגט...

חיים דויד קאָזשיצע

צוויי לידער

דאָס ערשטע ליד פון אונדזער לאַנדסמאַן חיים־דויד קאָזשיצע, איז דורך אים פאַרפאַסט געוואָרן אין כאָזשעל אין יאָר 1933, בעת היטלער איז געקומען צו דער מאַכט אין דייטשלאַנד און גלייך האָט זיך פאַרשטאַרקט די אַנטי־סעמיטישע איינשטעלונג פון דער פוילישער באַפעלקערונג. דאָס ליד איז אָפּגעהיט געוואָרן אין זכרון דורך אהרן קאָוואַל (נפחא) און איז דורך אים אַרויסגעבראַכט געוואָרן אין שריפט פאַר דעם בוך, אין חיפה אין יאָר 1965. גלייכצייטיק איז אונדז צוגעשיקט געוואָרן דאָס צווייטע ליד, פאַרפאַסט דורכן אויטאָר אין וורצלאַוו (פוילן), אין יאָר 1952.

ד ע ר ר ע ד אַ ק ט אָ ר

הער מיך אויס, גאָטעניו

ווען איך בין אַ קינד געווען,
אין חדר מיך געשיקט.
די מאַמע האָט אַ טלית־זעקל געשטריקט.
געלערנט האָב איך חומש־רש"י,
און אויף גאָט געפרעגט קיין קשיה.
דער ענגער חדר האָט מיך נישט געשטיקט.

כ׳געדענק, דער רבי פלעגט מיך שמייסן,
פאַר אַ שמוציק וואָרט,
און כאָטש ער איז געווען אַ כעסן,

געליבט האָב איך אים פאָרט.
ליב געווען איז מיר דער בייזער
רבי מיינער — ר׳ לייזער.

אַ פּילנדיק־יידיש האַרץ האָט ער פאַרמאָגט,
געשיכטעס וונדער־שיינע
דערציילן פלעגט ער אונדז, די יינגלעך קליינע;
פון אתה בחרתנו קינדער,
פון איין גאָט מיט גרויסע וונדער
און אין שיינעם חלום אונדז פאַרוויגט.

שנעל געביטן זיך ס׳לעבן,
אין טעכניק און קולטור.
דאָס קינד הערט אויף חלומות וועבן.
שוין רייף צו זיבן יאָר.
די שולע לערנט אים באַלד האַסן,
מען טיילט די קינדער איין אין ראַסן.

נישטאָ קיין ברויט אין שטוב,
אויפן יאַריד ר׳ יענקל פאָרט.
גוואַלד! וואָס טוט מען אָבער
מיט דעם יידישן נאָז, פאות, באָרד?
עס וואַרטן דאָרט אויף אים פּיקעטן,
דרענגער, קלויניצעס, קאָסטעטן.

דאָס יינגסטע קינד קוים דריי מאָנאַטן,
די מאַמע בעט ביי גאָט:
ברענג בשלום אים זיין טאַטן,
דערבאַרעמדיקער טאַטע־גאָט.
מיט חוצפה לאַכט דער טייוול,
פון דער פרום־נאַיווער ווייבל.

צוגערויבט דאָס ביסל דלות,
יענקל איז געבליבן בלויזביים טלית.
בלוט עס רינט פון זיין שטערן,

זאָג זשע גאָטעניו וואָס וועט ווערן?
מיר עקשנים זענען יאַטן,
מיר וועלן קיין מאָל דיך פאַרראַטן...

עס לייכט אין מזרח דאָרט אַ שטערן,
דאָרט רופט די שטים פון די פּיאָנערן,
עס דונערט זייער רוף.
דאָרט חלוצים קינדער מוטיקע,
דאָרט מען אַקערט פעלדער בלוטיקע,
דאָרט מען שטאַרקט דיין גוף.

העלפט די ערד דאָרט אויסצולייזן,
דער וועלט אַ וווּנדער,
וועלן מיר דאָרט ווייזן.
קוקט נישט אויף קיין פּאָליטיקן,
ווענדע קיין ציון דיינע בליקן,
עוד לא אבדה תקוותנו!

איך וויל אַ היים

איך וויל אַ היים, איך וויל, איך בענק,
די גרויסע וועלט איז מיר צו ענג.
דאָרט צו מיין קליינעם זיסן לאַנד,
דאָרט ווו עס שטייט אַן איינזאַמע וואַנט...

איך דאַרף קיין גליקן דאָ נישט מער,
דערפון בלייבט איבער נאָר אַ טרער.
גענוג געגעבן שוין די וועלט,
פון אונדז מיליאָנען זעקס שוין פעלט...

קיינעם שמעקט דאָ נישט מיין נאָז,
יעדער האַלט דיך פאַר אַ האָז
מעגסטו קעמפן ווי אַ לייב,
נישט קיינער זעט, נישט קיינער גלויבט...

איך וויל אַ היים עס איז שוין צייט,
מיין ברודער האָט זי צוגעגרייט.
ער האָט זי אויסגעקעמפט מיט בלוט,
אים האָט נישט אויסגעפעלט קיין מוט...

איך וויל אַ שטוב מיר בויען דאָרט,
איצט אין נגב איז מיין אָרט.
איך וויל אַ היים דאָרט איז מיין גליק,
דער גלות קומט שוין נישט צוריק.

די משפחה קאָזשיצע

בעתן אָפפאָרן פון הדסה אַלטער אויף הכשרה

אַ גרופע יוגנטלעכע בעתן אָפפאָרן פון שרה אייכלבוים (ערשטע פון רעכטס) קיין ארץ־ישראל (1933)

לאה פאַטער

דינה און שלום פאַטער

שומעי קורסים עבריים ע״י „תרבות״
העברעאישע קורסן ביי „תרבות״ (1936)

י. מ. ניבאָרסקי

די טייערע יידן פון אונדזער שטעטל

איך און מיין פרוי האָבן באַזוכט ישראל קרוב 10 מאָל און יעדעס מאָל האָבן מיר מיטגענומען פרישע איינדרוקן פונעם יידישן לאַנד. כאָטש מיר פלעגן זיך טרעפן יעדעס מאָל די זעלבע טייערע לאַנדסלייט און איבערגעחזרט די זעלביקע אַמאָליקע זכרונות, פלעגן מיר תמיד פילן אויפסניי די נאָענטקייט פון דער בשותפותדיקער פאַרגאַנגענהייט.

מען האָט דערמאָנט די פאַרלאָפענע יוגנט־יאָרן, די גאַסן און געסלעך ווו אונדזערע עלטערן האָבן געוווינט. מען דערמאָנט אונדזער היימשטעטל — דעם מאַרק, די בריק־גאַס, די רודע, די גראַניטשנע — דאָרט ווו מיר זענען געבוירן געוואָרן. מען דערמאָנט די שוסטער, די קאָמאַשנמאַכער, די בעלי־עגלות, די מילנער די קאָוואַלעס די אייזן־סוחרים, די שניט־סוחרים, די גאַלאַנטעריע־געוועלבער, די תבואה־הענדלער, די מלמדים, די לערער די חזנים, די שוחטים, די פיש־הענדלער, די קצבים, די תהילים־זאָגער, די ציוניסטן, די בונדיסטן, די העברעאיסטן, די יידישיסטן, די חסידים, די מתנגדים. מען האָט דערמאָנט די געוועלבלעך ווו מען האָט געקענט קויפן פאַר אַ גראָשן צוקער... די דיפּלאָמאַטן וואָס האָבן זיך „אַרומגעריסן" אין וועלט־פּאָליטיק... די ברויערייען און שענקן ווו גויים האָבן געשיכורט... דעם אַרכיטעקט יעקב־פּסח וואָס זיין גלייכן איז נישט געווען אין דער גאַנצער וועלט... אָט די אַלע יידן מיט זייערע פאַרשידנאַרטיקע נאַטורן — קאַרגע און ברייטהאַרציקע, פאַרביסענע און נאָכגיביקע — זענען דאָך געווען אונדזערע היימישע יידן, אונדזערע טייערע יידן, בלוט פון אונדזער בלוט און ביין פון אונדזער ביין.

אָט שטייען פאַר מיינע אויגן: הערשל גאָטיעס אינעם אלכסנדר שטיבל; יוסף שרהס אינעם אַלטן בית־המדרש; משה־שמעון דער חזן אין דער גרויסער שול; — זיי די האַרציקע בעלי־תפילות, וואָס פלעגן דערוועקן אַ ציטער אין די הערצער מיט זייער דאַווענען.

נישטאָ מער אָט די אַלע טייערע יידן. געבליבן איז דאָס שטעטל, די גאַסן, דאָס טייכל, די פעלדער, די וועלדער, אָבער ס'זענען דאָרט נישטאָ מער די יידן — די האָרע־פּאַשנע די גוטהאַרציקע, די פרומע, די פּרעכטיקע יידן.

אויף וויפל פרומקייט און הערלעכקייט זענען געווען טיף איינגעוואָרצלט אין די הערצער פון אונדזערע שטעטלדיקע יידן, זאָל עדות זאָגן דער פאָלגנדיקער פאַקט:

מיין מומע עטקע (אברהם־צדוקס פרוי), ווען די קינדער אירע האָבן אַראָפּגע־

אויבן: י. מ. ניבארסקי (שטייט) בעת אַ קבלת־פּנים פאַר אים און זיין משפחה אין ישראל (1965); אונטן: ער, זיין פרוי, טאָכטער, איידעם און אייניקל

בראַכט קיין אַמעריקע, איז אָנגעקומען מיט דער שיף קיין ניו־יאָרק אום שבת. זי איז געווען די איינציקע פון אַלע פּאַסאַזשירן וואָס האָט נישט געוואָלט פאַרלאָזן די שיף אום שבת. דער שיפס־קאַפּיטאַן אַליין האָט מיט איר איינגעטענהט העכער אַ שעה ביז זי האָט מסכים געווען צו פאַרלאָזן דעם דעק. זי איז אָבער אָפּגעזעסן ביי דער שיף ביז ס׳האָבן זיך באַוויזן די שטערן אין הימל...

אין יאָר 1950, בעת אַ באַזוך ביי איר, האָט זי מיר איינגערוימט אַ סוד: פאַרן עמיגרירן קיין אַמעריקע האָט איר איטשע־מאיר ריכטער געבאָרגט 5 דאָלאַר און זי האָט געהאָפט, אַז ס׳וועט זיך מאַכן אַ געלעגנהייט אַז זי וועט אים קענען דעם חוב אומקערן. אָבער זינט זי האָט זיך דערוווּסט וועגן דער הריגה פון אַלע שטעטלדיקע יידן, איז איר צער אַ דאָפּלטער, ווייל זי האָט פאַרלוירן אירע שטעטלדיקע יידן און דערצו נאָך, געבליבן שולדיק אַ פּריוואַטן חוב אויף אייביק.

בעת איינעם פון מיינע באַזוכן אין ישראל האָב איך אָפּגעזוכט איטשע־מאירס זון ישעיה ריכטער און געבראַכט פון אים אַ שריפטלעכע קבלה דער מומע עטקע, אַז דער חוב איז אָפּגעצאָלט געוואָרן. איר פּנים האָט ממש אויפגעלויכטן פון פרייד, זי האָט געדריקט די קבלה צום האַרצן, זיך באַגאָסן מיט טרערן און שטיל געשעפּטשעט: איצט קאָן איך שוין רואיק שטאַרבן...

אַזעלכע זענען געווען די יידן פון אונדזער שטעטל און אַלס אַזעלכע דאַרפן מיר זיי געדענקען כל זמן מיר וועלן לעבן.

העניע ניבאָרסקי

א סך־הכל פון א משפחה

אין אונדזער שטעטל האָט פאַר דער ערשטער וועלט־מלחמה געלעבט אַ ייד מיטן נאָמען יאָסל מאָנקאַרזש און גערופן האָט מען אים (ווי ס׳האָט זיך אין יענע צייטן געפירט) אויף זיין פאָטערס נאָמען — יאָסל מאיר־לייבס. יאָסל איז געווען אַ קלוגער ייד אַ לערנער, אַ געניטער און ערלעכער סוחר. האָט ער טאַקע געהאַט אַ גרויסן און פראָספּערירנדיקן געשעפט, ווו מען האָט געקאָנט קריגן פון אַ נאָדל ביז די שווערסטע אייזן־מכשירים פאַר בוי און פעלד־אַרבעט. פּויערים און פּריצים פון דער גאַנצער אַרומיקער געגנט, זענען געווען זיינע קונים, און אים אַרויסגעוויזן גרויס צוטרוי און דרך־ארץ.

ביי יאָסל מאיר־לייבס האָט זיך געפירט אַ שיינע באַלעבאַטישע היים, וואָס

האָט געטיילט צדקה, אויפגענומען אורחים, און זיין ווייב, סילקע פלעגט קאָכן „יאַכלעך" און אַנדערע מאכלים, פאַר אָרעמע קראַנקע און קימפעטאָרינס.

ביי דעם פּאָרפאָלק זענען געווען דריי קינדער: ראַשקע, יצחק און העניע־רחל. די ערשטע האָט חתונה געהאַט מיט אַ יונגנמאַן פון אַן אַנדער שטאָט, וואָס איז (אויב כ׳האָב קיין טעות נישט) געוואָרן רב אין זאַמאָשטש. אויך דער זון איז אַוועק וווינען אין זיין ווייבס שטעטל, אַזוי אַז אין כאָזשעל איז געבליבן בלויז העניע־רחל, וואָס האָט חתונה געהאַט פאַר אַ קאָלנער יונגנמאַן מיטן נאָמען קלמן אייזנשטאַדט. ער איז געווען אַן אידעלער מענטש, און אַ לערנער, וואָס האָט אָבער נישט געהאַט קיין פּראַקטישן חוש פאַר מסחר. דאָך אָבער, האָט ער געהאַט אַ שוואַכקייט אונטערצונעמען פאַרשידענע געשעפטן גלויבנדיק יעדן איינעם, וואָס האָט אים פאָרגעשלאָגן „גאָלדענע גליקן".

אַזוי אַרום האָט טאַקע פּאַסירט, אַז ער האָט צעפּאַטערט עטלעכע געשעפטן, וואָס זיין שווער האָט אים יעדעס מאָל פריש איינגעאָרדנט. ער איז קיינמאָל קיין גביר נישט

לייזער ניבאַרסקי און זיין משפחה (פרוי העניע, קינדער — יוסף, איתמר און יצחק)

געוואָרן, אָבער אַ הויז האָט זיך ביי אים געפירט אַ שיינס, מיט אורחים אויף שבת, געווען ביי אים אַ פולע שטוב רעספּעקטפולע און גוט־דערצויגענע קינדער — זיבן זין און צוויי טעכטער. ווען די קינדער זענען עלטער געוואָרן, האָבן זיי אַלע מיטגע־אַרבעט אין גרויסן געשעפט פון זייער זיידן — ר׳ יאָסל — ער האָט זיי אַלעמען חתונה געמאַכט, און געגעבן שיינע אויסשטאַטונגען. צוויי פון די זין זענען נאָך פאַר דער ערשטער וועלט־מלחמה, אַוועק קיין אַמעריקע ווו זיי האָבן חתונה געהאַט מיט 2 שוועסטער, כאָזשעלער מיידלעך (דאָס זענען געווען בנימין און שמואל).

ווען עס איז אויסגעבראָכן די ערשטע וועלט־מלחמה, האָט שוין העניע־רחל, קלמן אייזנשטאַטס ווייב נישט געלעבט, און אויך זיין שוועגער סילקע האָט זיך שוין געפונען אויף דער בעסערער וועלט... די פאַרבליבענע פון דער פאַמיליע אייזנשטאַט, און דער אַלטער ר׳ יאָסל מאיר־לייבס, האָבן ווי אַלע יידן געמוזט זיך עוואַקואירן פון שטעטל, וואָס האָט זיך געפונען אויף דער סאַמער מזרח־פּרייסישער גרענעץ. ביים זייט פון זיידן ר׳ יאָסל האָט זיך געהאַלטן צוזאַמען זיין אייניקל שרה, וואָס איז געבליבן די איינציקע אין זיידנס געשעפט. איר יונגער און זעלטן שיינער מאַן ישראל־יוסף ביילאָוויטש (פון מלאַווע) איז געשיקט געוואָרן אויפן פראָנט. שרה מיט אַ 6־חדשימדיק מיידעלע, און מיטן אַלטן זיידן, האָט דורכגעמאַכט די וואַנדער־יאָרן. ווען זיי זענען צוריקגעקומען אין שטעטל, איז ר׳ יאָסלס שיינע הויז, מיטן גרויסן געשעפט און פולע שפּייכלערס, געווען פאַרוואַנדלט אין אַ באַרג אַש. וואָס די פלאַמען האָבן נישט פאַרניכטעט האָבן די גויאישע שכנים אויסגעפּלינדערט.

מען האָט געדאַרפט אָנהייבן אַלץ פון־דאָס־ניי, כמעט מיט ליידיקע הענט. עס איז זיי געלונגען צו דינגען אַ קליין געוועלבל מיט אַ קליין צימערל, וואָס האָט געמוזט דינען סיי פאַר קיך, סיי פאַר עסצימער און שלאָפצימער. מען האָט די דירה אויסגעשטעלט מיט געבאָרגטע בעטלעך אַן אַלטן טיש און וויגל, עטלעכע שטולן און אַ פאָר קעסטלעך וואָס האָבן געדינט ווי שענקלעך פאַר דאָס ביסל אָרעם מילכיק־ און פליישיק געפעס. מיטן לעצטן ביסל מזומן, און אַ ביסל חובות, וואָס אַ טייל פויערים האָבן פרייוויליק אָפּגעבראַכט, ווען זיי האָבן זיך דערוווּסט, אַז דער אַלטער „יאָסעק״ איז צוריקגעקומען, — האָט מען אַראָפּגעבראַכט אַ ביסל סחורה, און מען האָט גענומען ציען חיונה.

דערווייל האָבן אָנגעהויבן אָנקומען בריוו פון שרהס מאַן, וואָס איז געווען אין דייטשער געפאַנגענשאַפט. שרה האָט גענומען שיקן פעקלעך, געטאָן אַלץ מעגלעכע כדי איר מאַנס גורל לייכטער צו מאַכן און געהאָפט אויפן טאָג ווען ער וועט זיך פון דאָרט צוריקקערן. אָבער דער טאָג איז נישט געקומען, — ישראל־יוסף ביילאָוויטש איז קראַנק געוואָרן און געשטאָרבן אין דייטשן געפאַנגענען־לאַגער. פאַר שרהן האָט זיך אָנגעהויבן אַ שווער אלמנה־לעבן. זי האָט אָבער מיט חשיבות, מי און אָנשטרענגונג,

געטראָגן איר גורל, געזאָרגט פאַר פּרנסה, אין וועלכער דער אַלטער זיידע האָט שוין נישט געקענט מיטהעלפן. שרה האָט אים געהאַלטן אין כבוד און ליבשאַפט ביז זיין לעצטן טאָג. אויך איר איינציקע טאָכטער האָט זי אויפגעצויגן מיט אַ סך זאָרג, איבערגעגעבנקייט כבוד און ליבשאַפט.

אין יאָר 1938 איז שרהס טאָכטער אַוועק קיין אַרגענטינע, מיט דער זיכערקייט, באַלד אַריבערצונעמען אַהין איר מוטער. אָבער דאָס אַרגענטינער געזעץ האָט געלויטעט, אַז פאַר 2 יאָר האָט קיין פּריש־געקומענער נישט קיין רעכט אַרויסצופאָדערן קיין שום צווייטע פּערזאָן. דער נאַצי־מערדער היטלער האָט אַזוי לאַנג נישט געוואַרט, — שרה איז געבליבן אין פּוילן און אומגעקומען צווישן אונדזערע זעקס מיליאָן קדושים.

אַחוץ שרהן, זענען אין פּוילן אומגעקומען קלמן אייזנשטאַדטס עלטערע טאָכטער מרים, מיט איר מאַן אברהם שער און זייערע פינף קינדער: העניטשע, אַ מאַני־קוזשיסטקע; רויזקע, די איינציקע בוכהאַלטערין און פּאַקטישע אָנפירערין מיט דער שטעטלדיקער ליי־קאַסע; מלכה וואָס האָט געענדיקט אַ קורס אין דער וואַרשעווער „אָרט״־שול; יאַנקל, — וואָס האָט מיטגעאַרבעט מיטן פאָטער אַלס שפּיליטער, אַ קלוגער, אַ וויצלער, אַ ביז גאָר גאַסטפריינטלעכער, דער שטענדיקער בעל־תקיעה אין דער שטעטלדיקער שול; מאיר, דער יינגסטער, איז געווען אַ סטודענט אין דער מלאַווער יידישער גימנאַזיע.

ס׳זענען אויך אומגעקומען — משה אייזנשטאַדט מיט זיין צווייטער פרוי פייגל טריומקאָווסקי (פון ביאַליסטאָק), זייער אַן אַקטיווע און הילפסגרייטע פאַר יעדן וואָס האָט זיך אין איר הילף געניטיקט. משהס דריי זין פון דער ערשטער ווייב, האָבן ביז דער מלחמה געלעבט און געאַרבעט אין וואַרשע, און דאָרט אומגעקומען.

קלמן אייזנשטאַדטס עלטסטער זון, אַברהם־הערש, אַ פאַנאַטיש־פרומער און שטילער מענטש, מיט אַ גוטן קאָפּ, וואָס האָט אַן שולעס און לערערס געקענט גוט פירן געשעפט־ביכער, וועלכער האָט פאַר זיך גאָרנישט געדאַרפט, זיך באַגנוגנט מיט אַבי־וואָס, און קיינעם קיינמאָל נישט געשטערט, — אויך דער ייד־מענטש, זיין ווייב און קינדער, זענען אַוועק מיט די קדושים.

אויך נפתלי און דוד, פון דעם זעלביקן שטאַם, מיט זייערע ווייבער און קינדער, זענען נישטאָ.

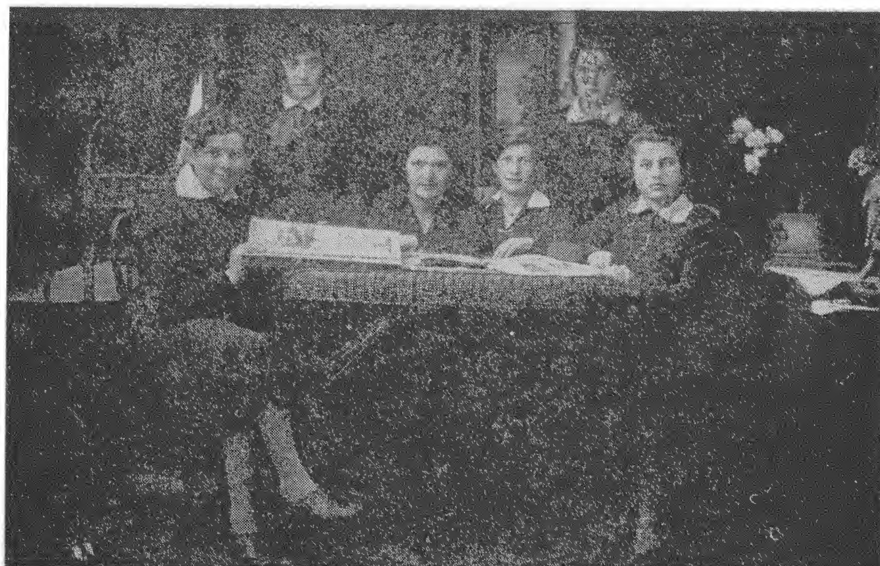
מיט דעם זעלבן וועג ווי ס׳איז אַוועק פון דער וועלט די באַשריבענע משפחה זענען אַוועק הונדערטער טויזנטער יידישע משפחות אין דער גרויל־תקופה פון אונדזער גרעסטן אומקום.

די 4 טעכטער פון אברהם שער (די צווייטע פון לינקס — רבקה כץ)

אַ גרופּע יוגנטלעכע (1923): שיינע־לאה שער, מלכה קאָוואַל, אהרן־לייב גזשעביאַלקא, יוסף שאַפּראַן, אלי־לייב פּאַטער, שעפּסל פּרענקעל, רבקה הערצאָג, אברהם כץ, ביילטשע גליקסבערג.

אַ גרופּע מיידלעך־חברטעס (פון רעכטס): לאה פרענקעל, חנה סאָקאָלאָווער, פייגע פרענקעל, מלכה ביישווייגער, רבקה כץ.

בעת אַ געזעגענונגס־באַנקעט פאַר אָפּפאָרנדיקע צום מיליטער־דינסט (1934)

זעליק שניאדאָווער

שטייגער און זכרונות פון אמאל

(איבערגעדרוקט פון „פּאַריס", מעקסיקע, 1963—1965)

א. לייזערס „בודע"

אַזוי האָט מען גערופן לייזערס וואַרשטאַט. אַזוי האָט געהייסן זיין „געוועלב", וואָס איז געווען אי וואַרשטאַט, אי געשעפט און דער עיקר טאַקע, דער פּונקט, ווו מיר חברה, יונגען פוסט־און־פּאַסטע, צעשויבערטע און רעוואָלטירטע טאַטנס־קינדער", פלעגן זיך טאָג־טעגלעך צוזאַמענקומען און פאַרברענגען לאַנגע שעהן אינעם שמאָלן צוזאַמענגעפּרעסטן ביידל, אין לייזערס בודע".

דער צונאָמען וואָס לייזערס וואַרשטאַט־געוועלב האָט געהאַט, (אויף פּויליש „בודאַ" איז אַ קליין הילץ־געבוי פאַר הינט) האָט לייזער מיט זיין גאַליקן סאַרקאַזם זיך אַליין אויסגעטראַכט, זיך אַליין געשטעלט אַלס ציל פון זיינע איראָנישע פיילן און גלייכווערטלעך און אָן רחמנות זיך אויסגעשפּאָט, פּונקט ווי ער פלעגט עס מיט יעדן טאָן, ביי דער מינדסטער געלעגנהייט, סיי מיט די וואָס האָבן זיך מיט אים געחברט און נישט געחברט.

דער וואָס האָט צוגעטראַכט, פּלאַנירט און אויפגעבויט די „בודע", איז געווען זיינער אַ ווייטער קרוב, יאַנקל דער איינבינדער. יאַנקל „בודאָווניק" האָט מען אים גערופן אין שטעטל, דער אייביקער „אינזשיניער", וואָס אַחוץ איינבינדן ספרים און ביכער, פלעגט ער כמעט נישט שלאָפן די נעכט און כסדר מאַטערן זיין מוח מיט בוי־פּלענער, בכדי צו פאַרגרעסערן זיין נחלה.

לייזערס „בודע" איז געבוירן געוואָרן דורך אַ מאָדנעם פאַל. דאָס אָרט וואָס די „בודע" האָט פאַרנומען איז אין פאַרלויף פון כמה יאָרן געווען אַ דריי מעטערדיקער פּשוטער טויער מיט אַ פורטקע וואָס האָט דורכגעלאָזט האַרבסט־צייט די ווינטן וואָס פלעגן בלאָזן פונעם פוסטן פאַרברוקירטן מאַרק. דאָס טויער האָט יאַנקל „בודאָווניק" צעפּראַלט נאָר איין מאָל אין חודש, אינעם יאַריד־טאָג, און פויערים פלעגן פאַרפאָרן און אָפּצאָלן אַ קליינעם סכום פאַר סטאַנציע.

איין מאָל אַ פאַרנאַכט, ווען יאַנקל איינבינדער האָט זיך געלאָזט צו מנחה, האָט אַ כליאַפּ געטאָן אַ גאָס רעגן און דער „בודאָווניק" האָט געמוזט גיך זיך אַרונטערשטעלן

אונטער דעם אַרויסשטאַרץ פון די פאַרלענגערטע דאַכעלקעס פונעם שכנותדיקן הויז, וואָס האָט זיך משופּעדיק אַראָפּגעלאָזט איבער זיין טויער, טאַקע לעבן דער פורטקע. אַזוי אַרום האָט דער איינבינדער זיך באַשירמט פונעם רעגן, שטייענדיק געדולדיק צווישן דעם שכנס וואַנט און דעם פּליוך וואָס האָט געגאָסן פונעם אַרויסגעשטאַרצטן דאַך. אָט אַזוי שטייענדיק איז אים איינגעפאַלן אַ געדאַנק: אויב ער קאָן זיך אָט אַזוי דורכגיין אינעם חלל פון די פופציק סענטימעטער צווישן דער וואַנט און דעם וואַסער וואָס גיסט פונעם דאַך, טאָ צו וואָס דאַרף ער אין גאַנצן דעם טויער; אויף וועלכע „טישאַנצע כפּרות" דאַרף ער די פּאָר בידנע זלאָטעס פון די יאַריד־טעג אייך מאָל אַ חודש, ווען ער קאָן אויסבויען אַ קלייטל פון צוויי און אַ האַלבן מעטער אינעם סאַמע מיטן מאַרק און לאָזן אַ גאַנץ פיינעם דורכגאַנג, אַ בכבודיקע „שטשיאַנקע" פאַר די וואָס ווילן נישט גיין הינטן אַרום, נאָר גלייך אַרויסגיין אין מאַרק אַריין. עס איז דאָך אַזוי פּשוט, טאָ פאַרוואָס איז דאָס אים נישט איינגעפאַלן מיט יאָרן פריער, האָט ער געטראַכט מיט פאַרדראָס, און אין יאַנקל „בודאָווניקס" אינזשעניערישן מוח איז די „בודע" שוין געווען אַ פאַרטיקע זאַך. ס'האָט לאַנג נישט געדויערט און צוויי טשעסלאַרעס האָבן שוין געטעסעט און געהובליעוועט די קלעצער און ברעטער, און די „בודע" האָט גענומען וואַקסן.

געשטעלט האָט מען די „בודע" אויף „הינערישע פּיסלעך": פיר דעמבענע קלעצלעך האָבן געדינט אַלס פונדאַמענט פאַר דעם געביי וואָס האָט זיך געהאַלטן אַן ערך אַ האַלבן מעטער פון דער ערד, בכדי דאָס רעגנוואַסער און די פּאָמאַיעס פון די אומצאָליקע שכנים זאָלן האָבן אַ דורכגאַנג טאַקע סאַמע הינטער דער „בודע" צו די מאַרק־רינוועס; כמעט פינף מעטער די לענג, צוויי און האַלב די ברייט, אַ טרעפּל פון פאָרנט, אַ טרעפּל פון הינטן; אַ קליין טורמע־פענצטערל האָט זיך איינגעקלאַמערט צווישן דער פאָדערשטער טיר און דער שטשיאַנקע־וואַנט און דאָס געוועלב איז געווען פאַרטיק.

נאָך אַ נצחון פון יאַנקל דעם „בודאָווניק".

לייזערס מאַמע האָט זיך לאַנג נישט געדונגען מיט איר קרוב יאַנקל, אַ זלאָטע אַרויף אַ זלאָטע אַראָפּ און מען איז דורכגעקומען. יאַנקל איז געווען איינזעעוודיק, די אַלמנה, לייזערס מאַמע, האָ געדאַרפט ווי דאָס חיות אַ שטיקל פּרנסה און איר לייזער האָט געהאַט „גאָלדענע הענט". פונעם מינדסטן „לייסטל", פונעם קלענסטן אָפּשניטל פון יעדער איבערגעניטשעוועטער שמאַטע, פלעגט ביי לייזערן מוזן אַרויסקומען אַ היטל: צי עס איז אַ „מאַטשעיעווקע", צי אַ יידיש שוואַרץ־טוכן היטעלע, גלאַט אַ היטל מיט אַ דאַשעק, אַ ווינטערדיקס מיט לאַפּן, אַ „מאַטראָזקע", עפּעס פלעגט שוין אַרויסקומען. לייזערס „גאָלדענע הענט" פלעגן זיך שוין אַן עצה געבן.

צוליב לייזערן האָבן די פּאָר שטעטלדיקע שניידערס געהאַט אויסצושטיין פון די באַלעבאָסטעס, וואָס פלעגן אויף כוח פאָדערן אַ קאָרטל, אַן אָפּשניט, אַ לייסטל כאָטש,

ווייל לייזער וועט אויסשטיקעווען אַ היטל. און לייזער האָט אויסגעשטיקעוועט... ער האָט אַזוי אַרום אויסגעשטיקעוועט די אָרעמע פּרנסה פאַר זיך, פאַר זיין מאַמען, פאַר זיין שוועסטער איטע און זיין קליינעם ברודער. און לייזער האָט קיינעם נישט באַדאַרפט צו דער אַרבעט, אַליין צוגעשניטן, אַליין געניייט, אַליין געשטעלט דאָס פּרעסל און טאַקע אַליין געפּרעסט. זיין קליין ניי־מאַשינקעלע פלעגט ער פלינק פונאַנדערנעמען, פאַר־ריכטן און צוזאַמענשטעלן ווי דער בעסטער מעכאַניקער.

אָבער צום יאַריד האָבן זיך לייזערס „גאָלדענע הענט" נישט אויסגעטויגט. אַ פּאָר טעג פאַרן יאַריד פלעגט ער אַרבעטן ווי אַ טייוול צוגרייטנדיק די גראַנאַטענע „מאַטשע־יוווקעס" מיט די גלאַנציקע דאַשקעס די שוואַרצע. ער פלעגט שלעפּן די קאַסטנס סחורה צו דער שטעל, העלפן אויסלייגן די היטלען, אַליין צונויפשטעלן די שטעל, אַלצדינג פלעגט ער טאָן מיט פלייס מיט ענטוזיאַזם, אָבער ווי נאָר עס פלעגט זיך דערנענטערן אַ קונה איז געוואָרן אויס מיט לייזערן. ביים דינגען זיך, צום האַנדל, האָט געמוזט קומען זיין מאַמע מיט דער הילף פון זיין שוועסטער, ווייל לייזער האָט געהאַסט מסחר. האַנדל איז נישט געלעגן אין זיין בלוט. „קאָמערץ איז גניבה און שווינדל", פלעגט ער־טענהן. און ער האָט טאַקע נישט געהאַנדלט.

לייזערס שטעל, צווישן די שטאָטישע און צונויפגעפאָרענע היטלמאַכערס, איז געווען די אָרעמסטע. זיין „חזקה" איז באַשטאַנען צו באַקומען דעם לעצטן פּלאַץ פון דער שרענגע היטלמאַכערישע שטעלן, העט ווייט אַרויף, ביים עק מאַרק, לעבן ריכטערס אייזן־געשעפט, און צו אים פלעגן פאַרבלאָנדזשען די שווערסטע קונים. נאָר די פּויערים פלעגן דערגיין צו זיין שטעל, נאָכדעם ווי זיי האָבן זיך שוין אויסגעדונגען מיט אַלע די היטלמאַכערס און נישט געקריגן די געגאַרטע מציאה. אָבער מיטאָג־צייט, ווען לייזערס מאַמע האָט געמוזט פאַרלאָזן די שטעל און לויפן אַהיים אויף גיך עפּעס איבערכאַפּן, איז לייזער געוואָרן דער „קופּיעץ". ער האָט זיך זאַרגלאָז אַוועקגעזעצט אויפן דרייפוסיקן בענקעלע מיט אַ בוך אין האַנט און געבעטן גאָט, אַז קיין קונים זאָלן אים נישט קומען שטערן אין זיין לייענען.

מיר, חברים, פלעגן אויסנוצן די מיטאָג־שעה און זיך צוכאַפּן צו לייזערן אין מאַרק אַריין כאָטש אויף אַ ווייל כאַפּן אַ שמועס. דעם טאָג ווען די „בודע איז געווען פאַר־מאַכט, אָדער לייזערן נישט זען אַ טאָג, איז געווען עפּעס נישט נאַטירלעך, ווייל מיר האָבן לייזערן ליב געהאַט. זיין איינגעבוירענע אינטעליגענץ, זיין נאַטירלעכער שאַרפער חוש פאַר יושר און גערעכטיקייט, זיין הייטערקייט און זיין גרייטקייט צו טיילן זיך מיטן לעצטן ביסן, האָט צו אים געצויגן.

יענעם יאַריד האָט לייזער זיך פאַרטיפט אין מעטערלינקס „די בין" און אַלעמען רעקאָמענדירט צו לייענען דאָס בוך. „דאָס איז אַ פּרעכטיק ווערק", האָט ער געזאָגט, „אַז איר וועט עס דורכלייענען מיט קאָפּ וועלן מיר עס שפּעטער דיסקוטירן". און לייזער

האָט זיין גאַנץ לעבן דיסקוטירט, פירן וויכוחים איז ביי אים געווען אַ ליידנשאַפטלעכע באַדערפעניש. לייזער האָט מיט קיינעם קיין מאָל נישט מסכים געווען, ער האָט זיך געהאַט זיין וועג, זיין אַרט דענקען און צו יעדער געשעעניש און צו אַלעמען אַרום האָט ער געהאַט זיין אייגענע באַציאונג און אינטערפּרעטאַציע. ווען ער האָט מיט זיין אייגנ-אַרטיקן „לייזערישן" כוח-הדיבור נישט געקאָנט זיין אָפּאָנענט איבערצייגן, פלעגט ער איבערגיין צו אַ מין דירעקטער אַטאַקע פון זיין קעגנער, אומברחמנותדיק פּאַרטיליקן מיט זיין שאַרפער איראָניע און ביטערן סאַרקאַזם. נישט איין ברוגז, נישט איין קריגעריי איז צוליב דעם אַרויסגעקומען, נאָר מיט לייזערן האָט מען זיך געמוזט איבערבעטן.

אָבער דער אויבנאויפיק איראָנישער און קריגערישער לייזער, איז נישט געווען דער אמתער לייזער. די וואָס האָבן לייזערן גוט געקענט האָבן געוווּסט, אַז לייזער באַהאַלט הינטער זיין ביטער-סאַרקאַסטישן פּאַנצער, אַ טרוימעריש צאַרטע נשמה און עס נאָגט דעם יונגן בחור אַן אומבאַשטימטע, נישט קלאָרע, אייביקע בענקשאַפט. אַט בענקט ער נאָך אַ מאַנדאָלין, ער וועט אויסגרימפּלען די שענסטע ניגונים. און זיינע „גאָלדענע הענט" האָבן טאַקע גאָר גיך זיך צוגעוווינט צום אינסטרומענט און ער איז גליקלעך ווען ער האָט אויסגעשפּילט פון „סלוך" יידישע האַרציקע פאָלקס-לידער און ראָמאַנסן.

אָבער עס נעמט נישט לאַנג און לייזער האָט די מאַנדאָלין פאַרשטויסן, ער האָט זיך גענומען קנעטן פיגורן. דאָס ליים און גיפּס און פּשוטער טייג גיבן זיך אונטער זיינע דינע לאַנגע פינגער און עס לעבן אויף פּרעכטיקע מיניאַטורן, הינטעלעך, קאַטשקעלעך, פערדעלעך, אַ קאָפּ פון אַ זקן מייסטערהאַפט אויסגעקנאָטן. נישטאָ אַזאַ זאַך וואָס לייזער זאָל נישט קענען אויסקריצן אָדער אויסמאָלן.

אָבער עס נעמט ווידער נישט לאַנג און עס ווערט אים אויכעט דערווידער דאָס מאָלן און קנעטן, און לייזער נעמט זיך ווידער צו די ביכער. ער לייענט אָן אויפהער, יעט-וועדע פרייע מינוט איז ער מיט אַ בוך אין האַנט און מיט אַלעמען גרייט צו דיסקוטירן. די שאַרפסטע וויכוחים פירט ער מיט גאָט, מיט די רעליגיעזע רעפּרעזענטאַנטן און חוזקט גאַליק פון כלי-קודש און רבנים. זיין איינגעשפּאַרטע גאָט-לעסטעריי און שפּאָטן פון ציוניסטן-באַלעבאַטים האָט דערפירט צו ערנסטע מחלוקת און זיין עקשנות אַרומ-צוגיין אָן אַ היטל האָט געבראַכט צו סקאַנדאַלן. אָבער דאָס אַלץ האָט ווייניק וואָס געווירקט אויף אונדזער חברשאַפט. אָן שום באַוואָרעניש האָבן מיר אים געשטיצט, כאָטש נישט מיט אַלעם זענען מיר געווען מיט אים מסכים. לייזערן האָבן מיר ליב געהאַט פאַר זיין אָרנטלעכקייט און טיפן פיעטעט פאַר מענטשלעכקייט.

דאָס וואָס פלעגט האַמעווען לייזערס, טייל מאָל, צו-שטורמישע אימפּולסן, זענען געווען אַהרון-יצחקס קלוגע, גראָע אויגן. ווען לייזער פלעג זיך פאַרגאַלאָפּירן און אַרויס פון די כלים בעת אַ וויכוח, אָדער, ווי זיין שטייגער פלעגט זיין, אָנגעהויבן מיט

זיין גאַליקער אַטאַקע צו צעשמעטערן אַ חבר אָדער אַ קעגנער, איז גענוג געווען אַז אהרון־יצחק זאָל אָנשטעלן אויף אים זיין טיפן איבערצייגנדיקן בליק און לייזער האָט געמוזט זיך איינהאַלטן, אָפּשטעלן און אַפילו טיילמאָל פאַרשווייגן אַן עוולה. אהרון־יצחקס טיפע אינטעליגענץ, זיין רייפע חכמה און קענטעניש, האָבן געהאַט אַ שטאַרקע השפעה אויף אונדז אַלעמען אָבער בייקומען לייזערס רעוואָלטירנדיקע נאַטור און דעפיניטיוו אויף אים ווירקן, איז געווען אַ שווערע אויפגאַבע אַפילו פאַר אַהרון־יצחקן, ווייל לייזער איז געגאַנגען זיין אייגענעם גאַנג, געשפּרייזט איבער זיין אייגענעם אויסגעטראָטענעם וועג און פלעגט טרוימען זיין אייביקן נישט קלאָרן טרוים.

*

דער צענטער פון דער חברותא איז געווען לייזערס „בודע". „מען וועט גיין אויף דער בירזשע", האָבן חברים געשפּאַסט. אין אָט די געציילטע קוואַדראַט־מעטער וואָס יאַנקל „בודאָווניק" האָט אויסגעבויט, זענען מיר זיך צוזאַמענגעקומען טאָג־איין, טאָג־אויס, פיר, זעקס, אַכט אָדער מער חברים, און לייזער איז געווען אייביק דער אָנרעגער און דערליידנשאַפטלעכער דיסקוטאַנט. אָבער אַז לייזערס מאַמע האָט זיך באַוויזן דורך דער הינטערטיר פון דער „בודע", פלעגן מיר פאַרשווינדן ווי דורך אַ כישוף. זי איז גערעכט געווען זיין מאַמע: אין אונדזער אָנוועזנהייט פלעגט לייזער פאַרגעסן אָן זיין אַרבעט, אָן זיינע „מאַטשעיוווקעס". עס האָבן זיך געוואַלגערט די נישט צוגעגרייטע דאַשקעס. בעת אונדזער „אינוואַזיע" האָט די „בודע" נישט געקאָנט אויפנעמען אַפילו קיין האַלבן קונה, ווייל מער ווי פאַר אונדז איז קיין פּלאַץ נישט געווען און פּרנסה האָט מען גערדאַרפט...

דערפאַר אָבער איז פרייטיק (פון שבת איז דאָך אָפּגערעדט) געווען „אונדזער טאָג", פרייטיק האָט לייזער נישט געאַרבעט אין דער „בודע". דער פרייטיק איז געווען אונ־דזערער, ווייל ערב שבת איז לייזער געווען אויס היטלמאַכער. באַלד אין דער פרי פלעגט ער זיך אָנטאָן דעם ווייסן כאַלאַט און זיך נעמען צוגרייטן די שערערישע מכשירים, רייניקן די מאַשינקעס, פוצן די שערלעך און שאַרפן די בריטוועס. העט אויפן לעצטן שטאָק אין אַ צוגעבויט בוידעם־שטיבל, איז לייזער פאַרוואַנדלט געוואָרן ערב שבת אינעם יידישן „צירולניק" פון שטעטל.

אין מיטן אַלקער האָט מען אַוועקגעשטעלט אַן אויסגעבעטע שטול, אַקעגן איבער דער וואַנט, ווו עס איז געהאָנגען דער געוויינלעכער שפּיגל, און אַ גאַנצן טאָג ביז ליכט־בענטשן האָט לייזער געשוירן, צוגעשוירן און געגאָלט יידישע קעפּ. אַלט און יונג זענען געקומען זיך אויספוצן אויף שבת: ווער עס גאָלט זיך, ווער עס שערט זיך; און פרומע יידן קומען מיט קליינוואַרג און בעטן אָפּצוהיטן די פאות, ווייל דער גוישער שערער איז נישט אַזוי מקפּיד אויפן ענין און טוט בכיוון אַ פאַרפאָר אין אַ יידישער פאה אַריין מיט דער מאַשינקע און ווינקט זיך דערביי איבער שפּאָטיש מיט די קריסטלעכע קונדן. אָבער לייזערס „גאָלדענע הענט" פירן פלינק די מכשירים איבער יידישע קעפּ און כאָטש

אַלע ווייסן, אַז לייזער איז אַ כופר בעיקר, אַ גוי גמור, האָט ער אָבער פאָרט אַ יידיש האַרץ, ער וועט קיין יידישע פּאה נישט מזיקן.

די „בודע" איז געווען באַוווסט אין שטעטל, ווי דער צענטער פון די „לינקע". כאָטש קיינער פון אונדז האָט נישט באַלאַנגט צו קיין שום פּאַרטיי, איז אָבער די „בודע" געווען דער איינציקער פּלאַץ אין שטעטל ווו עס האָבן זיך געטראָגן אין דער לופט די נעמען פון באַקונין, לענין, טראָצקי, און מאַרקס, ענגעלס און פּלעכאַנאָוו זענען געווען כמעט לעבעדיקע פיגורן וואָס האָבן אַקטיוו געווירקט אויף אונדזער אַלעמענס נאַאיווער פאַנטאַזיע. די סאָציאַליסטישע ווערק און מאַניפעסטן, מיט וועלכע מיר האָבן זיך אָנגע־שטאָפּט אָן אַ מעטאָד און אָן אַ סדר, האָבן צו ביסלעך געווירקט אויף אונדז מיט דער הילף פון לייזערס השפעה. מיט זיין, ווער ווייסט פון וואַנען געקומענעם, האָס צו אַלץ וואָס איז רעליגיעז־באַלעבאַטיש, זענען מיר פאַרוואַנדלט געוואָרן אין אַ נאַאיוו טיף־גלויביקער, סאָציאַליסטיש־אַנאַרכיסטישער גרופּע.

קיין איינער פון אונדז האָט קלאָר נישט געוווסט וואָס ער איז און וואָס אייגנטלעך ווילן מיר. עס איז געווען אַ מאָדנער געמיש פון בונדיסטיש־סאָציאַליסטישע און אַנאַר־כיש־קאָמוניסטישע שטרעמונגען וואָס זענען קיין מאָל נישט געקומען צום אויסדרוק מיט אַ מער וויניקער באַוווסטזיניקער קלאָרקייט. אונדז האָט באַהערשט אַ כאַאָס פון מאָדער־נע, צונויפגעשטיקעוועטע אידעען און רעוואָלוציאָנערע לאָזונגען. און מיט דער הילף פון אונדזער נאַאיוון, טיפן גלויבן אין אַ בעסערער וועלט, און די כסדרדיקע, עקשנות־דיקע השפעה פון לייזערן, האָבן מיר זיך פאַרוואַנדלט אין אַ קעמפערישער, ראָמאַנטישער גרופּע, וואָס האָט געווירקט אויפן מאָנאָטאָנעם לעבן פונעם שטעטל.

מיט זיין שאַרפער צונג, פלינקן מוח און איינגעבוירענער אינטעליגענץ, האָט לייזער נישט ווילנדיק זיך פאַרוואַנדלט אין אונדזער „לידער". דער פירער פון די „לינקע" האָט נישט גערוט: עס זענען געקומען די „קעסטל־אָוונטן", רעפעראַטן, וויכוחים, דראַמאַטישע סעקציעס, עס האָט געגרינדעט וואַקסן די ביבליאָטעק, מען ברענגט אַראָפּ רעפערענטן און דאָס שטעטל גייט „כאָדאָראָם", אָט שטייט לייזער און „שאַפט" טיפן: ער גרימירט, ער סופלירט, ער דיריגירט און שפּילט גלייכצייטיק די הויפּט־ראָלן. נישטאָ אַזאַ זאַך וואָס לייזער זאָל נישט קאָנען דורכפירן, ער איז אומדערמידלעך, עקשנותדיק ביז צו משוגעת, ער מוז אַריינברענגען „ליכט" אין דער פינצטערער, מיטלאַלטערלעכער וועלט...

און אָט זיצט ער און אַרבעט אין דער „בודע", טרייבט מיט אימפּעט זיין קליין ביי־מאַשינקעלע, טרעט עקשנותדיק דעם טרעטער מיט ביידע פיס און זיינע לאַנגע פלינקע פינגער פלעכטן אַריין דעם קאַרטאָנענעם פּאַס צווישן דעם גראַנאַטענעם געוואַנט און ער זינגט דערביי אַ ליד, אַ יידיש לידל. פּלוצלינג שטעלט ער אָפּ די מאַשין, ער נעמט נישט אַראָפּ זיין טרוימערישן בליק פונעם פּוסטן, טרויעריקן, פאַררעגנטן מאַרק און זאָגט צו מיר אַזוי: — דו ווייסט זעליק, איך האָב באַשלאָסן אַוועקצופאָרן פון שטעטל;

איך פּאַר קיין אַרגענטינע, איך ווער דאָ פּשוט דערשטיקט. עס פעלט מיר דאָ לופט, איך וויל מער דאָ נישט פוילן; פּע, עס איז קיין לעבן נישט, מיר זענען דאָ נישט מער ווי מתים, לעבעדיקע מתים; מיר צאַנקען דאָ אויס פאַר דער צייט, מיר מוזן פון דאַנען אַנטלויפן און וואָס גיכער איז בעסער.

אַזוי האָט גערעדט לייזער און מיר האָבן שוין געוווסט, אַז טאָמער האָט לייזער זיך עפּעס אַריינגענומען אין מוח, וועט ער עס דורכפירן. עס האָבן נישט געהאָלפן די רייד פון זיין מאַמען אויך נישט חברים און משפחה האָבן געקאָנט אויף אים ווירקן. אין אַ פּאָר טעג אַרום האָט שוין לייזער געאַרבעט איבער אַ שפּאַניש־יידיש ווערטערבוך און מיר פלעגן אים פאַרהערן די שפּאַנישע לעקציעס. עס האָט לאַנג נישט גענומען און מיר האָבן אונדזער טייערן און ליבן חבר אַרויסבאַגלייט צו זיין ווייטער נסיעה, צוזאַמען מיט נאָך אַ חבר, יעקב ווײַנגאַרטן.

מיט עטלעכע וואָכן צוריק האָב איך באַקומען די טרויעריקע ידיעה, אַז לייזער ניבאַרסקי, דער אומדער־מידלעכער טרוימער, געטרייער חבר און פּשוטער אָרנטלעכער אידעאַליסט איז געשטאָרבן. זיינער אַ נאָענטער קרוב און לאַנדסמאַן, מיינער אַ האַרצי־קער פריינט, האָט מיר געלאָזט וויסן ווי אַזוי לייזער, דער געוועזענער מאָדערנער קליינ־שטעטלדיקער דאָן־קיכאָט, האָט מיט אַ סאַרקאַסטישן שמייכל און אַ ביטולדיק גלייכ־ווערטל, פאַרלאָזט אונדזער וועלטל. און ווי אַ פרומער ייד זאָג איך: ברוך דיין אמת, איך וועל מיין טייערן לייזערן קיין מאָל נישט פאַרגעסן.

ב. דער גיבור פונעם „אָזשיץ"

דער „אָזשיץ" איז געווען אַ מאָל אַ יידישער טייך אויף דער פוילישער ערד.

אויף דער מאַפּע איז דאָס קליינע טייכעלע שווער צו געפינען, זייער שווער. מען זעט עס קוים־קוים אָן. דאָס געדרייטע אָדערל שלענגלט זיך ווי אַ שלשלת צווישן די יחסנדיקע, שוואַרצע גרינע און רויטע פּאַסן.

אָבער ווער עס האָט געהאַט די זכיה צו באָדן זיך אין די שטילע זויבערע וואַסערן פונעם קליינעם טייכל, וואָס פליסט צווישן באַגרינטע לאַנקעס און פליינען, האָט געמוזט פאַרגעסן אינעם „שלשלת" וואָס דער „אָזשיץ" פאַרנעמט אויף דער מאַפּע.

און פאַרן שטעטעלע כאָזשעל, וואָס האָט צעלייגט זיינע געצעלטן ביי די סאַמע ברעגן פון אונדזער טייך, איז דער „אָזשיץ" געווען כמו די „וואָלגאַ" אָדער לכל הפחות ווי דער „נילוס" להבדיל. שווער, זייער שווער זיך פאָרשטעלן ווי אַזוי וואָלט כאָזשעל בכלל געהאַט אַ קיום אָן איר טייך, דעם „אָזשיץ".

ראשית, ווו וואָלט אַ שטאָט געגומען וואַסער. איז וועט עמיצער קומען און זאָגן אַז די גרויסע קרעניצע אין מיטן מאַרק איז נישקשה פון אַ ברונעם, אָבער וואָס טוט מען מיט די קעץ, כ׳מיין מיט די געפייגערטע קעץ. ווייל וויפל קעץ עס פלעגן פייגערן אין כאָזשעל, אַזוי פיל האָט מען געפונען אין דער מאַרק־קרעניצע. היינט וואָס טוט מען מיט די קורפּיעס, מיט די פויערים. זיי האָט חלילה קיינער נישט געוואָרפן אין ברונעם אַריין, נישט לעבעדיקע און אויך נישט געפייגערטע, אָבער זיי, קליין און גרויס, אין די מאַרק־טעג און ווער שמועסט שוין אויף די ירידן, פלעגן פשוט געבן זייער „ביישטייער" צו באַרייכערן דאָס וואַסער פונעם גרויסן ברונעם, וואָס פלעגט ממש פאַרבאַריקאַדירט ווערן פון פערד און וועגענער און אין מיטן יריד, ווען די פּאָליציאַנטן זענען אַזוי פאַריאַכמעט און פאַרשניאַשקעט, טאָ גיי און זוך אַ סטראַזשניק... איז אַפילו אויף צו כאָיען די פערד האָט מען נישט גענוצט דאָס וואַסער פון דער מאַרק־קרעניצע.

וועט דאָך אימיצער קומען און רעקאָמענדירן דאָס קליינע ברונעמל פון די פּיאַסקעס. איז ערשטנס, ווי גרויס איז דאָס גאַנצע ברונעמל, אַז די שיקסעס פלעגן זיך געבן אַ צי אויס אויף דער ערד און מיטן עמער אין דער האַנט אַ פּאַכע טאָן איבערן פלאַכן וואַסער און פאַרטיק. און נאָך אַזאַ האַלבן דאָזן שיקסעס איז אויס מיטן וואַסער. דער אַנדערער האַלבער דאָזן שיקסעס האָט שוין געמוזט וואַרטן ביז דער דריבנער ווייסער זאַמד פונעם דנאָ האָט דורכגעלאָזט פריש קוואַליק וואַסער אויף צו קאָנען טונקען דעם עמער, אָדער אַהיימנעמען אַ האַלבן עמער זאַמד און אַ האַלבן מיט וואַסער. און די ערב יום־טובים און די פרייטיקן פלעגט דאָס קליינע ברונעמלליידן פון שווערע באַלאַגע־רונגען, שטויסעגישן, און מוזן זיין אַן עדות פון שווערע קריגערייען און אַריינזאָגעכצן וואָס פלעגן קלינגען הילכיק סיי אויף מאַמע לשון און סיי אויף פויליש. און די פאַראַנטוואָרטלעכקייט פאַר אָט די מחלוקתן האָט טאַקע געטראָגן דאָס ברונעמל פון די פּיאַסקעס אַליין, ווייל אָט אַזוי ווי איר קוקט עס אָן, דריבנע און נעבעכדיק, מיט איין לאָפּעטע צו פאַרשיטן, האָט עס זיך קונה שם געווען, אַז איר וואַסער איז „ווייך ווי פּוטער" און איז דאָס בעסטע אויף צו צוואָגן און וואַשן די קודלעס פון ווייבער און מיידן. טאָ פרעגט שוין נישט וואָס דאָרטן פלעג זיך אָפּטאָן אין די ערב יום־טובדיקע פאַרנאַכטן.

בלייבט טאַקע, אַז דער „אָשיץ" און נישט קיין אַנדערער, איז דער הויפּט־פאַרזאָרגער און זשאַלעוועט נישט זיין זויבער וואַסער וואָס די וואַסערטרעגער צעטראָגן און צופירן איבערן שטעטל און זאָרגן דערפאַר אַז די פעסער אין יידישע הייזער זאָלן חלילה נישט אויסטריקענען.

היינט שטעלט זיך די פראַגע, וואָס וואָלט געטאָן כאָזשעל ווען מען דאַרף גיין צו „תשליך", אָן איר באַליבטן טייך. אַ שיין פּנים וואָלט געהאַט די שטאָט ווען זי דאַרף חלילה אָנקומען צו דער מאַרק־קרעניצע. און אין יענע מחיהדיקע, האַרבסטיקע פאַרנאַכטן

ווען די האַלב-זומערדיקע זון פלעגט נאָך אַ וואַרעם טאָן מיט די לעצטע כוחות, האָט דער „אָזשיץ" באַקומען אַ יום־טובדיקן חן, עפּעס האָט דאָס טייכל געביטן זיין אויסזען מיט די אויסגעשטעלטע שרענגעס יידן, יידענעס, מיידן, חדר־יינגלעך, קונדסים, ישיבה־בחורים, אַלטע לייט און קינד און קייט וואָס האָבן באַשוואַרצט די גרינע לאָנקע און געבויגן זיך איבערן טייכל מיט די סידורעמלעך אין די הענט און צום סוף געצויגן די קרישקעס פון די קעשענעס און געוואָרפן זיי אין די שטילע וואַסערן פונעם געדולדיקן טייכל.

יאָר־איין, יאָר־אויס, פלעגן די גאָספּאָדאַזשעס, שקאָצים און גלאַט פאַרבייגייענדיקע גויים, הויבן מיט די פּלייצעס און זיך וווּנדערן אויף דער יידישער עדה וואָס מאַכט זיך נאַריש און קומט זיך „מאָדלען" צום טייך.

און דער שטילער און געהאָרכזאַמער „אָזשיץ" האָט קיין פּיפּס נישט געטאָן און אָן פּראַגעס אַ נעם געטאָן אויף זיינע כוואַליעס די עבירות פון דער עדה כאָזשעלער יידן און פאַרטראָגן העט ווייט אין ים אַריין.

אָבער קיינער האָט אַזוי זיך נישט איזדיעקעוועט און ווי געטאָן דעם טייך ווי די גרעט־וועשערינס וואָס פלעגן פון פאַרטאָג ביז שפּעט אין אָוונט זיך צעלייגן ביי ביידע ברעגן און וואַשן, שווענקען און דרענגען, פּאַטשן און קלאַפּן מיט די וואַש-ברעטלעך און אָן אויפהער פאַרקויטיקן דאָס זויבערע שפּרודלדיקע וואַסער פונעם טייכל. און דער „אָזשיץ" האָט זיך קיינמאָל נישט געקאָנט פאַרענטפערן די פּראַגע, פון וואַנען נעמט זיך צו אַזאַ קליין שטעטעלע אַזוי פיל קויטיקע גרעט. אויך פלעגט דאָס טייכל נישט פאַרליידן די פליאָטקעס, אויסריידענישן, נישט געשטויגענע און נישט געפלויגענע מעשיות, וואָס ווייבער פלעגן אויספּליאָטקעווען אַלע טעג פון אַ גאַנץ יאָר פון אינדערפרי ביזקלביידערנאַכט. און אַזוי אַרום האָט דער אָרעמער „אָזשיץ" נעבעך, אויך געמוזט פאַרנעמען אין זיינע וואַסערן דעם גאַנצן סם פון בייזע צינגער און עס אַריינשלינגען ביז זיינע טיפענישן.

און ווינטער צייט, ווען די קלאָרע וואַסערן פונעם טייך פלעגן זיך פאַרטונקלען און בייזע זיך פאַרכמורען און האַסטיקער פליסן, האָט ער אויך נישט געגאָסן פון קיין לאַנגער מנוחה. באַלד ווי עס האָבן זיך געלאָזט פילן די ערשטע טרוקענע פרעסטלעך, פלעגט דער „אָזשיץ" זיך פאַרפאַנצערן אונטער דינע אייזיקע צודעקלעך. און חנוכה־צייט האָט נאָך דאָס טייכל זיך געראַנגלט און ערטערווייז דורכגעבראָכן מיט זיין טונקעלן שטראָם די אייזיקע פאָקרישקע, אָבער דאָס זענען געווען אומזיסטע ראַנגלענישן. ווי בראַוו דאָס טייכל זאָל נישט קעמפן האָט עס זיך יעדעס יאָר געמוזט אונטערגעבן, קאַפּיטולירן קעגן דעם שטאַרקן דרוק פון די פרעסט און עס האָט לאַנג נישט גענומען און דער שפּרודלדיקער טייך פלעגט פאַרגליווערט ווערן אויף לאַנגע חדשים.

ווען דאָך עמיצער מיינען, אַז אין אָט דעם ווינטער־זמן רוט זיך דער טייך ווי

געהעריק אויס, ווייל ווער וועט עס האָבן אַ האַרץ צו דערקוטשען און דערגייין די יאָרן אַזאַ טייערן טייך. ווען ער ליגט נעבעך אַליין אונטערן אייז און זעט די ווינטערדיקע שיין נישט פאַר די אויגן. איז ווידער אַמאָל ניין. כּאָזשעלער יידן זענען אַכזרים. דער „אָזשיץ״ איז זייער טייך סיי זומער און סיי ווינטער, און אויב עס געפעלט אים נישט קאָן ער זיך פאַרקערעווען און זיך אָפּטראָגן פון כּאָזשעל. איז ווי נאָר די „זנאַווצעס״ גיבן דעם סיגנאַל, אַז מען קען שוין, לאָזן זיך די כּאָזשעלער יידן צום טייך מיט לאָמען און מיט זעגן, מיט העק און מיט האַמערס און אָן רחמנות נעמט מען זיך צום רייסן שטיקער אייז פון זיין צודעק און אויף שליטלעך פירט מען אַוועק „לעבעדיקע אברים״ ממש פונעם מאַרטירער־טייך און מען באַהאַלט אין די קעלערס גאַנצע קלאַפּטערס, צוזאַמענגעפּרעסטע, פאַרשטאָטענע מיט זעגעכץ און שטרוי, בכדי זומער־צייט זאָל זיין מיט וואָס זיך צו דערקוויקן.

אַ שטיקעלע אייז דאַרפן כּאָזשעלער יידן זומער־צייט אויף צו דערכאַפּן דאָס האַרץ מיט אַ סאָדע-וואַסער מיט מאַלינעס-סאָק, אַ שטיקעלע אייז דאַרף מען דאָך אויף אַ רפואה, צו אַ צעהיצטן קאָפּ נישט דאָ געדאַכט, אַ שטיקעלע אייז דאַרף מען אין קעלער אויף צו פאַרקילן אַ שטשאַוו אָדער גאָר אַ רויטן בוראַקעס־באָרשטש, היינט ווער שמועסט צו אַ צעגאַנגען שטיקל פּוטער אום תמוז, ס׳איז נישט שייך צוואָס, כּאָזשעלער יידן מוזן האָבן אַ שטיקל אייז אויף זומער. ווען זיי גיין זיך אַריינטראַכטן צו דעם „אָזשיץ״ געפעלט עס יאָ, צו עס געפעלט אים נישט. האָט מען פונעם טייך געריסן שטיקער אַ גאַנצן ווינטער.

אָבער אַז עס פלעגט קומען די צייט, און דאָס איז געווען טאַקע נישט מער ווי איין מאָל אַ יאָר, צווישן פורים און פסח,דעמאָלט פלעגט דאָס דערשלאָגענע און עקספּלואַטירטע טייכל זיך צעבריקעווען. אין אָנהויב פרילינג האָט מען דעם „אָזשיץ״ נישט געקאָנט טאַמעווען. יידן פלעגן זיך דערשרעקן פאַר זייער ליבן און הכנעהדיקן פלוס. עס איז אוממעגלעך געווען אים צו דערקאָנען. דער „אָזשיץ״ האָט זיך אויף אַן אמת צעבונטעוועט, צעבייזערט, ער האָט אָנגעהויבן צו באַווייזן וואָס ער קאָן און מיט זיינע שקאַצישע מעשים האָט ער ווי געוואָלט זיך נוקם זיין אינעם שטעטל, זיך אָפּרעכענען פאַר אַזויפיל עוולות און אומגערעכטיקייטן וואָס מען באַגייט קעגן אים אַ גאַנץ יאָר.

איז ראשית נעמט דער צעיושעטער טייך און וואַרפט זיך מיט אַלע כּוחות זיינע אויף דער בריק. ער ווייסט, דער כיטרער „אָזשיץ״, אַז דער שוואַכסטער פונקט פון זיינע „קעגנער״, די כּאָזשעלער יידן וואָס דערגייען אים אַ גאַנץ יאָר די יאָרן, איז זייער באַליבטע בריק. עס רעדט זיך אַזוי די „באַליבטע בריק״, משטיינס געזאָגט, וואָס עס איז דאָ וואָס ליב צו האָבן. אַן אַלטע חורבה, אַ צעלעכערטע ווי אַן אַרויסגעגוצטע זופּ, אַ ברעטל אויף אַ ברעטל, אַ לאַטע אויף אַ לאַטע, און אַז בערצאַק פאַרנעמט זיך מיט זיין באַלאָדענעם וואָגן ווען ער קומט פון פּראָשניץ און טרייבט אַרויף זיינע „אָדלערס״ אויף

דער בריק, שאָקלט זי זיך ווי אַ לולב אין די הענט פון אַלטן דיין. אָבער די דעמבענע סלופּעס וואָס זענען טיף פאַרגראָבן און געשטיצט פון די זייטיקע פּאָדפּאָרעס, האַלטן אויס דעם דרוק פון באַלעגאָלישע וועגענער און אַזוי פון די פויערישע לייכטע געשפּאַנען און פון די פּריצישע פּאַטעאָנען און בריטשקעס.

און אויף די סלופּעס טאַקע, וואַרפט דער „אָזשיץ" זיין שטורמישע אַטאַקע. מיט אימפּעט און ירגזון לויפן די קריעס פּונקט ווי רוחות וואָלטן זיי געטראָגן און איינס נאָך דער אַנדערער האַמערן זיי די זיילן פון דער כאָזשעלער בריק. פון מיילן און מיילן אַרום, פון אַלע פליינען און לאָנקעס, קאָנצענטרירט דער צעיושעטער „אָזשיץ" זיין מעכטיקע „אַרטילעריע", די פלינקע אייזערנע קריעס און וואַרפט זיי אָן רחמנות אויף דער בידנער בריק. אימפּאָנעט פאַרנעמט זיך דאָס שטענדיק רואיקע טייכל וואָס וואַקסט פון שעה צו שעה און פאַרוואַנדלט זיך אין אַ מעכטיקן סמבטיון.

און אין שטעטל וואַקסט די טרעוואָגע.

אָט איז דער „אָזשיץ" שוין אויפן שילצער שאָסיי, אָט איז די מיל שוין אין געפאַר, און מיט זאָרג און אומרו גייען אַרום כאָזשעלער באַלעבאַטים און גאָספּאָדאַזשעס און יעדער זאָגט זיין נבואות צו די בריק וועט יאָ, אָדער חלילה נישט אויסהאַלטן דעם בייזן אָנגריף פון זייער צעבונטעוועטן טייך.

קיין גרעסערער אומגליק פאַרן שטעטל וואָלט נישט געקאָנט זיין, ווען זייער אַלטע בריק חלילה, זאָל נאָכגעבן דעם פאַרעקשנטן טייך. עס וואָלט געווען אויס מיט כאָזשעל. ווייל צוויי קילאָמעטער צו מעריב־זייט ליגט די פּרייסישע גרענעץ, דער געאָגראַפיש־פּאָליטישער פּאַס וואָס צוימט און שניידט אָפּ יעדע קאָמוניקאַציע. צום צפון ציט זיך דער אַלטער זאַמדיקער וועג, איבער דערפער און שטעגן, וואָס פירט קיין מלאַווע, און דער פאַרקער מיט דעם פּונקט איז אַ נישטיקער צוליב די בלאָטיקע אומטראַנזיטבאַרע שליאַכן. און צו דרום צו, ליגט די וויטע סטאַנציע ראַשויקע. און פאָלג מיך אַ גאַנג און דערשלעפּ צו דער באַן. אַז בלויז קיין בודעק, מיטן וועג פונעם וויעטראַק. קנאַפּע דריי וויאָרסט, דאַרף מען זיך שלעפּן מער ווי אַ שעה צייט.

בלייבט טאַקע נישט מער ווי די טייערע בריק וואָס פאַראייניקט דאָס שטעטל מיטן פּראַשניצער שאָסיי, די איינציקע באַקוועמע קאָמוניקאַציע דורך וועלכער עס ווערט אַלץ געליפערט און צוגעשטעלט.

איז ווען מען דאַרף גיין ראַטעווען די בריק איז נישט שייך, עס פאַרשווינדן אַלע רעליגיעזע און ראַסן־דיפערענצן, די פּוילישע גראַנאַטענע מאַטשעיוווקעס און קורצע בעקעשעס מישן זיך צונויף מיט די יידישע טוכענע שוואַרצע היטעלעך און לאַנגע קאַפּאָטעס און מען נעמט זיך צו באַשיצן די כאָזשעלער בריק. עס ווערן געבראַכט אַלערליי מכשירים און מען נעמט זיך צו דער שווערער אַרבעט.

די אויפגאַבע באַשטייט אין דעם, אַז מען מוז די אייז־קריעס צעפּיצלען און צעהאַקן

איידער זיי גרייכן די סלופּעס פון דער בריק און מיט אָט דער געפּערלעכער אַרבעט פּירט אָן די „סטראזשאָגניאָווע״, די פּרייווילליקע פייער־קאָמאַנדע, צו וועלכער עס געהערן די „סילאַטשעס״ פונעם שטעטל, סיי גוים, סיי יידן, פאַרשטייט זיך, אַז די הויפּט־דעה האָבן די גוים. אין זייערע הענט באַוועגן זיך פלינקער די לאָמען און די העק און די זעגן פאַרהאַלטן זיך נישט, זיי זעגן. אַז מען זאָגט „ידים ידי עשו״ איז דאָך נישט שייך. אָבער יידן שטייען נישט אָפּ. ווער עס קאָן נאָר צולייגן אַ האַנט נעמט אָנטייל אינעם געראַנגל און ווען אַלץ איז שוין אַריבער און די בריק איז געראַטעוועט, דערציילט דאָס גאַנצע שטעטל די גוזמאות פון די יונגען וואָס האָבן זיך מוסר נפש געווען ביי דער הייליקער עבודה.

יידן האָבן עס נישט אויסגערעדט, צו קיינעם קיין טענות נישט געהאַט, אָבער אין זיך, באַהאַלטענערהייט, פלעגט זיי פאַרדריסן וואָס גוים מוזן אָנטיילנעמען אין דער יע״ר־לעכער בריק־דראַמע. ווייל נאָך אַלעמען, האָבן דאָך די גוים פונעם שטעטל געהאַט גאָר אַ קנאַפּן שייכות צום „אָזשיץ״. דער טייך איז דאָך כמעט געווען אַ פאַריידישטער. גוים פלעגן זומער־צייט טאַקע פירן אָנפּאָיען, און אַמאָל אויסבאָדן אַ פּאָר פערד, טאָ איז וואָס. און אַז דער דאָקטאָר האָט אַמאָל געבראַכט זיין הונט צום טייך און פלעגט זיך דאָרט מיט אים שפּילן און צווינגען אים אַריינשווימען אין שטראָם און כאַפּן זיין שטעקן וואָס ער האָט מיט אַ כיוון אַריינגעוואָרפן אין וואַסער, איז עס אַזאַ גרויסע זאַך? און זומער־צייט האָט נישט איין גוי זיך פאַרעקשנט און פלעגט אָפּזיצן אַ גאַנצן זונטיק מיט דער „וועגטקע״ און פאַרשרפּעט ווערן פון דער ברענענדיקער זון, אפשר וועט ער ביים „אָזשיץ״ אַרויסרייסן אַ פּאָר פלאָטקעלעך אָדער אַ דאַר העכטל, איז עס אַזאַ וואזשנע אויפטו? בפרט אַז די גאַנצע שטאָט און אַלע דערפער אַרום האָבן פון כמה יאָרן געוווּסט, אַז קיין וואַסער זשאַלעוועט נישט דער „אָזשיץ״, אָבער אויף פיש איז ער אַ פאַרעקשנטער קמצן. אויב איר ווילט פיש, מיינע טייערע כאָזשעלער באַלעבאַטים, טאָ זייט זיך מטריח און גייט צו די פישערס, וואָס ברענגען פיש פון די פרייסישע אָזיערעס און קויפט ביי זיי וויפל אייער האַרץ גלוסט. און די כאָזשעלער יידן האָבן געפאָלגט דעם טייכס עצה, געקויפט פיש ביי די פישערס און צורו געלאָזט דעם טייך.

איז פיש האָט מען טאַקע געגעסן פון די סאָרטן וואָס קומען פון די מאַזורישע אָזיערעס, אָבער באָדן זיך און שווימען, האָבן די כאָזשעלער יידן נישט געקענט אין די פרייסישע וואַסערן, דע״רפאַר טאַקע האָבן זיי ווידער ־אַמאָל געמוזט מטריח זיין זייער ליבן און טרייען טייך. טאָ פרעגט שוין נישט, וואָס דער „אָזשיץ״ האָט געהאַט אויסצושטיין אַ גאַנצן זומער פון זיינע כאָזשעלער יידעלעך.

ווי דורך אַ כישוף פלעגט פאַרשווינדן די מורא פאַר דער טראַגישער לעגענדע, אַז עמיצער מוז פאַלן אַ קרבן אויפן קילן מזבח פונעם שטילן טייך און יעדן פאַרנאַכט האָבן שוין יונג און אַלט פאַרפלייצט די „רודע״.

די „רודע״ איז געווען אַזאַ אָרט, וווּ פונעם שטעטל, ווו דער טייך האָט זיך פאַרקערעוועט און זיינע ברעגן אין דעם אָרט, זענען באַוואַקסט געווען פון אַ רייע ווערבעס, וואָס האָבן געטונקען זייערע צווייגן אינעם שטילן שטראָם און געוואָרפן אַרום זיך אַ מחייהדיקן שאָטן.

פלעגן יידן זיך צעלייגן ביים ברעג, בראָטן זיך אינעם דריבנעם זאַמד און ביי די ווערבעס אויף גאָטס באַראָט, האָבן זיך געוואַלגערט די קופּקעלעך וועש און אָנטאָן, דורכגעפּלאָכטענע מיט די טלית־קטנס. פון קיין באַד־קאָסטיומען און נאָך אַזעלכע זאַכן אויף צו פאַרדעקן חרפּהס, האָבן כאַזשעלער יידן נישט געהאַט קיין אַנונג. מוטער־נאַקעט האָט מען הנאה געהאט פון גאָטס שיינער וועלט און פון זיסן שטראָם, וואָס האָט דערקוויקט אַלע אברים.

ספּעציעל ערב שבת, אין די פרייטיקדיקע חמימהדיקע פאַרנאַכטן, וווּען די זון האָט געשאָטן פייער פונעם הימל, פלעגט די „רודע״ ממש פאַרפּלייצט ווערן. עס האָט געשוויבלט און געגריבלט מיט יידן אַלטע מיט פאַרנעצטע באָרד און פּיאות, מיט יונגוואַרג און סרוב חדר־ייִנגלעך און קונדסים.

באַפּרייטע פון די ענגע, נישט געלופטערטע בתי־מדרשים און שטיבלעך, פון די אָרעמע חדרים און תלמוד־תורה, האָבן יידן און יידעלעך פרייער אָפּגעאָטעמט לעבן שטילן טייך און מיט הנאה אַריינגעאָטעמט די פרישע לאָנקע־לופט און געקוויקט זיך אינעם קילן טייך.

און יידן פלעגן זיך שטייענדיק טובלען ווער ווייסט וויפל מאָל פּונקט ווי אין דער מקווה, אַנדערע פלעגן „לייגן קלאַפּטער״ קעגן שטראָם, די געוואַגטערע לאָזן זיך שווימענדיק און דערגרייכן צום צווייטן ברעג, די גאָר גוטע שווימערס באַווייזן קונצן מיט די „פיס־טריט״, מיט די „פּלייצע־קלאַפּטער״, מיטן מאַכן זיך „געליימט״ אויפן אויבער־פלאַך, אָדער גאָר אונטערן וואַסער ביז העט ווייט מיטן שטראָם.

אָבער וועגן קיינעם האָט חברה נישט דערציילט אַזוי פיל מעשיות און גוזמאות, ווי וועגן יאַנקלען. די גויים פלעגן אים רופן „פּרענקליאַק״, אָבער זיין פולער יידישער נאָמען איז יעקב פּרענקעל.

יאַנקל איז געווען דער בעסטער שווימער אין כאַזשעל. „פּרענקליאַק״ האָט געקאָנט דעם „אָזשיץ״ ווי זיינע צען פינגער. ווי לאַנג און ווי ברייט דער טייך איז געווען, האָט יאַנקל אים אויסגעמאָסטן מיט זיינע מעכטיקע אָרעמס. געווען איז ער אַ ריז אַ בחור און שעמעוודיק ווי אַ כלה־מיידל.

געשטאַמט האָט יאַנקל פון אַ שטרענג חסידישער משפּחה. זיין פאָטער, שמואל „דער רבי״ האָט מען אים גערופן, איז געווען אַ „פאַרברענטער״ גערער חסיד און אַ ייד אַ לערנער און אַ תלמיד־חכם. אַ גלענצנדער בורר איז געווען שמואל „דער רבי״ און כסדר געפירט וויכוחים מיט די רבנים און דיינים און אייביק געהאַט טענות צו די

שוחטים. אָן איבערצייגטער אגודהניק, פלעגט ער פאַרפאָלגן מיט אייפער די ציונים און בכלל די „אויפגעקלערטע" פלעגט ער דערגיין די יאָרן.

און כאָטש יאַנקל האָט געמוזט זיך האַלטן „סטאַטשנע", גיין חסידיש־לאַנג געקליידעט און קיינמאָל נישט פאַרפעלן צו מינחה און מעריב, איז אָבער דער בחור שוין געווען „געכאַפּט אין דער מעשה". הלל צייטלין און זשיטלאָווסקי זענען ביי יאַנקלען פאַרעכנט געווען פאַר די גרעסטע גאונים און דובנאָוון האָט ער געקאָנט כמעט פון אויסנווייניק.

מחמת זיין עניוות, צוליב זיין פשטות און גוטמוטיקייט, האָבן אַלע, סיי יידן און סיי גויים, יאַנקלען האָלט געהאַט, בפרט נאָך ווען גאַנץ שטאָט האָט געוווּסט וואָס פאַרא בעל־כוח און גוטער שווימער ער איז, פלעגט זיין פּאָפּולאַריטעט נישט האָבן קיין גלייכן ביי יונגוואַרג און קליינוואַרג.

דער איינציקער וועמען יאַנקל האָט פאַרשאַפט עגמת-נפש אין שטעטל, איז געווען דעם שניידער. ווי בּרייט און ווי לאַנג דער בעל־מלאכה האָט נישט צוגעשניטן זיינע כאַלאַטלעך און פּאַלטענעס, פלעגן זיינע אַטלעטישע ברייטע אַקסלען עפּעס ווי אַרויס־שטאַרצן פון זיינע קליידער. און מיט די אַרבל איז גאָר געווען צרות. יעדן מלבוש וואָס „פרענקליאַק" האָט געטראָגן, האָט זיך אויסגעדאַכט, אַז ער איז איבערגעניטשעוועט אָדער גאָר עפּעס נישט זיינער, ווייל זיינע הענט פלעגן עפּעס ווי אַרויסקריכן פון אַרבל. קיינמאָל האָט נישט געסטייעט דער אַרבל אויף צו פאַ־דעקן זיינע לאַנגע און מעכטיקע הענט. און דאָס יידישע טוכענע היטעלע מיטן קליינעם דאַשעקל איז שטענדיק, דאַכט זיך, געלעגן עפּעס ווי נישט זיינס אויפן פירקאַנטיקן גרויסן קאָפּ.

אָבער אַז „פרענקליאַק" פלעגט זיך באַפרייען פון זיינע מלבושים, זענען זיינע אָרעמס און פּלייצע זיך צעוואָקסן, זיך צעשפּרייט, ווי זיין אַטלעטישע פיגור וואָלט זיך אַנטבלויזט פון אַ פּאַנצער, און די מוסקולירטע אברים זיינע, פלעגן נערוועז צוקן ביי יעדער באַוועגונג זיינער און דער אַנטבלויזטער „פרענקליאַק" איז נישט געווען עפּעס דער זעלבער. דער יידיש אָנגעטאָענער פרענקעל האָט געהאַט אַ קנאַפּן שייכות צום נאַקעטן ריז, וואָס פלעגט זיך יעדן פאַרנאַכט באַווייזן ביים „אָזשיץ".

„פרענקליאַק" פלעגט ממש „איינשלינגען" די „רודא" מיט זיין געמאָסטענעם און אומדערמידלעכן „קלאַפּטער־לייגן", מיט זיין לאַנג־מינוטיקן טויכן אונטערן וואַסער און מיט זיין ספּעציפישער פעאיקייט צו שווימען קעגן שטראָם. עפּעס פלעגט זיך דאַכטן אַז ער פאָכעט מיט זיינע פעסטע אָרעמס אין דער לופטן און נישט ער איז גובר אַ וואַסער־שטראָם און חברה פלעגן קאָמענטירן אַז נאָר ער, יאַנקל, שווימט כמעט מיט אַ האַלבן קערפּער אויסערן וואַסער.

יאַטן פלעגן מקנא זיין „פרענקליאַקן", אָבער אין דער זעלבער צייט האָט מען זיך געגרויסט מיט אים, איבערדערציילט ווער ווייסט וויפל מאָל זיינע קונצן און

העלדישקייטן און נישט איינער פלעגט, מיט קינדעריש נאַאיווער פאַנטאַזיע, איבער־טרייבן זיינע המצאות.

און יענעם זומער איז געשען אַן אומגליק. דער „אָזשיץ" האָט פאַרכאַפּט אַ קרבן. און דער טויט פון אַ יונגן שגץ האָט גורם געווען, אַז דער נאָמען „פּרענקליאַק" זאָל ממש פאַרוואַנדלט ווערן אין אַ לעגענדע.

אַ באַלעבאַטישער שגץ פון אַ נאָענטן שלאַכעצקן דאָרף האָט זיך דערנענטערט צום „אָזשיץ" און ס'האָט זיך אים פאַרגלוסט אַ רייץ טאָן מיטן טייך און אויפס כוח געוואָלט אריבערשווימען דעם שטראָם אין אַן אָפּגעזונדערט אָרט וואָס איז שטאַרק באַוואַקסן מיט קזשאַקעס. דער שגץ האָט זיך זאַ־גלאָז אַ לאָז געטאָן צו דערגרייכן די אַנדערע זייט פונעם טייך, אָבער ער איז שוין פונעם וואַסער מער נישט אַרויס.

די קולות פון פויערים און פויערטעס, וואָס זענען אָנגעלאָפן מיט קאָסעס און סערפּן אין די הענט, זענען דערגאַנגען צו דער „רודאַ".

איבערן גאַנצן לענג פונעם טייך האָט זיך אין יענעם זומערדיקן פאַר נאַכט צעטראָגן דאָס אומהיימלעכע געשריי „ראַטויטשע"! „ראַטויטשע"! און שקאָצימלעך און פאַסטוכער האָבן געטייט מיט די פינגער און אָנגעוויזן דאָס אָרט, ווו דער קרבן איז פאַרשוונדן געוואָרן צווישן די געדיכטע וואַסער־פלאַנצן.

די טרויעריקע ידיעה האָט זיך ווי אַ בליץ צעשפּרייט איבער דער לענג פוןביידע ברעגן פונעם „אָזשיץ" און גיך איז זי דערגאַנגען צו דער „רודע", דאָס פלאַץ אויף וועלכן די כאָזשעלער יידן האָבן געהאַט אַ חזקה. און אַלע ווי איינער, וויפל יידן עס זענען געווען לעבן טייך, האָבן האַלב אָנגעטאָן, האַלב נאַקעט, זיך אַ לאָז געטאָן פּאַזע די לאָנקעס, צום פלאַץ פון דער טראַגעדיע.

ווען די עטלעכע מנינים יונגוואַרג און קליינוואַרג זענען אָן אָטעם אָנגעקומען צום פלאַץ ווו מען האָט געזוכט דעם דערטרונקענעם שגץ, האָבן זיי דאָרט שוין געטראָפן אַ היפּש ביסל פויערים, גויעס, שיקסעס און שקאָצים, געקומענע פון נאָענטע דערפער און פון דערבייאיקע לאָנקעס.

אויפן טייך איז געשווומען אַן איינזאַמע לאָדקע און צוויי שקאָצים מיט לאַנגע דרענגער האָבן גענישטערט צווישן די געדיכט־פאַרפלאָכטענע געוויקסן און קוים דערגרייכט דעם אָפּגרונט. ביים ברעג האָבן זיך אומבאהאָלפן געדרייט און געלאָפן אַהין און צוריק די עלטערע גויים, געגעבן עצות, געשריען אויף אַלע קולות און יעדער האָט זיך באַמיט צו באַווייזן, אַז ער ווייסט וועגן דע־טרונקענע מער פונעם צווייטן.

אַלטע פויערטעס, יונגע שיקסעס און שקצים האָבן שטילערהייט געווישט אַ טרער און אָן אויפהער דערציילט מוראדיקע מעשיות וועגן דערטרונקענע, פאַרכאַפּטע אין די קזשאַקעס, וואָס מען האָט קיינמאָל נישט באַוויזן אַרויסצורייסן ביים פאַרעקשנטן טייך און זיי טאַקע, די נישט קריסטלעך באַערדיקטע, די בלאָנדזשענדיקע נשמות אָן

אַ תיקון, וואָס פאַרבלייבן אויף אייביק אין די טיפענישן פון די זומפּן און טייכן, נעמען נקמה און פאַרשלעפּן אומשולדיקע קרבנות.

עלטערע פּויערים האָבן פּראַקטיק זיך געצלמט און געבעטן יעזוסן, אַז דער דערטרונקענער זאָל זיך כאָטש נאָך די דריי טעג באַווייזן ערגעץ אויפן אויבערפלאַך, ווי עס פלעגט אַמאָל פּאַסירן, ווייל געפונען אים וועט זיין אוממעגלעך, דער „אָזשיץ״, זיי קאָנען אים, וועט אַזוי לייכט נישט אָפּלאָזן זיין קרבן.

און ווען „פּרענקליאַק״ האָט אויף זיין צעקאָלעטשעטן פּויליש זיך גענומען נאָכפרעגן און געוואָלט אויסגעפינען אויף וועלכן אָרט און ווי אַזוי די מעשה איז געשען, האָבן די פאַרזאַמלטע גויים געענטפערט מיט אַ האַלבן מויל און מיט אַ מצוטרוי און מיט ביטול באַטראַכט דעם צעוואַקסענעם בחור.

ווער האָט נאָך אים געשיקט און ווער דאַרף אים, דעם שטאָטישן „זשידעק״, וואָס איז פלוצלונג אַריינגעפאַלן צווישן דער כאָפּטע גויים און זע נאָר אַ חוצפּה פון אַ יידן, צו קומען און דרייען אַ קאָפּ מיט נאַרישע פראַגעס, בעת ביי זיי, ביי די גויים, איז געשען אַזאַ אומגליק. און צווישן קריסטלעכן עולם האָט זיך דערוועקט עפּעס אַ ווידערווילן צו די אָנגעלאָפענע יידן פון דער „רודא״. ווער דאַרף זיי די זשידקעס און נאָך וואָס זענען זיי געקומען. און נישט איינער האָט שוין געהאַלטן ביים אָנרייצן די הינט אויף די נייגעריקע און צעשראָקענע יינגלעך און בחורים, וואָס האָבן שוין געגרייט זיך צו „מאכן פּיס״.

אָבער „פּרענקליאַק״ האָט שוין רואיק זיך גענומען אויסטאָן און אַנטשלאָסן געוואָרפן פון זיך די מלבושים. אים האָט וויניק וואָס געאַרט וואָס די שקצים מורמלען און וואָס ארום זענען געשטאַנען גויעס און שיקסעס. ער איז אין איין אויגנבליק דערשינען נאַקעט און פּאַמעלעך געלאָזט זיך צום טייך. יאַנקלס אנטשלאָסנקייט און דער פאַקט וואָס אויפן טיפן דנאָ פונעם טייך איז געלעגן אַ דערטרונקענער, האָט געווירקט אויף די גויים און ביים טייך האָט פּלוצים געהערשט אַ מיסטעריעזע שטילקייט.

אַ מאָדנער שמייכל האָט זיך באַוויזן אויף יאַנקלס פּנים ווען ער איז מיט געציילטע טריט געגאַנגען צום וואַסער. ער האָט זיי טיף אין דער ערד די גויים, די שקצים און אַפילו די ווייַנענדיקע שיקסעס. ער וועט דעם דערטרונקענעם שגץ אַרויסשלעפּן פון דעם טייך און ווייזן וואָס ער קאָן. אַזוי האָט ער באַשלאָסן און קיינער וועט זיין באַשלוס נישט ענדערן.

און איידער „פּרענקליאַק״ האָט באַוויזן צו דערגרייכן צום וואַסער האָט אַן אַלטער פּויער מיט אַ לאַנגן שטריק זיך אַ לאָז געטאָן צום ריזיקן בחור און באַשטאַנען ער זאָל זיך אַרומגאַרטלען מיט זיין פּאַסיק און מען זאָל אים צובינדן מיטן שטריק, אַז טאָמער פאַרפּלאָנטערט ער זיך ערגעץ, זאָל מען אים פונעם ברעג קאָנען אַרויסציען.

אָבער „פרענקליאַק“ האָט נישט געלאָזט זיך אַרומגאַרטלען.

דער בחור איז אין איין אויגנבליק פאַרשווונדן פונעם אויבערפלאַך. עס האָט זיין אטלעטישער נאַקעטער קערפער אַ בליאַסק געטאָן אַנטקעגן די לעצטע פאַר־נאַכטיקע זון־שטראַלן און עלאַסטיש זיך אַריינגעבורעט אין די טונקל בלויע וואַסערן פונעם „אָזשיץ“.

אין דעם מאָמענט האָט די זון זיך פאַרויטלט מיט איר שקיעהדיקער רויטקייט און דער בין־השמשות האָט פאַמעלעך גענומען פאַרדעקן די לאָנקעס מיט זיין ערב נאַכטיקער גרויקייט און דער טייך האָט שוין אָנגעהויבן גלאַנצן מיט זיין האַלב נאַכטיקן, בליי־בלואיקן שיין.

אָבער קיינער האָט נישט באַמערקט אַז די נאַכט פאַלט שוין צו. הונדערטער אויגן האָבן געגאַפט צום אויבערפלאַך פונעם וואַסער און יידן און גויים, מיט פאַרכאַפּטן אָטעם, האָבן שטילערהייט געציילט די רגעס, רגעס — לאַנגע שעהן, און מיט שפּאַנונג און אַנגסט געוואַרט אויפן נס, אָדער חלילה אויף נאָך אַן אומגליק...

עס האָט געהערשט אַ פייַנלעכע שטימונג. פון וויטן האָבן געוואָלט זיך אַריינרייסן אין דער אימהדיקער שטילקייט אַ פּאָר „קוואַקען“ פון פאַרליבטע זשאַבעס, אָבער אויך זיי האָבן פאַרלאָרן דאָס לשון.

גויעס און שיקסעס האָבן בלחש געפּרעפּלט קריסטלעכע תפילות און פאַרכטיק און נערוועז זיך געצלמט.

אַביסל אָן אַ זייט, געטוליעט איינער צום צווייטן, זענען געשטאַנען די חברה יאַטן און יונגוואַרג, די אָנגעלאָפענע פון דער „רודאַ“ און מיט פחד געוואַרט אויף יאַנקלס באַווייזן זיך אויפן אויבערפלאַך פונעם טייך.

די שקצים פון דער לאָדקע האָבן שוין פון לאַנג אַרויסגעצויגן די דרענגער פונעם וואַסער און געלאָזט דאָס שיפל מיטן שטראָם און געבויגענע נישט אַראָפּגענומען די אויגן פונעם טייך.

און „פרענקליאַק“ האָט זיך באַוויזן. זיין קאַנטיקער קאָפּ מיט די קורץ געשוירענע האָר האָט אַרויסגעשפּראָצט פונעם טונקעלן אויבערפלאַך העט וויט פונעם ברעג און זיין זשעדנע צעעפנט מויל האָט אָסטיק אַריינגעשלונגען שטראָמען לופט און מיט דער רעכטער האַנט האָט ער ווי עפּעס געווישט זיין פּנים און געריבן זיינע אויגן. דאָס האָט געדויערט געציילטע סעקונדעס. אינעם זעלבן אויגנבליק האָט דער יונג זיך אַ הויב געטאָן איבער זיך אַליין און טויכנדיק נאָך אַמאָל פאַרשווונדן געוואָרן אינעם שוין כמעט שוואַרץ־בלויען וואַסער.

„פרענקליאַקס“ באַווייזן זיך האָט געדויערט איין אויגנבליק און דער עולם אַרום האָט נישט באַוויזן אַפילו אָפּצוגעבן זיך אַ חשבון וואָס דאָ איז געשען. ערשט ווען

יאַנקל איז שוין געהאַט פאַרשוווּנדן, ווען ער איז נאָך אַמאָל נעלם געוואָרן, האָט זיך פון אַלעמענס מיילער אַרויסגעלאָזט אַ קאָלעקטיווער — אַה!

און ווי־דער איז טויט־שטיל געוואָרן אינעם שוין נאַכטיקן אַרום און דאָס טיאכקען פון הונדערטער הערצער פון די פאַרגאַפטע איז געוואָרן האַסטיקער.

אָבער דאָס מאָל האָט עס לאַנג נישט גענומען. גאָר פון אַ זייט, פון דער סאַמער געדיכטעניש צווישן פון די וואַסער־פלאַנצן און ווו דער שטראָם איז מעכטיקער, איז „פרענקליאַק" געשווומען מיט איין האַנט און דרייסט זיך געלאָזט צום ברעג און קלאָר האָט זיך געהערט זיין שטימע בעת ער האָט אויף פויליש אויסגעשריען — „מאַם גאָ זאַ נאָגען"!!! (איך האַלט אים ביי אַ פוס).

ווי עלעקטריזירט האָט דער עולם זיך אַ לאָז געטאָן צום טייך און יעדער אויף זיין געלבלעך־טויטלעכן בליאַסק, האָבן זיך אַ לאָז געטאָן מיט אַ געיאָמער טאַטע־געוואַגטער אַקט פון „פרענקליאַקן" און די נאָר וואָס איבערגעלעבט־שפּאַנענדיקע רגעס, האָבן די פאַרזאַמלטע געמאַכט פאַרגעסן, אַז פאַר זיי ליגט דער טויטער קערפּער פון יונגן שגץ, וואָס יאַנקל האָט נאָר וואָס אַרויסגעשליידערט מיט איין האַנט פונעם טייך און וואָס איז געבליבן האַלב פאַרזונקען צווישן זאַמד און פלאַכן וואַסער.

צום דערטרונקענעם, וואָס האָט געגלאַנצט אין דער נאַכטיקער בלויקייט מיט זיין געלבלעך־טויטלעכן בליאַסק, האָבן זיך אַ לאָז געטאָן מיט אַ געיאָמער טאַטע־מאַמע און משפּחה, אָבער די גרעסטע מערהייט פונעם עולם האָט מיט טיפן רעספּעקט אַרומגערינגלט דעם נאַקעטן ריז.

יאַנקל האָט מאָדנע געשמייכלט צו די אַרומיקע, עטלעכע מאָל אַ טרייסל געטאָן זיין אַטלעטישן קערפּער בכדי זיך צו באַפרייען פונעם רונענדיקן וואַסער און פּאַמעלעך געלאָזט זיך צו זיין קלומעקל אָנטאָן און וועש וואָס איז איינזאַם געלעגן אויף דער טויאיקער לאַנקע.

פּאַמעלעך האָט יאַנקל גענומען אַרויפציען אויף זיין האַלב־נאַסן קערפּער דאָס העמד און גאַטיעס, געדולדיק געשטעקט דעם קאַנטיקן קאָפּ זיינעם אינעם חלל פונעם טלית־קטן און קיין איין וואָרט נישט אויסגערעדט.

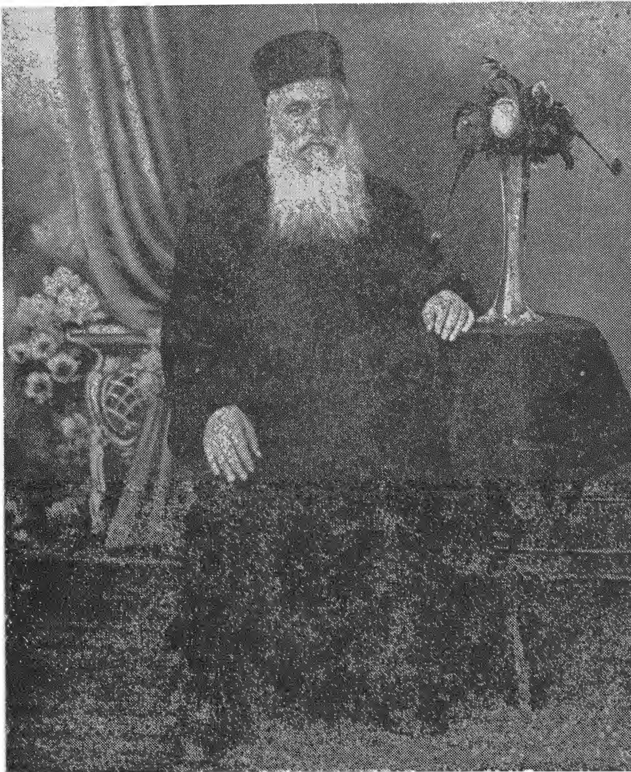
ווי לאַנג איז ער געווען אונטערן וואַסער, ווי אַזוי האָט ער אים געפונען, אויף וועלכן אָרט איז ער געלעגן און נאָך אַזעלכע צענדליקער פראַגעס זענען געבליבן אָן אַן ענטפער.

ווען „פרענקליאַק" איז פאַרטיק געוואָרן מיט זיין כאַלאַטל האָט ער אַ נעם געטאָן שיך און זאָקן און געלאָזט זיך באַרוועס צו דער סטעזשקע וואָס פירט קיין כאָזשעל, באַגלייט פונדערווייטנס פון דער חברה וואָס זענען געקומען פון דער „רודאַ".

דער גיבור פונעם „אָזשיץ" האָט דעם אויפדערנאַכט פאַרשפּעטיקט צו מינחה־מעריב.

נעמי כהן (זיסל גערשאנאוויטש)

איך געדענק!

ר׳ יוסף שוחט

אין כאָזשעל בין איך געבוירן,
דאָרט האָב איך מיין גאַנצע משפחה פאַרלוירן.
דאָרט אויף דעם הויכן באַרג,
אויף דעם גרינעם גראָז,
האָב איך קינדער־צייט געטרוימט וועגן גליק.
וואָס כ׳האָב דאַן געוואָלט כ׳ווייס אַליין נישט,
איינס ווייס איך, אַז עס קומט קיינמאָל צוריק.

צו קורץ ביסטו קינדהייט־טרוים געווען,
אָפּגעגלאַנצט גיך ווי אַ זייפן־בלאָז.
איך געדענק ביז איצט
ווי מיין באָבע האָט מיך אין „חדר“ געפירט,
זי האָט אַלעמען געזאָגט:
איך פיר אַ „בלאַסק“,
אָבער כ׳האָב דערפון נישט געמאַכט קיין טראַסק...
איך געדענק מיין פעטער משה־מענדל כהן,
ווי ער האָט געשפּילט אַ גרויסע ראָלע
אָבער ס׳האָט זיך אַרויסגעלאָזט פון אַלץ אַ גרויסע בהלה...
איך געדענק, אַז מען האָט נאָך 10 אָוונט נישט געלאָזט גיין,
איך בין נאָך דאַן געווען קליין,
ביז דער גרענעץ האָט מען געמעגט גיין
און דאַן האָט מען געמוזט בלייבן שטיין...
איך געדענק אויך אָסטאַשעווסקי דעם גראָבן,
ער פלעגט גיין פלעגט אונטער אים זיך אַלץ אונטערגראָבן...
ווען מען פלעגט אים זען גיין,
ס׳פלעגט קלאַפּן דאָס האַרץ מיט גרויס ציטער,
אַז מען פלעגט אים זען פלעגט ווערן זייער ביטער...

מלכה פלישון (ביישוויגער)

א באגעגעניש אין בוכארא

געווען איז עס אין יאָר 1942, אין ווייטן רוסישן אוזבעקיסטאַן, אין בוכאַראַ. דאָרט איז געווען אַ פּלאַץ, וווּ אַלע פּוילישע יידן האָבן זיך קאָנצענטרירט און איך בין דאָרט געשטאַנען יעדן טאָג, אפשר וועל איך טרעפן אַ נאָענטן, אָדער אַ באַקאַנטן. אָט אַזוי שטייענדיק טאָג־איין טאָג־אויס, זע איך איין מאָל ווי הונדערטער מענטשן רייסן זיך אין אַן „אָטשערעד“ צו באַקומען עפּעס אַ ווייסן געטראַנק. עס דערגייען צו מיינע אויערן די ווערטער: עפּעס אַ פּוילישער וואָס האָט אַן אוזבעקישן אידעם, האָט דעם געטראַנק אַליין געשאַפן און אַ נאָמען געגעבן — „פּיאַנקע“.

אַך, טראַכט איך מיר, ווי גליקלעך זענען די מענטשן וואָס טרינקען דאָס, און עפּעס

אַן אינערלעך געפיל האָט מיך געשטויסן זיך דערנענטערן צום קיאָסק. איך שטופּ זיך אַדורך, כאָטש די טאַש איז ביי מיר ליידיק, און פּלוצלינג איז ביי מיר דאָס בלוט ווי פאַר־גליווערט געוואָרן. איך זע אין קיאָסק יוסף טיק ז״ל. „הער טיק!״, שריי איך, אָבער ער הערט מיך נישט, ווייל די מענטשן רייסן זיך אַלע מיט איין אָטעם צו דער „פּיאַנקע״. „הער טיק!״, שריי איך אויס צום צווייטן מאָל, מיט מיין גאַנצן כוח. ער האָט מיך באַ־מערקט און מיט איין שפּרונג איז ער שוין לעבן מיר. ער נעמט מיך אַרום פונקט ווי אַ פאָטער און מיר צעוויינען זיךביידע שטאַרק.

„קום״, זאָגט ער צו מיר, „איך וועל דיך באַקענען מיט מיין אײדעם, דאָס איז מיין יהודיתס מאַן״. און יוסף טיק פירט מיך אַריין אין קיאָסק, באַקענט מיך מיט אַ הויכן אוזבעק און דערלאַנגט מיר אַ גלאָז „פּיאַנקע״. ביים צווייטן גלאָז, באַרימט ער זיך, אַז דאָס איז זיין זעלבסט־שאַפונג, און דער אײדעם (אַן נ.ק.וו.ד.יסט) שמייכלט זיך אונטער... ער פאַרשטייט שוין אַ ביסל די יידישע שפּראַך, יהודית לערנט אים... און יוסף זאָגט צו מיר: „קום מאָרגן, וועסטו דאָ טרעפן יהודיתן״. אויף צו מאָרגנס לויף איך שנעל און יהודית שטייט שוין און וואַרט אויף מיר, מיט אַ שיין, בלאָנד מיידעלע אויף די הענט. מאָדנע האָט עס אויסגעזען, ווייל אַלע אוזבעקישע קינדער זענען שוואַרצע און שמוציקע, און דאָ אַזאַ ליכטיק קינד מיט יידישע בלויע אייגעלעך...

מיר האָבן זיך געפרייט, געוויינט און ווידער געפרייט, און אַזוי זענען פאַרביי וואָכן און חדשים. יעדן טאָג געזען יוסף טיק מיט זיין טאָכטער און אײדעם ווי זיי פאַרקויפן די „פּיאַנקע״. איין מאָל קום איך צו צום פּלאַץ און טרעף שוין נישט מער קיין סימן פונעם קיאָסק. מיין איבעראַשונג איז געווען גרויס, אָבער כ׳האָב נישט געהאַט די מעגלעכקייט אויפצוקלערן די סיבה פון דער זאַך. אין אַ געוויסע צייט שפּעטער, שוין פאַר מיין פאַר־לאָזן בוכאַראַ, האָב איך זיך צופעליק אָנגעשטויסן אויף אַ מענטש, וואָס איז געלעגן אין שטאָטישן גאָרטן מיטן פּנים צו דער ערד און געקרעכצט. אַזעלכע בילדלעך זענען דאַן געווען אַ נאַטירלעכע דערשיינונג, דאָך האָט מיר דער אינסטינקט דיקטירט, אַז איך זאָל זיך דערנענטערן און אָנקוקן דעם מענטש. דאָס איז געווען יוסף טיק — אַ פאַרבלוטיקטער, אַן אָפּגעריסענער און פאַרשמאַכטער...

פאַרן פאַרלאָזן בוכאַראַ, איז מיר געלונגען אָפּצוזוכן יהודיתן. איך האָב זי געפרעגט וואָס איז מיט איר פאָטער? דער ענטפער איז געווען: ער איז אַרויסגעפאָרן פון בוכאַראַ, ווייל ער טראַכט צו פאָרן קיין פוילן. „און דו, יהודית, וואָס רעכנסטו צו טאָן״, האָב איך געפרעגט. „מיין מאַן לאָזט מיך נישט אַוועק״, איז געווען איר ענטפער, „אַפילו איצט האָב איך זיך אַרויסגעגנבעט פון שטוב, ער האָט מיך זייער ליב, מיר וועלן פאָרן קיין פּערסיע, אַזוי זאָגט מיר צו מיין מאַן״...

מיט דעם האָבן זיך פאַרענדיקט מיינע באַגעגענישן מיט יוסף טיק און זיין טאָכטער יהודית.

פ. (ב.) מלכה

פאר מיינע אויגן...

כאַזשעל איז געווען גרויס ווי אַ גענעץ,
נעבן דער דייטשישער גרענעץ;
מיט שמאָלע געסעלעך,
און יידישע געשעפטעלעך.

געקענט יעדן ציילן אויף די פינגער,
אָבער די יוגנט האָט באַוויזן וווּנדער;
זיך פאַר אַרטיסטן געמאַכט ביז גאָרלעך,
און געלאַכט פון אַלע פּאָרלעך...

די מיידלעך זענען אויך נישט שולדיק געבליבן קיין וואָרט,
איך, פייגע, רבקה, לאה מיט כאַנטשען בראש;
זיך צונויפגעקומען פאַר ליכט־צינדן יעדן פרייטיק,
און גענומען רעדן פון יעדן באַזונדער גאָר גלאַטיק...

נאָר לאַנג זיך נישט געפרייט, אָט איז שמואל געקומען גלייך,
דערהערנדיק זיינע טריט — שנעל פאַרלאָזט די קיך;
ווייל מיר האָבן מורא געהאַט פאַר פרענקל שמואל,
אַז נישט וואָלט ער אויסגעשריען: שיקסעס זענט איר!

עס דערמאָנט זיך מיר איין ווינטער־נאַכט,
ווען די „סטשעלצעס" האָבן אַ באַל געמאַכט;
מיר אַלע זענען געגאַנגען טאַנצן,
וואָס האָט דאָס אונדז געקענט פאַרשאַטן...

צעבונטעוועט זיך אונדזערע יינגלעך, גענומען ממש שפּרינגען,
סטייטש, מיר וועלן נישט דערלאָזן אַז אונדזערע מיידלעך זאָלן אַזוי ווערן;
נישט געמיינט אונדז צו פאַרטיידיקן, עס האָט זיי נעבעך גוט ווייי געטאָן
און נישט געקאָנט דאָס מער איבערטראָגן...

געלאָפן און געבראַכט כץ האָדעסן,
אינמיטן בעסטן טאַנץ אַרויסגעשלעפּט רבקהן פאַר דער האַנט;

מיר אַלע שטיין געבליבן, זיך נישט גערירט פון אָרט,
דאָס בלוט איז אונדז געקומען ביז צום קאָפּ...

און פאַר מיינע אויגן תמיד שוועבן,
יענע אַמאָליקע כאַזשעלער לעבנס;
זאָל זייער אָנדענק נישט פאַרגעסן ווערן,
ווי לאַנג מיר וועלן לעבן...

רחל ניוועס (טיקולסקער)

געווען א היים געווען א שטעטל

*

מיין ליבע קינדהייט־היים
געווען בכבודיק און שיין.
דער שבתדיקער טיש אין פראַכט
מ׳ין טאַטע האָט קידוש געמאַכט.
עס פינקלט מיט פרייד מיין געזיכט
עס פינקלען מיין מאַמעס ליכט.

מ׳ין מאַמען איז געווען באַשערט
זי רוט אין כפר־סבא׳ר ערד.
ביי איר קבר ווי אין אַ חלום פאַרוויגט
דערמאָן איך דעם לעבן וואָס האָט געבליט.
ווען כ׳קום אַהער און בלייב דאָ שטיין
קומט אַ תפילה פון זיך אַליין.

אַ צווייגל באַוועגט פון לייכטן ווינט
וועקט אויף זכרונות גיך־געשווינד.
די אויגן פינקלען און ס׳פאַלט אַ טרער
ווער קען טרייסטן — ווער, ווער?
געווען אַ היים, געווען אַ שטעטל
געבליבן איז אַ טרויעריק בלעטל.

*

דאָס ליכטיקע פענצטער פון מיין באָבעס הויז
פון קליינעם געסל קוקט חנוודיק אַרויס.
דער באָבעס שטוב איז גייסט און חמימות
זי אַליין איז דורך אין תמימות.
יעדן שבת ווען מען פלעגט ראש־חודש בענטשן
האָט די באָבע געפּראַוועט אַ סעודה און פאַר־
בעטן מענטשן.
זיבן טעג אין וואָך, זיבן זענען די מנורה־רערן
האָט די באָבע ליכט געצונדן און פאַרגאָסן
טרערן.

דער שבת איז פאַרבײַ אין הימל פינקלען
שטערן
„גאָט פון אברהם"... ווידער גיסן זיך טרערן.
מיין באָבעס טרויעריקע תפילות פון יענע יאָרן
אויף אייביק זענען איינגעקריצט אין זכרון.

*

מיין ברודער נחמן האָט פאַרלאָזן דאָס היים
אין ערשטן קריג
דעם גרענעץ איבערגעשפּאַנט מיט טרויס
און העלן בליק.
דאָס האַרץ האָט געצויגן צום לאַנד פון זיין
שטרעבן
דורך וועגן־אומוועגן באַנייען דאָס לעבן.
די האַנט פונעם גורל האָט אַנדערש געפירט
דיין כבוד מיין ברודער פון דעמאָלט איך היט.

*

געווען אַ היים, געווען אַ שטעטל
געבליבן איז אַ טרויעריק בלעטל.

בני הורז'ל שנפלו בעת מילוי תפקידם

אלטער — חיילת, בת חיים

ביישוויגער נתן בן אסתר

גורמאן נחמן בן שמואל

וויינגורט אברהם בן מאיר־יעקב

ציגענבויק אברהם בן משה

שניאַדאָווער דוד בן שמעון

אלישע שמואלי בן פרימעט (קאָזשעניאַק)

דריטער טייל

דאקומענטן
און
ר ש י מ ו ת

זייטן 241 — 272

ד ר י ט ע ר   ט י י ל

דאָקומענטן און רשימות

ב י ו ל ע ט י ן
ד ע ר „ה ח ל ו ץ   ה צ ע י ר"

ארויסגעגעבן דורכן „החלוץ הצעיר" אין כאושעל
נר. 1, דעם 25־טן נאוועמבער 1932
(איבערגעגעבן גענוי פונעם אָריגינאַל)

החלוץ הצעיר

שהחיינו

דער ביולעטין פון „החלוץ הצעיר" (ערשטע זייט)

שהחיינו!

אַ גרויסע נייעס! דער סניף „החלוץ־הצעיר" אין כאָזשעל איז געוואָרן מיט לייטן גלייך; מיר גיבן שוין אויך אַרויס אַן אייגענע צייטונג! אַזאַ ידיעה איז פלוצים פאַרשפרייט געוואָרן מיט שמחה צווישן חברים און סימפּאַטיקער.

אָבער נישט איינער האָט, מסתמא, געבנדיק זיין ברכה די איניציאַטאָרן פון דעם אויפטו געמאַכט „שהחיינו" מיט אַ טרויעריק געמיט, ווייל ער האָט געהאַט ספקות אין זיין עקזיסטענץ־מעגלעכקייט. גוט טאַקע, האָט ער זיך געטראַכט, דאָס די צייטונג איז נישט קיין טעגלעכע, קיין צוויי־וואָכנדיקע און אפילו נישט געדרוקט אויף קיין

מאַשין, נאָר מיט אַ העקטאָגראַף; און אויב איר ווילט איז אפשר דאָס אויך נישט, ווייל זי ווערט איבערגעשריבן דורך אַ חבר!

אָבער אַפילו דאָס פאָדערט געוויסע הוצאות, וואס איז היינט ביי אונדזערע פינאַנ־סיעלע מעגלעכקייטן זייער שווער צו לייסטן און מ׳דאַרף דערצו אַ מאַסע געדולד!

און דער עיקר, האָבן מיר דען חברים מיט כאָטשיק־עפּעס זשורנאַליסטישע פעאיקייטן? און ווער וועלן דאָס זיין די רעדאַקטאָרן?

נישט אמת?

אָבער חברים! נישט דאָס איז אונדזער אויפגאַבע. מיר מיינען נישט סתם זיך צו באַרימען, אַז אויך מיר גיבן אַרויס, פון צייט צו צייט, אַן אייגענע צייטונג. אונדזער ציל איז: יעדער חבר פון אַן אָרגאַניזאַציע און בפרט אַ יוגנט־אָרגאַניזאַציע האָט זיך זיינע ספּעציפישע פאָדערונגען און מיינונגען וועגן געוויסע פּאַסירונגען אין דער באַוועגונג, אָדער יחס פון חבר לחבר, אָדער בנוגע זיין אָרטיקן ועד און הנהלה.

אָט וועגן די אַלע פראַגן וואָס קוועלן אונדזערע חברים, ווילן מיר זיי געבן אַ מעגלעכקייט זיך פריי אַרויסצוזאָגן. און יעדער חבר וועט שוין קאָנען ענטפערן אויף די געשטעלטע פראַגן אין פאָרם פון אַ פרייער דיסקוסיע.

און אויב מיר וועלן זען ערגעץ אַ געדרוקט אַרטיקל, וואָס אינטערעסירט אונדזערע חברים און נישט יעדער האָט די מעגלעכקייט דאָס צו לייענען, וועלן מיר עס איבערשרייבן.

מיט איין וואָרט! די צייטונג וועט זיין נאָר פאַר די אינטערעסן פון חבר. כ׳מיין, דאָס יעדערער פאַרשטייט די וויכטיקייט און דערציערישע באַדייטונג פון אַזאַ צייטונג פאַרן סניף. און יעדערער וועט געוויס ענערגיש, מיט אַלע זיינע מעגלעכקייטן אונדז אונטער־שטיצן, בכדי צו דערמעגלעכן איר דערשיינונג.

און צום לעצט — ווייל איך ליבע חברים באַמערקן, דאָס איר זאָלט זיך באַמיען, דאָס יעדער חבר זאָל במשך פון דער וואָך אָנשרייבן מינימום איין אַרטיקל פון דער צייטונג. און זאָל זיך קיינער נישט טראַכטן: ווי קום איך צום שרייבן? כ׳האָב נישט קיין זשורנאַליסטישע פעאיקייטן? זאָלן זיך די איניציאַטאָרן אָפּגעבן מיט אַזעלכע נאַרישקייטן.

חברים ווייסט! דאָס וועט האָבן אַ גאָר גרויסע באַדייטונג פאַרן וווקס פון אונדזער סניף הן אין כמות הן אין איכות. און פאַר שרייבן זאָל זיך קיינער נישט שרעקן, ווייל מיר, די איניציאַטאָרן, האָבן אויך נישט קיין גרעסערע פעאיקייטן פון אייך.

י.—ל.

פיל הצלחה צו דער דערשיינונג פון אונדזער חבריש בלעטל „החלוץ־הצעיר", ווינטשט די קבוצה „שושנים"

שלום חברה!

אָט האָבן מיר געמאַכט דעם ערשטן טריט צו עפענען אַ ביסל ברייטער די טויערן פון אונדזער אַנטוויקלונג. אונדזער ועד האָט זיך באַמיט אַרויסצוגעבן אַ חבריש־בלעטל „החלוץ־הצעיר".

מיר אַלע טראָגן דעם נאָמען חברים פון „החלוץ־הצעיר", און דאָ קריגן מיר צו נאָך אַ חבר, וועלכער פאַרדינט צו טראָגן דעם גאַנצן ריכטיקן נאָמען „החלוץ־הצעיר".

דער חבר וועט זיין העכער פון אונדז, זעלבספאַרשטענדלעך, איז עס אָפּהענגיק פון אונדזער ווילן. ער וועט אַריינדרינגען אין אַלע געהיימע ווינקלעך פון אונדזערע נשמות, ווייל ער האָט די אויפגאַבע צו דערוויסן זיך וועגן אונדזער לעבן. ער וועט אויפוועקן אַלע אונדזערע פאַרשלאָפענע געדאַנקען און דעריבער, ליבע חברים, שטויסט אים נישט אָפּ, דאמאָלט ווען ער קומט צו אייך און קלאַפּט אין אייערע מוחות!

שטייט אויף פון שלאָף און נעמט זיך צו דער פעדער!

דערציילט אים, חברים, וואָס איר קלערט און מיינט. דערציילט אים וועגן אַלעס אומפאַרשטענדלעכעס, גיט אים איבער: דערציילונגען און לידער. דאַן וועט ער דאָס איבערגעבן אַלע חברים און איר וועט באַקומען ענטפערס אויף אַלץ וואָס איר וועט פאָדערן.

אויף דעם וועג קענען מיר זיך בעסער צוזאַמענלעבן. עס וועט נישט הערשן צווישן אונדז קיין שום פאַרבאָרגענע זאַכן, און דער וועג פון אונדזער חבר צום לעבן וועט שיין זיין.

צי וועט איר נישט זיין צופרידן, ווען איר וועט נעמען אַזאַ בלעטל אין האַנט אַריין, און איבערקוקנדיק אים, וועט איר געפינען פרעמדע ווי אויך אייערע אייגענע רעיונות?

די גייסטיקע וועלט פון יעדן איינציקן חבר וועט זיין קלאָר און פאַרשטענדלעך פאַר אַלעם. אויסער דעם וועלן מיר האָבן אַ שפּיגל אין וועלכן ס'וועט זיך אָפּשפּיגלען אונדזער לעבן און דאָס לעבן פון סניף.

דעריבער, ליבע חברים, נעמט אייך צו דער אַרבעט! זאָל דער פריש צוגעקומענער חבר נישט אַוועקגיין פון אונדז, ווייל אַזאַ אויפגאַבע און אַזאַ באַדייטונג קען נאָר ער דערפילן.

שרה איכלר (אלון)

צו נייע מעשים

דאָס נייע אַרבעטס־יאָר הייבט זיך אָן. אַ רייע חדשים אין זומער איז די אַרבעט עטוואָס אָפּגעשוואַכט געוואָרן און עס פאָדערט זיך דעריבער גלייך ביים אָנהייב פון נייעם אַרבעטס־יאָר, אַ פאַרגרעסערטע אָנשטרענגונג, כדי גוט צו מאכן דאָס פאַר־נאַכלעסיקטע. דער איינציקער וועג פון אונדזער הצלחה איז די קאָנקרעטע טאַט, נאָר אין דער ריכטונג קען און מוז זייז אונדזער אָנשטרענגונג. די אָנשטרענגונג פון די אַלע, וואָס זענען אין דער ליגע פאַרן אַרבעטנדיקן ארץ־ישראל בכלל און „החלוץ־הצעיר" בפרט, דערנענטערט דעם אויפבוי פון ציוניזם.

וואָס באַטייט דער ציוניזם? דער ציוניזם באַטייט: רעוואָלוציאָנערער איבערבוי פון יידישן לעבן. דער אויפבוי פון אונדזער נאַציאָנאַלער היים.

די טרעגער פון דעם ראַדיקאַלן איבערברוך אינעם יידישן לעבן זענען די יידישע אַרבעטער אין ארץ־ישראל. דעריבער חברים, לאָמיר זיך צוגרייטן ענערגיש צו אונדזער ציל, ד. ה. אַריינצוטרעטן אין „החלוץ־הבוגר" מיט אַ געהעריקן פיזישן און גייסטיקן זאַפּאַס. מיר זאָלן קענען ווירדיק טראָגן די פאָן פון דער יידישער אַרבע־טערשאַפט אין ארץ־ישראל, און ווייטער מיט דערפאַלג פאָרזעצן אויף די פאָדערשטע פאָזיציעס די דערהאַבענע אַרבעט.

גפן (ז'. וו.)

שיר

שלום לכם חלוצים אחינו!
קדושה היא מטרתנו,
נקלע ביחד ידינו,
ונלך לחיות בארצנו.
כי זו ארץ, כי זו ארץ, רק בשבילנו!
כי זו ארץ, כי זו ארץ, ארץ אבותינו!

שרה איכלר (אלון)

ניין! אַזעלכעס טאָר נישט דערלאָזט ווערן!

וואָס מ׳קאָן זאָגן צו די לעצטע געשעענישן אין ארץ־ישראל.

מיר ווילן קיין קאַמף נישט פירן. עס טאָר אויך אַזעלכעס נישט פּאַרקומען, ווייל דאָס גרויסע בוי־ווערק, וואָס מיר האָבן אונטערגענומען, איז נאָכנישט פאַרענדיקט. עס איז נאָך אפשר קיין העלפט נישט פאַרענדיקט און ביי אַזעלכע באַדינגונגען דראָט אַ געפאַר קיינמאָל נישט פאַרענדיקט צו ווערן.

מיר קענען גלייכגילטיק נישט בלייבן, אַז אין ארץ־ישראל, די צוקונפט פון די יידישע אַרבעטס־מאַסן, זאָל פּאַרקומען שטרייק־ברעכעריי. און די שטרייק־ברעכער זאָלן זיין נישט קיין אַנדערע, נאָר די „אומשולדיקע" בית״ראָווצעס אונטערגעהעצט דורך זייער ל״ג־בעומר־גענעראַל! ברידער פון איין פאָלק.

געקומען איז די רעוויזיאָניסטישע באַוועגונג אויף דער ציוניסטישער גאַס, גערעדט וועגן באַנייען און אַנטפּלעקן נייע כוחות, ווייזן נייע וועגן פון אויפבוי, און צום סוף האָבן זיי באַוויזן זייער אמתן פּרצוף!

אין דער צייט, ווען קיין שום אַרבעטער פון קיין שום אַנדער פאָלק, וואָס באַוווינט דאָס לאַנד איז נישט געגאַנגען צו דער אַרבעט, זענען מיטגלידער פון „בית״ר", אונטערן שוץ פון בריטישער פּאָליציי, געקומען אַרבעטן אין פאַבריק. די אָפענע שטרייק־ברעכעריי וועט צוויילן דעם סוף און עפענען די אויגן יענע יוגנטלעכע אַרבעטער, וואָס זענען געפאַנגען געוואָרן פון דעם רעוויזיאָניסטישן שקר. זיי וועלן צוריק געפינען זייער אָרט אין די שורות פון דער „הסתדרות", די שורות פון דער באַוועגונג פון אַרבעטנדיקן ארץ־ישראל.

עס טאָר אויך נישט דערלאָזט ווערן, אַז יידישע קאָלאָניסטן פון זכרון־יעקב און נס־ציונה א. אַ. יידישע אונטערנעמער פון תל־אביב אוז ירושלים, זאָלן באָיקאָטירן יידישע אַרבעטער, וועלכע זענען אָנגעשלאָסן אין דער הסתדרות. דער קאָלאָניסט האָט מורא פאַר דער „הסתדרות", וועלכע קעמפט פאַר אַ 7־שעהדיקן אַרבעטס־טאָג און אַ גרעסערן לוין, אין דער צייט, ווען ער קריגט דעם אַראַבישן אַרבעטער מיט אַ פּאָר פּיאַסטער ביליקער.

ניין! מען קאָן אַזעלכעס נישט דערלאָזן! אָן יידישע אַרבעט איז נישטאָ קיין יידיש ארץ־ישראל!

אבן־מוראה (א. ל.)

אָאַזיס

אויף שטיינער פון ברוק, דאָס פאַרגאָסענע בלוט
וועט פאָדערן, מאָנען ביי גאָט,
נאָר מעגלעך וועט דער הימל פאַרנעמען אַ געשריי
ס׳וועט וויינען די שטיינערנע שטאָט.

בלויז איינצלנע וועלן פאַרלאָזן דעם רעש
דאָס גיפטיקע שטאָט־גערויש,
און זינגען דאָס ליד פון דעם אייגענעם האַרץ:
דער מדבר, דער מדבר איז גרויס.

בלויז איינצלנע נעמען אַן אַקער אין האנט
און אין צווייטן, אין צווייטן געווער...
און ס׳פלאַמען די אויגן מיט הייליקן מוט
און לייכט ווערט דער וועג וואָס איז שווער.

וועט ריזלען אין מדבר אַ זילבערנער קוואַל
אַ דאָרף וועט זיך טרינקען אין גרינס,
און אַ גליענדע זון צווישן ביימער און זאַמד
וועט פלייצן מיט סנאָפּעס פון גאָלד.

און מענטשן ווי סאָסנעס צעבליטע אין ריי
מיט פייער פון גלויבן אין האַרץ,
וועלן באַזינגען די ברכה פון אייגענער מי
און פאַרשעלטן דעם טומל פון שטאָט.

די וואָס שפּאַסן וועלן ווייטער שפּאַסן
די וואָס בויען וועלן ווייטער בויען,
אונדזער גלויבן איז אַ לויכטנדער טורעם
וועלכער שטייגט צום הימל לויטערן און בלויען.

הענט וואָס האַקן שטיינער בראָנעווען און זייען
וועלן שניידן מיט געזאַנג די פרוכט פון שטורעם־יאָרן.
בלוט און מאַרך געאָפּפערטע מיט גליענדיק גלויבן
פאַרוואַנדלען וועלן וויסטע ערד אין אַ ניי גן־עדן.

אברהם שטורמאַק

אונדזערע איינדרוקן

אַ קורצע צייט איז אַדורכגעלאָפן זינט מיר זענען אַריינגעטראָטן אין סניף פון „החלוץ־הצעיר". נאָר ס'איז געווען, אַז דער געדאַנק אויסצופילן די אויפגאַבע, צו זיין ריכטיקע חברים האָט אונדז אין גאַנצן באַהערשט. ביזן איצטיקן מאָמענט האָבן מיר נישט געוווסט, אַז עס עקזיסטירט גאָר אַ וועלט, אַ חברים־וועלט, וואָס איז אינגאַנצן אַנדערש פון דער אין וועלכע מיר האָבן ביז איצט געלעבט. דאָס איז אַ וועלט פון הייס־צוזאַמענלעבן, וואָס איר שטראָם שלעפּט אַלע מיט. ווי נאָר מיר זענען אַריינגעקומען אין לאָקאַל פון אונדזער סניף, האָט אַ בלאָז געטאָן אויף אונדז אַ כוואַליע פון פריילעכקייט, עס האָט אונדז אַרומגערינגלט אַן אַטמאָספערע פון ברודערשאַפט, מען זינגט און טאַנצט — אַלעס צונויפגעבונדן.

אויסער דעם בינדט צונויף די אַלע מענטשן אַ ציל, צו וועלכן זיי אַלע שטרעבן. מיט איין געשריי שרייען זייערע הערצער און איין געדאַנק הערשט אין זייערע מוחות. צו זיין אין ארץ־ישראל איז זייער צוקונפט! מיט אַ וואונדערבאַרן כוח זענען מיר געוואָרן צוגעצויגן צו דער גאַנצער מחנה מענטשן און אַ קורצע רעוואָלוציע איז פאָרגעקומען אין אונדזערע הערצער.

עס איז אונדז קלאָר געוואָרן דער וועג חלוציזם, פון וועלכן מיר האָבן ביז איצט נישט געוווסט. איצטער וועלן מיר זיך באַמיען גוט זיך צו באַקענען מיט דעם וועג און זיין מיטהעלפער מיט די וואָס גייען אויף אים.

קבוצה „שושנים"

פרעמיעס פאַר די לעזער פון „החלוץ־הצעיר"

בכדי צו דערמעגלעכן די חברים פון „החלוץ־הצעיר" צו טראָגן זשעטאָנען, וועלן מיר געבן אַ פרעמיע אין דער פאָרם פון א זשעטאָן. יעדער חבר וואָס וועט אונדז צושטעלן 5 קופאָנען וואָס וועלן זיין געדרוקט אין 5 נומערן „החלוץ־הצעיר" וועט האָבן דאָס רעכט צו געווינען אַ זשעטאָן.

דעם ערשטן קופאָן גיבן מיר אין היינטיקן נומער.

וועגן פאַרטיי־דיסציפלין

פאָריקע וואָך האָט דער „החלוץ" אַראָפּגעבראַכט דעם באַוווסטן אַרטיסט זשאַק לעווי אויף אַן אויפטריט אין כאַזשעל. מיר האָבן געמיינט, אַז אונדזער טאַט וועט ווערן באַגריסט פון אַלע היגע גרופּירונגען, ווייל ווי קען דען זיין אַנדערש? אַ קליין שטעטל, וועלכע האָט נישט קיין אייגענע דראַמאַטישע כוחות, וועלכע האָט נישט די מעגלעכקייט אַראָפּצוברענגען אַ בעסערן רעדנער, ווער שמועסט נאָך פון אַן אַרטיסט ווי זשאַק לעווי.

אַ שטעטל, וועלכע האָט נישט קיין קינאָ און די יוגנט האָט נישט ווו צו פאַרברענגען איר פרייע צייט און בפרט צו געניסן עפּעס אַ גייסטיקן גענוס. איז געקומען דער „החלוץ" מיט דער הילף פון פראַשניצער ליגע פאַרן אַרבעטנדיקן ארץ־ישראל און געפּרוווט איבעררייסן די טרויעריקע טראַדיציע פון פאַרשלאָפנקייט און פאַרשאַפן דער יוגנט אַביסל גייסטיקן גענוס.

ווייזט זיך אַרויס דאָס „שפּרינצע" איז אויך דאָ.

די פּרץ־ביבליאָטעק („בונד" בלע"ז), די כלומרשטע פאַרזאָרגערין פון קולטור פאַר די היגע יוגנט, וועמענס בילאַנס פון קולטורעלער טעטיקייט באַשטייט פון זאַבאַוועס, מסרן אַ ליגע־פאַרזאַמלונג און אַ פּאָר ציון־פּרעסערישע פאַרזאַמלונגען — האָט גענומען קלאַפּן טרעוואָגע אויף דעם שרעקלעכן אומגליק, וואָס דראָט כאַזשעל. מען האָט אויף שנעל צוזאַמענגערופן אַ „כעלמער" אסיפה און באַשלאָסן נישט צו דערלאָזן צום אָוונט און דערקלערן באָיקאָט. ווייל — האָבן זיי געטענהט — די חלוצים קומען נישט אויף אונדזערע זאַבאַוועס, טאַנצן מיט זייערע מיידלעך, און נישט אַלע חלוצים קומען אויף אַ רעפעראַט וואָס זיי אָרדענען איין איינמאָל אין פינף יאָר.

ספעציעל האָבן זיך געלייגט אין דער לענג און אין דער ברייט דעם אָוונט צו שטערן, — די 2 כלומרשטע אָנפירער פון „בונד", אגב שלימזלס און גייסטיקע כאַמעס אין פולן זין פון וואָרט.

אינטערעסאַנט איז אויך, וואָס זיי האָבן דורך זייערע דעלעגאַציעס דערקלערט: אויב מען וועט זייערע מיטגלידער געבן הנחה־בילעטן, וועלן זיי זייער הייליקן קאַמף אָפּשטעלן, ד. ה. קעמפן כלומרשט לשמה און מיינען באמת די קעשענע־אינטערעסן. אָט דאָס איז זייער אמתער פּרצוף! רעדן פון גאָט און האַלטן דערביי אַ שרץ אין האַנט!

אָבער געזיגט האָט דער געזונטער פאַרשטאַנד. נישט געקוקט אויף זייער באָיקאָט איז דער אָוונט אַדורך מיט גרויס דערפאָלג ביי אַ פול־געפּאַקטן זאַל.

זאָל דאָ אָבער פאַרצייכנט ווערן פאַר דער עפנטלעכקייט: אַלע די, וואָס האָבן אַזוי הויך געשריגן וועגן באָיקאָט האָבן זיך נישט געשעמט צו שטיין אונטערן פענצטער און אויף אַזאַ אָריגינעלן און געמיינעם אופן זיך איינגעשפּאָרט דעם פּרייז אַפילו פון הנחה־בילעטן. אָט אַזוי זעט אויס די מאָראַל פון „בונד", ס'איז נאָר צו באַדויערן, וואָס פאַרשטענדלעכע מיטגלידער פון פּרץ־ביבליאָטעק, וועלכע האָבן געוואָלט אויסנוצן די געלעגנהייט און זיך פאַרשאַפן אַביסל גייסטיקן גענוס, זענען געשטערט געוואָרן דורך דעם באַשלוס פון זייער פאַרוואַלטונג. לאָמיר האָפן דאָס דער פאַקט וועט עפענען זייערע אויגן און זיי וועלן איינזען דעם ריכטיקן מהות פון זייערע קולטורעלע פאַרזאָרגער און וועלן זיך מאַסנווייז אָנשליסן אין אונדזערע רייען.

ס—ל

נייעס פון סניף

דעם 21טן נאָוועמבער 1932 איז לויטן באַשלוס פון ועד אַריבערגעפירט געוואָרן אין „החלוץ־הבוגר" די חברה פריימאַן זלאַטע.

לעצטנס איז צוגעקומען אַ קבוצה א. נ. „שושנים", וועלכע באַשטייט פון זיבן חברים־ות, אין עלטער פון 13 יאָר. די אַרבעט ווערט געפירט זייער ענערגיש.

4 מאַן פון „החלוץ־הבוגר" זענען באַשטעטיקט געוואָרן צו עליה.

שטיצט דעם „קרן־התרבות" פון „החלוץ הצעיר"!
שטיצט דעם „קרן החלוץ"!
שרייבט זיך איין מאַסנווייז אין דער ליגע פאַרן אַרבעטנדיקן ארץ־ישראל!
שטיצט דעם קרן קימת לישראל!

אַרויסגעגעבן דורך א. ליכטנשטיין

פראטאקאלן פון דער גמילות־חסד קאסע
(22–23 יאנואר 1938)

(איבערגעגעבן געטרוי פונעם אָריגינאַל)

STOWAR... „GMILUS-CHESED"
w Chorzelach
woj. Warsz.

דער פּראָטאָקאָל פון דער גמ״ח־קאַסע פונעם 22סטן יאַנואַר 1938

פּראָטאָקאָל נומ. 1

כאָזשעל, שבת, כ׳ שבט תרצ״ח, דעם 22.1.1938, 7 אזייגער אָוונט, איז פאָרגע־קומען די אַלגעמיינע פאַרזאַמלונג פון גמ״ח־קאַסע מיטן פאָלגנדן טאָג־אָרדענונג: 1) דערעפענונג; 2) וואַלן פון אַ פאָרזיצער פאַר דער אַלגעמיינער פאַרזאַמלונג; 3) פאָרלעזן די דערלויבעניש פון דער מאַכט צו פירן די גמ״ח־קאַסע, דעם רעגולאַמין און סטאַטוט פון דער גמ״ח־קאַסע; 4) באַריכט פון דער ביז איצטיקער טעטיקייט; 5) באַשטימונג פון די באַדינגונגען און הויך פון די הלוואות; 6) וואַלן פון דער פאַרוואַלטונג און רעוויזיאָנס־קאָמיסיע; 7) פרייע פאָרשלאָגן.

1) דער גרינדער פון דער גמ״ח־קאַסע ה׳ מ. פרידמאַן האָט געעפנט די פאַרזאַמלונג.

2) אַלס פאָרזיצער איז אויסגעוויילט געוואָרן איינשטימיק ה׳ אברהם־מיכאל אדלער, ער האָט איינגעלאַדן אַלס בייזיצנדע ביים פּרעזידיום די ה״ה: שמואל פרענקל און אברהם שיניאַק; אַלס סעקרעטאַר ה׳ הירש גרינבערג.

3) ה׳ שבתי פרענקל לעזט פאָר די דערלויבעניש פון וואָיעוואָדע און דעם ביילינגדן בריוו פון סטאַראָסטע, ווי אויך דעם רעגולאַמין און סטאַטוט פון דער גמ״ח־קאַסע. די פאַרזאַמלונג נעמט דאָס צו קענטעניש.

4) ה׳ מ. פרידמאַן גיט איבער דעם באַריכט. ער ווייזט אָן, אַז צום געדאַנק פון גרינדן אַ גמ״ח־קאַסע האָט אים געפירט די קריטישע לאַגע פון שטעטל און די שוועריקייטן צו באַקומען קרעדיט אַפילו אויף פּראָצענט. דורך דער גמ״ח־קאַסע וועט יעדער בעל־מלאכה אָדער סוחר קאָנען באַקומען אַ הלוואה אָן פּראָצענט און דאָס וועט זיכער לינדערן אין אַ געוויסער מאָס די נויט. ער האָט זיך געווענדעט צו אונדזערע שטעטלדיקע אין אויסלאַנד, פינף בריוו האָט ער געשריבן. ער האָט באַקומען ביז איצטער איין ענטפער פון ר׳ יהודה וואַלערשטיין פון קאַנאַדע מיט אַ טשעק אויף 200 דאָלאַר. דאָס איז דער ערשטער פונדאַמענט. מ. פרידמאַן ווענדעט זיך מיט אַן אַפּעל צו אַלע פאַרזאַמלטע צו שטיצן ווי ווייט מעגלעך די וויכטיקע אינסטיטוציע.

5) די הויך פון די הלוואות ווערט באַשטימט: מאַקסימום 50 זלאָטעס; די באַדינגונגען — 10 וועכנטלעכע ראַטעס.

6) די צאָל פון די אָנוועזנדע איז 65 פּערזאָן (אַלע האָבן וואַל־רעכט). אין דער פאַרוואַלטונג זענען אויסגעקליבן געוואָרן 7 פּערזאָן: שעפּסל פרענקל (41 שטימען); מ. פרידמאַן (40); אברהם שיניאַק (27); מ.סאַקאַלאָווער (23); חיים איגלער (21); זיסקינד בערלינער (19); מענדל כץ (18).

אַלס פאַרטרעטער: יצחק־מאיר סלאַוונע, משה־מענדל כהן און דב ברענער.

אין דער רעוויזיאָנס־קאָמיסיע: 1) א. מ. אַדלער; 2) זאב גוטלעזער; 3) זלמן מילשטיין. אַלס פאַרטרעטער: משה אייזנשטאַט און אשר ארטנשטיין.

ה׳ פרידמאַן טראָגט אַריין אַ פאָרשלאַג, אַז די אַלגעמיינע פאַרזאַמלונג זאָל געבן פולמאַכט דער פאַרוואַלטונג צו באַשליסן וועגן אַלע נישט פאָרויסגעזעענע פראַגן ביז דער קומענדיקער אַלגעמיינער פאַרזאַמלונג. די פאַרזאַמלונג נעמט דאָס צו קענטעניש און דריקט אויס פולן צוטרוי דער פאַרוואַלטונג.

אונטערשריפטן:

פאָרזיצער — א. מ. אַדלער

בייזיצנדע — ש. פרענקל, אברהם שיניאַק

פּראָטאָקאָל נומ. 2

[illegible]

דער פּראָטאָקאָל פון דער גמ״ח־קאַסע פונעם 23סטן יאַנואַר 1928

פּראָטאָקאָל נומ. 2

כאָזשעל, זונטיק כ״א שבט תרצ״ח, דעם 23.1.1938, 7 אַ זייגער אָוונט, איז פאָרגעקומען אַ פאַרוואַלטונג־זיצונג מיט פאָלגנדיקן טאָג־אָרדענונג:

1) קאָנסטיטואירונג פון דער פאַרוואַלטונג,
2) אַ בריוו צום ה׳ יהודה וואַלערשטיין,
3) באַשטימונג פון דער הויך פון די הלוואות,
4) באַשטימונג פון די אַמטירונג־טעג פון דער פאַרוואַלטונג,
5) מעלדונג וועגן פאַרשרייבן זיך אויף הלוואות,
6) וואָכן־אָפּצאָל פון דער שטאָטישער יידישער באַפעלקערונג,
7) פרייע פאָרשלאָגן,

רעזאָלוציעס:

1) די פאַרוואַלטונג קאָנסטיטואירט זיך פאָלגנדיק:
פּרעזעס: מרדכי־מנחם פרידמאַן,
וויצע־פּרעזעס: אברהם שיניאַק,

קאַסירער: שעפּסל פרענקל,
סעקרעטאַר: מנחם־דב כ״ץ.

פאַרוואַלטונג־מיטגלידער: מ. סאָקאָלאָווער, ז. בערלינער, ח. איגלער.
פאַרטרעטער: יצחק־מאיר סלאָוונע, משה־מענדל כהן, דב ברענער.
רעוויזיאָנס־קאָמיסיע: אברהם־מיכאל אדלער, זלמן מילשטיין, זאב גוטלעזער.

2) שיקן אַ דאַנק־בריוו דעם נדבן ה׳ יהודה וואַלערשטיין פאַר זיין טאַט, וואָס האָט אונדז דערמעגלעכט צו עפענען די גמ״ח־קאַסע, ביילייגן אַ „מכתב־תעודה״ און אַן אָפּ־שריפט פון דער אָפיציעלער קבלה.

שטיין אין קאָנטאַקט מיט דעם ה׳ יהודה וואַלערשטיין און זיך ווענדן צו אים, אַז ער זאָל באַאיינפלוסן די כאַזשעלער לאַנדסלייט אין קאַנאַדע, אַז אויך זיי זאָלן זיך באַשטייערן לטובת דער גמ״ח־קאַסע.

פאַרעפנטלעכן די טאַט פון נדבן יהודה וואַלערשטיין אין דער יידישער פרעסע.

3) עס ווערט באַשטימט, אַז די הויך פון יעדער הלוואה איז מאַקסימום 50 זלאָטעס, אויסצאָלן אין וועכנטלעכע ראַטעס.

4) די אַמטירונגס־צייט פון דער פאַרוואַלטונג — 2 מאָל אַ וואָך: זונטיק און דאָנער־שטיק, פון 6—8 אָוונט.

5) יעדער קען זיך ווענדן וועגן אַ הלוואה פון זונטיק ביז דאָנערשטיק; געלט וועט מען אויסצאָלן נישט פריער ווי דאָנערשטיק.

6) די מיטגלידער פון דער פאַרוואַלטונג: מ. פרידמאַן, א. שיניאַק, ש. פרענקל און מענדל כץ — וועלן באַזוכן די שטאָט־איינוווינער און זיי באַשטייערן לטובת דער גמ״ח־קאַסע.

7) ה׳ מ. פרידמאַן לייגט פאָר אויסקלייבן דעם נדבן י. וואַלערשטיין אַלס ערן־מיטגליד פון דער גמ״ח־קאַסע אין כאַזשעל. אין זאַל פון דער גמ״ח־קאַסע וועט מען אויפהענגען אַ טאָוול אויף וועלכן מיט דרוק־שריפט וועט אויסגעקריצט ווערן דער נאָמען פון ה׳ י. וואַלערשטיין און אויך אַלע נעמען פון די שפענדער לטובת דער גמ״ח־קאַסע. די פאַרוואַלטונג נעמט דאָס צו קענטעניש.

אַלע רעזאָלוציעס זענען געוואָרן אָנגענומען איינשטימיק.

דערמיט ווערט די זיצונג געשלאָסן.

פאַר דער ריכטיקייט לויטן אָריגינאַל באַשטעטיקט אין נאָמען פון דער פאַרוואַלטונג:

פאָרזיצער — מ. פרידמאַן
קאַסירער — ש. פרענקל
סעקרעטאַר — מנחם־דב כ״ץ

א בריוו צו א לאנדסמאן

(פון 3־טן מאַרס 1938)

ב״ה, יום ה׳ פקודי, ל׳ אדר א׳ תרצ״ח, חורז׳ל, תע״א.

לכבוד מר חיים־נח קוז׳ניאק נ״י.

מיר האָבן דעם כבוד אייך מיטצוטיילן, אַז ביי אונדז אין שטאָט האָט זיך געגרינדעט אַ לעגאַליזירטע גמ״ח־קאַסע, כדי צו לינדערן די לאַגע מיט אַ וועלכער ס׳איז הילף, ווו יעדער בעל־מלאכה אָדער קליינהענדלער זאָל קענען באַקומען קרעדיט אָן פּראָצענט.

די קריטישע לאַגע אין וועלכער ס׳געפינט זיך דאָס שטעטל כאָזשעל איז נישט צו באַשרייבן.

דער ערשטער האָט זיך אָפּגערופן אויף אונדזער רוף דער געהערטער ה׳ יהודה וואַ־לערשטיין (ווילסאָן) פון טאָראָנטאָ (קאַנאַדע). ער האָט אַריינגעשיקט אַ טשעק פון 200 דאָלאַר פאַר דער גמ״ח־קאַסע. דאָס איז דער פונדאַמענט. אָבער דאָס איז ווי אַ טראָפּן אין ים פון די נויטבאַדערפטיקע יידן. דער חשובער נדבן ה׳ וואַלערשטיין איז געבוירן אין כאָזשעל, זיין פאָטער האָט מען גערופן ר׳ אהרן „גראַיעסקי״, ער האָט געהאַט אַן אייזן־געשעפט אין מאַרק, אייער פאָטער האָט אים גוט געקענט.

ווי דער פּרעזעס פון דער גמ״ח־קאַסע ה׳ מ. פרידמאַן גיט איבער, זענט איר אַלס געבאָרענער אין כאָזשעל פאַרבונדן מיט אַ לאַנגן פאָדעם צו אונדזער שטעטל, און איר זענט אַ גערזעלשאַפטלעכער עסקן אין אייער וווין־אָרט. דעריבער ווענדן מיר זיך צו אייך מיט אַ הייסן רוף, אַז איר זאָלט זיך ווענדן צו די כאָזשעלער לאַנדסלייט, אַז זיי זאָלן זיך באַשטייערן לטובת דער גמ״ח־קאַסע. גלייכצייטיק ווערט איר געבעטן באַקאַנט צו מאַכן אין דער יידישער פּרעסע ביי אייך וועגן דער גרינדונג פון אונדזער גמ״ח־קאַסע. מיר דאָ וועלן פאַרעפנטלעכן אין דער פּרעסע דעם נאָמען פון יעדן שפּענדער און די גרויס פון זיין שפּענדונג. מיר האַלטן פאַר איבעריק אייך אָנצוווייזן ווי אַזוי איר זאָלט אָרגאַניזירן ביי אייך די אַרבעט, אַ גרינדונגס־קאָמיטעט אאַז״וו. איר אויפן פּלאַץ ווייסט בעסער פון אונדז.

מיר בעטן אייך אַנטקעגן צו קומען מיט דער הילף וואָס שנעלער, ווייל די קאָרעס־פּאָנדענץ צו אייך דויערט זייער לאַנג. שוין איבער 8 חדשים ווי מיר האָבן געשריבן אַ בריוו וועגן דער גמ״ח־קאַסע צו אונדזערע לאַנדסלייט אויף אייער אָנקלס אַדרעס: ה׳ יצחק קאָזשעניאַק, אָבער צום באַדויערן האָבן מיר נישט באַקומען קיין ענטפער.

מיר האָפן, אַז איר וועט נעמען אין אַכט אונדזער רוף צו אייך, צוליב דער וויכטיקייט היינט צו טאָג פון די גמ״ח־קאַסע בכלל, און אין כאָזשעל בפרט, און איר וועט שפּענדן פאַר איר אייערע כוחות. דערמיט וועט איר האָבן אַ חלק אין דער עקזיסטענץ פון דער גמ״ח־קאַסע אין כאָזשעל.

דער נדבן יהודה וואלערשטיין (ווילסאָן)

יהודה „גראַיעסקעס“ (אַ זון פון אהרן יואַלערשטיין) האָט שוין פאַר דער צווייטער וועלט־מלחמה, זיינענדיק אין קאַנאַדע, זיך קונה שם געווען אין כאָזשעל מיט זיין הארציקער ברייטהאַנטיקער שטיצע, וואָס ער פלעגט שיקן פאַר דער גמ"ח־קאַסע און אנדערע סאָציאַלע הצטרכותן.

יהודה וואַלערשטיין (ווילסאָן), פון אונדזערע כאָזשעלער בולטע השכלה־בחורים, האָט פאַרלאָזן דאָס שטעטל אין יאָר 1914 צוזאַמען מיט אַ ברודער. אין יאָר 1921 האָט ער אַראָפּגעבראַכט צו זיך אין קאַנאַדע זיין מוטער און שוועסטער און דאָרט האָט זיך די פאַמיליע פאַרוואָרצלט. יהודה, אַ גרויסער און אָנגענומענער טאַבאַק־סוחר, האָט טראָץ זיינע פאַרצווייגטע געשעפטן און חשובן מעמד, נישט פאַרגעסן זיין היימשטעטל און אַלע יאָרן אָנגעהאַלטן קאָנטאַקט מיט פריינד און באַקאַנטע. ער האָט אַלע יאָרן מיט אַ ברייטער האַנט געשטיצט כאָזשעלער נייע עולים און די אַרבעט פון כאָזשעלער לאַנדסמאַנשאַפט־פאַרבאַנד אין ישראל, ספּעציעל פאַר דער אויסגאַבע פון יזכור־בוך און פאַר שרייבן אַ ספר־תורה אין בית־הכנסת פון רעננה צום אנדענק פון די כאָזשעלער קדושים.

אַ האַרציקן יישר כוח דעם פריינד יהודה וואַלערשטיין (ווילסאָן).

דער קאָמיטעט

ר' מאיר־יעקב ווינגורט צינדט אָן אַ ליכטל בעת דעם סיום פון שרייבן די ספר־תורה צום אַנדענק פון די כאָזשעלער קדושים, אין בית־הכנסת פון רעננה.

די ספר־תורה צום אָנדענק פון די כאָזשעלער קדושים אין בית־הכנסת פון רעננה

לזכר

נשמות קדושים וטהורים

חסידים ויראי ה' זקנים ונערים.

טף ונשים של קהלת

חורז'ל והסביבה

שנרצחו ונשרפו חיים

בשנות השואה ע"י קלגסי הנאצים

ועושי דברם ימ"ש

הי"ד

ארץ אל תכסי את דמם.

יום הזכרון י"א באדר

די מצבה אין מרתף־השואה אויפן הר־ציון אין ירושלים

רשימה פון באזשעלער קדושים

א.

אדלער משה־שמעון
אדלער אברהם־מיכאל, ראשקע און גיטל
איגלער בערל־לייב און פאַמיליע
איגלער חיים און פאַמיליע
אידעלשטיין קאפל און פאַמיליע
אייזנשטאדט משה און פאַמיליע
אייכלער יהודה־נחמיה, פרוי ביילע־רבקה
און קינדער
אַלטער אַלאַ (אייזנשטאַדט)
אנאַכאָוויטש עקיבא און פאַמיליע
אַרטענשטיין בערל און פאַמיליע
אַרטענשטיין אברהם־מרדכי
ארטענשטיין אשר און פאמיליע
אש מאיר און פרוי
אש מאטל און מוטער

ב.

באכראך אברהם־יוסף, חנה־רחל, מאיר
משה, בת־שבע, מרים
בוימגארטען חיה און פאמיליע
בולמאַן שלמה און פאַמיליע
ביילאוויטש שרה
ביישוויגער אסתר און פאַמיליע
בלענקיטנער יצחק און פאַמיליע
בעקערמאַן אהרן־מאַטל און פאַמיליע
בערגער פאוול־בערל און פאַמיליע
בערלינער בנימין און פאַמיליע
בערלינער זיסקינד און פאַמיליע
בערלינקא דוד־בער און פאַמיליע
בערלינקא יוחנן און פאַמיליע
בערענט מיכאל און פאַמיליע
ברענער בערל און פאַמיליע
ברענער פישעלע און פאַמיליע
ברענער שמחה וזיסה, שפרה, בערל, דן
ברענער זלמן־מאיר און פרוי
ברענער בערל און פאַמיליע

ג.

גאלדשלאק הערש און פאַמיליע
גארבאָוויטש ראַשקע (טיקולסקער)
גארדי חיים און פאַמיליע
גוויאזדא משה־אהרן און פאַמיליע
גוטלעזער וועלוול און פאַמיליע
גורמאַן אברהם און פאַמיליע
גורמאַן אהרן און פאַמיליע
גורמאַן יידל און פאַמיליע
גורמאַן נחמן און פאַמיליע
גורמאַן שמואל, מרים און פאַמיליע
גזשעביאלקא אהרן־לייב און פאַמיליע
גזשעביאלקא אליהו
גזשעביאלקא דוד־הערש און פאַמיליע
גליקאָווסקי יחזקאל און פאַמיליע
גליקסבערג הערשל דער דיין
און פאַמיליע
געוועלב יודל און פאַמיליע
געוועלב נתן און פאַמיליע
געוועלב שלום־יצחק און פאמיליע
גערליץ הערשל און פאַמיליע
גערשטיין שרה־חנה (ראַזענצווייג)
גראַסקינד שלום און פאַמיליע
גראַסקינד שיינדל
גראַסקינד מענדל און פאַמיליע
גרייצער אברהם און פאַמיליע
גרינבערג הערשל און שוועסטער אסתר

ד.

דאווידזאָן גליקע
דז׳עדזיץ משה־זרח און פאַמיליע

דז׳עדזיץ הענעך און פאַמיליע
דז׳עדזיץ פייוול און פאַמיליע
דז׳עדזיץ ישעיה און פאַמיליע

ה.

האכמאַן שלמה און פאַמיליע
העכט לאה און פאַמיליע
העכט חיים און פאַמיליע
הענדלער משה און פאַמיליע
הערצאָג חיה און רחל־זיסל
הערצאָג זלמן און פאַמיליע

ו.

װאלד ישראל־מנשה און פאַמיליע
װאלים מענדל און פאַמיליע
װאלים יעקב און פאַמיליע
װאנגעל מאליה
װאנשאק ליבע און זון
װארשאװסקי יצחק און פאַמיליע
װינא אהרון און פאַמיליע
װינא בנימין און פאַמיליע
װינא יוסף־דוד און פאַמיליע
װינערשטײן יצחק־מאיר און פאַמיליע
װינערשטײן מיכאל און פאַמיליע
װײנגארטן חוה און פאַמיליע
װענגראװסקי י. און פאַמיליע

ז.

זאגאצקער יצחק־דוד און פאַמיליע
זאגאצקער ברידער און שװעסטער
זילבערבערג שמואל און שװעסטער
זילבערמאַן יעקב
זילבערמאַן פנחס ורחל און פאַמיליע
זילבערמאַן יעקב־משה און פאַמיליע
זילבערמאַן חיים־אביגדור און פאַמיליע
זימאַן מאָטל און פאַמיליע
זעמעל זלמן־משה, חיה־ביילע, אברהם און חנה
זשעלאַזנא חיים און פאַמיליע

ט.

טויב גדליה ושרה און פאַמיליע
טיק יוסף און פאַמיליע
טיקולסקער חנה־רחל
טיקולסקער נחמן און פאַמיליע
טיקולסקער לאה און פאַמיליע
טיקולסקער יצחק און פרוי
טיקולסקער גאָלדע
טיקולסקער ליבע־רייזע און פאַמיליע
טיקולסקער מינדל, דבורה, רבקה

י.

יאבלאנקא הערצקע און פאַמיליע
יוכט דוד־הערש און פאַמיליע
יוכט הערשל און פאַמיליע
יוכט הערשל און פאַמיליע
יוכט חיים־װאָלף און פאַמיליע
יוכט יעקב און פרוי (בערענט)
יוכט גאָלדע און זון

כ.

כהן משה־מענדל און פאַמיליע
כהן יחיאל און פאַמיליע
כהן חיים און פאַמיליע
כהן טובה, חנה און פאַמיליע
כץ מענדל און פאַמיליע
כץ לייבל און פאַמיליע

ל.

לאַניעגטער נתן און פאַמיליע
לאַניעגטער מאָטל און פאַמיליע
לאַניעגטער יצחק און פאַמיליע
לאַניעגטער שמחה און פאַמיליע
לאַקרעץ משה און פאַמיליע
ליכטענשטיין מאָטל און פאַמיליע
ליכטענשטיין הערשל און פאַמיליע
ליכטענשטיין אַרטשע און מוטער
לינדענבערג לייביל און פאַמיליע
לעוו זלמן און פאַמיליע
לעוו מענדל און פאַמיליע
לערנער אברהם (דער שוחט)

מ.

מאַליניק גבריאל און פאַמיליע
מאַקאָווסקי לאה
מאַקאָווסקי וועלוול
מאַקאָווסקי פרימעט
מאַקאָווער ברוך און פאַמיליע
מארגולים משולם און פאַמיליע
מונדערזשיצקי ישראל־שלום און פאַמיליע
מונדערשטיין שלמה און פאַמיליע
מונדערשטיין ישראל־יעקב און פאַמיליע
מילשטיין יצחק־מאיר און פאַמיליע
מילשטיין דוד־אריה און פאַמיליע
מילשטיין זלמן און פאַמיליע
מילשטיין חנה־מינדל און פאַמיליע

נ.

נאדל יצחק־מאיר און פאַמיליע

ס.

סאַקאָלאָווער הרב מרדכי־חיים און פרוי ליבע
סאקאלאווער בן־ציון און פאַמיליע
סאקאלאווער מתתיהו ושרה רבקה און פאַמיליע
סטודענט נתן און פאַמיליע
סטודענט חיה
סלאוונע יצחק־מאיר און פאַמיליע
סעגאַל יצחק, דוד, ירחמיאל און שוועסטער
ספאדניק משה און פאַמיליע

ע.

עלבוים פנחס און שרה־חנה (פשיסוסקער)

פּ.

פּינדיק הערש־יצחק און פאַמיליע
פּינדיק יוסף און פאַמיליע
פּשיסוסקער מנחם־מענדל
פּשיסוסקער פנחס און קראסה
פּשיסוסקער יעקב־מאיר, פרוי שיינדל, חיה־פייגע, אברהם־יהודה
פּשעניצא נתן און פאַמיליע
פּשעניצא שלמה און פאַמיליע

פ.

פיינצאג הרב יחזקאל הכהן, פרוי חנה־דבורה, קינדער — אסתר־רחל, נח, און יוסף
פאטער טעוויל און פאַמיליע
פאטער אלי־לייב און פאַמיליע
פאטער שלום און פאַמיליע

פאַטער משה און פאַמיליע
פושרינג יחיאל און פאַמיליע
פלוידא אברהם און פאַמיליע
פרום מאָטל און פאַמיליע
פרידמאַן מרדכי־מענדל, אסתר און חנה
פרידמאַן יעקב ורבקה, זון שמחה־בונים
פריימאַן ישעיה און פאַמיליע
פרענקל שמואל און פאַמיליע
פרענקל שלום און פאַמיליע
פרענקל שבתאי און פאַמיליע

צ.

צווירקאָווסקי משה און פאַמיליע
ציגענבויק משה און פאַמיליע
ציטריניאַזש מלך און פאַמיליע
ציעכאַנאָווסקי שלום און פאַמיליע
ציעכאַנאָווסקי בערל און פאַמיליע
ציעכאַנאָווסקי משה און פאַמיליע
ציעכאַנאָווסקי גרשון און פאַמיליע

ק.

קאַוואַל דוד און פאַמיליע
קאַוואַל תנא און פאַמיליע
קאַוואַל פייוול און פאַמיליע
קאַזשיצע יצחק־מאיר און פאַמיליע
קאַזשעניאַק אברהם און מוטער
קאַזשעניאַק מאָטל און פאַמיליע
קאַמינסקי אליהו און פאַמיליע
קאַרן צדוק און פאַמיליע
קיטניק יצחק און פאַמיליע
קלאַטשעווסקי יוחנן און פאַמיליע
קנאָט משה, גיטל און פאַמיליע
קנאָפּף אברהם־יצחק, מלכה און פאַמיליע
קרישטאַל חיים־שמואל און פאַמיליע

ר.

ראַבינאָוויטש וואָלף און פאַמיליע
ראַבינאָוויטש נפתלי און פאַמיליע
ראַגען ישראל־יעקב און פאַמיליע
ראַגען שלמה־אשר און פאַמיליע
ראָזנבלום יצחק און פאַמיליע
ראָזנצווייג חיים און פערל
ראָזען הערש־יצחק און פאַמיליע
רוסטקער שרה און פאַמיליע
רוסטקער פייגע
ריטערבאַנט לייזער און פאַמיליע
ריטערבאַנט אייזיק און פאַמיליע
ריטערבאַנט זיסע־חיה און פאַמיליע
ריטערבאַנט יחיאל
ריטערבאנט נתן, צירל און פאמיליע
ריכטער יצחק־מאיר און טאָכטער פרומע
ריכטער מאָטל און פרוי יוכבד

ש.

שאַפּט דוד און פאַמיליע
שולץ זלמן און פאַמיליע
שטיין לייב־הערש, חיה־רבקה און פאַמיליע
שטיין ישראל־נתן און פאַמיליע
שיראַטא אברהם און פאַמיליע
שיראַטא מאָטל
שיראַטא מרים, קיילע, מאיר
שלאָמאָוויטש חיים־יוסף און פאַמיליע
שמיד מלכה (פרענקל) און פאַמיליע
שניאַדאָווער שמעון און פאַמיליע
שער אברהם און פאַמיליע
שער ישראל און פאַמיליע
שקאָפּף משה־הערש און פאַמיליע

ת.

תהלים יוסף, דבורה (ריכטער) און טאָכטער נעמי

רשימה פון באזשעלער נפטרים

(אין מדינת ישראל און אין אַנדערע לענדער)

אייזנשטאדט מרדכי
אייכלבוים פנחס
אלטער טויבע
אלטער צבי

בהרב זאב
בהרב לאה
בירן (פשיסוסקער) מרדכי
ביידע דוד־הערש
ביידע חנה
בערלינקא מיכאל
בערלינקא שמחה
ברענער בערל
ברענער חיה־צירל
ברענער יעקב

געוועלב נתן
געוועלב לאה

דאווידזאָן בלומע

זילבערמאַן ישראל

טיק ישראל און פרוי
טיקולסקער זלמן
טיקולסקער שרה
טיקולסקער נחמן
טיקולסקער פערל

כין רבקה

לאַכאָווער שלמה־יהודה
לאַכאָווער חנה־ברײנע

לאַכאָווער פישל
לאַכאָווער דבורה
לאַכאָווער לייב־הערש
לאַכאָווער משה
לאניענטער דוד
לעוו חוה־נעכע

מר־חיים יוסף־חיים
מר־חיים גאָלדע
מר־חיים שמואל
מר־חיים פישל
מר־חיים יששכר

ניבאָרסקי לייזער
נייער רבקה

פיעקאזש דבורה
פאַרבעראאוויטש מרדכי־מענדל
פארבעראאוויטש שרה־ביילע
פריימאַן דוד
פריימאַן זלאטע

צווירקאָווסקי משה

קאָזשיצאַ חיים־דוד
קאָזשעניאַק יוסף
קאָזשעניאַק ביילע
קאָזשעניאַק יעקב

רוסטקער קיילע

שאפראַן מענדל און פרוי
שאפראַן פייוויש

רשימה פון באזשעלער לאנדסלייט אין דער וועלט
(1966)

פאַראייניקטע שטאַטן (אַמעריקע)

קאַנאַדע

אַרגענטינע

מעקסיקא

אורוגוואי

אויסטראַליע

פראַנקרייך

סקאָטלאַנד

דייטשלאַנד

און

מדינת ישראל

רשימה פון כאַזשעלער לאַנדסלייט (1966)

(אין פאַרשידענע לענדער און אין מדינת ישראל)

פאַראייניקטע שטאַטן (אַמעריקע)

אייזנשטאַדט פרידא
אייכלבוים אברהם
בהרב אריה
בערגער ל.
גודמאַן אַבע
גודמאַן לואיס
גענבארד ס.
האַנדעלמאַן רות
זילווערשטיין ד.
לאַזרי יעמאַן
לאַקער האַרי
לעווינסאָן העלען
מאירסאָן אַננאַ
מאַרגאָליס הענרי
מעהלמאַן ל.
ניצקי נ. און לואיס
סטאַאַר ר.
סילווערבערג לואיס און יאָסע
סנידער אסתר
סעגאַל פ.ד.
עדעלסאָן מ.
פרידלאַנד ש.
קאָהן האַרי און פיליפ
קאָוואַל י.
קיטנער ל.
קליין נתן
ראָזען סאָל און רבקה
ריבאַ גאָלדא
רעגענט ק.
שטיין עוואַ
שיראָטאַ יואַן און ריוואַ

קאַנאַדע

בראָוונער הערש
ווילסאָן יהודה

אַרגענטינע

אַרטענשטיין לאַזאַר
וויינגאַרטען יעקב
טיקולסקער לעאָן
ניבארסקי יהודה און רחל
(זין מלך און יוסף, טאָכטער, איידעם און אייניקלעך)
ניבארסקי אפרים
פרוסאַן פאַולאַ
פרענקעל יהודה־אריה

מעקסיקאָ

ארטענשטיין פישל
טייפעלד ב.
לעוו וו.
לעוו י.
ניצקין חיאל
סימאָן מאָטל
קאָזשעניאַק מ.
שניאַדאווער זעליק

אורוגוואי

ארטענשטיין לאַזאַר און גיל
האָפמאַן גאָלדאַ
פשעניצא שמואל
קאָזשעניאַק נח און יצחק

אויסטראַליע

גמעלניק היינע
כץ יעקב
ניוועס רחל

פראַנקרייך

עדלשטיין טש.
קאַגאַן פערל

קאלושינסקי ריבה
רומעלסבורג צילא

סקאָטלאַנד

גרינהיל אַננאַ
לעווינער שרה

דייטשלאַנד

שניאַדאָווער איזאַק

אין מדינת ישראל

אייזנשטאַדט אלישבע
אייכלבוים הינדע און צפורה
אייכלבוים שרגא
אייכלער יעקב
אלבערשטיין דבורה און צבי
אלטער מאיר
אלטער חיים
אלטער נעמי
אנאכאָוויטש דוד
אנאכאָוויטש ישראל
ארז רחל
ארטענשטיין יצחק

בארלאס צפורה
בורטניק צילא
בירנהאק רבקה
בהיר יעקב
בהרב משה
ביידע י.
בירן פנינה
בלענקיטנער רחל
בן־יוסף מאיר
בר־נתן ישעיהו
בעקער יהודית
בערלינקא כאסיע

בערענט מרדכי
בראנראט יעקב
בראנשטיין שרה

גנות שמעון
געוועלב נח
גערשאנאוויטש רחל
גרינבערג מלכה

דאַווידזאָן משה־לייב
דגני צבי
דז׳עדזיץ יחיאל
דרעזנער

האַמבורגער הדסה
העלפגאָט פרידאַ
הענדלער שלמה־דוד

וואָלצער בלהה
וואָלק שרה
וויכמאַן בעלאַ
וויינגורט מרים ומאיר־יעקב

וועגראווסקי אליהו

זאגער טובה
זהבי אילה

טיקולסקער ראָזאַ
טיקולסקער דב
טיקולסקער גדליה
טיקולסקער דוד
טיקולסקער פנחס
טל אלכסנדר
טלישעווסקי טובה

יאַבראָוו פנינה
יודנגלויבן בעלא
יוכט משה
יוכט מנחם
ישמח מינה

כוכבי שרה
כמעלניצקי יצחק
כץ חיים
כץ שלמה
כץ שמעון
כרמי משה
כרמי שרגא

לאכאָווער מנחם
לאכאָווער שמואל
לאַניענטער נחמן
לאַניענטער יוסף
לבבי שלמה
לויתן גולדה
ליטווער דארא
לעווענבערג שרה
לאַך דינה

לאַך ישראל
לעפעל בראָניא

מאַרקאָוויטש ברכה
מונדערשטיין צפורה
מילשטיין משה
מלאווסקי תרצה
מר־חיים אליעזר
מר־חיים ישעיהו ופרומה
מר־חיים אברהם
מר־חיים יחזקאל

ניסנבוים פנינה
נייער שמואל
נפחא אהרן
נשר שמחה
נשר יוסף
נשר בונים

סאָקאָלאָווער הרב אפרים
סאָקאָלאָווער אברהם (ת״א)
סאָקאָלאָווער משה
סאָקאָלאָווער שמחה־אלי
סאָקאָלאָווער אברהם (עפולה)
סאָקאָלאָווער דוד
סלאווני שמעון
סלאווני חיים
סעגאַל חיה

עברי אליעזר
עדלשטיין שרה
עזריאלי שרה
עטינגען רבקה
עציוני רבקה
ערליך רבקה

פינדיק יששכר
פיעקאזש חיים ואליהו
פערלאָוויטש צילא
פרץ רבקה

פאטער דב
פאטער מתתיהו
פאטער מאיר
פאטער מנחם
פישרינג דוד
פלישון מלכה
פריד ניסן
פריימאַן אליעזר
פריימאן חיה
פרענקל דוד
פרענקל יעקב
פרענקל מלכה
פרענקל משה

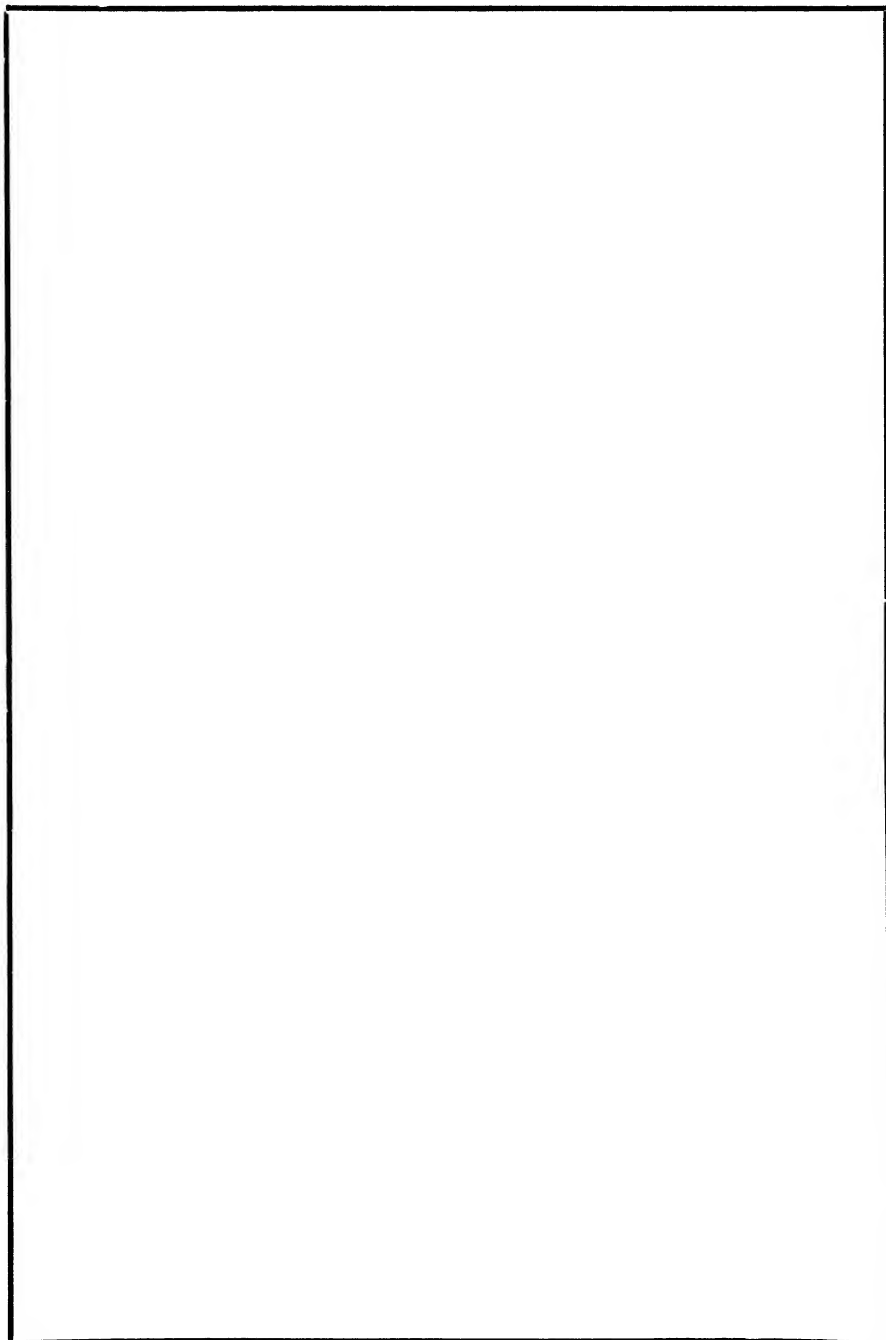
צ׳יעכאַנאָווסקי מלכה
צ׳יעכאַנאָווסקי יצחק

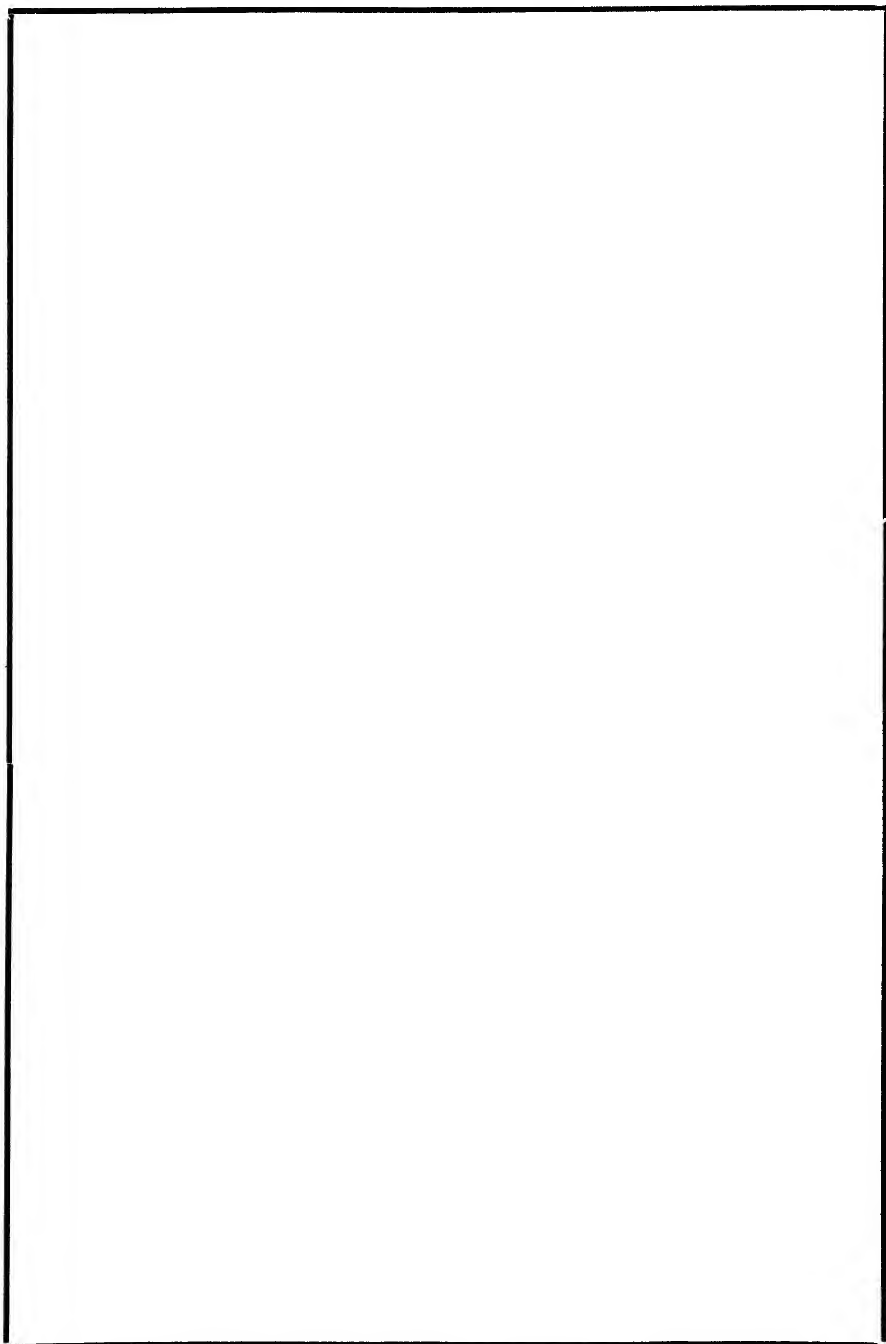
קאוואל משה
קאָזשיק משה
קאָזשיק שמואל
קאזשעניאק משה
קאזשעניאק יאקל

קאָזשעניאַק ראובן
קאָטליאַר אסתר
קאָטליאַרסקי הדסה
קאַלינא חיים
קאנטאָראָוויטש מרים
קויפמאַן חוה
קינעל פרידה
קראו סענדער
קראַוויעץ רחל
קראנזשאק מאיר

ראוויצקי מינה
רודעק יצחק
רום רבקה
רוסטקער משה
רז ראובן־משה
ריטערבאנט לייבל
ריכטער דוד
ריכטער יהודה
ריכטער ישעיהו

שאפט מיכאל
שאפראן יוסף
שאפראן יצחק
שחורי חינקא
שטיגליץ זיסל
שמואלי פרימעט
שניאַדאָווער גרשון
שערפסקי לאה

חורז'ל (כאזשעל)

קהילת ישראל שנסחפה בסערת השואה של מלחמת־העולם השניה ונגרפה במבול של דם ואש בידיהם הטמאות של שטני דורנו; קהילה קדושה שנכרתה בעצם פריחתה, הושמדה ונחרבה עד היסוד, נמחתה מספר החיים, נמחקה כלא היתה, אפסה ואינה עוד.

נעלה נר־תמיד לזכרה ונשמרהו לבל יכבה!